

สถานภาพ และบทบาทของสตรี ในพระพุทธศาสนา

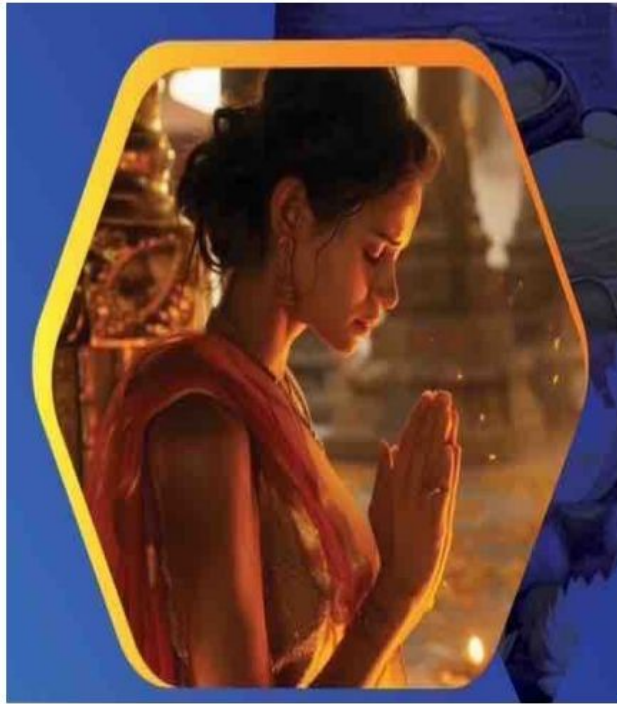
พระครูพิชรกิจตติโสภณ, ดร.

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ISBN 978-616-612-720-1

สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา
Status and Role of women in Buddhism

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

ร.บ. รัฐประศาสนศาสตร์บัณฑิต

ร.ม. รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต

พธ.ด. พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต

อาจารย์ วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

294.30924

ISBN 978-616-612-720-1

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๗ จำนวน ๕๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

พิมพ์ที่

สำนักพิมพ์ หจก.เอกสารซีพี

๙๕/๑๐ - ๑๑ ถนนอินจันทร์ณรงค์

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

โทร. ๐๔๔-๖๑๔๐๐๕

ออกแบบปก: หจก. ไอเดียล พาร์ทเนอร์ กรุ๊ป

จัดรูปเล่ม/พิสูจน์อักษร: วีรพรรณ เขียรประโคน

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา - พิมพ์ครั้งที่ ๑.-บุรีรัมย์ : โรงพิมพ์

หจก.เอกสารซีพี, 2567

๒๒๔ หน้า

๑. สตรีในพระพุทธศาสนา./ ชื่อเรื่อง

ลิขสิทธิ์เป็นของพระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร. ห้ามลอกเลียนแบบใดๆ ของหนังสือเล่มนี้

นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากเจ้าของลิขสิทธิ์เท่านั้น

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร. 0828245966

Email : watsoapon@hotmail.com

ราคา ..... บาท

คำนำ

นับแต่พรรษา ๕ หลังการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคและการประกาศพระพุทธศาสนา ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในคณะสงฆ์ เมื่อสตรีขอมีโอกาสได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาเพื่อประพฤติวัตรปฏิบัติธรรมและการบรรลุธรรมขั้นสูงสุด นั่นคือ ความดับทุกข์และบรรลุพระอรหัตตผล มุ่งนิพพาน

การตัดสินใจพระทัยในการที่จะทรงอนุญาตให้สตรีได้เข้ามาบิณฑบาตในการเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องที่พระผู้มีพระภาคจะต้องใคร่ครวญและพิจารณาอย่างถี่ถ้วน เพราะในสมัยพุทธกาล อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ได้กดทับด้วยข้อบังคับหลากหลาย จนสตรีถูกกีดกันจนกระทั่งอยู่ในสถานะที่ต่ำสุดขีดในสังคมอินเดียสมัยโบราณ

กระแสการเคลื่อนไหวด้านสังคมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิทธิ หน้าที่และบทบาทที่ทำให้สตรีเท่าเทียมบุรุษ ซึ่งเหมือนว่าจะเป็นไปได้ การพิจารณาอย่างถ่องแท้และเปิดเผยกระแสของการเคลื่อนไหวสิทธิ บทบาท และหน้าที่ของสตรีในอินเดีย จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ

เพื่อให้เกิดมีงานที่แสดงให้เห็นถึงสถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง ผู้เขียนจึงได้รวบรวมเรียงนำเสนอเรื่องนี้ขึ้นมา เพื่อประกอบการศึกษารายวิชา พระพุทธศาสนากับสตรีและท่านผู้สนใจ โดยทั่วไปและหวังให้เป็นแหล่งค้นคว้าอีกเล่มหนึ่ง

ผู้เรียบเรียงขอขอบคุณเจ้าของผลงานทุกเรื่องที่น่ามาเป็นหลักอ้างอิงในการเรียบเรียงและขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิอันประกอบด้วย

รองศาสตราจารย์ ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน

รองศาสตราจารย์ ดร.สุนันท์ เสนารัตน์

รองศาสตราจารย์ ดร.วีระชัย ยศโสธร

รองศาสตราจารย์ ดร.ประสิทธิ์ ชาระ

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน

วิทยาเขตสกลนคร

ที่ได้ตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะในการปรับแก้ไขให้เกิดความสมบูรณ์และยังคงน้อมรับข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงในอนาคตต่อไป

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

พฤษภาคม ๒๕๖๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	จ
บทที่ ๑ แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสตรี	๑
๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของคำว่า สตรี	๒
๑.๑.๑ ความหมาย สตรี	๓
๑.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับสตรี	๖
๑.๑.๓ แนวคิดทางพุทธปรัชญาที่มีต่อสตรี	๗
๑.๒ สถานภาพของสตรีทางสังคมในสมัยพุทธกาล	๑๐
๑.๓ การเคลื่อนไหวแห่งจารีตสู่การเปลี่ยนแปลงฐานะสตรี	๑๔
๑.๓.๑ ฐานะสตรีก่อนพุทธกาล	๑๔
ก) สตรีในฐานะพระมารดาของพระโพธิสัตว์	๑๗
ข) สตรีในฐานะ แม่ โดยทั่วไป	๒๑
๑.๓.๒ ฐานะสตรีสมัยพุทธกาล	๒๓
๑.๓.๓ ฐานะสตรีหลังพุทธกาล	๒๗
๑.๔ สรุป	๒๙
บทที่ ๒ ฐานะและบทบาทสตรีในสังคม	๓๑
๒.๑ ความหมายของ บทบาท	๓๒
๒.๒ บทบาทสตรีในสังคม	๓๓
๒.๒.๑ สตรีในฐานะมารดา	๓๓
๒.๒.๒ สตรีในฐานะภรรยา	๓๖
๒.๒.๓ สตรีในฐานะลูกสาว	๔๐
๒.๒.๔ สตรีในฐานะลูกสะใภ้	๔๒

๒.๒.๕ สตรีในฐานะหญิงม่าย	๔๔
๒.๒.๖ สตรีในฐานะโสเภณี	๔๕
๒.๒.๗ สตรีในฐานะพุทธสาวิกา	๔๖
๒.๒.๘ สตรีในฐานะผู้ประกาศพระพุทธศาสนา	๕๐
๒.๓ มิติทางสังคมเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต	๕๑
๒.๔ สรุป	๕๕
บทที่ ๓ บทบาทสตรีด้านการศาสนา	๕๗
๓.๑ บทบาทอุบาสิกา	๕๗
๓.๒ บทบาทภิกษุณี	๖๘
๓.๓ สรุป	๘๐
บทที่ ๔ สิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา	๘๓
๔.๑ สิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา	๘๓
๔.๑.๑ ความหมาย สิทธิ	๘๔
๔.๑.๒ สิทธิสตรีสมัยพุทธกาล	๘๔
๔.๑.๓ สิทธิสตรีทางศาสนา: รากฐานสิทธิทั้งปวง	๙๒
๔.๑.๔ สิทธิสตรีต่อการเมืองการปกครอง	๙๔
๔.๑.๕ สิทธิสตรีต่อสตรีม่ายและอาชีพโสเภณี	๙๕
๔.๒ สิทธินักบวชสตรีในพระพุทธศาสนา	๙๕
๔.๒.๑ สิทธิสตรีในการแสดงธรรม	๙๖
๔.๒.๒ สิทธิสตรีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๑๐๐
๔.๒.๓ สิทธิสตรีในการบรรลุลัทธิธรรม	๑๐๓
๔.๓ สรุป	๑๑๖
บทที่ ๕ ความเสมอภาคและลักษณะสำคัญร่วมกันของบุรุษและสตรี	๑๑๗
๕.๑ ความเสมอภาคของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนา	๑๑๗
๕.๑.๑ ความเสมอภาคด้านศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์	๑๑๘
๕.๑.๒ ความเสมอภาคด้านสังคมและการดำรงชีพ	๑๑๙
๕.๑.๓ ความเสมอภาคด้านกฎหมาย หรือพระวินัย	๑๒๐
๕.๑.๔ ความเสมอภาคด้านสิทธิพลเมือง	๑๒๑
๕.๑.๕ ความเสมอภาคด้านการเมืองการปกครอง	๑๒๒

๕.๑.๖ ความเสมอภาคด้านศักยภาพในการบรรลุธรรม	๑๒๕
๕.๒ ลักษณะสำคัญร่วมกันระหว่างบุรุษและสตรี	๑๒๗
๕.๒.๑ ลักษณะสำคัญร่วมกันในการเวียนว่ายตายเกิด	๑๒๘
๕.๒.๒ ลักษณะสำคัญร่วมกันในเรื่องกรรม	๑๒๘
๕.๒.๓ ลักษณะสำคัญร่วมกันในการศึกษาธรรม	
ปฏิบัติธรรมและบรรลุธรรม	๑๒๙
๕.๒.๔ ลักษณะสำคัญร่วมกันในการอุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนา	๑๓๐
๕.๒.๕ ลักษณะสำคัญร่วมกันในด้านการสร้างอาราม	
เสนาสนะถวายเป็นสังฆ	๑๓๔
๕.๓ สรุป	๑๓๗
บทที่ ๖ เรื่องของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	๑๓๙
๖.๑ ความหมาย ภิกษุณี	๑๓๙
๖.๒ เหตุผลในการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี	๑๓๙
๖.๓ กำเนิดและพัฒนาการการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี	๑๔๓
๖.๓.๑ กำเนิดภิกษุณีรูปแรก	๑๔๓
๖.๓.๒ การไม่ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทได้โดยง่าย	๑๔๕
๖.๓.๓ ความมุ่งหมายพุทธบัญญัติครุธรรม ๘	๑๕๓
๖.๔ พัฒนาการการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	๑๕๔
๖.๕ การขยายตัวของภิกษุณี	๑๕๖
๖.๖ การปกครองคณะสงฆ์กับการอนุญาตให้มีปวัตตินี	๑๖๐
๖.๖.๑ การปกครองคณะสงฆ์	๑๖๑
๖.๖.๒ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี	๑๖๓
๖.๗ สาเหตุการสิ้นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	๑๗๒
๖.๘ สรุป	๑๗๙
บทที่ ๗ บทบาทสตรีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๑๘๑
๗.๑ บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๑๘๑
๗.๒ บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์	๑๘๔
๗.๓ บทบาทด้านการปกครอง	๑๘๖
๗.๔ บทบาทด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม	๑๘๙

สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา จ พระครูพัชรกิติโสภณ, ดร.

๗.๕ บทบาทด้านการอุปถัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา	๑๙๔
๗.๖ บทบาทการปฏิบัติธรรม	๑๙๙
๗.๗ สรุป	๒๐๗
บรรณานุกรม	๒๐๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกที่ใช้ในการค้นคว้านำมาอ้างอิง สำหรับหนังสือเล่มนี้ ได้ศึกษาค้นคว้าจาก พระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ ซึ่งการอ้างอิงภาษาไทยใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๕. หมายถึง คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๒๖๙ หน้าที่ ๒๑๕ และพระสูตรและอรรถกถา แปล มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ใช้ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ซึ่งการอ้างอิงภาษาไทยใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/เล่ม/หน้า ตามลำดับ เช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๑๑ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๔๑ หน้าที่ ๑๑๑

คำย่อ	พระวินัย ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิงค์	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิงค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.อ. (บาลี)	= วินัยปิฎก สมนตปาสาทิกา มหาวิงค์อรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี (ไทย)	= วินัยปิฎก ภิกขุณีวิงค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย สมุททลวิลาสินี	

สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา ช พระครูพัชรกิติโสภณ, ดร.

	มหาวคคอุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสกั	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย มโนรณปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง. ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)

สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา ช พระครูพัชรกิติโสภณ, ดร.

ขุ.ธ.อ. (ไทย)	= พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ธรรมปทอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทานคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.เอกาทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.ทุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เอกกนิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อฎฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อฎฐกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศก์	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สันตตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกที่ใช้ในการค้นคว้านำมาอ้างอิง สำหรับหนังสือเล่มนี้ ได้ศึกษาค้นคว้าจาก พระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ ซึ่งการอ้างอิงภาษาไทยใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๕. หมายถึง คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๒๖๙ หน้าที่ ๒๑๕ และพระสูตรและอรรถกถา แปล มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ใช้ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ซึ่งการอ้างอิงภาษาไทยใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/เล่ม/หน้า ตามลำดับ เช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๑๑ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๔๑ หน้าที่ ๑๑๑

พระวินัย

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิงค์	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิงค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.อ. (บาลี)	= วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิงค์อรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี (ไทย)	= วินัยปิฎก ภิกขุณีวิงค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรร	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย สมุจจลวิลาสินี	

สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา ช พระครูพัชรกิติโสภณ, ดร.

	มหาวคคอุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลป็นณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมป็นณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริป็นณาสกั	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี เอกกนิบาตอรรลกถา	(ภาษาไทย)
อง.ตีก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ตีกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)

สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา ช พระครูพัชรกิติโสภณ, ดร.

ขุ.ธ.อ. (ไทย)	= พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ธรรมปทอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทานคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.เอกาทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.ทุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เอกกนิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อฎฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อฎฐกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศก์	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สันตตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสตรี

สังคมอินเดียโบราณ เป็นสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ มีอิทธิพลเหนือสถานภาพทางเพศอื่น ๆ ในขณะที่ผู้หญิงแทบไม่มีบทบาททางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองเลย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า สังคมอินเดียเป็นสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำทางเพศมากที่สุดแห่งหนึ่งบนโลก สถานะผู้หญิงในสังคมถูกกดทับ จนมีคำกล่าวที่ว่า “เกิดเป็นวัวในสังคมอินเดียยังจะดีกว่าเกิดเป็นสตรี” เพราะอย่างน้อย วัวซึ่งสังคมอินเดียถือว่าเป็นเทพเจ้าพาหนะของพระศิวะ ก็ยังได้รับการนับถือและยกย่องจากคนทั่วไป มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีอิสระ ที่สำคัญคือมีคนพิทักษ์ดูแลตลอดเวลา

ในประเด็นนี้ ศุภวิชญ์ แก้วคุณอก^๑ กล่าวไว้ว่า จากคติโบราณ สู่ภาพสะท้อนสิทธิสตรีที่เลื่อนรางของอินเดีย ในนิทานปรัมปรา มหาकाพย์และเรื่องเล่าทางศาสนา มีอิทธิพลสำคัญต่อสถานะและสิทธิสตรี ตลอดจนทัศนคติของผู้ชายต่อผู้หญิงนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสองมหาकाพย์สำคัญอย่างมหาकाพย์รามายณะและมหาคาพย์ภารตะ

มหาคาพย์รามายณะ เป็นเรื่องราวของพระวิษณุอวตาร เพื่อลงมาปราบ ‘ทศกัณฐ์’ มหาคาพย์นี้สอดแทรกเรื่องคุณธรรม ความดี ตลอดจนแนวทางการครองชีวิตและการดำเนินชีวิตแบบสุภาพบุรุษ รวมถึงภาพลักษณ์ที่ดีของสตรี เรื่องราวและแนวปฏิบัติของนางสีดา กลายเป็นแบบอย่างสำคัญของการเป็นภรรยาที่ดีตามคติฮินดู ไม่ว่าจะเป็นการรักษาความบริสุทธิ์ ความซื่อสัตย์ต่อสามี ตลอดจนการเชื่อฟังในสิ่งที่สามีกล่าวโดยไม่ได้แย้ง แม้ว่าสามีจะสั่ง หรือร้องขอเรื่องใดก็ตาม ดังจะเห็นได้ว่า ในช่วงบั้นปลายนั้น นางสีดาต้องเดินลุยไฟและถูกเนรเทศ แต่ก็มิได้ต่อว่าพระรามแต่อย่างใด ในขณะที่มหาคาพย์มหาภารตะ ก็เล่าเรื่องและวางสถานะสตรีให้เป็นดัง ‘สิ่งของ’ ของสามี เช่นการใช้ภรรยาอย่างพระนางเทราปตีร่วมกันในหมู่นอนองปาดนทพ เพียงเพราะคำพูดสั้น ๆ ของผู้เป็นมารดาที่ว่า อยากให้บุตรทุกคนเมื่อได้ของสิ่งใดมา ให้แบ่งปันกันอย่างเท่าเทียม นี่ถือเป็นอีกภาพสะท้อนสิทธิสตรีเมื่อต้องแต่งเข้ามาอยู่ในตระกูลของฝ่ายชาย

ความเชื่อที่ว่า ‘สตรีเป็นสิ่งของสามี’ ยังปรากฏให้เห็นในเรื่องราวของพิสิสตีด้วย โดยพิสิสตี เป็นการบอกกล่าวถึงหน้าที่หญิงม่ายเมื่อสามีเสียชีวิต ต้องกระโดดเข้ากองไฟที่เผาสามีตัวเอง

---

^๑ ศุภวิชญ์ แก้วคุณอก, “แหวกม่านวัฒนธรรม ส่องสถานภาพสตรีในสังคมอินเดีย”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.the101.world/woman-rights-in-india/>

ตามไปด้วย เพื่อยืนยันความเชื่อศรัทธาที่ภรรยาที่มีต่อสามี ซึ่งพิธีกรรมนี้มีมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สมัย
คุปตะ กระทั่งถูกยกเลิกไปในช่วงที่อังกฤษเข้ามาปกครองอินเดีย

นอกจากนี้ นิทานปรัมปราจำนวนมากไม่น้อยก็ตอกย้ำว่า การล่วงละเมิดทางเพศต่อสตรีเป็น
พฤติกรรมปกติธรรมดา เช่น มีการรจนาการล่วงละเมิดทางเพศและการข่มขืนไว้ในหลากหลายบท
โคลก ลักษณะเช่นนี้สะท้อนภาพย้อนแย้งที่น่าสนใจ กล่าวคือ ให้คติเรื่องการรักษาวลสงวนตัวและ
รักษาความบริสุทธิ์ของฝ่ายหญิง แต่กลับเลือกแสดงการกระทำชำเราสตรีของฝ่ายชายอย่างปกติ
ธรรมดา

แนวคิดที่ยึดโยงผู้หญิงไว้กับสามีเช่นนี้ ยังผลสำคัญให้ในระบบการแต่งงานของสังคม
อินเดียจากโบราณจนถึงปัจจุบัน ฝ่ายหญิงต้องเป็นฝ่ายจ่ายสินสอดให้กับฝ่ายชาย เพราะถือว่าฝ่าย
ชายรับเอาผู้หญิงไปเลี้ยงดู ไปเป็นคนในบ้าน ไปใช้สอยพื้นที่และผลประโยชน์ของครอบครัวฝ่ายชาย
ที่สำคัญคือ ฝ่ายชายต้องทำหน้าที่เลี้ยงดูฝ่ายหญิงตลอดชีวิต ในขณะที่ฝ่ายหญิงไม่มีอาชีพ ทำหน้าที่
เป็นแม่บ้านเท่านั้น ภาพสะท้อนเหล่านี้ส่งผลให้เห็นถึงบทบาทระหว่างชายและหญิงในสังคมอินเดีย
โบราณ ผู้หญิงมีหน้าที่สำคัญที่เกิดมาคือการเป็นภรรยาที่ดีของสามี สตรีจะมีความเป็นอยู่และ
สามารถเอาชีวิตรอดได้ ก็ด้วยการแต่งงานมีสามีและครอบครัวที่ดี ด้วยความเชื่อและแนวคิดเหล่านี้
ส่งผลให้สังคมอินเดียผลักดันลูกสาวให้มีสามีโดยเร็ว ในอีกทางหนึ่งก็มองปัญหาการล่วงละเมิดทาง
เพศอย่างเป็นปกติวิสัยของสังคม

๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของคำว่า สตรี

ในตำนานการสร้างโลกตามที่ปรากฏอยู่ในหนังสือวรรณคดี ฉบับภาษาสันสกฤตได้กล่าว
ไว้ว่า ภายหลังจากที่พระมหาพรหมได้สร้างสรรพสัตว์นานาชนิด รวมทั้งมนุษย์ซึ่งเป็นเพศของบุรุษ
ขึ้นแล้ว ทรงเห็นว่า โลกของพระองค์จะแข็งกระด้าง ขาดความอ่อนโยนนุ่มนวลละมุนละไม
ตลอดจนความอ่อนหวานชุ่มช้อยแล้ว พระองค์จึงดำริที่จะจัดสร้างสิ่งหนึ่งขึ้นมา เพื่อให้ตรงกันข้าม
กับสิ่งที่พระองค์ได้จัดสร้างขึ้นแล้ว ดังนั้น พระองค์จึงหยิบเอาวัตถุรวม ๒๒ ชนิดด้วยกัน คือ

๑. ความกลมกล่อมของดวงพระจันทร์
๒. ความคดเคี้ยวของเถาไม้เลื้อย
๓. ความเกาะเกี่ยวเลี้ยวรัดของเถาวัลย์
๔. ความหั่นไหวโอนเอนของยอดหญ้า
๕. ความอ่อนไหวอ่อนแอของใบอ่อน
๖. ความหอมหวานยียวนของมวลบุปผาชาติ
๗. ความแหลมคมของสัตว์มีฤๅษี

๘. ความเบาบางของไข่ม้วนานาชนิด
๙. ความรุ่งโรจน์แจ่มจ้าของดวงระวี
๑๐. น้ำตาของมวลเมฆหมอก
๑๑. ความโบกพลิ้วของทิศทางลม
๑๒. ความตื่นกระหนกและใจเสาะของกระต่าย
๑๓. ความโอ้อวดของนกยูง
๑๔. ความนุ่มน้มของขนนกน้อย
๑๕. ความแข็งแกร่งของเพชร
๑๖. ความหวานชื่นของน้ำผึ้ง
๑๗. ความดุร้ายของพยัคฆ์
๑๘. ความร้อนระอุของเปลวไฟ
๑๙. ความเยือกเย็นของหิมะ
๒๐. ความครวญครางของนกเขา
๒๑. ความพิชร้ายต่างชนิดของอสรพิษ
๒๒. ความช่างพูดของนกกระจอก

เมื่อพระองค์ได้มวลสารทั้ง ๒๒ สิ่งดังกล่าวแล้ว นำมาปั้นปลุกเสกด้วยกฤตยาคม สำเร็จลงเป็นรูปร่างของมนุษย์ พร้อมกันนั้น พระองค์ก็ได้นำเอาดวงใจบางส่วนของสัตว์ ๓ ชนิด คือ ดวงใจของราชสีห์ ดวงใจของสุนัข ดวงใจของวานร เป่าเสกเข้าไปในเรือนร่างของมนุษย์นั้น เพราะฉะนั้น ในที่สุด เรือนร่างพร้อมด้วยหัวใจดังกล่าว จึงเกิดมาเป็นมนุษย์ มีภาวะเพศเป็นสตรี หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อิตถีเพศ” คือ ผู้หญิง^๒

๑.๑.๑ ความหมาย สตรี

คำว่า “สตรี” เป็นศัพท์ภาษาสันสกฤต หมายถึง สุภาพสตรีหรือสตรี (woman) ส่วนในภาษาบาลีมีคำที่ใช้เรียกชื่อสตรีอยู่หลายคำ เช่น คำว่า อิตถีหรือ อิตถีเพศ (สตรี) มาตุคาม

---

^๒ พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑-๑๒.

(สตรีหรือแม่บ้าน) นารี (หญิงสาว)^๓ ส่วนในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้คำจำกัดความไว้ว่า สตรี (สัตรี) เป็นคำนาม หมายถึง สตรีหรือเพศหญิงคู่กับบุรุษ^๔

นอกจากนี้ คำว่า “สตรี” มีที่มาจากประเพณีหนึ่งในสมัยก่อนพุทธกาล ซึ่งมีต้นเหตุมาจากพราหมณ์ที่ชาวอินเดียนับถือ พวกเขายึดถือเป็นจารีตว่า ผู้หญิงสาวหลังจากที่แต่งงานแล้วหากสามีเสียชีวิตลง ผู้หญิงที่เป็นภรรยา นั้นจะต้องกระโดดเข้ากองไฟในเวลาเผาศพของสามีที่ตายให้ตายตามสามีไปด้วย เพราะเหตุนี้ผู้หญิงที่ปฏิบัติเช่นนี้จึงได้มีชื่อว่า “สตี” หรือ “สตรี” แปลว่า ผู้ยอมตายไปกับสามีและเรียกผู้หญิงอีกคำว่า “สมร” แปลว่า “ผู้ยอมตายด้วยกัน” นั่น คือการที่ภรรยายอมตายด้วยการกระโดดเข้าไปในกองไฟที่เผาสามีเพื่อให้ตัวเองตายตามสามี ดังนั้น ประเพณีของชาวอินเดียในอดีต จึงมีข้อบังคับว่า หญิงหม้ายที่ไร้สามีแล้วยอมเป็นที่รังเกียจในสังคมยุคนั้น จึงทำให้สตรีตกอยู่ท่ามกลางความลำบาก เนื่องจากเมื่อสามีตายไปก็ต้องจำใจกระโดดเข้ากองไฟตายตามสามี ถ้ามีลูกก็ต้องจำใจทิ้งลูกเพื่อปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่เคร่งครัด

เมื่อกาลเวลาได้เปลี่ยนไป ประเทศอินเดียก็มีวิวัฒนาการตามยุคสมัย เนื่องจากประชาชนได้รับการศึกษาเรียนรู้เพิ่มมากขึ้นและมีการติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น จึงมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงจารีตดังกล่าวนี้ หากว่าหญิงใดที่สามีตายลง หญิงนั้นจะต้องโกนผมออกให้หมด ทั้งวัตถุ คือ เสื้อผ้าที่จะใช้นุ่งห่มเครื่องประดับกาย ต้องยอมให้มีเฉพาะแต่สีเหลืองเพียงสีเดียวเท่านั้น เมื่อกาลเวลาผ่านไป จารีตประเพณีดังกล่าวก็เสื่อมลง ไม่มีผู้ใดยึดถือประเพณีปฏิบัติ บรรดาปราชญ์ในอินเดียยุคหลัง จึงได้แก้ไขจารีตเหล่านั้น พร้อมกับบัญญัติศัพท์ของคำว่า “สตรี” ลงในพจนานุกรม โดยให้ความหมายคำว่า “สตรี” แปลว่า ผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับชายผู้เป็นสามีเท่านั้น จึงทำให้สถานภาพของสตรีได้พัฒนาขึ้นมาตามลำดับ^๕

คำว่า สตี มาจาก อส แปลว่า เป็น คำว่า สต เป็นคำนามเพศชาย หมายถึงความจริง ความซื่อสัตย์ สตี เป็นคำนามเพศหญิง หมายถึง หญิงดี หญิงผู้ซื่อสัตย์ เมื่อเป็นชื่อเฉพาะ เป็นชื่อธิดาองค์หนึ่งของพระทักขะ มีคำอธิบายดังนี้

---

^๓ พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๑๕.

^๕ พระสฤทธิ์ สุมน, “บทบาทสตรีในพุทธศาสนาเถรวาทสมัยพุทธกาล”, วารสาร มจร.อุบลปริทรรศน์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๕), ๔๒๓-๔๒๔.

“สตรี ความจริง ธิดาองค์หนึ่งของพระทักษะ ภรรยาของพระภววิษณุปราณ กล่าวว่า เธอละร่างกายเสียเพราะไม่พอใจพระทักษะและหลังจากนั้น ได้กลายเป็นธิดาของหิมวัน และเมนาและในรูปดังกล่าวคือ เป็น อูมา พระภวได้แต่งงานกับเธอใหม่ พระมเหศวรได้แนะนำให้เธอไปบวงสรวงพระทักษะ คัมภีร์ปุราณะอื่นเล่าต่างกันไป”^๖

สตรี ธิดาของพระทักษะ มเหสีของรุทระ (คือคิเว) คัมภีร์วิษณุปุราณะ เล่าว่า เธอละร่างกาย เพราะโกรธพระทักษะ แล้วกลายเป็นธิดาของพระหิมวันและเมนา พระภวก็ได้แต่งงานกับอูมา ซึ่งก็คือองค์เดียวกับมเหสีของพระองค์ (คิเว) มาแต่เดิม นางตาย หรือฆ่าตัวตายเนื่องจากทะเลาะกับสามีและบิดา ในหนังสือเรื่อง กาลีชันตะ ซึ่งเป็นงานรุ่นใหม่เล่าว่า เธอเข้ากองไฟและกลายเป็นนาง สตี

อนึ่ง คำว่า “สตรี” ที่กล่าวว่า ผู้มีจิตใจของสัตว์ ๓ ชนิดประกอบกันอยู่” คือดวงใจของ ราชสีห์ ดวงใจของสุนัขและดวงใจของวานรนั้น ท่านให้ความหมายของสภาวะจิตใจหญิงไว้ดังนี้

ธรรมชาติของหญิง ย่อมมีอำนาจที่จะให้ชายเกิดความประหม่า เกรงกลัว นับตั้งแต่วินาทีแรกที่ชายเริ่มมีความสัมพันธ์รักใคร่กันกับหญิงครั้งแรก ภายหลังได้หญิงนั้นมาครอบครอง โดยฉันทามีภรรยาแล้ว อำนาจความกริ่งเกรงใจภรรยาก็ยังปรากฏเกิดอยู่กับชายสามีตลอดไป นี่เป็นลักษณะดวงใจราชสีห์

สำหรับดวงใจสุนัข ธรรมชาติของหญิง หลังจากได้สมรสกับชายอยู่ครอบครองเห้าย่า เรือนโดยสภาวะของสามีภรรยาแล้ว ดวงจิตของหญิงจะต้องยอมสวามิภักดิ์ จงรักอยู่กับชายผู้เป็นสามี ซื่อสัตย์สุจริตตลอดไป เหมือนหนึ่งดวงใจของสุนัข ผู้จงรักภักดีต่อเจ้าของผู้ที่ได้เลี้ยงดูมา

ส่วนดวงใจของวานรนั้น ธรรมชาติของวานรย่อมมีกิริยาอาการไม่สงบ มักดิ้นรนกลับกลอกอยู่ไปมา ท่านเปรียบเสมือนน้ำใจของหญิง เมื่อได้รับคำเินยอกจากชายแล้ว มักแสดงอาการกิริยาหลุกหลิกให้ปรากฏ ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะมีจิตใจมักจะเข้าข้างตนเองเสมอ โดยมีได้คำนึงถึงข้อเท็จจริงอันประกอบด้วยเหตุผล

^๖ ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๔.

^๗ นางรจนา (นามแฝง), “กำเนิดสตรี”, เพื่อนใจ, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑-๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔): ๑๕.

๑.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับสตรี

ในสมัยอินเดียโบราณนั้น ไม่ว่าพิธีกรรมศาสนาใด ๆ กำหนดให้สามีภรรยากระทำร่วมกัน โดยให้ภรรยาจะเป็นฝ่ายสนับสนุนสามี ศาสนาพราหมณ์ถือว่า เพื่อให้เป็นที่มั่นใจได้ว่าวิญญาณของจะไปสู่สรวงสวรรค์ สามีภรรยาจะต้องมีบุตร เพราะบุตรจะเป็นผู้ทำพิธีทางศาสนาให้กับวิญญาณของบิดา ข้อกำหนดดังกล่าว มีอิทธิพลในการกดขี่ผู้หญิงอย่างยิ่ง เพราะนอกจากผู้หญิงจะมีหน้าที่ทั้งทางสังคมและศาสนาที่ต้องแต่งงานแล้ว ผู้หญิงผู้เป็นภรรยาจะต้องสามารถให้กำเนิดบุตรด้วย หากเธอไม่สามารถทำหน้าที่นี้สำเร็จ ทั้งเธอและสามีไม่ได้ไปสู่สวรรค์ แม้ในการทำพิธีบูชาบุญ เธอก็ได้แค่มีหน้าที่ร่วมในพิธีของสามีเท่านั้น^๔

ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ ไม่ได้เน้นประเด็นเกี่ยวกับผู้หญิงโดยตรงและไม่ได้กล่าวถึงประเด็นดังกล่าวหลายแง่หลายมุมเช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก หรือมานาวธรรมศาสตร์ แต่ทว่า แม้ประเด็นที่กล่าวถึงจะจำกัด ก็ได้แสดงแนวคิดเด่นของเกาฏิลยะ^๕ ในเรื่องดังกล่าว ซึ่งเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างให้สิทธิเสรีภาพแก่ผู้หญิงค่อนข้างมาก เมื่อเทียบกับวัฒนธรรมฮินดูโบราณ โดยส่วนรวมความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงปรากฏเป็นเรื่องซึ่งแยกชัดเจนจากเรื่องอื่น ๆ และเขียนไว้โดยเฉพาะในเล่มที่สองถึงเล่มที่สี่ เข้าใจว่าเรื่องอื่น ๆ ที่มีได้นำมาเขียนไว้ก็คือ เรื่องที่เกาฏิลยะไม่มีความเห็นขัดแย้งกับคัมภีร์และประเพณีเดิม แม้บางเรื่องที่น่ามาเขียน ก็เห็นได้ว่า เกาฏิลยะไม่ได้เปลี่ยนแปลงหลักในศาสนาพราหมณ์

การยอมรับศักยภาพของสตรีอินเดีย เป็นความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาของสังคมอินเดียในสมัยก่อน สร้างภาระความรับผิดชอบทางสังคมและแก่ผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงต้องแต่งงานมีบุตร สังคมอินเดีย นั้นให้ความสำคัญต่อระบบวรรณะเป็นอย่างยิ่ง ในมานาวธรรมศาสตร์ระบุไว้ชัดเจนให้ชายแต่งงานกับหญิงในวรรณะของตน ในทางกลับกัน อรรถศาสตร์ได้ให้สิทธิแก่หญิงบางประเภท คือ หญิงที่มีลูกชายแล้ว หญิงโสด หรือหญิงที่ต้องการอยู่ตัวคนเดียว หญิงที่เป็นหมั้น หญิงที่มีลูกตายและหญิงที่พ้นวัยประจำเดือน ในกรณีเหล่านี้ ชายจะยุ่งเกี่ยวกับเธอโดยที่เธอไม่ต้องการไม่ได้

^๔ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, การศึกษาเรื่องผู้หญิง, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๔๒. (อ้างใน พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), “สถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา”).

^๕ พราหมณ์จัญกะ หรือวิชณุคุปตะ เป็นเสนาบดีของกษัตริย์จันทรคุปต์ แห่งราชวงศ์เมารยะ ซึ่งปกครองแคว้นมคธในราว ๓๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช ด้วยเหตุที่เป็นคนเจ้าปัญญาและเจ้าเล่ห์เพทุบาย จัญกะจึงได้ฉายาว่า “เกาฏิลยะ” ซึ่งแปลว่า “เจ้าเล่ห์” เป็นฉายาที่เป็นที่รู้จักกันมากกว่านามจริง

เสรีภาพและความเสมอภาคของสตรีในสังคมอินเดีย การหย่ากับการแต่งงานใหม่ใน อรรถศาสตร์ถือเป็นคนละเรื่อง เพราะในอรรถศาสตร์ ผู้หญิงไม่จำเป็นต้องแต่งงานใหม่ แม้อยู่ใน บ้านสามีและการแต่งงานใหม่ ก็อาจได้มาจากการหย่า อาจมาจากสาเหตุอื่น เช่น กรณีสามีเป็น บุคคลสาบสูญก็ได้ การขาดจากความเป็นสามีภรรยาอาจเกิดจากการที่ภรรยาเป็นฝ่ายทอดทิ้งสามีก็ได้ อรรถศาสตร์ให้สิทธิแก่ผู้หญิงเรื่องนี้ค่อนข้างมาก

สิทธิในการแต่งงานใหม่ของหญิงตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สิทธิของหญิงซึ่งเพิ่งแต่งงานใหม่กับสิทธิของหญิง ซึ่งแต่งงานอยู่กินกับสามีภรรยากัน เรียบร้อยแล้ว ทั้งสองกรณีเป็นเรื่องเกี่ยวกับการจากไปของสามี ส่วนการแต่งงานใหม่ ในกรณีการ หย่าขาดจากสามีเดิมนั้น หากหญิงต้องการก็ทำได้โดยไม่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับเวลาและแต่งงานได้ตาม เงื่อนไขอื่นที่กำหนดไว้ในกฎหมาย เช่น สามารถแต่งงานได้แม้กับคนเป็นโรคเรื้อน หรือเป็นบ้า หาก เธอต้องการบุตร เป็นต้น

๑.๑.๓ แนวคิดทางพุทธปรัชญาที่มีต่อสตรี

ในทางพุทธปรัชญาเสนอแนวคิดต่อสตรีไว้ดังนี้

ก) สตรีแตกต่างจากบุรุษ โดยธรรมชาติของสตรีและบุรุษนั้น แตกต่างกันทั้งทาง ร่างกายและจิตใจ ต่างกันในรูปร่าง สันฐาน เครื่องหมายสภาพความเป็นอยู่ นิสัยและกิริยาอาการ

ในทางสรีระ สตรีไม่มีใครมีกำลัง ไม่แข็งแรงบึกบึนเท่าบุรุษ (ยกเว้นนางวิสาขา ที่มีกำลัง มาก ทรงกำลังเท่าช้าง ๕ เชือก)^{๑๐} จึงยากที่จะปกป้องตนเองให้พ้นจากภัยได้ นอกจากนั้น สตรียังมีความทุกข์เฉพาะบางประการที่จะต้องประสบนอกเหนือไปจากบุรุษ^{๑๑} ส่วนทางด้านจิตใจนั้น สตรีมี ธรรมชาติที่แตกต่างจากบุรุษ แม้สตรีจะเป็นเพศที่อดทน แต่สตรีก็มีจิตใจที่อ่อนไหว อ่อนโยน เป็น กังวลได้ง่าย สตรีจึงมักเป็นไปตามอำนาจของอารมณ์ ไม่หนักแน่น เข้มแข็งเท่าบุรุษ ข้อแตกต่างนี้ เป็นความแตกต่างกันโดยธรรมชาติ แต่โดยทั่วไป เมื่อกล่าวว่า สตรีแตกต่างจากบุรุษแล้ว มักจะเห็น หรือตีความกันว่า สตรีด้อยกว่าบุรุษ แต่โดยเนื้อแท้แล้ว ความแตกต่างนี้ ไม่จำเป็นต้องทำให้เพศใด เหนือ หรือด้อยกว่าเพศใดโดยอัตโนมัติและโดยตลอดไป หากแต่เป็นความแตกต่างที่ต่างก็มีบทบาท ในลักษณะที่เกื้อกูลและมีลักษณะสำคัญร่วมกันในบางเรื่องบางประเด็น

แม้พระพุทธศาสนาจะเห็นว่า สตรีแตกต่างจากบุรุษ แต่ความแตกต่างนี้ ไม่จำเป็นต้อง หมายถึงความด้อยกว่าเสมอไป สิ่งต่างก็มีคุณสมบัติ หรือคุณค่าที่แตกต่างกันไปในตัวของมันเอง

^{๑๐} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๐๒.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔-๓๑๕. (อาเวณิกทุกขสูตร)

ความด้อย หรือเหนือกว่านั้น ไม่ได้มีอยู่ในตัวของมันเอง แต่จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมันอยู่ในเงื่อนไข หรือ สิ่งแวดล้อมหนึ่ง สำหรับเงื่อนไขก็คือ สภาพสังคมและค่านิยมในสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นนั่นเอง ในยุค ที่สังคมมนุษย์ต้องอาศัยร่างกายอย่างมากในการดำรงชีวิตอยู่ บุรุษเพศผู้มีธรรมชาติทางกายภาพที่ แข็งแรง บึกบึนย่อมจะเหนือกว่าสตรีเพศอย่างแน่นอน แต่ถ้าเมื่อสังคมเปลี่ยนไป แรงจาก เครื่องจักรกลเข้ามาช่วยแบ่งเบาร่างกายของมนุษย์และความสามารถในทางสติปัญญาเริ่มเข้ามา แทนที่ความสำคัญของร่างกาย บุรุษเพศจะยังเหนือกว่าสตรีเพศอยู่ดังแต่ก่อนได้หรืออย่างไร เมื่อ เงื่อนไขได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นการตัดสินกันด้วยความรู้ความสามารถ สติปัญญาแล้ว สตรีควรได้รับ ความเสมอภาคเท่าเทียมกับบุรุษและความแตกต่างทางสรีระที่เคยถือเป็นข้อตัดสินความด้อยกว่า เหนือกว่าของบุคคลนั้น ก็ไม่น่าจะเป็นเหตุผลที่ถูกใช้เป็นข้ออ้างให้ยอมรับได้อีกต่อไป

ข) สตรีด้อยกว่าบุรุษ เนื่องจากความแตกต่างบางอย่างของบุรุษและสตรีที่เป็นไป โดยธรรมชาติ ทำให้ต้องยอมรับว่า ในทางสรีระแล้ว สตรีด้อยกว่าบุรุษ ไม่ว่าจะ เป็นโดยธรรมชาติ แท้จริงของสตรีเพศ หรือการเล็งดูอบรมของสังคมที่มีส่วนในการหล่อหลอมให้สตรีเป็นเช่นนั้น ก็ ตาม สภาพทางกายภาพนี้ เป็นอุปสรรค หรือจำกัดการประพฤติปฏิบัติบางอย่างของสตรี เช่น การ ปฏิบัติตนเป็นอนาคาริก เทียบปฏิบัติธรรมในที่สงบ วิเวก ปลอดภัยคนนั้น ย่อมทำได้ไม่สะดวก หรือ ต้องเสี่ยงภัยมากกว่า เพราะธรรมชาติทางกายสตรี ไม่อำนวยให้กระทำโดยปลอดภัย ด้วยเหตุที่ สตรียากที่จะป้องกันตัวเองได้ เพราะฉะนั้น การทำสิ่งใด หรือการบรรลุจุดหมายใดนั้น สตรีจะทำได้ ก็ด้วยความตั้งใจและความอุตสาหะ พยายามมากยิ่งขึ้นกว่าบุรุษในการที่จะให้ได้มา หรือบรรลุซึ่งสิ่งที่ ต้องการเดียวกัน

ความด้อยของสตรีในทางกายนั้น นอกจากจะจำกัดการประพฤติปฏิบัติบางอย่างแล้ว ยังจัดเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุถึงเป้าหมายบางอย่างของสตรีในสมัยนั้นด้วย เช่น เป็นข้อจำกัดที่ทำให้สตรีเป็นพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ พรหม ท้าวสักกะ เป็นพญามาร ไม่ได้^{๑๒} แต่ตามเหตุผลที่ วิเคราะห์แล้ว ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ที่กล่าวว่าสตรีจะดำรงตำแหน่งดังกล่าวไม่ได้นั้น พระผู้มีพระ ภาควาจจะไม่ได้หมายความว่าความตรง ๆ ตามคำ แต่อาจจะมีความหมายว่า ในกาลเทศะ สภาพแวดล้อม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันอยู่ในขณะนั้น สตรีจะบรรลุ หรือขึ้นสู่ ตำแหน่งสูงสุดในฝ่ายต่าง ๆ ไม่ได้ เพราะจะเป็นการฝืนกระแสความเชื่อและการประพฤติปฏิบัติใน ขณะนั้นจนเกินไป

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗. (พหุธาตุกสูตร)

ค) สตรีเสมอภาคกับบุรุษ นอกเหนือไปจากความเสมอภาคภายใต้กฎหลักไตรลักษณ์ กฎแห่งกรรม ความทุกข์และความหลุดพ้น พระพุทธศาสนาถือว่า ในด้านภูมิปัญญา คุณธรรม ความสามารถแล้ว สตรีเสมอด้วยบุรุษ ปรากฏความใน อรรถกถาภททากุณฑลเกสาเถรีคาถาว่า “มิใช่แต่บุรุษจะเป็นบัณฑิตได้ในที่ทุกสถาน แม้สตรีมีปัญญาเห็นประจักษ์ ก็เป็นบัณฑิตได้ในที่นั้นๆ มิใช่แต่บุรุษจะเป็นบัณฑิตได้ในที่ทุกสถาน แม้สตรีที่คิดความได้ฉับพลัน ก็เป็นบัณฑิตได้”^{๑๓} อย่างไรก็ตาม แม้สตรีจะเฉลียวฉลาดเยี่ยงบุรุษและสามารถดำรงตำแหน่งบางอย่างได้เช่นเดียวกับบุรุษ แต่ความแตกต่างในธรรมชาติของสตรีเพศและบุรุษเพศก็ยังคงมีอยู่ สตรีจึงยังต้องเป็นสตรีและปฏิบัติหน้าที่แห่งเพศของตนเช่นกัน ทั้งบุรุษและสตรีเพศจำเป็นต้องรักษาภาวะแห่งความเป็นบุรุษสตรีไว้ให้เหมาะสมกับภาวะแห่งตน โดยไม่จำเป็นต้องให้เพศ หรือความแตกต่างทางเพศมาเป็นอุปสรรคกีดขวาง

ง) สตรีเหนือกว่าบุรุษ พุทธปรัชญาเห็นว่า สตรีเหนือบุรุษในบางกรณี คือ ในระหว่างผู้กำเนิดทั้งสองคือ บิดามารดาแล้ว สตรีผู้เป็นมารดา เป็นผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้กระทำกิจที่ทำได้ยากและเป็นผู้ที่มีอุปการะแก่บุตรมากกว่า^{๑๔} อีกทั้งในด้านความรักความผูกพัน ความเสียสละที่ผู้ให้กำเนิดมีต่อบุตรนั้น พุทธปรัชญา ยกย่องว่า มารดามีความรัก ความผูกพันกับบุตรลึกซึ้งกว่าผู้เป็นมารดา

การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา อาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทในการช่วยยกระดับฐานะของสตรีในด้านต่าง ๆ ให้ดีขึ้น โดยการเริ่มเปิดยุคแห่งเสรีภาพ เสมอภาคในทางศาสนา ซึ่งก็มีผลเกี่ยวโยงถึงสถานภาพของสตรีในทางสังคมเป็นอย่างมากและสิ่งที่พระพุทธศาสนากระทำไปนั้น ยังนับว่าเป็นผลดีสองทางคือ เป็นผลดีทั้งต่อสตรีและเป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนาด้วย เพราะเป็นการแสดงให้เห็นถึงความใจกว้าง ยุติธรรม มีเหตุผลของศาสนา อันเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนให้พระพุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับและศรัทธาของคนจำนวนมากทั้งในอดีตและปัจจุบัน

---

^{๑๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อรรถกถา ขุททกนิกาย เถรีคาถา ปัญจกนิบาต, ภัททากุณฑลเกสาเถรีคาถา , [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=26&i=447>

^{๑๔} พระสิริมงคลเถระ, มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑, ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๘๗-๓๐๐.

๑.๒ สถานภาพของสตรีทางสังคมในสมัยพุทธกาล

พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง) แสดงทัศนะไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “เปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย” ความสำเร็จว่า ในอรรถกถาพระวินัยปิฎกปรากฏความในเรื่องที่ภิกษุชนอนกับภิกษุด้วยกันในเวลากลางคืนแล้วภิกษุรูปหนึ่งเพศชายได้กลับกลายเป็นเพศหญิง พระอรรถกถาจารย์อธิบายที่มาของเพศว่า

เริ่มแรกในสองเพศนี้เพศชายเป็นอุดมเพศ เพศหญิงเป็นหินเพศ เพราะเหตุนี้เพศชายจึงชื่อว่า อันตรธานไป เพราะอภุศลมีกำลังรุนแรง เพศหญิงปรากฏขึ้นแทนเพราะอภุศลมีกำลังเพลาลง ส่วนเพศหญิง จะอันตรธานไป ชื่อว่าอันตรธานไป เพราะอภุศลมีกำลังเพลาลง เพศชายปรากฏขึ้นแทนเพราะอภุศลมีกำลังรุนแรง^{๑๕}

ในอรรถกถาสุมังคลวิสาสินีอธิบายว่า ผู้ชายที่จะได้เพศเป็นสตรีล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่น จึงเกิดเป็นสตรี^{๑๖} และในอรรถกถาธรรมบท เรื่องโสเรยยเถระ มีข้อความว่า เพราะว่า พวกผู้ชายประพฤติล่วงในภริยาทั้งหลายของชนอื่น ทำกาลแล้ว ไหมในนรกสิ้นแสนปีเป็นอันมาก เมื่อกลับมาสู่ชาติมนุษย์ย่อมถึงภาวะเป็นหญิง สิ้น ๑๐๐ ชาติ^{๑๗}

ดังนั้น ในการอธิบายเรื่องเพศหญิงเพศชายเป็นมาอย่างไร ควรจะอธิบายให้ครบถ้วน พร้อมทั้งประกอบด้วยการตีความเพื่อให้เข้ากันได้กับยุคสมัยนี้อันจะไม่ก่อให้เกิดความอึดอัดใจของผู้ฟัง เพราะการจะได้เกิดเป็นเพศใดนั้น ขึ้นอยู่กับความยึดมั่นในเพศและการกระทำของผู้คนนั้น เช่น สตรีที่ยินดีพอใจยึดมั่นในเพศหญิงอยู่แล้วกระทำความดีไม่ประกอบกรรมชั่ว ก็สามารถที่จะได้เกิดเป็นสตรีเหมือนเดิมในชาติต่อไป เช่นเดียวกันกับผู้ชายถ้ายังยินดีพอใจยึดมั่นอยู่ในความเป็นชายของตนแล้วกระทำความดีไม่ประกอบกรรมชั่ว ก็สามารถที่จะเกิดมาเป็นผู้ชายได้เหมือนเดิมในชาติต่อไป

ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า การตั้งจิตนี้เป็นสาระสำคัญ จิตที่โน้มเอียงยึดถือพอใจในภาวะเพศ ถ้าสตรีพอใจโน้มใจผูกพันยึดถือในเพศที่เป็นหญิง ก็จะไป

---

^{๑๕} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๓๒๙., อภิ.สง.อ. (บาลี) ๖๓๓/๓๘๑., อ้างใน พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง), “เปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, หน้า ๑๐.

^{๑๖} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๒๖/๕๕. (บาลีว่า ปุโรโส อิตถตตภาวโลภนโต กามมิจฉาจารย์นิสสาย ลภติ), อ้างใน พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง), “เปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, หน้า ๑๐.

^{๑๗} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๓., อ้างใน พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง), “เปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, หน้า ๑๐.

การที่จะเกิดเป็นหญิง แต่ถ้าพอใจในความเป็นชาย ก็มีความโน้มไปในการที่จะเกิดเป็นชาย เช่นเดียวกัน^{๑๔} ซึ่งการอธิบายของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) นั้นก็ได้นำแนวทางมาจากสังโยคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความยินดีพอใจในเพศของตนทั้งสตรีและผู้ชายไว้ว่า

สตรีย่อมกำหนด ๑) ความเป็นสตรีภายในตน ๒) กิริยาของสตรี ๓) ท่าทางของสตรี ๔) ความไว้ตัวของสตรี ๕) ความพอใจของสตรี ๖) เสียงของสตรี ๗) เครื่องประดับของสตรี

เธอย่อมติดใจยินดียิ่งในความเป็นสตรีภายในตนเป็นต้น เธอยึดติดใจยินดียิ่งในความเป็นสตรีภายในตนเป็นต้นนั้น ย่อมกำหนด ๑) ความเป็นบุรุษภายนอก ๒) กิริยาของบุรุษ ๓) ท่าทางของบุรุษ ๔) ความไว้ตัวของบุรุษ ๕) ความพอใจของบุรุษ ๖) เสียงของบุรุษ ๗) เครื่องประดับของบุรุษ

เธอย่อมติดใจยินดียิ่งในความเป็นบุรุษภายนอกเป็นต้นนั้น เธอยึดติดใจยินดียิ่งในความเป็นบุรุษภายนอกเป็นต้นนั้น ย่อมมุ่งหวังการเกี่ยวข้อภายนอกและมุ่งหวังสุขและโสมนัสที่จะเกิดขึ้นเพราะการเกี่ยวข้อนั้นเป็นปัจจัย สัตว์ทั้งหลายผู้ยินดียิ่งในความเป็นสตรีย่อมเป็นผู้เกี่ยวข้อกับบุรุษทั้งหลาย สตรีล่วงพ้นความเป็นสตรีไปไม่ได้อย่างนี้แล^{๑๕}

จากพระสูตรนี้จะเห็นได้ว่า สตรีที่ยังมีความยินดีพอใจในความเป็นเพศหญิงของตน ยังยินดีพอใจในองค์ประกอบอื่น ๆ ของความเป็นสตรีที่ชอบในเรื่องเครื่องประดับของตนและเห็นว่าเป็นความเป็นชายต่าง ๆ นั้นเป็นเรื่องของผู้ชาย ไม่เกี่ยวกับตน แต่มีความยินดีมุ่งหวังที่จะได้รับสุขสัมผัสจากผู้ชาย ในทำนองเดียวกัน ผู้ชายถ้ายังยินดีพอใจในความเป็นชายของตนและมุ่งหวังที่จะได้สัมผัสอันเป็นสุขจากสตรีก็ย่อมไม่สามารถที่จะล่วงพ้นความเป็นชายไปได้

ดังนั้น ความแตกต่างระหว่างเพศนั้น หมายถึงความแตกต่างของสภาวะร่างกายและจิตใจของมนุษย์ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาแล้ว มีเพศหรือเครื่องหมายแสดงลักษณะของความเป็นเพศ เช่น เพศหญิงหรือเพศชายที่แตกต่างกัน นอกจากนั้น คำว่า ความแตกต่างระหว่างเพศ ยังหมายถึงค่านิยมหรือการรับรู้ของมนุษย์ที่มีต่อสถานะทางเพศของมนุษย์แต่ละเพศแตกต่างกัน เช่น เห็นว่าเพศชายมีศักยภาพและมีความเข้มแข็งทางด้านร่างกายและจิตใจมากกว่าหญิง ซึ่งความแตกต่างนี้ได้หมายรวมเอาศักยภาพทางด้านจิตใจของเพศเอาไว้ด้วย ซึ่งค่านิยมหรือความเชื่อเหล่านี้ มีมาตั้งแต่ครั้งมนุษย์ได้สรรสร้างอารยะธรรมและวัฒนธรรมในยุคแรก ซึ่งความคิดดังกล่าวมีลักษณะของการให้ค่าความเป็นผู้ชายนั้นยิ่งใหญ่และเป็นจุดศูนย์กลาง (และพัฒนามาเป็นสังคมที่เชิดชูให้ผู้ชายเป็นใหญ่

---

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๑๕} อัง.สวดตก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๘๕-๘๖.

(Patriarchal-ปิตาธิปไตย) ซึ่งเมื่อมีพัฒนาการความคิดดังกล่าวก็เป็นผลทำให้มีการต่อยอดความเชื่อในเรื่องของความเป็นใหญ่ของผู้ชายและให้ค่าความเป็นหญิงลดต่ำลง

ในการแบ่งมนุษย์ทางกายภาพนั้น เราจะพบว่า พระพุทธศาสนาแบ่งมนุษย์ตามลักษณะของเพศได้เป็น ๒ เพศหลัก คือ เพศหญิงและเพศชายและแบ่งตามความผิดปกติของเพศทั้งทางด้านจิตใจและร่างกาย ได้เป็นอีก ๑ เพศ คือ บัณเฑาะก์และอุกโตพยัญชนก ซึ่งเมื่อมีการแบ่งเช่นนี้เราก็จะพบว่าพระพุทธศาสนาเองก็ได้ยอมรับว่าโดยธรรมชาติมนุษย์ (ทางกายภาพ) นั้น มีความแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของมนุษย์นั้นต้องมีทั้งสตรีและผู้ชาย เพื่อเหตุผลก็คือการสร้างสังคมและทางด้านชาติพันธุ์ซึ่งมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นจะถูกมองไม่แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตประเภทอื่น คือจะถูกเรียกว่าเป็น “สัตว์” เหมือนกัน แต่จะแตกต่างออกไปก็ตรงที่พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้พัฒนาได้จึงเป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ประเภทอื่น^{๒๐} ดังนั้น มนุษย์จึงจำเป็นต้องมี ๒ เพศเหมือนกันและรวมไปถึงจำเป็นต้องมีเพศที่ ๓ เหมือนสัตว์ประเภทอื่น ๆ ด้วย โดยความแตกต่างของเพศตามนัยนี้ พระพุทธศาสนาเห็นว่า เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติโดยทั่วไป ใด ๆ ไรก็ตาม การยอมรับความแตกต่างระหว่างเพศ ตามนัยนี้ก็ถือว่าเป็นการยอมรับข้อเท็จจริงตามหลักเกณฑ์ของธรรมชาติไม่ว่าศาสนาหรือลัทธิใด ๆ หรือแม้แต่ นักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันก็ยอมรับเช่นกัน

อีกนัยหนึ่ง มนุษย์ก็ยังมีข้อพิจารณาในเรื่องของศักยภาพ คือความสามารถที่เพศจะได้รับภายหลังจากการถือกำเนิดมาแล้ว โดยประเด็นนี้ พระพุทธศาสนาได้เสนอเป็นปรัชญาพื้นฐานหรือความเชื่อที่มีต่อมนุษย์ไม่ว่าเพศหญิงหรือเพศชายว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้^{๒๑} และเหตุที่ฝึกฝนและพัฒนาได้นี้เองที่มนุษย์ได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์ทุกประเภทซึ่งศักยภาพคือการฝึกฝนหรือพัฒนาได้นี้เองที่ทำให้พระพุทธศาสนา มองว่า มนุษย์ไม่ได้มีความแตกต่างกันทางเพศ คือถ้าว่าโดยสภาวะนี้ มนุษย์ย่อมมีศักยภาพในการฝึกฝนทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจและสติปัญญาได้เท่าเทียมกัน ซึ่งทัศนะเช่นนี้ ย่อมขัดแย้งกับความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า บุรุษมีศักยภาพมากกว่าสตรี แต่สำหรับพระพุทธศาสนาเพราะเหตุที่มีความเชื่อพื้นฐานดังกล่าวนี้ จึงได้เสนอทัศนะ หรือแนวคิดเพื่อนำถึงความมีศักยภาพของบุรุษกับสตรีอย่างเท่าเทียมกันว่า ในบางครั้ง สตรีก็มีปัญญามากกว่าบุรุษ^{๒๒} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในแง่ของศักยภาพ (บางอย่าง) ที่สามารถฝึกได้สตรีก็กับบุรุษก็มีศักยภาพไม่แตกต่าง

^{๒๐} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๔๐., พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๑๓/๒๒๕.

^{๒๑} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๔๐., พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๑๓/๒๒๕.

^{๒๒} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๑/๒๓๑.

กันและเมื่อพิจารณาถึงประเด็นนี้ ก็จะพบว่า ถ้าว่ากันโดยภาวะด้านศักยภาพความเป็นมนุษย์ที่ฝึกได้ มนุษย์ไม่ว่าสตรีหรือบุรุษก็ไม่มี ความแตกต่างกันเลย

อีกประเด็นหนึ่งเป็นการพิจารณาในเรื่องกระบวนการทางสังสารวัฏคือ กระบวนการ เวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ (ไม่ว่าเพศใด) การได้อัตภาพเป็นมนุษย์นั้น หากพิจารณาเหตุปัจจัยใน เรื่องการเกิด คือ เรื่องกรรม^{๒๓} (หมายถึงอำนาจที่เกิดจากการกระทำที่สั่งสมไว้ในแต่ละชาติ) ก็จะ พบว่า การเกิดเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสตรี หรือบุรุษนั้น มนุษย์คนหนึ่งเมื่อตกอยู่ในกระบวนการ ทางด้านสังสารวัฏแล้ว พระพุทธศาสนาเห็นว่า มีสิทธิเกิดเป็นมนุษย์เพศใดก็ได้และในแต่ละภพแต่ละ ชาติก็จะไม่เหมือนกัน การได้อัตภาพและเพศล้วนเป็นผลมาจากกรรม หรือการกระทำในแต่ละ ชาติที่ก่อเกิดในอดีต แล้วส่งผลเกิดเป็นเพศที่แตกต่างกันและเพราะอำนาจแห่งกรรมนั้น ก็ ทำให้ทั้งสตรีและบุรุษ มีความแตกต่างกัน คือทั้งในด้านสภาพร่างกายหรือศักยภาพหรือจะเป็นด้าน ใดด้านหนึ่งก็ได้ ดังนั้น หากพิจารณาจากประเด็นเรื่องสังสารวัฏ เราก็จะพบว่า สตรี หรือบุรุษที่เกิดมา นั้นย่อมมีความแตกต่างกันเพราะอำนาจของกรรม

ดังนั้น สตรีอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาล ในสมัยพระเวทตอนต้น สถานภาพและบทบาท ของเธอได้รับการยอมรับและยกย่องใกล้เคียงกับผู้ชาย ต่อมาด้วยสภาพสังคมเปลี่ยนไปจากชุมชน เล็กที่เป็นที่รู้จักคุ้นเคยกันทั่วไป ก็กลายเป็นชุมชนใหญ่ มีผู้คนมากขึ้น สภาพปัญหาที่มากขึ้นตามไป ด้วย จากเดิมที่แต่ละครอบครัวสามารถที่จะส่งบุตรหลานไปศึกษายังสำนักอาจารย์ใกล้บ้าน เด็กหญิงได้มีโอกาสเล่าเรียนเช่นเดียวกับเด็กชาย แต่เมื่อชุมชนใหญ่ขึ้น ก็ต้องส่งบุตรหลานไปศึกษา ไกลขึ้น การส่งเด็กหญิงไปเรียนในที่ไกลและต้องอยู่กับอาจารย์และเพื่อนนักเรียนด้วยกัน ซึ่งส่วน ใหญ่เป็นผู้ชาย ยิ่งทำให้พ่อแม่มีความเป็นห่วงมากขึ้น จึงทำให้เด็กหญิงถูกปกป้องและเก็บไว้ในบ้าน เพื่อความปลอดภัย ประกอบกับทัศนคติเรื่องความบริสุทธิ์ก่อนแต่งงานตามความเชื่อทางศาสนา จึง ส่งผลให้มีการจัดแต่งงานให้ผู้หญิงตั้งแต่อายุยังน้อย ทั้งไม่ได้รับการศึกษาและต้องแต่งงานตั้งแต่อายุ ยังน้อยนั้น เป็นปัจจัยส่งผลให้ผู้หญิงอินเดียถูกกลืนสิทธิต่าง ๆ มากขึ้น รวมไปถึงการมีทัศนคติอื่น ๆ ตามมาด้วย ที่สำคัญคือทำให้ภาพลักษณ์ของผู้หญิงถูกมองว่า ไม่ซื่อสัตย์ควบคุมตัวเองไม่ได้ ด้วยเหตุ นี้ จึงทำให้สตรีอินเดียมีสถานภาพและบทบาทตกต่ำลงไปเรื่อย ๆ สภาพการณ์อย่างนี้เป็นไปอย่าง

---

^{๒๓} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓/๖., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๘/๒๖๔., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๑/๑๐,๖๐๘/๒๕๘, ส.ส.(ไทย) ๑๕/๓๕๒/๑๑๕., อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๗๕/๑๓๒., อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๓/๒๖๓-๒๖๖., ชุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๙๓-๒๙๔/๘๕.

ต่อเนืองมายาวนาน ซึ่งทัศนคติต่อผู้หญิงลักษณะดังกล่าว ยังเป็นไปอยู่และถูกกระทำให้คงความเชื่อเช่นนั้นไว้

๑.๓ การเคลื่อนไหวแห่งจารีตสู่การเปลี่ยนแปลงฐานะสตรี

สตรีแต่ละสมัย จะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมอินเดียในแต่ละยุค จารีตประเพณีบางเรื่องที่เคยมีและเคยปฏิบัติ เมื่อสมัยเปลี่ยนแปลงไป อาจถูกละเลยเพิกเฉยและไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าที่ควรจะเป็น ก่อให้เกิดสิทธิสตรีขึ้น การเปลี่ยนแปลงในแต่ละสมัยนั้น ได้แยกพิจารณาเป็น ๓ สมัยดังนี้

๑.๓.๑ ฐานะสตรีก่อนพุทธกาล

ในการทำความเข้าใจสถานภาพของสตรี ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เราจำเป็นต้องศึกษาสภาพสังคมอินเดียสมัยก่อนและหลังพุทธกาล คือ สถานภาพสตรีในสังคมพราหมณ์และฮินดู ซึ่งสังคมอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาล สถานภาพของสตรีในสังคมพราหมณ์และฮินดู สามารถแบ่งได้ ดังนี้^{๒๔}

ยุคพระเวท สันนิษฐานได้จากในคัมภีร์พระเวทว่าด้วยการประกอบพิธีกรรมทั้งหมด ซึ่งกล่าวถึง ผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งหมดก็คือ พราหมณ์บุรุษ จึงน่าเชื่อว่าสตรีได้ถูกกีดกันมิให้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและก็คงถูกกีดกันเรื่องการศึกษาและการประกอบพิธีกรรมเช่นในปัจจุบัน นอกจากนี้ ศาสนาพราหมณ์ในช่วงนี้ ไม่มีแนวคิดเรื่องการออกบวช บำเพ็ญเนกขัมมบารมี สตรีก็คงไม่มีโอกาสได้บวชด้วย

ยุคอุปนิษัท ยุคนี้ศาสนาพราหมณ์เริ่มศึกษาคำสอนจากพระพุทธศาสนา แม้กระทั่งเรื่องการออกบวช ก็เริ่มปรากฏตัวละครในคัมภีร์อุปนิษัทบางเรื่อง พุทธทวารัณยกอุปนิษัท เล่าเรื่องการไต่वाที เรื่องพรหมัน หน้าพระที่นั่งของกษัตริย์ระหว่างท่านยัชญวาลยกะและนักบวชหญิงชื่อ คารคี เป็นต้น ตรงจุดนี้เองจะเห็นได้ว่า อายุของอุปนิษัทนั้น มิได้เก่าแก่เกินสมัยพุทธกาลอย่างที่นักปราชญ์ฮินดูเข้าใจ อุปนิษัทนี้จัดเป็นวรรณกรรมทางปรัชญา ที่ได้รับอิทธิพลจากคำสอนของพระพุทธศาสนา หรือแนวคิดเรื่องการออกบวชไปจากศาสนาพุทธและเซน ดังนั้น ฐานะของสตรีคงไม่สูงส่งนัก

ยุคคัมภีร์ธรรมศาสตร์ ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ หรือมนูสังหิตา ซึ่งมีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับว่า ได้บรรจุคำสอนพื้นฐานของศาสนาฮินดู ในคัมภีร์นี้ ได้กล่าวถึงสตรีในลักษณะไม่เท่าเทียมกันกับบุรุษเพศไว้มาก เช่น สตรีไม่มีสิทธิในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ธรรมชาติของสตรีไม่

^{๒๔} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต) และคณะ, สตรีในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๗๖-๗๙.

น่าไว้วางใจ ล่องลอยชาย สตรีไม่อาจดูแลตัวเองได้ ต้องมีบุรุษคุ้มครองตลอดเวลา สตรีไม่มีสิทธิในมรดก หรือมีสมบัติเป็นของตนเอง บุรุษมีสิทธิเขียนตีสตรี หรือแม้แต่สังหาร แม้เป็นความผิดเพียงเล็กน้อย สิ่งเหล่านี้ ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ได้กำหนดสถานะของสตรีชาวอินเดียไว้ต่ำมาก ทำให้สตรีชาวอินเดียมืดมัวทุกข์ยากและยังกำหนดประเพณีที่ให้สตรีอินเดียเป็นฝ่ายไปขอผู้ชายแต่งงาน ด้วยการจ่ายค่าสินสอดแพงมาก บางรายขอผ่อนสินสอดก็มี เมื่อจ่ายไม่ทัน ก็จะถูกญาติพี่น้องฝ่ายสามีทุบตีอย่างทรมาณ บางรายก็ถูกราดด้วยน้ำมันจุดไฟเผาทั้งเป็น แม้จะถูกทรมาณ สตรีเหล่านั้นก็ต้องจำยอม เพราะมनुบอกว่า สตรีแต่งงานแล้วขอหย่าไม่ได้และความซื่อสัตย์จงรักภักดีของภรรยา มิได้จำกัดเฉพาะเวลาแห่งชีวิตของสามีเท่านั้น แต่ยังคงติดตามไปพร้อมกับสามีด้วย โดยการทำลายชีวิตตนด้วยการเข้าไปในเปลวไฟแห่งกองไฟที่เผาศพสามีด้วย แม้การปฏิบัติที่ถือว่าทารุณโหดร้ายป่าเถื่อนเหล่านี้ จะได้ถูกยกเลิกและถูกห้ามโดยสิ้นเชิง แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ชี้ถึงสถานะที่ตกต่ำของสตรีชาวอินเดียในสมัยอดีต และอาจจะยังมีการยึดถืออยู่ในบางระดับในปัจจุบัน

การยอมรับสถานะของสตรีอินเดีย เป็นความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาของสังคมอินเดียสมัยก่อน สร้างภาระความรับผิดชอบทางสังคมและศาสนาแก่ผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงต้องแต่งงานและมีบุตร ฐานะภายในครอบครัวของผู้เป็นภรรยาถือว่าต่ำมาก ไม่ได้รับเกียรติและการยกย่องนับถือ ภรรยาต้องนับถือสามีเป็นเทวดา คอยปรนนิบัติรับใช้และตกลูกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของสามี ทั้งพ่อแม่และญาติพี่น้องของสามี จะเป็นนายที่คอยสั่งให้ภรรยาต้องกระทำตามทุกสิ่งทุกอย่าง โดยภรรยาอาจได้รับสิทธิ หรืออำนาจเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่เกี่ยวกับการงานภายในบ้าน แต่จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่น ๆ ที่เป็นสาธารณะ หากสามีตาย ภรรยาผู้เป็นหม้ายต้องกลับไปอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของบิดา หรือบุตรชาย สตรีในสมัยนี้จึงไม่มีค่า ไม่มีคามหมาย หรือความสำคัญต่อสังคม นอกจากเป็นเพียงสมบัติของบุรุษ สตรีไม่ได้รับการยกย่องไม่ได้เป็นเจ้าของชีวิต เป็นตัวของตัวเอง หรือดำรงชีวิตตามที่ตนต้องการเลย^{๒๕}

ดังนั้น การมีบุตรสาวในสังคมอินเดีย คือ ภาระของครอบครัว เป็นความกังวลของพ่อแม่ เพราะหากถึงเวลาอันควรแล้ว หญิงใดที่พ่อแม่ไม่สามารถหาผู้ครองจัดงานแต่งงานให้ได้ ก็จะเป็นการนำความอับอายมาสู่วงศ์ตระกูล ในสมัยนั้นถือว่า หน้าที่ของผู้หญิงคือ การแต่งงานมีครอบครัว

^{๒๕} ปารีชาติ นนทกานันท์, “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐.

หากผู้หญิงในตระกูลใดไม่สามารถหาคู่ครองได้ ก็จะถูกเพ่งเล็งและเป็นที่ดูถูกของสังคม การมีบุตรหญิงของสังคมอินเดียถือเป็นความกังวลและความทุกข์ของพ่อแม่^{๒๖}

กัญญกัศ แมกกี้^{๒๗} ได้แสดงทัศนะไว้ในบทความเรื่อง “เพศสภาพและบทบาทสตรีในฐานะอุบาสิกาตามทรรศนะทางพระพุทธศาสนา” ว่า เนื่องด้วยสถานภาพของสตรีอินเดียสมัยก่อนพุทธกาล ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ สตรีอินเดียมีฐานะที่ต่ำต้อยกว่าผู้ชายด้วยกฎข้อห้ามทางศาสนา ซึ่งพราหมณ์เป็นผู้กำหนดขึ้น สตรีจึงมีฐานะที่ต่ำเทียมกับวรรณะศูทร ในสมัยนี้ สตรีจึงถูกดูถูกว่าเป็นเพียงสมบัติ หรือสิ่งของชิ้นหนึ่งเท่านั้นและยึดถือเป็นจารีตว่า สถานะของสตรีคือบ้าน โดยอยู่ภายใต้ความพอใจของสามีตน สตรีไม่เพียงแต่ทำงานบ้านทุกอย่าง แต่ยังต้องดูแลครอบครัว ทั้งยังได้มีการสร้างนิยายปรัมปราขึ้นมาว่า สตรีเป็นผู้ที่มีบาปหนาและวิธีเดียวเท่านั้นที่จะทำให้สตรีพ้นจากการมีบาปหนา คือ ให้สตรีทำหน้าที่เป็นมารดาและทำงานในบ้านตลอดไป เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในอินเดีย ท่ามกลางสังคมที่มีการเลือกปฏิบัติและมีท่าทีต่อสตรีอย่างเลวร้ายถึงขั้นสูงสุด คำสอนของพระพุทธองค์ว่าด้วยเรื่องธรรมชาติอันแท้จริงของชีวิตและความตาย เกี่ยวกับเรื่องกรรมและสังสารวัฏ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงเกี่ยวกับท่าทีของสังคมที่มีต่อสตรีในสมัยนั้น พระพุทธองค์ทรงเสนอทัศนะใหม่ที่ค้ำกับทัศนะเดิม โดยแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงและผู้ชายมีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้เพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำ ไม่ใช่ที่เพศและบุตรหญิงอาจดีเสมอ หรือดีกว่าบุตรชายได้ ฐานะของสตรีในสมัยพุทธกาลจัดว่า ดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาลที่เปรียบสตรีเหมือนวัตถุ หรือสินค้า ไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตน ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก มีกรณีที่แสดงให้เห็นว่า สตรีได้รับอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้น การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชก็เป็นการปูทางเพื่อเสรีภาพทางศาสนาอย่างสมบูรณ์ให้แก่สตรี นับเป็นความสำเร็จอย่างแท้จริง เพราะการยอมรับสตรีเข้าในหมู่สงฆ์เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนาและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้โดยตนเอง ไม่ต้องพึ่ง หรือขึ้นอยู่กับผู้อื่นในการจะเข้าถึงจุดหมายในทางศาสนา สตรีในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงมีเสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตอย่างอิสระ และสามารถลิขิตชีวิตตนเองได้ พระพุทธศาสนานอกจากจะช่วยให้สตรีมีส่วนร่วมในชีวิตพรหมจรรย์ ยังช่วยยกสถานภาพสตรีในทางโลก (ฆราวาส) ให้สูงขึ้นด้วย

^{๒๖} ลักษณะวัด ปาละรัตน์, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖.

^{๒๗} กัญญกัศ แมกกี้, “เพศสภาพและบทบาทสตรีในฐานะอุบาสิกาตามทรรศนะทางพระพุทธศาสนา”, วารสารพุทธมคัศ. ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒, (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒): ๕๕.

ก) สตรีในฐานะพระมารดาของพระโฬิสัตว์

ความเป็น “แม่” หรือ “มารดา” มิได้หมายถึง หญิงที่คลอดออกมาเพื่อเรียกหญิงนั้นว่า แม่ หรือ มารดา เท่านั้น แต่ความเป็นมารดาต้องมีการเตรียมพร้อมเพื่อตั้งรับสมาชิกคนใหม่ของครอบครัว ซึ่งสมาชิกที่มาจากเกิดเพื่อเป็นลูกของแม่นั้น ความปรากฏในสัมปสาทนียสูตร^{๒๘} ตามหลักคำสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ได้กล่าวถึงสัตว์โลกที่ลงมาเกิดในครรภ์ของแม่ ซึ่งตามหลักคำสอนได้กำหนดไว้ ๔ เหล่าคือ

๑. สัตว์ที่ไม่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์และไม่รู้สึกตัวขณะคลอดออกมาจากครรภ์ของแม่ ซึ่งได้แก่มนุษย์ปุถุชนธรรมดาทั่วไป

๒. สัตว์ที่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ แต่ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์และไม่รู้สึกตัวขณะคลอดออกมาจากครรภ์ ได้แก่ ผู้ที่สร้างบุญ กระทำความดี จุตจากสวรรค์ลงมาเกิดในโลกมนุษย์ ก่อนที่จะมาเกิด ก็จะสามารถรู้ล่วงหน้าได้ว่า จะลงมาเกิดเป็นใคร เช่น พระนางมุสดี พระชายาของท้าวสักกะเทวราช

๓. สัตว์ที่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์และขณะที่อยู่ในครรภ์ แต่ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดออกมาจากครรภ์ ซึ่งได้แก่ ผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติธรรม ผิกจิตให้มีสติสมบูรณ์ เข้าถึงฌานตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปเป็นผู้ที่มีสมาธิสูง

๔. สัตว์ที่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ ขณะที่อยู่ในครรภ์และขณะที่คลอดออกมาจากครรภ์ ได้แก่ ผู้ที่จะเกิดมาเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏหลักฐานใน มหาปทานสูตร^{๒๙}

สถานภาพของพระมารดาของพระโฬิสัตว์มีความพิเศษและมีสิ่งพิเศษที่แตกต่างจากหญิงที่อยู่ในสถานภาพของแม่โดยทั่วไป ความปรากฏใน มหาปทานสูตร^{๓๐}

สถานภาพพระมารดาของพระโฬิสัตว์นั้น เป็นมารดาผู้ให้กำเนิด ทรงเป็นผู้ที่มีพระจริยวัตรและจิตใจที่บริสุทธิ์ เพื่อเตรียมพระองค์เป็นพระมารดาของพระโฬิสัตว์ผู้บริสุทธิ์ด้วยการประพฤติปฏิบัติศีล ๕ ข้อ คือ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤตินิมนต์ในกาม งดเว้นจากการกล่าวเท็จและงดเว้นจากดื่มน้ำเมา สุราและเมรัย เมื่อพระโฬิสัตว์ได้เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดาแล้ว ได้มีสิ่งพิเศษเกิดขึ้นกับพระมารดาของพระโฬิสัตว์ ซึ่งแตกต่างจากสถานภาพของมารดาโดยทั่วไป ดังนี้

^{๒๘} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๗/๑๐๗.

^{๒๙} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗/๑๑.

^{๓๐} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐-๓๐/๑๒-๑๔.

๑. ไม่ข้องเกี่ยวกับกามคุณในบุรุษและไม่ต้องการให้บุรุษเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระองค์ พระมารดาทรงครองตนให้บริสุทธิ์ปราศจากกาม

๒. พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงเพียบพร้อมและพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียงและโณภูมิจึง

๓. ไม่เกิดอาพาธใด ๆ กับพระมารดาในระหว่างทรงพระครรภ์ ทรงมีพระพลานามัย สมบูรณ์แข็งแรง ซึ่งหญิงผู้เป็นมารดาทั่วไป มักมีอาการแพ้ท้องในระหว่างตั้งครรภ์และพระมารดาของพระโพธิสัตว์ สามารถทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ซึ่งเสด็จอยู่ในพระครรภ์ มีพระวรกายงดงามบริสุทธิ์ดั่งแก้วไพฑูรย์ที่เจียรนัยโดยช่างผู้มีฝีมือ มีอวัยวะครบถ้วน ซึ่งมารดาที่ตั้งครรภ์โดยทั่วไป ไม่สามารถมองเห็นลูกที่อยู่ในครรภ์ของตนได้ จนกว่าจะถึงเวลาที่ลูกคลอดออกมาแล้ว จึงจะสามารถมองเห็นร่างกายของลูกได้

๔. ทรงบริหารพระโพธิสัตว์ในพระครรภ์ครบ ๑๐ เดือนเต็มจึงประสูติ แต่มารดาโดยทั่วไปจะตั้งครรภ์ประมาณ ๙-๑๐ เดือนจึงจะคลอด บางรายคลอดก่อนกำหนด คือ ๗ เดือน ๘ เดือน ก็มี

๕. เวลาประสูติ พระมารดาประทับยืนประสูติพระโพธิสัตว์และพระโพธิสัตว์เสด็จออกอย่างง่าย ไม่เปราะเปื้อนสิ่งที่เป็นมลทิน ได้แก่ น้ำเลือด อสุจิ เป็นผู้ที่ประสูติอย่างบริสุทธิ์ผุดผ่อง ส่วนมารดาโดยทั่วไป เมื่อคลอดลูกออกมา ตัวของลูกจะเปราะเปื้อนไปด้วยคราบเลือด เป็นต้น

๖. เมื่อเสด็จออกจากพระครรภ์ของพระมารดา จะมีธารน้ำ ๒ สายจากอากาศ คือ ธารน้ำร้อนและธารน้ำเย็น สำหรับกระทำอุทกกิจแก่พระโพธิสัตว์และพระมารดา

๗. เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ ๗ วัน พระมารดาของพระโพธิสัตว์ยอมสวรรคต เสด็จสู่สวรรคตชั้นดุสิต

พระนางมหาปชาบดีโคตรมีผู้เป็นพระนาง (มาตัจฉา) ของพระองค์ ซึ่งเปรียบได้กับเป็นพระมารดา เพราะเป็นผู้อุปการะมาก คือ ถวายการเลี้ยงดูพระโพธิสัตว์

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในชมพูทวีป ท่ามกลางสังคมที่มีการเลือกปฏิบัติและมีทำที่ต่อสตรีอย่างเลวร้ายถึงขั้นสูงสุด คำสอนของพระผู้มีพระภาคว่าด้วยเรื่องธรรมชาติอันแท้จริงของชีวิตและความตาย เกี่ยวกับเรื่องกรรมและสังสารวัฏ ได้นำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงเกี่ยวกับทำที่ของสังคมที่มีต่อสตรีในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเสนอทัศนะใหม่ เมื่อครั้งที่พระเจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศลทรงผิดหวังไม่พอพระทัย เมื่อพระนางมัลลิกาประสูติพระราชธิดา โดยตรัสกับพระเจ้าปเสนทิเป็นคาถาว่า “มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่กว่าปวงชน แท้จริงแม้หญิงบางคนยังดีกว่าขอพระองค์จงชบเลี้ยงไว้เถิด หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผู้พ่อผู้ดุจเทวดา จงรักภักดีต่อสามียังมี

อยู่ บุรุษผู้เกิดจากหญิงนั้นย่อมแก่ล้ากว่า เป็นใหญ่ในทิศใต้ บุตรของภรรยาดีเช่นนั้น ก็ครองราชย์สมบัติได้”^{๓๑}

ไม่มีหลักฐานชัดเจนว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีทัศนคติเกี่ยวกับการมีพระธิดาอย่างไร จึงทรงไม่เบียดเบียนพระทัย แต่คงพอสันนิษฐานได้ว่า พระองค์น่าจะทรงมีทัศนคติไม่แตกต่างจากสังคมอินเดียในยุคสมัยของพระองค์ นั่นคือการมองว่า เพศหญิงด้อยกว่าเพศชาย มีสติปัญญาและความสามารถด้อยกว่าเพศชาย เป็นต้น หากวิเคราะห์จากคำตรัสพลอบของพระผู้มีพระภาค พระองค์น่าจะทรงทราบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีพระดำริอะไรอยู่ในพระทัย จึงทรงตรัสพลอบออกมาเช่นนั้น อย่างข้อความที่ว่า “แม้สตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐ พระองค์จึงขุบเลี้ยงไว้ สตรีที่มีปัญญา มีศีล ...” สะท้อนถึงว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลอาจทรงเชื่อว่า สตรีเป็นคนต่ำต้อย ไม่ประเสริฐเหมือนบุรุษ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงตรัสให้มองในทางตรงข้าม คือให้มองว่า สตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐเหมือนกัน

การดูแคลนความสามารถของสตรีปรากฏในโสภาสสูตรว่า ครั้งหนึ่งพระภิกษุณีโสมาเข้าไปในป่า นั่งพักที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง มารต้องการให้ภิกษุณีเกิดความหวาดกลัวหลุดจากสมาธิ จึงกล่าวถ้อยคำดูแคลนความสามารถของสตรีว่า “... สตรีมีปัญญาเพียงสองนิ้ว ไม่อาจถึงฐานะอันจะพึงอดทนได้ด้วยยาก ซึ่งท่านผู้แสวงทั้งหลายจะพึงถึงได้ ...” ข้อความนี้ แม้จะเป็นคำกล่าวของมารผู้มีเจตนาจะกลั่นแกล้งให้ภิกษุณีเกิดความหวาดกลัว แล้วละทิ้งสถานที่แห่งนั้นไป เป็นลักษณะคนพาลมาขัดขวางไม่ให้คนทำความดี แต่ก็น่าจะสะท้อนทัศนคติของคนอินเดียสมัยโบราณที่มีต่อความสามารถของสตรีได้พอสมควร โดยเฉพาะทัศนคติที่ว่า สติปัญญาของสตรีมีเพียงสองนิ้ว (ต้นเงิน) และสตรีไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่ต้องใช้ความอดทนสูงได้^{๓๒}

การดำเนินนิสัยสตรี เรื่องมีอยู่ว่า ในเมืองพาราณสีมีสามีภรรยาคนหนึ่ง มีความเชื่อในลัทธิบูชาไฟ ได้จุดไฟไว้ตั้งแต่บุตรชายเกิดจนถึงอายุได้ ๑๖ ปีแล้วบอกบุตรชายว่าพ่อแม่ได้จุดไฟไว้ตั้งแต่ลูกเกิดเรื่อยมาจนอายุได้ ๑๖ ปี หากลูกปรารถนาจะไปสู่พรหมโลกจงถือไฟเข้าป่าเพื่อบูชาพระอัคนีเทพเจ้า หากต้องการอยู่ครองเรือนจงไปศึกษากับอาจารย์ที่ศิปาโมกข์ที่กรุงตักกสิลา บุตรชายเลือกที่จะอยู่ครองเรือน จึงไปศึกษาที่กรุงตักกสิลา เมื่อศึกษาจบแล้วกลับมาบ้านเขาถูกมารดาถามว่า ได้ศึกษา “อสาตมนต์”^{๓๓} แล้วหรือยัง เขาตอบว่า ยังไม่ได้ศึกษา มารดาจึงขอร้องให้บุตรชายกลับไป

^{๓๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐. (ธิดุสูตร-ว่าด้วยพระธิดา).

^{๓๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๓/๒๑๘. (โสภาสสูตร-สูตรว่าด้วยโสมาภิกษุณี).

^{๓๓} ขุ.ชา. เอกก. (ไทย) ๒๗/๖๑/๒๖. (อสาตมนต์ชาดก)

เรียนใหม่อีกครั้ง ความจริงแล้ว “อสาตมนต์” ไม่ได้มีอยู่จริง เป็นเพียงอุบายของมารดาที่ต้องการให้บุตรได้เรียนรู้ลักษณะนิสัยของสตรี เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่าย แล้วเปลี่ยนใจจากการอยู่ครองเรือนไปอยู่ป่าบูชาไฟ มารดารู้ดีว่า อาจารย์ทศปาโมกข์กำลังปรณนิบัติดูแลมารดาอายุ ๑๒๐ ปี อยู่ จึงคิดว่าเมื่อลูกกลับไปเรียนใหม่ จะต้องได้รับมอบหมายให้ช่วยดูแลมารดาของอาจารย์ ในขณะที่ดูแลมารดาของอาจารย์อยู่นั้น มารดาของอาจารย์ได้เกิดจิตปฏิพัทธ์ในตัวเขาแบบชู้สาว จนถึงขนาดวางแผนฆ่าลูกชายของตัวเองเพื่อจะได้อยู่กับคนรัก เมื่อเรื่องนี้ทราบไปถึงอาจารย์ทศปาโมกข์ผู้เป็นบุตรชาย บุตรชายได้ทราบว่ามารดาถึงคราวที่จะหมดอายุขัยแล้ว จึงวางแผนกับศิษย์ว่า ให้สร้างหุ่นอาจารย์เท่าตัวจริงไปวางไว้บนที่นอน เมื่อมารดาเข้าไปในห้องนอนพบว่า บุตรชายกำลังนอนหลับอยู่ จึงเอาขวานฟันลงที่คอ เมื่อฟันแล้วจึงทราบว่าสิ่งที่ฟันนั้นเป็นท่อนไม้ บุตรชายซึ่งคอยดูเหตุการณ์อยู่ ได้ถามขึ้นว่า คุณแม่กำลังทำอะไร มารดารู้สึกตกใจว่า ตนถูกหลอกเสียแล้ว ด้วยความรู้สึกลับอาย จึงทำให้มารดาสิ้นใจเสียชีวิตในวันนั้น ภายหลังประกอบพิธีศพของมารดาเสร็จเรียบร้อยแล้ว อาจารย์จึงเฉลยให้ศิษย์ฟังว่า อสาตมนต์ ไม่ได้มีจริงหรอก ที่มารดาของเธอให้มาเรียนอสาตมนต์นั้น เป็นเพียงอุบายที่จะให้เรียนรู้ลักษณะนิสัยที่ไม่ดีของผู้หญิง เพื่อจะได้เปลี่ยนใจจากการอยู่ครองเรือนไปอยู่ป่าบูชาไฟเท่านั้น เมื่อเดินทางกลับบ้านมาถามพ่อบุญมารดาถามว่า ได้เรียนรู้ อสาตมนต์แล้วหรือยัง เขาตอบว่า ได้เรียนเรียบร้อยแล้ว มารดาถามต่อไปว่า เลือกที่จะอยู่ครองเรือน หรือจะไปอยู่ป่าบูชาไฟ เขาตอบว่า ขอเลือกเข้าไปอยู่ป่าบูชาไฟดีกว่า เพราะเขาได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงแล้วเกี่ยวกับลักษณะนิสัยที่ไม่ดีของผู้หญิงแล้ว สุดท้ายเขาได้กล่าวข้อความหนึ่งว่า “ขึ้นชื่อว่าหญิงในโลกนี้ ไม่น่ายินดี เพราะหญิงเหล่านั้น ไม่มีเขตแดน มีแต่ความกำหนัด คีคะนองไม่มีเลือก เหมือนกับไฟที่ไหม้ทุกสิ่งทุกอย่าง ข้าพเจ้าจักละทิ้งหญิงเหล่านั้นไปบวชเพิ่มพูนวิเวก”^{๓๔}

ข้อความนี้ แม้เป็นเพียงประสบการณ์ส่วนตัวของมาณพหนุ่มที่ได้เห็นลักษณะนิสัยของผู้หญิงเพียงคนเดียวเท่านั้น ซึ่งไม่สามารถสรุปเป็นการทั่วไปได้ว่า ผู้หญิงทุกคนต้องมีลักษณะนิสัยอย่างนี้ แต่ก็สะท้อนถึงค่านิยมความเชื่อของคนอินเดียสมัยโบราณได้เหมือนกัน เพราะการที่มารดาของมาณพออกอุบายให้ลูกชายไปอยู่กับอาจารย์ เพื่อจะได้เรียนรู้ลักษณะนิสัยอันไม่ดีของผู้หญิงนั้น แสดงว่ามารดามีความเชื่อมาก่อนแล้วว่า ลักษณะนิสัยของผู้หญิงเป็นอย่างไร อย่างไรก็ตาม แม้เรื่องนี้จะปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ก็ยังเป็นเพียงเรื่องเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ในครอบครัวหนึ่ง ที่อยากให้บุตรชายได้เรียนรู้โลกแห่งการครองเรือนจากชีวิตจริง เพื่อจะได้ออกไปอยู่ป่าบูชาไฟเท่านั้น

^{๓๔} ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๖๑/๒๖

เราไม่สามารถยึดเอาประสบการณ์ส่วนตัวเฉพาะกรณีของมาณพหนุ่ม มาเป็นทัศนะโดยรวมของพระพุทธศาสนาได้

พระผู้มีพระภาคทรงให้เกียรติสตรีเป็นอย่างมากและสำนึกในบุญคุณของพระพุทธานุชาเสมอ เพราะมารดาเป็นบุคคลที่ทำให้เราเกิดมาเพื่อได้ทำความดี ถึงแม้ว่าพระพุทธานุชาจะไม่ได้เป็นผู้เลี้ยงดูพระองค์ แต่ก็ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดและเมื่อพระองค์ทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ทรงเสด็จไปโปรดพระพุทธานุชาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระพุทธานุชาได้ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่พระพุทธานุชาตลอด ๓ เดือน มิได้หยุดพักเลย ในเวลาภัตตกิจ ก็ทรงเนรมิตพระพุทธานุชาองค์แทน (พุทธานุชา) ให้แสดงพระอภิธรรมแทน พระองค์ทรงแสดงอภิธรรมโปรดพระพุทธานุชาตลอดพรรษากาล เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงสัตตปรกณาภิธรรมเทศนาจบลง องค์พระสิริมหาเมธาเทวบุตรพระพุทธานุชา ได้ฟังธรรมจนดวงตาเห็นธรรมแล้ว ทรงบรรลุโสดาปัตติผลในที่สุด ประกอบด้วย ๑ พันบริบูรณ์ ส่วนเทพนอกรันั้นอีกจำนวนมาก ก็ได้บรรลุผลตามสมควรแก่อุปนิสัยแห่งตน^{๓๕} จึงนับได้ว่า แม้แต่พระผู้มีพระภาคก็ยังทรงยกย่องสตรีในฐานะที่เป็นพระพุทธานุชา เป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของพระองค์และทรงปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างของความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาอย่างหาที่เปรียบมิได้^{๓๖}

ข) สตรีในฐานะ แม่ โดยทั่วไป

ในสมัยพุทธกาล การมีลูกถือว่าเป็นมงคลสำหรับผู้หญิงที่เป็นแม่และเป็นมงคลแก่ตระกูล ดังนั้น หญิงที่แต่งงานแล้ว แต่ไม่สามารถมีลูกได้ ถือว่าไม่เป็นมงคลแก่ตระกูลของสามี หญิงที่มีสามีแล้วทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนยากจน หรือคนร่ำรวย ย่อมปรารถนาที่จะมีลูก เมื่อไม่สามารถมีลูกได้ ก็พยายามทำทุกวิถีเพื่อให้มีลูก เช่น การพยายามรับประทานเพื่อให้มีลูก ทำการอันเป็นมงคลต่าง ๆ อ้อนวอนบูชาเทพเจ้าเพื่อให้ได้ลูกมาเกิดกับตนและเมื่อมีลูกแล้ว ยังมีความต้องการมีหลานเพื่อสืบตระกูลต่อไปอีก วนเวียนอยู่เช่นนี้

ในฐานะแม่ ย่อมปรารถนาที่จะมีลูก เพราะต้องการให้ลูกทำสิ่งต่าง ๆ ให้แก่แม่บ้าง ซึ่งแม่มีความปรารถนาที่จะมีลูกเนื่องด้วยสาเหตุ ๕ ประการ ซึ่งปรากฏในปุตตสูตร^{๓๗} กล่าวโดยสรุปคือ

---

^{๓๕} มูลนิธิพุทธศาสนศึกษา, “ประวัติความเป็นมาของพระอภิธรรม” ในธรรมะเพื่อชีวิต, ฉบับวันขึ้นปีใหม่ ๒๕๕๑, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธศาสนศึกษา วัดบูรณศิริมาตยาราม, ๒๕๕๑), หน้า ๑-๑๖.

^{๓๖} นางวีรณัฐ พรหมจักร, “บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล”, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, วิทยาเขตศรีล้านช้าง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://stc.mbu.ac.th>.

^{๓๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๐-๖๑.

๑. ต้องการมีลูกไว้เป็นผู้สืบวงศ์สกุลให้ยั่งยืนต่อไปและเมื่อลูกเติบโตถึงวัยอันสมควร ก็จัดหาคู่ครองให้ เพื่อให้มีลูกหลานสืบสกุลต่อไป

๒. ต้องการให้ลูกเป็นผู้ทำกิจการงานแทนแม่ เมื่อยามที่มีอายุมาก ไม่สามารถประกอบกิจการงานต่าง ๆ ได้ จึงต้องการให้ลูกทำกิจการ หรืออาชีพอันเป็นงานของแม่แทน

๓. ต้องการให้ลูกเป็นผู้ดูแลทรัพย์สินมรดกที่มีอยู่ทั้งหมด ซึ่งเป็นทั้งส่วนของแม่และของพ่อ แม่จะเป็นผู้เก็บรักษาทรัพย์สินมรดกทั้งหมดไว้ให้ลูกเมื่อถึงเวลาอันสมควร แม่ก็จะจัดการยกทรัพย์สินมรดกให้ทั้งหมดและครอบครองไว้ ถ้าปราศจากลูกผู้รับทรัพย์สินมรดกของพ่อแม่แล้ว ทรัพย์สินมรดกเหล่านั้น จะถูกยึดเป็นสมบัติของพระเจ้าแผ่นดินต่อไป

๔. แม่ต้องการให้ลูกได้เลี้ยงดูในยามชรา เพราะร่างกายของแม่ย่อมทรุดโทรมลงตามวัย ร่างกายย่อมอ่อนแอ เจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สามารถประกอบกิจการงานได้อย่างตอนเป็นหนุ่มสาว จึงหวังไว้ว่า เมื่อแก่เฒ่าชราลง ก็จะมีลูกหลานคอยดูแล สร้างความอบอุ่นทางใจให้แก่ผู้เป็นแม่ได้

๕. ต้องการให้ลูกบำเพ็ญกุศลให้ยามเมื่อแม่ได้ตายจากโลกนี้ไปแล้ว การบำเพ็ญกุศลได้แก่ การจัดงานพิธีศพให้ตามประเพณี นอกจากนี้ ยังมีการทำบุญเลี้ยงพระ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่แม่ที่ได้ล่วงลับไปแล้ว

ดังนั้น แม่ เป็นผู้ที่อยู่ในฐานะที่มีอุปการะมากแก่ลูก ให้การเลี้ยงดู อบรมสั่งสอน สมควรได้รับการยกย่องบูชาจากลูก จากคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค ได้มีการเปรียบแม่ดังเช่นไฟที่ควรบูชา ในศาสนาพราหมณ์ ไฟถือว่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น แม่จึงเปรียบเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ลูกควรให้การเคารพบูชาและในขณะเดียวกัน ไฟย่อมให้ทั้งคุณและโทษ ถ้าแม่ประพฤติปฏิบัติดี ย่อมเป็นตัวอย่างที่ดีของลูก

แม่อยู่ในฐานะเป็นผู้มีพระคุณแก่ลูกอย่างสูงสุด แม่เป็นผู้ที่สมควรได้รับการปรนนิบัติจากลูก เพื่อให้แม่มีความสุขด้วยการพักร้อนให้คลายร้อน อาบน้ำชำระร่างกายให้แม่ การตอบแทนพระคุณของแม่ด้วยการแบกแม่ไว้บนบ่า การนวดพั้นให้แม่คลายปวดเมื่อย การทำให้แม่มีแต่ความสุขความบันเทิงตลอดเวลา ให้การดูแลรักษาแม่ขณะเจ็บป่วย ยังไม่เป็นการทดแทนพระคุณของแม่ทั้งหมด

แม่เป็นผู้ให้ความรัก ความเมตตา กรุณาต่อลูกและแม่คือผู้ลิขิตชีวิตลูก ลูกได้เกิดมาเพราะความรัก ความเมตตา กรุณาของแม่ที่ให้กำเนิดแก่ลูกและให้การเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนตั้งแต่เล็กจนเติบโตใหญ่ มอบทรัพย์สินมรดกให้แก่ลูกตามเวลาอันสมควรและจัดการหาคู่ครองให้แก่ลูก ดังนั้น แม่จึงเป็นผู้มีพระคุณแก่ลูก พระผู้มีพระภาคได้เปรียบแม่ไว้ ดังนี้

๑. เป็นพระพรหม ในพระพุทธศาสนาเปรียบแม่เหมือนพระพรหม เนื่องจากเป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงลูก แม่เป็นผู้มีพรหมวิหาร ๔

๒. เป็นบูรพาจารย์ แม่เปรียบเสมือนครูคนแรกในชีวิตของลูก เพราะแม่เป็นผู้ที่ใกล้ชิดลูกที่สุด แม่สอนให้ลูกดีมีนมาจากอกของแม่ สอนให้ลูกกิน นอน เล่น ขับถ่ายเป็นเวลา เมื่อลูกเติบโตขึ้นมา แม่ก็จะสั่งสอนให้ลูกได้รู้สรรพสิ่งในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นด้านภาษา ด้วยการหัดให้ลูกพูด หัดให้ลูกท่องจำ เพื่อเตรียมตัวเข้าโรงเรียน สอนให้ลูกรู้จักการวางตัว การอยู่ร่วมกันในสังคม มารยาท วัฒนธรรมประเพณี

๓. เป็นอาหุไนยบุคคล แม่เป็นอาหุไนยบุคคล คือ เป็นบุคคลที่สมควรได้รับการบูชากราบไหว้จากลูก เพราะแม่เป็นผู้ทรงคุณธรรม คือ ให้การเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนให้ลูกเป็นคนดีมีศีลธรรม แม่จึงเป็นผู้มีทั้งพระเดชและพระคุณแก่ลูก พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องแม่ว่าเป็น อาหุไนยบุคคล

นอกจากนี้ แม่จะต้องเป็นผู้ที่ประกอบด้วยสังคหัตถ์ ๔ คือ ทาน ปิยวาจา อุตถจริยา และสมานัตตตา ด้วย

๑.๓.๒ ฐานะสตรีสมัยพุทธกาล

พุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ในหนังสือ “สตรีในฐานะมารดาโลก” โดยสรุปว่า สตรีเป็นสิ่งที่เคยถือกันว่า เป็นทรัพย์สมบัติชนิดหนึ่ง ในตอนแรกก็เป็นทรัพย์ของบิดามารดาที่เลี้ยงไว้สำหรับขายให้แก่บุรุษในตระกูลที่จะมาขอซื้อเอาไป ครั้นผู้เป็นสามีซื้อเอาไปแล้ว ก็ถือเสมือนหนึ่งทรัพย์ หรือสัตว์เลี้ยงชนิดหนึ่ง ปราศจากสิทธิ์และเสียงใด ๆ เพราะเชื่อกันว่า สตรีเป็นมนุษย์ที่ไม่มีอะไร ๆ สมบูรณ์เหมือนผู้ชาย จึงไม่ให้การศึกษาแก่สตรี สตรีก็มีอันที่จะเป็นไปในทางเสื่อมเสียมากขึ้น จึงกลายเป็นธรรมเนียมที่ถือกันว่า สตรีไม่ควรถูกยกขึ้นมาเทียมบุรุษ ทุก ๆ อย่างให้อยู่ในอำนาจของฝ่ายชายอย่างเดียว^{๓๘}

ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในอินเดีย ท่ามกลางสังคมที่มีการเลือกปฏิบัติและมีท่าทีต่อสตรีอย่างเลวร้ายถึงขั้นสูงสุด คำสอนของพระพุทธองค์ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงเกี่ยวกับท่าทีของสังคมที่มีต่อสตรีในสมัยนั้น พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกฎแห่งกรรม บุคคลต้องรับผิดชอบต่อการกระทำและผลของการกระทำของตนเอง ความผาสุกของบิดาและปู่มีได้ขึ้นอยู่กับ การกระทำของบุตรชาย หรือหลานชาย แต่จะต้องรับผิดชอบการกระทำของตน จาก

^{๓๘} พุทธทาสภิกขุ, สตรีในฐานะมารดาโลก, (กรุงเทพมหานคร: กลุ่มพุทธทาสศึกษา มูลนิธิเมตตาธรรมรักษ์, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๕๗.

หลักฐานที่กล่าวถึงสตรีในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่า สถานภาพของสตรีผู้เป็นบุตรสาว ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี แม้จะไม่มีหลักฐานแสดงว่า ได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี แต่ก็ไม่มีหลักฐานอันแสดงว่า การได้บุตรสาวเป็นความเศร้า ความผิดหวังของครอบครัว การมองบุตรสาวเป็นความกังวล เครือง่วง เครืองิดขวางของบิดาก็เริ่มหมดความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ หรือแม้จะยังมีอยู่ แต่ก็น้อยลงไป เพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความเชื่อเรื่องพิธีกรรมที่จำเป็นจะต้องมีบุตรชายเป็นผู้ประกอบพิธีแก่บิดาผู้ล่วงลับ บุตรชาย หรือบุตรสาวจึงไม่แตกต่างกันในการประกอบพิธีกรรมตามศาสนาและความเชื่อ ในสมัยนี้ทั้งบุตรชายและบุตรสาวถือเป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความหวังของพ่อแม่ พระพุทธองค์ทรงเสนอทัศนคติใหม่^{๓๙}

พระพุทธองค์ทรงเสนอทัศนคติใหม่ที่ค้ำกับทัศนคติเดิม โดยแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงและผู้ชายมีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้เพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำไม่ใช่ที่เพศและบุตรหญิงอาจดีเสมอ หรือดีกว่าบุตรชายได้ ฐานะของสตรีในสมัยพุทธกาล จัดว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาลที่เปรียบสตรีเหมือนวัตถุ หรือสินค้า ไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตน ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก มีกรณีที่แสดงให้เห็นว่า สตรีได้รับอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้นบ้าง การแต่งงานเริ่มเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับหญิงสาว ความคิดเรื่องการแต่งงาน เริ่มเปลี่ยนไปจากประเพณีความเชื่อถือเดิมที่จำเป็นต้องประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและฉลองอย่างเอิกเกริกภายใต้พระพุทธศาสนา การแต่งงานจะไม่มีพิธีกรรมเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ แต่กลายเป็นเรื่องทางการบ้านการเมือง ไม่ใช่เรื่องทางศาสนา นอกจากนี้ การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวช ก็เป็นการปูทางเพื่อเสรีภาพทางศาสนาอย่างสมบูรณ์ให้แก่สตรี นับเป็นความสำเร็จอย่างแท้จริง เพราะการยอมรับสตรีเข้าในหมู่สงฆ์เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนาและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้โดยตนเอง ไม่ต้องพึ่ง หรือขึ้นอยู่กับผู้อื่นในการจะเข้าถึงจุดหมายในทางศาสนา สตรีในทัศนะของพระพุทธศาสนา จึงมีเสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตอย่างอิสระและสามารถลิขิตชีวิตตนเองได้ พระพุทธศาสนานอกจากจะช่วยให้สตรีมีส่วนร่วมในชีวิตพรหมจรรย์ ยังช่วยยกสถานภาพสตรีในทางโลก (ฆราวาส) ให้สูงขึ้นด้วย

การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี เป็นการยกระดับของสตรีขึ้นอย่างมาก ทั้งยังเป็นการยกสถานภาพของสตรีโดยตรง การยอมรับว่า สตรีมีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมได้เท่าเทียมกับผู้ชาย จุดนี้เองที่เป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนา ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มีสิทธิ ทั้งในสังคมและในระดับวิญญูณ โดยมีบทบาทสำคัญในการให้

^{๓๙} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน, การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๓๙, หน้า ๖.

อิสรภาพทางจิตวิญญาณแก่ผู้หญิงและมีความชัดเจนขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับผู้หญิงในสังคมของศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนายอมรับว่า ผู้หญิงมีความสามารถเท่าเทียมผู้ชาย ในการทำงานที่บรรลุลักษณะเช่นเดียวกัน โดยการปฏิบัติธรรมะนั้น ไม่มีการแบ่งแยกเพศสถานะ

ภายหลังจากผู้หญิงบวชแล้ว ผู้หญิงมีความสามารถในการดำรงชีวิตเป็นนักบวช เป็นนักพรต ได้เท่าเทียมกับผู้ชาย ความสามารถในการเป็นผู้สืบศาสนา ก็ทำได้เท่าเทียมภิกษุ ว่าเลิศทางปัญญา เลิศในการสั่งสอน ก็ทรงยกย่องภิกษุณีเหมือนกันว่า องค์นี้เป็นผู้เลิศทางรักษาพระวินัย องค์นี้เป็นผู้เลิศทางปัญญา เป็นผู้เลิศทางระลึกชาติ เป็นต้น จะเป็นได้ว่า ภิกษุและภิกษุณี จะได้รับการยกย่องเสมอภาคกัน^{๕๐}

การยกระดับสถานภาพของผู้หญิง ถือเป็นความเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย เป็นความสำเร็จขั้นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ในการยอมรับผู้หญิงว่า มีความสามารถเท่าเทียมผู้ชาย ถือเป็นก้าวเข้าสู่สิทธิมนุษยชนโดยปราศจากอคติในทางเพศ พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่ให้สิทธิความเสมอภาคระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงอย่างเท่าเทียมกัน ผู้หญิงอินเดียในสมัยนั้น จึงมีอิสระที่จะตัดสินใจและเลือกปลายทางชีวิตของตน โดยการมีสิทธิที่จะเข้าถึงการหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า ผู้ชายและผู้หญิงมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะหลุดพ้นทางจิตวิญญาณได้โดยไม่มีการแบ่งแยกทางเพศ ดังนั้น ผู้หญิงในสมัยพุทธกาลจึงมีความเป็นอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ มากขึ้นและพระพุทธศาสนายอมให้มีการเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมด้านผู้หญิงและไม่ให้ความสำคัญในพิธีกรรมการบวงสรวง ซึ่งเป็นกิจกรรมของศาสนาพราหมณ์

โครงสร้างของพระพุทธศาสนาจึงมีความแตกต่างจากความเชื่อตามวัฒนธรรมประเพณีของศาสนาพราหมณ์ในอินเดียโบราณที่ว่า การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ที่สามีและภรรยาจะต้องทำพิธีกรรมร่วมกัน หรือความเชื่อที่ว่า พ่อแม่จะได้ขึ้นสวรรค์ ก็ด้วยการอาศัยพิธีกรรมที่บุตรชายทำให้ กฎเกณฑ์เหล่านี้ เป็นการบังคับให้ผู้หญิงจะต้องแต่งงานเพื่อให้มีสิทธิประกอบพิธีกรรมร่วมกับสามีและจะต้องมีบุตรชายเพื่อที่บุตรชายจะได้พาเธอและสามีไปเกิดในสวรรค์ได้^{๕๑}

แต่พระพุทธศาสนา มิได้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรม หรือการบวงสรวง ทำให้ผู้หญิงเป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ของศาสนาและสังคมในสมัยนั้นและสามารถที่จะหลุดพ้น หรือบรรลุลักษณะได้ด้วย

^{๕๐} พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), “สถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๕๑} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **มาตสตรีนในพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๒๐.

ตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาสามีและบุตรชาย เป็นการที่พระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงมีความสามารถเท่าเทียมผู้ชายในการที่เข้าถึงการหลุดพ้น อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายอมรับมานานแล้วว่า ผู้หญิงและผู้ชายต่างมีความสามารถและมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยไม่เลือกเพศ หากพิจารณาถึงสตรีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งได้เป็นสองพวก กลุ่มแรกคือ “ภิกษุณี” ซึ่งเป็นสตรีที่เลื่อมใสและอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีได้มาจากชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง แต่มาจากทุกชนชั้นวรรณะทางสังคมอินเดีย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับสตรีโดยทั่วไป ทำให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทางพระพุทธศาสนา เพราะทุกคนจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเดียวกัน และจะได้รับการปฏิบัติต่อในฐานะเสมอภาคกันและพวกที่สอง คือ “อุบาสิกา” ซึ่งเป็นฝ่ายสนับสนุนคณะสงฆ์เพื่อให้ดำรงพระพุทธศาสนาและสามารถดำเนินต่อไปได้สังคมได้อย่างราบรื่น

การยอมให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะมาแสวงหาความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ถือเป็นการส่งเสริมเสรีภาพและความเป็นปัจเจกบุคคลของสตรีได้โดยตรง ซึ่งพระพุทธศาสนาได้ยอมรับ เรื่องนี้มานานแล้ว โดยไม่แบ่งแยกชนชั้นวรรณะและเพศ อันให้ความสำคัญอย่างเท่าเทียมกันกับภิกษุ ที่จะช่วยกันส่งเสริมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่งแต่ละฝ่ายต่างมีหน้าที่ช่วยเหลือสนับสนุนซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นที่ยอมรับว่า สตรีก็สามารถเข้าใจธรรม บรรลุมรรคผลและแสดงธรรมได้^{๔๒}

การที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า “ผู้หญิงมีศักยภาพในการบรรลุธรรมเช่นเดียวกับผู้ชาย เป็นจุดหักเหสำคัญที่แตกต่างไปจากค่านิยมและความเชื่อของอินเดียในสมัยนั้น” และพระองค์ยังเห็นว่า “ผู้หญิงจะต้องยอมรับความคิดที่ว่า การปฏิบัติธรรมของผู้หญิงมีค่าเท่ากับผู้ชาย” หากสามารถปรับค่านิยมในเรื่องคุณค่าทางจิตวิญญาณของผู้หญิงได้ ผู้หญิงสามารถมีบทบาทในการสร้างสรรค์โลก ที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรี ในการยืนยันถึงความต้องการและศักยภาพของผู้หญิงแท้จริงนั้น คือ ความยุติธรรมในสังคม

การที่เราเป็นมนุษย์ เรามีหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบดูแลเพื่อนบ้านของเราว่า มีปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญต่อชีวิตหรือไม่ ชาวพุทธมีหน้าที่ที่จะต้องพิจารณาว่า สหธรรมิกของชาวพุทธ มีโอกาสในการแสวงหาการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนาหรือไม่ ประเด็นเรื่องผู้หญิงในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องของความยุติธรรมในสังคมที่แสดงถึงความไม่เสมอภาคระหว่างสิทธิและ

---

^{๔๒} ประคอง สิงหนาทนิตริภักซ์, “บทบาทของแม่ชีไทยในการพัฒนาสังคม”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, คณะสังคมศาสตร์ (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๑.

โอกาสของชายและหญิงชาวพุทธ ทั้ง ๆ ที่คำสอนของพระพุทธองค์เป็นสากลและมีความเสมอภาค แก่มนุษย์โดยสิ้นเชิง แต่สภาพความเป็นจริงชายและหญิง ในพระพุทธศาสนายังแตกต่างกันอยู่ เป็น ความแตกต่างที่ไม่เท่าเทียม

๑.๓.๓ ฐานะสตรีหลังพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาล สตรีที่อยู่ในครอบครัวมีฐานะไม่ดี ก็ต้องทำงานช่วยสามีหาเลี้ยง ลูกและต้องทำงานบ้านและดูแลลูก ในทางตรงกันข้ามก็ไม่ปรากฏว่า พระพุทธเจ้าทรงห้ามผู้ชาย ทำงานบ้านและดูแลลูก จะเห็นได้ว่า การเป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ บุรพเทพและอาหุเนยยบุคคล นั้น เป็นทั้งมารดาและบิดา บิดาก็สอนและอบรมบุตรในส่วนของความเป็นชาย ศิลปะวิทยาการต่าง ๆ อย่างผู้ชาย มารดาก็อบรมในส่วนของความเป็นหญิง ทั้งชายและหญิงมีฐานะเท่าเทียมกัน ลูก ต้องการทั้งบิดาและมารดา ไม่ใช่ต้องการคนเพศชายและเพศหญิงที่ออกจากบ้านไปหาเงินให้ใช้ อย่างเดียว ซึ่งก็เห็นกันในปัจจุบันว่า ครอบครัวประเภทนี้ เป็นครอบครัวที่ลูกมักจะกลายเป็นเด็กมีปัญหา หรือเสียคน เพราะลูกขาดสิ่งที่เขาไม่อาจจะเอาเงินไปซื้อหาจากที่ใดได้^{๔๓}

คำสอนทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมของอินเดีย ที่ให้ความสำคัญแก่ผู้ชายในการเป็นผู้นำครอบครัว บทบาทในการทำงานนอกบ้านเพื่อหารายได้เข้า ครอบครัว จึงเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ส่วนสตรีมีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยในครอบครัว เช่น งานบ้าน เลี้ยงดูบุตรธิดา ดูแลบิดามารดาของสามี งานดูแลครอบครัวเป็นงานที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่างาน นอกบ้านเหมือนกัน ในการสร้างครอบครัวให้มีความเป็นปึกแผ่น เมื่อบทบาทของผู้คนในสังคมถูก หล่อหลอมให้เป็นมาอย่างนี้ พระพุทธศาสนาไม่มีสิทธิ์ที่จะไปเปลี่ยนแปลงอะไรได้ สิ่งที่ทำได้ใน ขณะนั้น คือ เสนอหลักธรรมเพื่อให้นำไปใช้ปฏิบัติในหน้าที่นั้น ๆ ให้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้

สิ่งแวดล้อมทางสังคมปัจจุบันเปลี่ยนไปมาก บทบาทของคนในสังคมก็เปลี่ยนตามไป ด้วย บุรุษออกไปทำงานนอกบ้านคนเดียวไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงครอบครัว ความจำเป็นทาง เศรษฐกิจ จึงมีส่วนผลักดันให้สตรีต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ประกอบกับสตรีได้มีโอกาสศึกษาใน ระดับสูง ๆ และได้พัฒนาตัวเองในทุก ๆ ด้าน จึงทำให้สตรีต้องการใช้ความรู้ความสามารถที่ตัวเองมี อยู่เพื่อรับใช้สังคมในวงกว้าง พระพุทธศาสนาได้นำเสนอหลักธรรมที่จะทำให้ประสบความสำเร็จใน การทำงาน ที่สามารถนำไปใช้ทุกกาลและเทศะและใช้ได้โดยไม่จำกัดเพศ

^{๔๓} พระมหากมล ถาวโร (มังคัม), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา: ศึกษา เฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, หน้า ๑๔๗.

สตรีภายใต้พระพุทธศาสนา จึงมีอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ มากขึ้น พวกเขาพากเพียรให้ได้บรรลุผลที่ตนปรารถนา ลักษณะนี้เป็นลักษณะทั่วไปของสังคมทางศาสนาของอินเดียและพระพุทธศาสนาก็ไม่มีข้อยกเว้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งชายและหญิงโดยทั่วไป^{๔๔}

มีการศึกษาในแง่ความเสมอภาคระหว่างชายหญิง โดยใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดฐานะของสตรีและปรากฏว่า ส่วนใหญ่มักให้ข้อสรุปว่า สตรียังไม่สามารถจะเข้าถึงฐานะเช่นเดียวกับบุรุษได้ เนื่องจากหลังคำสอนทางศาสนาได้ปิดกั้นหนทางสำหรับสตรี^{๔๕} แต่ในปัจจุบัน สังคมให้เกียรติและโอกาสสตรีมีฐานะเท่าเทียมกับบุรุษในการงานหลายด้าน เด็ก ผู้หญิงและผู้ชาย มีสิทธิเท่าเทียมกันในการศึกษา ทั้งในระดับโรงเรียนและระดับมหาวิทยาลัย ภายในครอบครัวของผู้หญิงก็เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป ในความเชื่อของพระพุทธศาสนานั้น มารดาเป็นพรหมของบุตรด้วย ความเชื่อดังกล่าว ก็เป็นการช่วยยกฐานะของผู้หญิงขึ้นเช่นกัน

พระพุทธศาสนาไม่ได้เลือกชั้นวรรณะ หรือเลือกว่าชาย หรือหญิงที่สามารถบรรลุธรรมหรือเป็นบัณฑิตได้ สตรีสามารถเป็นบัณฑิตได้เช่นเดียวกันกับบุรุษ ศักยภาพในการพัฒนาตนเองนั้น สตรีย่อมมีความสามารถไม่ยิ่งหย่อนน้อยกว่าบุรุษ เพราะการที่สตรีถูกบีบคั้น หรือกำหนดให้อยู่ในกรอบมากเท่าใด ย่อมเป็นการให้สตรีเหล่านั้นมีการพัฒนาตนเองเท่าเทียมกับบุรุษมากขึ้นเท่านั้น

ในพระพุทธศาสนา สตรีและบุรุษมีหน้าที่และบทบาทที่แตกต่างกัน ความแตกต่างกันนี้ได้ปรากฏอย่างชัดเจนในรูปแบบของบทบาทและหน้าที่แห่งการครองเรือน พระผู้มีพระภาคได้ทรงแนะนำถึงหน้าที่และบทบาทของสตรีในฐานะภรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามีไว้ ๕ ประการ คือ จัดงานบ้านให้เรียบร้อย สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี ไม่ประพฤตินอกใจ รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้ ขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงตระหนักชัดว่า ความสงบสุขและความสามัคคีภายในครอบครัวนั้น ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับสตรีและพระองค์ก็ไม่ได้ทรงแสดงหน้าที่และบทบาทเฉพาะแต่สตรีเท่านั้น แม้หน้าที่และบทบาทของบุรุษในฐานะสามีที่พึงปฏิบัติต่อภรรยา พระองค์ก็ทรงแสดงไว้ด้วยหลัก ๕ ประการเช่นกันคือ ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา ไม่ดู

---

^{๔๔} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, *มาตสตรีในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๑.

^{๔๕} อัมพร หวังใจธรรม, “การศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพสตรีในพุทธศาสนาและอิสลามเฉพาะกรณีชาวไทยพุทธและสตรีชาวไทยมุสลิม”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๒), หน้า ๒๐.

หมิ่น ไม่ประพฤตินอกใจ มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้ หาเครื่องประดับมาให้ เป็นของขวัญตามโอกาส

พระพุทธศาสนามีได้ให้ความสำคัญเพียงเฉพาะหน้าที่และบทบาทของบุรุษเท่านั้น แม้หน้าที่และบทบาทของสตรี ก็ให้ความสำคัญเช่นกัน อย่างไรก็ตามแม้ว่าหน้าที่และบทบาทของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนาจะแตกต่างกัน แต่พระพุทธศาสนาก็ถือว่า สตรีและบุรุษเสมอเหมือนกัน ในศักยภาพและสติปัญญาแห่งการตรัสรู้ธรรม

ในปัจจุบัน มีสตรีจำนวนมากเกิดศรัทธาปรารถนาจะออกบวชเป็นพระภิกษุณีเหมือนอย่างสตรีในครั้งพุทธกาล แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ในพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายเถรวาทอย่างในศรีลังกา เมียนมาร์ (พม่า) ไทย ลาวและกัมพูชา (เขมร) ไม่มีภิกษุณีสืบสายเหลืออยู่ คงมีอยู่แต่เฉพาะในฝ่ายนิกายมหายาน ซึ่งนับถือกันอยู่ในไต้หวัน ญี่ปุ่น เกาหลี ความจริงแล้ว ตั้งแต่พ.ศ. ๒๓๘ เป็นต้นมา^{๔๖} ถือว่า ภิกษุณีสงฆ์ได้มั่นคงและแพร่หลายอยู่เกาะลังกาและดูเหมือนว่า นอกจากอินเดียแล้ว ก็มีในศรีลังกาเท่านั้นที่มีภิกษุณีสงฆ์อยู่ จกระทั่งมาถึง พ.ศ. ๑๖๑๔ ได้เกิดสงครามแย่งชิงอำนาจชั้นรุนแรงที่ศรีลังกา ระหว่างชนเผ่าสิงหลซึ่งนับถือพระพุทธศาสนากับชนเผ่าทมิฬ ผลปรากฏว่า ชนเผ่าทมิฬชนะ ได้ครองอำนาจและเบียดเบียนพระภิกษุสงฆ์ จนกระทั่งแทบไม่มีพระภิกษุสงฆ์เหลืออยู่เลย เหตุการณ์ครั้งนั้น ชวนให้สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระภิกษุณีสงฆ์สูญสิ้นไปจากลังกาและสูญสิ้นไปจากพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายเถรวาท เพราะในครั้งนั้น พระภิกษุณีสงฆ์มีอยู่แต่ในลังกาเท่านั้น ในประเทศอื่น ๆ หรือแม้แต่ในอินเดีย ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของพระภิกษุณีสงฆ์ ก็ไม่มีเหลืออยู่แล้ว ฉะนั้น เมื่อพระภิกษุที่ลังกาสูญสิ้น ก็เป็นอันสูญสิ้นทั้งหมดไปโดยปริยาย

๑.๔ สรุป

ความเป็นมาของสตรีนับเนื่องแต่สมัยก่อนพุทธกาล สมัยพุทธกาลและตลอดจนสมัยหลังพุทธกาล สถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ของสตรี มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านสถานภาพ สิทธิ เสรีภาพที่ได้รับจากพระพุทธศาสนา ถือได้ว่า การที่มีภิกษุณีเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ทำให้สตรีในสังคมอินเดียโบราณได้รับอานิสงส์ครั้งนี้ด้วย คือ สตรีได้รับการยกย่องให้มีสิทธิ เสรีภาพ เท่าเทียมกับบุรุษ เพราะสังคมสงฆ์ของพระพุทธศาสนา ไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น ทุกรูปทุกนามมีสิทธิ เสรีภาพเท่าเทียมกัน

^{๔๖} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๙๔.

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนสตรีให้มีบทบาทรับภาระพระพุทธศาสนาและพัฒนาตนเองตามหลักศาสนาไปพร้อม ๆ ฤกษ์และอุบาสก ถึงแม้จะมีข้อจำกัดทางร่างกายหลายอย่างก็ตาม แต่ก็ทำหน้าที่รับผิดชอบและภาระงานทางพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดีและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี สตรีมีบทบาทมิได้ด้อยไปกว่าบุรุษ ในเรื่องการเป็นผู้ถวายทาน อุปลัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม แม้บทบาทของสตรีจะโดดเด่นในด้านการถวายทาน ทำให้ทราบว่า ทุกครั้งที่มีการถวายทานก็มักจะมีการปฏิบัติธรรมควบคู่ไปด้วยเสมอ เช่น นางวิสาขา มีบทบาทในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา คอยช่วยเหลืออำนวยความสะดวกให้แก่ภิกษุ ภิกษุณี รวมทั้งสามเณรและสามเณรี ได้ปฏิบัติธรรมได้อย่างสะดวก ไม่ลำบากด้วยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต ที่พักอาศัยและยาที่สำคัญต่อการดำรงชีพ การถวายภัตตาหาร การถวายเครื่องนุ่งห่มอุปโภคและยารักษาโรค ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีพของพระสงฆ์ เป็นต้น ในฐานะครองสถานภาพของผู้ครองเรือน สตรีก็สามารถศึกษาและปฏิบัติธรรมในส่วนที่เรียกว่า ธรรมบูชา ที่คู่กับอามิสบูชา พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “อานนทฺ์ ผู้ใดเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ก็ตาม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมเชื่อว่าสักการะ เคารพนอบน้อม บูชาพระตถาคตด้วยการบูชาที่ประเสริฐสุด เป็นความจริงที่ว่าสตรีในฐานะอุบาสิกา มีส่วนช่วยประคับประคองศาสนาเป็นอย่างมาก ด้วยการอุปถัมภ์บำรุงตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบัน เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาได้เปิดกว้างให้สำหรับสตรีโดยทั่วไป และทำให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะ มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทางพระพุทธศาสนา มิได้กำหนดให้สตรีต้องอยู่ในกรอบ หรือบทบาทใดบทบาทหนึ่งเท่านั้น สตรีสามารถที่จะปฏิบัติธรรมและทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรมได้ไม่แตกต่างบุรุษ พระพุทธศาสนาโดยพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกได้เปิดโอกาสให้แก่สตรีเข้ามามีส่วนร่วมในทางพระพุทธศาสนาอย่างอิสระ เพื่อนำสาวกไปสู่เป้าหมายคือความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

บทที่ ๒

ฐานะและบทบาทสตรีในสังคม

สังคมอินเดียในสมัยโบราณ สตรีถูกกดทับด้วยข้อกำหนดในคัมภีร์ที่ถูกเขียนและตราขึ้นเป็นกฎหมาย ข้อบังคับ ดังนั้น สตรีในสมัยโบราณ จึงเปรียบเสมือนประหนึ่งดังของเล่นเครื่องประดับ หรือสินค้าสำหรับบุรุษ อาจกล่าวได้ว่า สตรีประดุจทาสในเรือนที่บุรุษในครอบครัวของอินเดียโบราณสามารถกระทำทารุณกรรม หรือบางเรื่องบางประการที่ขัดต่อศีลธรรมอันดีเป็นอย่างยิ่ง แม้กระทั่งเรื่องการทำร้ายร่างกาย หรือการฆ่าสตรีสักคน ก็ไม่ได้ถือว่าเป็นเรื่องใหญ่แต่ประการใด สตรีอินเดียจึงมีสถานภาพด้อยกว่าบุรุษ ในด้านครอบครัว สตรีผู้มีบทบาทหน้าที่เป็นมารดา เป็นธิดา หรือเป็นบุตรบุญธรรม เป็นภรรยา เป็นลูกสะใภ้ ล้วนต้องมีความอดทนต่อคนในครอบครัวที่มีความเชื่อตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมที่ทำสีบต่อกันมาสูงมาก สตรีไม่มีสิทธิในด้านพิธีกรรม บุรุษเท่านั้นเป็นผู้ทำพิธีกรรมทางศาสนา สิทธิ เสรีภาพของสตรีเมื่อเปรียบเทียบกับบุรุษแล้วอยู่ในวงจำกัด เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระผู้มีพระภาคมีหลักการในการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและพฤติกรรมที่เคยปฏิบัติมาสำหรับสตรีอินเดีย การกดขี่ที่เคยกระทำมา พระผู้มีพระภาคได้กำหนดสิทธิของสตรีเสียใหม่ โดยให้ฐานะและโอกาสสตรีได้มีบทบาทและฐานะในสังคม ด้วยการอนุญาตให้สิทธิสตรีในการออกจากเรือนเพื่อบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณี สตรีเริ่มมีสิทธิ เสรีภาพและมีการพัฒนาศักยภาพเพิ่มขึ้น เนื่องจากสตรีเริ่มมีการศึกษา มีโอกาสฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วประพฤติตนตามหลักอริยสัจสี่ อริยจิตสิกขาและอริยปัญญาสิกขา ทำให้สตรีมีคุณธรรมไม่ด้อยไปกว่าบุรุษ อีกทั้งยังสามารถถ่ายทอดหลักธรรมซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แก่บุคคลอื่นที่ต้องการฟังธรรมได้เป็นอย่างดี ในสังคมอินเดียสมัยก่อนและช่วงพุทธกาล กล่าวได้ว่า บทบาทและสิทธิของสตรีอยู่ในกรอบและวงที่ถูกจำกัดบทบาทและสิทธิภายใต้อิทธิพลของจารีตประเพณี

“อุบาสิกา” เป็นสาวิกาของพระศาสดา มีสถานะและบทบาทสำคัญ รับภาระการอุปถัมภ์ค้ำชูและรักษาพระศาสนาไม่ด้อยไปกว่าพุทธบริษัทหมู่อื่น พระพุทธเจ้าทรงยกย่องให้สถานภาพเท่าเทียมกันในด้านมีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้ เป็นที่ทราบโดยทั่วไปว่า สถานภาพของสตรีในสังคมพราหมณ์ จะถูกกดให้ต่ำลงกว่าสถานภาพของบุรุษ ทั้งกีดกันและจำกัดบทบาทลงหลายด้าน โดยเฉพาะบทบาทด้านการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นผู้นำในสังคม หรือผู้นำในครอบครัว ไม่มีโอกาสเงยหน้าอ้าปากได้ แต่หลังจากที่พระพุทธศาสนาได้

อุบัติขึ้นมา พระพุทธเจ้าได้ยื่นให้โอกาสแก่สตรี โดยให้เข้ามาบวชเป็นภิกษุณี หรือหากครองเรือนก็ทำหน้าที่เป็นอุบาสิกา เป็นหนึ่งเสาหลักในจุดศตมภ์ที่ค้ำชูพระศาสนา ด้วยโอกาสและศักยภาพนี้ ทำให้อุบาสิกามีบทบาทในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น^๑

๒.๑ ความหมายของ บทบาท

บทบาท หมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่ได้กำหนดไว้ หมายถึง พฤติกรรมที่สังคมกำหนดและคาดหวังให้บุคคลกระทำที่เกี่ยวกับบทบาท ดังนี้ มโนทัศน์ของบทบาท คือ การแสวงหามาตรฐานทางสังคมเพื่อใช้ในการอธิบายถึงพฤติกรรม สถานภาพ เป็นนามธรรม หมายถึง ตำแหน่งในแต่ละตำแหน่ง จะได้กำหนดบทบาทไว้อย่างไรบ้าง ฉะนั้น เมื่อมีตำแหน่ง ก็ต้องมีบทบาทควบคู่ไปด้วยเสมอ^๒

คำว่า “บทบาท” หมายถึง การทำหน้าที่ หรือพฤติกรรมตามที่สังคมกำหนดสถานภาพและบทบาทที่จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน บุคคลใดจะดำเนินตนตามบทบาทใดนั้น ขึ้นอยู่กับสถานภาพเป็นตัวกำหนด เช่น ผู้ที่มีสถานภาพความเป็นบิดา ต้องดำเนินบทบาทเลี้ยงดู สั่งสอนอบรมบุตรให้เป็นคนดี ส่งเสียบุตรให้ได้รับการศึกษาที่สมควรตามวัย ส่วนสถานภาพการเป็นบุตรต้องดำเนินบทบาทเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดาดามารดา ตั้งใจหมั่นเพียรในการศึกษา ช่วยเหลือบิดามารดาในการทำงานตามสมควรแก่วัย^๓

ลักษณะและความสำคัญของบทบาทแยกพิจารณาได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้ ๑) บทบาทที่เกิดขึ้นตามสถานภาพโดยกำเนิด หรือสถานภาพที่ถูกกำหนดให้พื้นฐานที่สังคมส่วนใหญ่ยึดเป็นหลักสำหรับสถานภาพประเภทนี้ได้แก่ เพศ อายุ ชาติ กำเนิด เป็นต้น ๒) บทบาทที่เกิดขึ้นตามสถานภาพที่ได้มาจากการแต่งตั้ง หรือตามความสามารถของบุคคลนั้น ๆ ซึ่งเป็นสถานภาพที่ได้มาในภายหลัง เช่น สถานภาพทางการสมรส สถานภาพทางการศึกษา เป็นต้น

---

^๑ ญาณวดี เคลือบมาศและคณะ, “บทบาทของอุบาสิกาในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา”, วารสารปณิธาน, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๕): ๒๖๒.

^๒ พระมหาณัฐฐานันท์ อนาลโย (กุลจรัสโกสิน), “บทบาทสตรีในการพัฒนาสังคมตามหลักพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๑.

^๓ พระสฤทธิ์ สุมโน, “บทบาทสตรีในพุทธศาสนาเถรวาทสมัยพุทธกาล”, วารสาร มจร. อุบลปริทรรศน์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๕): ๔๒๖.

๒.๒ บทบาทสตรีในสังคม

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงสิทธิ หน้าที่ บทบาทและความเสมอภาคของสตรีไว้หลากหลายในพระไตรปิฎกและรวมทั้งมีคำสอนที่เกี่ยวกับการคุ้มครองสตรี ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม การเปรียบเทียบกับข้อความที่สรรเสริญ หรือพูดถึงสตรีในแง่บวกมีมากกว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการให้อิสรภาพในสังคมของศาสนาพราหมณ์ ผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนาจากสภาพสังคมในปัจจุบันมักจะกล่าวโจมตีว่า พระพุทธศาสนากดขี่สตรี ไม่ให้ความเสมอภาคเท่าเทียมกันกับบุรุษ เช่นการที่ไม่ยอมให้สตรีบวชตั้งแต่ต้นจริง ๆ แล้วสตรีภายใต้พระพุทธศาสนา มีอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาได้ทุกอย่าง พระพุทธศาสนาไม่มีข้อยกเว้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งบุรุษและสตรี เพราะตระหนักดีว่า ความแตกต่างระหว่างสตรีและบุรุษโดยแท้จริงแล้วไม่มีความหมาย หรือความสำคัญอะไรเลย เพราะต้องมีความทุกข์ความเดือดร้อนเหมือนกัน สตรีจึงจัดอยู่ในสถานภาพที่ควรยกย่อง เพราะฐานะที่สำคัญของสตรีก็คือความเป็นมารดาของบุตร พระผู้มีพระภาคนับเป็นศาสดาองค์แรกที่ทรงประทานเสรีภาพ ความเสมอภาคให้แก่สตรี ตลอดจนประทานอุปสมบทเป็นภิกษุณีได้ เพราะทรงเห็นว่า สตรีนั้นมีความสามารถไม่น้อยไปกว่าบุรุษเลย พระผู้มีพระภาคทรงยอมรับให้สตรีได้บวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งในสมัยนั้นผู้หญิงเป็นที่ดูถูกดูแคลนของสังคมในกรณีที่ว่า ผู้หญิงไม่ควรได้รับการอุปสมบทและไม่อาจจะบรรลุนิพพานได้

คำว่า “บทบาท” หมายถึง การทำหน้าที่ หรือพฤติกรรมตามที่สังคมกำหนด สถานภาพ และบทบาทที่จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน บุคคลใดจะดำเนินตนตามบทบาทใดนั้น ขึ้นอยู่กับสถานภาพเป็นตัวกำหนด ดังนี้

๒.๒.๑ สตรีในฐานะมารดา

คำว่า “มารดา” ได้แก่ “แม่” หมายถึง “หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดแก่ลูก” หรือคำที่ลูกเรียกผู้ให้กำเนิดตน”^๔ มารดานั้นมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ตามลักษณะแห่งการกระทำที่ปรากฏแก่สตรีผู้เป็นมารดา ดังที่โสภณดาบสโพธิสัตว์ เมื่อจะประกาศว่า มารดาเป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยากที่บุคคลอื่น จะทำได้ จึงได้กล่าวว่า

มารดาเมื่อหวังผลคือบุตรจงนอบน้อมเทวดา

^๔ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๘๗๖.

และไต่ถามถึงฤกษ์ ฤดูแลงปีทั้งหลาย^๕
เมื่อมารดานั้นมีระดู การตั้งครรภ์จึงมีได้
เพราะการตั้งครรภ์นั้น มารดาจึงมีการแพ้ท้อง
เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า สุหทา หญิงผู้มีใจดี^๖
มารดาประทับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าบ้าง
แล้วจึงคลอดบุตร เพราะเหตุนั้น มารดานั้นจึงชื่อว่า
หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า
ชเนตตี หญิงผู้ยังบุคคลให้เกิด
เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดีได้
ด้วยน้ำนมบ้าง ด้วยการร้องเพลงกล่อมบ้าง
ด้วยการกอดไว้แนบอกบ้าง
เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า
โตะเสนตี หญิงผู้ยังบุตรให้รำเริงยินดี
จากนั้น เมื่อลมแรงและแตกกล้า
มารดาก็กระทำความรักอย่างจับใจ
มองดูบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไร้เดียงสา
เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกว่า โปะเสนตี หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร
ทรัพย์อันใดที่เป็นทรัพย์ของมารดาก็ดี
เป็นทรัพย์ของบิดาก็ดี
แม้ทรัพย์ทั้ง ๒ มารดาก็คุ้มครองไว้เพื่อบุตรนั้น
ด้วยหมายใจว่า แม้ทรัพย์ทั้ง ๒ นี้พึงเป็นของบุตรของเรา
มารดาเมื่อให้บุตรสำเนียงกว่า
อย่างนี้สิลูก อย่างโน้นสิลูก ย่อมลำบาก
และทราบว่าเป็นบุตรของตนเมื่อถึงคราวหนุ่ม

---

^๕ มารดานอบน้อมเทวดา หมายถึงไปทำการนอบน้อมคือบนบานต่อเทวดาว่า “ขอลูกจงเกิดขึ้นแก่เรา” ถ้ามถึงฤกษ์ ฤดูแลงปีทั้งหลาย หมายถึงมารดาต้องการทราบว่า บุตรเกิดในฤกษ์ ฤดูแลงปีใด จะมีอายุยืนอายุสั้นอย่างไร

^๖ เมื่อมารดานั้นมีระดู หมายถึงเมื่อต่อมเลือด (ไข่สุก) เกิดแล้ว ระดูไม่มาตามกำหนด มาตาได้ชื่อว่า สุหทา หญิงผู้มีใจดี (เพราะในเวลานั้น มารดาจะเกิดความรักในบุตรที่เกิดในท้องของตน)

ลุ่มหลงมัวเมาในภรรยาของผู้อื่นอยู่จนตึกตื่นเที่ยงคืน
ไม่กลับมาในเวลาเย็น ก็ยอมเดือดร้อน ด้วยประการฉะนี้^๗

เหล่านี้เรียกรวมารดาตามกิริยาอาการที่มารดาอนุเคราะห์บุตรตามทีเห็น ๆ กันอยู่ทั่วไป
เป็นบทบาทของแม่ในฝ่ายคติโลก

ฝ่ายคติธรรม มารดามีสถานภาพเป็นชื่อว่า

๑. เป็นพรหมของบุตร
๒. เป็นบูรพาจารย์ของบุตร
๓. เป็นผู้ควรขอ
๔. เป็นผู้อนุเคราะห์หมู่มสัตว์คือบุตร

เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนอนน้อมและสักการะ
มารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วยข้าวและน้ำ
ด้วยผ้านุ่มผ้าห่มและที่นอน ด้วยการอบตัวและอาบน้ำให้
และด้วยการล้างเท้าทั้ง ๒ ให้ท่าน

เพราะการบำรุงมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้น
บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ทีเดียว
เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ ดังนี้แล^๘

สตรีที่ปฏิบัติหน้าที่และถูกต้องตามความหมายของคำว่า “มารดา” คือสตรีที่มี
คุณลักษณะของมารดาสมบูรณ์แบบ เป็นมารดาที่ชาวโลกยกย่องและต้องการ มารดาและบิดามี
อุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงย่อตราสให้เหลือเพียง ๓
ประการ อันแสดงว่า มารดาให้ทุกอย่างแก่บุตรจากคุณสมบัติทั้ง ๓ ประการนั้น สตรีที่เป็นมารดา
ยอมประกอบด้วยตัวองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ อีกด้วยและมารดานั้น ยังนำไปเปรียบกับ
อะไรหลายอย่างที่เป็นคุณประโยชน์แก่บุตร เช่น เป็นพรหม บูรพเทพ บูรพาจารย์ของบุตร เป็นต้น
แต่ในวรรณคดีบาลีไม่ปรากฏลักษณะที่มารดาให้โทษแก่บุตร มีเฉพาะแต่เมื่อบุตรประพฤติปฏิบัติผิด
ต่อมารดา ผลร้ายจะเกิดขึ้นแก่บุตรด้วยอำนาจอกุศลกรรมที่ตนทำไว้เท่านั้น

หญิงที่ไม่พร้อมจะมีบุตร เกิดจากสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้

^๗ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕-๑๗๑/๘๑-๘๒.

^๘ ขุ.ชา.สตุตติ (ไทย) ๒๘/๑๘๑-๑๘๓/๘๔.

๑. หญิงที่แต่งงานแล้วเป็นหมั้น ไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ ในสมัยพุทธกาลถือว่า หญิงคนนั้นไม่เป็นมงคลแก่ตระกูลของสามี ดังนั้น สามีจะต้องหาภรรยาใหม่มาแทนเพื่อจะได้มีบุตรไว้เป็นทายาทสืบตระกูลต่อไป เมื่อภรรยาใหม่มีบุตร ภรรยาเก่าก็หมดความหมายในบ้าน ต้องสูญเสียทุกสิ่งนับตั้งแต่สามี ทรัพย์สินสมบัติอันอาจเป็นใหญ่ในบ้านของตน ทำให้เกิดการฆ่าให้อีกฝ่ายตายตกไป เพราะกลัวว่าตนเองจะสูญเสียคนที่ตนรัก สูญเสียอำนาจและสมบัติที่เคยได้ครอบครอง

๒. หญิงที่ตั้งครรภ์เพราะการรักสนุก จึงกำจัดบุตรออกโดยการริดบุตร หรือถูกผู้ชายทอดทิ้งจึงต้องริดบุตรออก บางรายถึงกับต้องเสียชีวิตตามบุตรไปเพราะกินยาริดลูก

๓. หญิงมีบุตรมาก หรือมีบุตรถี่ จึงกินยาริดบุตร เพื่อไม่ให้มีบุตรเกิดขึ้นมาอีก อาจจะเป็นเพราะไม่สามารถเลี้ยงดูบุตรที่เกิดใหม่ได้เพราะฐานะยากจน หรือมีบุตรเพียงพอแก่ความต้องการแล้ว จึงไม่อยากมีบุตรอีก

๔. หญิงที่มีครรภ์กับชายชู้ แต่ไม่พร้อมที่จะเลี้ยงบุตร จึงจ้างคนนำบุตรไปทิ้งเพราะไม่ต้องการบุตร หรือกลัวว่า ความลับของตนเองจะเปิดเผยออกมาว่า ตนคบชู้ผู้ชาย

๕. อาชีพที่ต้องเสี่ยงกับการตั้งครรภ์ เช่น นางสาลวดี หญิงงามเมืองซึ่งเป็นอาชีพที่ให้บริการแก่ชาย ได้รับการยกย่องจากผู้ที่ร่ำรวยของกรุงราชคฤห์ นางได้ตั้งครรภ์ก็เกรงว่าจะทำให้คนเสื่อมความนิยมในตัวนาง ทำให้ขาดลาภผลที่เคยได้ จึงให้นางทาสีนำบุตรใส่กระดังไปทิ้งไว้ที่ขยะ ซึ่งเป็นทางที่เจ้าชายอภัยจะต้องเดินผ่าน เจ้าชายอภัยจึงเก็บเด็กไปเลี้ยงไว้ที่พระราชวัง

๒.๒.๒ สตรีในฐานะภรรยา

คำว่า “ภรรยา” มาจากคำบาลีว่า “ภริยา” หรือจากคำสันสกฤตว่า “ภรรยา” แล้วให้ความหมายในภาษาไทยว่า “เมีย” ซึ่งหมายถึง “หญิงที่อยู่กินกับชาย หรือหญิงที่เป็นคู่ครองของชาย”^๕

นักสิทธิสตรีในปัจจุบัน มีความหวาดระแวงต่อการเห็นสตรีเป็นวัตถุทางเพศมาก จริงแล้วในสังคมตะวันออกที่ว่า สตรีซึ่งต้องเกี่ยวทางเพศกับบุรุษ การเป็นวัตถุทางเพศ หรือไม่ควรพิจารณาว่า บุรุษเห็นสตรีเป็นวัตถุ หรือเป็นภรรยา ถ้าบุรุษเห็นภรรยาเป็นวัตถุทางเพศจริงแล้วส่วนมากจะไม่เหลียวแล เพราะเป็นของข้าซากจำเจ ความรักเป็นสิ่งสำคัญสำหรับบุรุษในกรณีนี้ แต่ความรักก็เป็นเรื่องที่นักสิทธิสตรีไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร^๖

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๘๑๗.

^๖ พระมหากมล ถาวโร (มังมี้), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๒๘.

เสรีภาพและความเสมอภาคของสตรีในสังคมอินเดีย ฐานะภายในครอบครัวของผู้เป็นภรรยา นั้นนับว่าต่ำมาก ไม่ได้รับเกียรติและการยกย่องนับถือ ภรรยาต้องนับถือสามีเหมือนเทวดาคอยปรนนิบัติรับใช้และตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของสามี ทั้งมารดาบิดา ญาติพี่น้องของสามีก็เป็นนายที่คอยสั่งให้ภรรยาต้องกระทำตามทุกสิ่งไป โดยตัวผู้เป็นภรยานั้น อาจได้รับสิทธิ์หรืออำนาจเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้นเกี่ยวกับงานภายในบ้าน แต่จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจการอื่น ๆ ที่เป็นสาธารณะ หากสามีตาย ภรรยาผู้เป็นม่าย ก็ต้องกลับไปอยู่ใต้บังคับบัญชาของบิดา หรือบุตร สตรีในสมัยนี้จึงไม่มีค่า มีความหมาย หรือความสำคัญสำหรับสังคมเท่าไรนัก นอกจากเป็นเพียงสมบัติของบุรุษ สตรีไม่ได้รับการยกย่อง ไม่ได้เป็นเจ้าของชีวิตเป็นตัวของตัวเอง หรือดำรงชีวิตตามที่ตนเองต้องการเลย^{๑๑}

ในสังคาลงสูตร^{๑๒} กล่าวถึงบทบาทของภรรยาไว้ดังนี้ว่า

“ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่หามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

คุณบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหลังนั้นเป็นอันชื่อว่าสามีได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้”

ตามคำสอนนี้จะเห็นว่า ภรรยาไม่เพียงทิศเบื้องหลัง หรือผู้ตามเท่านั้น แต่ควรจะเป็นเพื่อนที่ดี หรือมิตรสนิทใจของสามีด้วย ในวัฏสุตตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “... ภรรยาเป็นเพื่อนที่ยอดเยี่ยมในโลกนี้ ...”^{๑๓} เพราะเมื่อพิจารณาดูลักษณะที่สามีบำรุงภรรยาและภรรยา

^{๑๑} ปาริชาต นนทกานันท์, “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”, หน้า ๑๐.

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๔/๖๙.

ช่วยเหลือสามีแล้ว มีด้วยกันคนละ ๕ สถาน^{๑๔} เท่ากัน ไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบ ข้อที่ทั้งสองฝ่ายจะพึงตระหนัก ก็คือ “ไม่ประพฤตินอกใจ” ซึ่งเป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่ทั้งสองฝ่ายควรมีต่อกัน ย่อมแสดงให้เห็นถึงสังคมสมัยนั้นว่า มีความละเอียดลออ สุขุมในการไม่ประพฤติผิดประเวณีและพรหมจรรย์เป็นอย่างยิ่ง แม้คำสอนบางตอนในวรรณคดีบาลี ก็แสดงให้เห็นว่า การประพฤตินอกใจหรือผิดประเวณีนั้น ทำให้โลกสับสนวุ่นวาย ดังความปรากฏว่า

“ถ้าสุกกธรรม ๒ ประการนี้ ไม่คุ้มครองโลก ในมนุษย์โลกนี้ก็จะไม่ปรากฏ ให้รู้ว่า หญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้ำ หญิงนี้เป็นป่า หญิงนี้เป็นภรรยาของอาจารย์ หรือหญิงนี้เป็นภรรยาของครู มนุษย์โลกก็จะประพฤติสาส์นกันไปหมด เหมือนอย่างพวกแกะ แพะ ไก่ สุนัข และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่สุกกธรรม ๒ ประการนี้ยังคุ้มครองรักษาโลกอยู่ ฉะนั้นจึงยังปรากฏให้ว่า หญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้ำ หญิงนี้เป็นป่า หญิงนี้เป็นภรรยาของอาจารย์ หรือหญิงนี้เป็นภรรยาของครู”^{๑๕}

ในอุคคหสูตรที่ ๓^{๑๖} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนกุมารีทั้งหลาย กล่าวโดยสรุปดังนี้ว่า

๑. ครั้นบิดามารดายกบุตรไว้ให้กับตระกูลใดแล้ว บุตรต้องปฏิบัติตัวคือ ตื่นก่อนนอนที่หลัง รับประทานสามีสามี พุดไพเราะกับสามี

๒. บุตรต้องเคารพบิดามารดาสามีและสมณพราหมณ์ที่บิดามารดาและสามีเคารพ นับถือ ต้อนรับขับสู้ท่านเหล่านั้น

๓. ต้องขยันขันแข็งการทำงานภายในบ้านด้วยปัญญาบริหารจัดการ ไม่เกียจคร้าน

๔. ต้องรู้วิธีบริหารงานบุคคลภายในบ้าน อาทิ ทาส คนรับใช้ หรือกรรมกร

๕. ดูแลรักษา คุ้มครองทรัพย์ที่สามีหามาได้ ไม่ติดการพนัน ไม่เป็นขโมย ติดสุรา ไม่ผลาญทรัพย์สมบัติของสามี

บทบาทในความเป็นภรรยาของสตรีสมัยนั้นที่มีหลักฐานปรากฏในเรื่องราวต่าง ๆ รวมกล่าวได้ว่า ทำการงานในหน้าที่ มีความรักสามี รู้จักประพฤติปฏิบัติต่อสามี หรือมีความงามอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเหตุทำให้ครอบครัวดำเนินไปตามปกติสุข ส่วนที่สามีบางคนอยู่กับสตรีเหล่านั้นได้

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๑๕} ขุ.อิติ (ไทย) ๒๕/๔๒/๓๙๐.

^{๑๖} ดุรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๓/๕๑-๕๓.

หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับอัธยาศัยของมนุษย์แต่ละคน ซึ่งรสนิยมไม่เหมือนกัน สิ่งสำคัญคือ สตรีมีความบกพร่องหรือไม่ประการใด โดยเฉพาะในหน้าที่การงานและความประพฤติของสตรีนั้นเท่านั้น

ดังตัวอย่างของพระนางพิมพา (ยโสธรา) ซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของเจ้าชายสิทธัตถะ พระนางยโสธราเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะและพระมารดา พระนามว่า พระนางอมิตาเทวี เกิดในในตระกูลศากยะแห่งโกถียวงค์ เมืองเทวทหะ เมื่อแรกประสูติ ญาติทั้งหลายได้ทรงถวายนามว่า “ภัททากัจจानา” เพราะพระสรีระของพระนางมีพระฉวีวรรณสีเหมือนทองคำอันบริสุทธิ์ พอมิพระชนม์ ๑๖ พรรษา ได้อภิเษกสมรสกับเจ้าชายสิทธัตถะ (พระพุทธเจ้า) เมื่อมีพระชนม์ ๒๙ พรรษาได้ ประสูติราชโอรส โดยพระเจ้าสุทโธทนะให้พระนามว่า พระราหุล

ครั้นเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช พระนางยโสธราเกิดความเศร้าโศกพระทัยยิ่งนัก ได้ทรงละเว้นการตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องประดับนานาประการ ทรงมีจิตผูกพันและมีความรักอันลึกซึ้งต่อพระองค์ แม้วัฒนธรรมอินเดีย ในยุคนั้นจะถือว่า หญิงไม่มีสามีจะถือว่าไม่มีเกียรติและหญิงนั้นสามารถมีสามีใหม่ได้ แต่พระนางพิมพาก็ไม่สนใจชายอื่นเลย พระนางยังคงเฝ้ารอพระสวามีของพระนางเพียงพระองค์เดียว จนกล่าวได้ว่า “คราใดที่พระนางได้ยินข่าวว่า เจ้าชายสิทธัตถะนุ่งห่มผ้า ย่อมฝาด พระนางก็เปลี่ยนชุดทรงมานุ่งห่มผ้าฝาดด้วย คราใดที่พระนางได้ยินข่าวว่า เจ้าชายสิทธัตถะทรงบรรทมบนพื้นไม้ พระนางก็บรรทมบนพื้นไม้ด้วย คราใดที่พระนางได้ยินข่าวว่า เจ้าชายสิทธัตถะทรงอดพระกระยาหาร พระนางก็ทรงอดพระกระยาหารด้วย ไม่ว่าจะได้ข่าวว่า พระสวามีปฏิบัติตนอย่างไร พระนางพิมพาก็ปฏิบัติตนเยี่ยงนั้น” และเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมากรุงกบิลพัสดุ์เพื่อ โปรดพระประยูรญาติ ในวันแรก พระนางมิได้ออกไปต้อนรับ แต่ในวันที่สอง ขณะที่พระพุทธองค์เสด็จออกทรงรับบาตร พระนางยโสธราชี้ให้พระราหุลได้ทอดพระเนตรพระบิดาของพระองค์ แต่มิได้ออกไปทรง บาดร ทรงเก็บตัวอยู่ในตำหนักและในวันที่ถัดมา เมื่อพระพุทธเจ้ารับภัตตาหารในพระราชวังเสร็จ พระองค์จึงเสด็จไปโปรดพระนางพิมพาในตำหนัก เมื่อพระนางได้พบถึงกับเข้ามา กอดพระบาททำให้รำพันอย่างน่าสงสาร แต่พระพุทธองค์ก็ทรงเทศนาให้พระนางดำรงสติไว้ได้และเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเทศนาพระประยูรญาติแล้ว พระนางพิมพาก็รับสั่งให้ราหุลราชโอรส ตามเสด็จพระพุทธเจ้า เพื่อทูลขอราชสมบัติ พระพุทธเจ้าจึงทรงบรรพชาราหุลเป็นสามเณรและให้เสด็จติดตามพระองค์ไปด้วย

หลังจากที่พระนางอยู่ในตำหนัก ๓ ปี พระเจ้าสุทโธทนะก็เสด็จสวรรคตและได้ทำพิธีให้เจ้าชายมหานามะขึ้นครองราชย์สมบัติสืบแทน พระนางยโสธราพิมพาจึงออกบวชกับมาตุคาม ๑,๑๐๐ คน ประมาณพรรษาที่ ๕ แห่งพระผู้มีพระภาค ขอบรรพชาในสำนักของพระศาสดา พระ

นางยโสธราพิมพาไปยังสำนักของพระเถรี ได้รับครุธรรม ๘ บวชแล้ว เมื่อมีพระชนมายุ ๔๐ พรรษา มีพระนามว่า “ภัททากัจจานา”

พระภัททากัจจานาเถรี (ยโสธรา) บรรลุอรหัต ต่อมารับกรรมฐานจากพระพุทธเจ้าและ เจริญวิปัสสนายังไม่ทันถึง ๑๕ วัน ก็บรรลุพระอรหัต พระนางเป็นผู้มีความชำนาญในอภิญญา ทั้งหลายระลึกชาติได้ถึงอสงไขยหนึ่งยิ่งด้วยแสนกัปโดยการระลึกถึงเพียงครั้งเดียว เมื่อทรงสถาปนา ภิกษุณีทั้งหลายไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะต่าง ๆ ตามลำดับ จึงทรงสถาปนาพระเถรีนี้ไว้ในตำแหน่ง เอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกากู้บรรลุอภิญญาใหญ่ พระนางภัททากัจจานาเถรีนิพพานใน พรรษาที่ ๔๓ แห่งพระผู้มีพระภาค มีพระชนมายุได้ ๗๘ พรรษา^{๑๗}

จะเห็นได้ว่า บทบาทของความเป็นภรรยาของพระนางพิมพานั้น มีความยิ่งใหญ่ ฝ่า ติดตามข่าวคราวของพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา แม้จะทรงเศร้าโศกจากการที่ต้องเป็นหญิงม่ายเลี้ยง ดูแลบุตรแต่เพียงลำพัง ทรงมีความอดทนรอจนพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดและประพฤติปฏิบัติ กรรมฐานจนได้บรรลุธรรมในที่สุด

๒.๒.๓ สตรีในฐานะลูกสาว

เมื่อกล่าวถึงบุตรตามสายเลือด หรือตามที่นิยมนับถือกันในความเห็นของคน อินเดียสมัยนั้น จัดลูก หรือบุตรเป็น ๓ ประเภท คือ ศิษย์ที่ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการต่าง ๆ ฟานักอยู่ในสำนักอาจารย์ คอยปรนนิบัติพัดวีและรับใช้อาจารย์ อยู่กินกับอาจารย์เหมือนบุตร มักจะ พุดกันติดปากว่า “ลูกศิษย์” บุตรเหล่านี้ มุ่งศึกษาหาความรู้อันเป็นมรดกตกทอดมาจากอาจารย์ อย่างเดียว มิได้มุ่งที่จะรับทรัพย์มรดกอันใดจากอาจารย์ นี้เรียกว่า “อันเตวาสิกบุตร” ทารกที่เขาให้ เลี้ยงดูต่างลูก หรือทารกที่ขอเขามาเลี้ยงต่างบุตร ไทยเรามักจะเรียกว่า “บุตรบุญธรรม” บุตร ประเภทนี้มีฐานะหน้าที่และสิทธิเหมือนบุตรของตัว นี้เรียกว่า “ทินนกบุตร” และทารกที่ถือกำเนิด มาจากสายเลือดของตน นี้เรียกว่า “อัครบุตร” ในที่นี้จะขอกล่าวถึงเฉพาะสถานภาพของสตรีที่เป็น อัครบุตร หรือบุตรของตัวเท่านั้น สตรีดังกล่าวนี้ ย่อมมีบทบาทในฐานะที่เป็นบุตรที่เหมาะสม นำนิยมชมชอบของปวงชนและนำยึดถือเป็นปฏิญานุคติได้

สตรีที่เป็นบุตรในสมัยโน้นกับสมัยนี้ มีสิ่งที่ไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก นั่นคือการอ่อนน้อม ขอร้อง หรือรบเร้าเข้าชี้มารดาบิดาให้ช่วยเหลือตนให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ หากไม่ได้ดังประสงค์ หรือมารดาบิดาไม่ยอมช่วยเหลือ ก็มองชีวิตตัวมีค่าน้อยกว่าสิ่งที่ตนต้องการนั้นเสียอีก เป็นการ

---

^{๑๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อรรถกถา อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอตทัคคบาสิ, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=20&i=150&p=11>

ตามใจตนเองมากกว่าที่จะคำนึงถึงความผิดถูกชั่วดีประการใด เช่น นางกุนทลเกสี^{๑๔} เป็นหญิงสาว แรกรุ่นดรุณี มารดาบิดารักหวงปานดวงใจ ปล่อยให้นอนอยู่อาศัยแต่ในห้องของปราสาทชั้นเจ็ด ให้คนใช้ อยู่รับใช้ทำกิจทุกอย่างสำหรับเธอ วันหนึ่งขณะที่เธอยืนเย็บม่านที่หน้าต่างอยู่ มองไปเห็นบุตรชาย บุโรหิตาจารย์ของพระเจ้าแผ่นดิน ถูกตำรวจหลวงจับกุมไปประหารชีวิต เพราะความผิดฐาน ปล้นสะดมคนเดินทางในหนทางเปลี่ยวและในทันทีที่เห็นนั้น เธอก็หลงรักบุตรแห่งบุโรหิต หากไม่ได้ เขามาเป็นสามี ก็จะไม่ขอมีชีวิตอยู่ต่อไป มารดาบิดารักกุนทลเกสี หวังที่จะให้เธอมีชีวิตอยู่ จึง ตัดสินใจติดสินบนตำรวจหลวงให้ปล่อยสัจตุกะ แล้วนำเขามาให้เป็นสามีเธอ แต่ไม่นาน เธอถูกสัจตุ กะ ผู้ที่ละทิ้งนิสัยใจที่เห็นทรัพย์สมบัติมีค่ากว่าชีวิตมนุษย์ไม่ได้ หลอกให้ประดับประดาด้วยสิ่งของ มีค่าและพาเธอไปบนเขาที่โจร หมายใจจะมาแล้วนำเอาเครื่องประดับเหล่านั้นไปเป็นของตน แต่ ผลสุดท้าย เธอล่วงรู้และล่องลางสัจตุกะให้หลงเชื่อ แล้วผลักเขาตกเหวไปก่อน

การแสดงความเป็นบุตรของสตรีในครั้งนั้น มักเอาความเป็นบุตรมาอ่อนหวาน วิงวอนขอ ความช่วยเหลือจากมารดาบิดา เป็นต้นเหตุให้บิดามารดาสมยอมทำผิดกฎหมายบ้านเมือง โดยติด สินบนเจ้าหน้าที่เพื่อความสุขความพอใจของบุตรและยังสะท้อนให้เห็นถึงสังคมในสมัยนั้น การ ตามใจบุตร หวงแหนบุตร ควบคุม จนกระทั่ง บุตรไม่เห็นโลกภายนอก ทำให้เกิดอารมณ์เปลี่ยว จิตใจมุ่งไปสู่ฝ่ายต่ำได้โดยง่าย

บทบาทที่สตรีแสดงออกในฐานะที่เป็นบุตร มีทั้งฝ่ายที่ไม่น่านิยม ชมชอบ เช่น ตามใจ ตัวเอง แสดงความโง่เขลาเบาปัญญาออกมา ด้วยการกระทำสิ่งๆที่ทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจใน ภายหลังและฝ่ายที่น่ายกย่องสรรเสริญ เช่น ละอายต่อการ ละเลยวัฒนธรรม ประเพณี รักความเป็น พรหมจรรย์ เชื่อฟังมารดาบิดาและรู้จักปฏิบัติตนตามระเบียบประเพณีที่ไม่ขัดต่อความนิยมของสังคม สมัยนั้น ทำให้มองเห็นจารีตประเพณีของสตรีที่เป็นบุตรในครั้งกระโน้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในสมัยพุทธกาล บทบาทของสตรีผู้เป็นบุตรนั้น ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าเดิม คือ การถือกำเนิดของบุตรนั้น แม้จะไม่มีหลักฐานแสดงว่า ได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี แต่ก็ไม่มี หลักฐานที่แสดงว่า การมีบุตรที่เป็นภาระ ทั้งยังเป็นความกังวลของมารดาบิดา นั่นคือเมื่อถึงวัยอัน ควรแล้ว สตรีใดที่มารดาบิดาไม่สามารถหาผู้ครองจัดการแต่งงานให้ได้ ก็จะเป็นที่อับอายของวงศ์ ตระกูล โดยในสมัยนั้นถือกันว่า หน้าที่ของสตรีคือการแต่งงานมีครอบครัว^{๑๕} ดังนั้น สตรีใดที่ไม่

^{๑๔} คุรยละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑-๕๔/๕๕๖-๕๖๒.

^{๑๕} ลักษณะวัด ปาละรัตน, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗.

สามารถหาชายที่จะเป็นสามีได้ จึงเป็นที่เฟื่องเลี้ยง เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของสังคม การมีบุตรจึงเป็นความทุกข์ของมารดาบิดา

ในอาถรรพณ์ทุกขสูตร^{๒๐} ได้กล่าวถึงความทุกข์ของการเป็นสตรี ดังนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม ๕ ประการนี้ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

ความทุกข์ส่วนตัว ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. มาตุคามในโลกนี้ยังวัยรุ่นไปสู่ตระกูลสามีห่างจากหมู่ญาติ นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๑ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

๒. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามมีระดู นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๒ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

๓. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามมีครรภ์ นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๓ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

๔. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามคลอดบุตร นี่เป็นทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๔ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

๕. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามบ่าเรอบุรุษ นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๕ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

ภิกษุทั้งหลาย ความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม ๕ ประการนี้ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ”

๒.๒.๔ สตรีในฐานะลูกสะใภ้

คนไทยมักทักกันว่า สะใภ้กับแม่ผัวไม่ค่อยจะลงรอยกัน แต่ตามทัศนะที่ปรากฏในวรรณคดีบาสิ บางแห่งกล่าวถึงสะใภ้เกรงกลัวบิดาสามี ครั้งที่พระอานนทเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลาย ในมัชฌิมนิคาย มูลปณณาสกัว่า “ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ภิกษุนั้นย่อมสลดหดหู่ใจ เพราะเหตุนั้นว่า ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรมและระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ เหมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วย่อมนสลดหดหู่ใจ ฉะนั้น”^{๒๑} การเปรียบเทียบอย่างนี้มีใช้นำมาใช้เฉพาะสตรีมีนุษย์เท่านั้น แม้เทพธิดาที่อยู่ในสวรรค์ ก็

^{๒๐} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔-๓๑๕.

^{๒๑} ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๒.

เปรียบเทียบไว้เช่นเดียวกันดังกล่าวไว้ว่า “ครั้น ท้าวสักกะจอมเทพและท้าวเวสวัณ นิมนต์ท่านพระมหาโมคคัลลานะให้นำหน้าเข้าไปยังเวชยันตปราสาท พวกเทพธิดาผู้บำเรอของท้าวสักกะเห็นท่านพระโมคคัลลานะมาแต่ไกล ก็เกรงกลัวละอายอยู่ จึงเข้าสู่ห้องเล็กของตน ๆ ดุจหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วก็เกรงกลัวละอายอยู่ ฉะนั้น”^{๒๒} แต่บางแห่งกล่าวว่า พ่อผัวเป็นห่วงหญิงสะใภ้ กลัวหญิงสะใภ้ลำบากยากไร้ได้ทุกซ່ต่าง ๆ นานา

ดังมีปรากฏอยู่ใน ขุททกนิกาย ชาดก ว่า พระมหाराชาเสด็จพระราชดำเนินไป ทรงวิงวอนพระสุณิสาว่า “แม่มีทรี ผู้มีร่างกายอันขโลมจันท์น เจ้าอย่าได้ทรงไว้ซึ่งความหมักหมมด้วยละอองธุลีเลย เคยทรงผ้าแคว้นกาสี อย่าได้ทรงผ้าคากรองเลย การอยู่ในป่าเป็นความลำบาก เจ้าอย่าได้ไปเลยนะ”^{๒๓} และว่า “แม่มีทรี เมื่อเธออยู่ในนคร ได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอนก็สะดุ้งตกใจบ่อยๆ เธอไปถึงป่าเขาวงกตจักทำอย่างไร จะทำอันตรายเธอ เธอจะทำอย่างไร ... เธอปรารถนาจะไปป่าใหญ่ทำไมเล่า?”^{๒๔} นี้เฉพาะทัศนคติในวรรณคดี กล่าวเปรียบเทียบว่า หญิงสะใภ้เกรงกลัวละอายต่อพ่อผัว แต่ในบางเรื่อง หรือบางนิทานกล่าวแม่ผัวกับสะใภ้ไม่ลงรอยกัน

ในวรรณคดีบาลีที่กล่าวมานี้ แม่ผัวเป็นฝ่ายที่ประพฤติไม่เหมาะสมและน่าตำหนิ แต่ก็มีนิทานบางเรื่องในวรรณคดีบาลีที่กล่าวตำหนิสะใภ้ เช่น นางกัจจानी ชาวเมืองพาราณสี เป็นสตรีชราที่ถูกหญิงสะใภ้ขับไล่จากบ้าน ต้องออกจากบ้านที่วระเห่ร่อนไปอาศัยชาวบ้านเลี้ยงชีวิตไปวัน ๆ ได้กล่าวกะท้าวสักกะว่า

“พราหมณ์ ข้าพเจ้ามั่นใจในข้อนี้ว่า
ธรรมะได้ตายแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีความสงสัย
เพราะเดี๋ยวนี้ คนชั่วกลับเป็นอยู่สบาย”
เหมือนอย่างลูกสะใภ้ของข้าพเจ้าเป็นหมัน
หล่อนทุบตี ขับไล่ข้าพเจ้าแล้วคลอດบุตรา
เดี๋ยวนี้หล่อนเป็นใหญ่ในตระกูลทั้งหมด
ส่วนข้าพเจ้ากลับถูกทอดทิ้งอยู่อย่างเดียวตาย^{๒๕}

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๓/๔๒๓.

^{๒๓} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๘๑๙-๑๘๒๐/๔๗๐.

^{๒๔} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๘๓๐-๑๘๓๑/๔๗๒.

^{๒๕} ขุ.ชา.อฎฐก. (ไทย) ๒๗/๔-๕/๒๘๕.

นี้แสดงว่า ระหว่างหญิงสะใภ้กับมารดาสามีตามทัศนะในวรรณคดีบาลี ก็ไม่แตกต่างกับทัศนะคติของคนไทยเท่าใดนัก เพราะคนไทยถือว่า สะใภ้กับแม่ผัว ลูกเขยกับพ่อตา สามีค้ำกันไม่สนิทใจเป็นที่ยิ่ง

สตรีเป็นสะใภ้ของมารดาบิดาสามี ปฏิบัติตัวให้เป็นที่รักใคร่ชอบพอของคนเหล่านั้น ย่อมทำได้ตามที่ธัญชัยเศรษฐีกถาสอนนางวิสาขา ก่อนที่จะส่งตัวนางไปอยู่กับมารดาบิดาสามี ความว่า สตรีที่อยู่สกุลบิดามารดาสามีนั้น ไม่ควรนำไฟข้างในออกไปข้างนอก ไม่ควรนำไฟข้างนอกเข้าไปข้างใน ควรให้แก่ผู้ที่ให้เท่านั้น ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ไม่ให้ ควรให้แก่ผู้ที่ให้และไม่ให้ ควรนั่งให้เป็นสุข ควรกินให้เป็นสุข ควรนอนให้เป็นสุข ควรบูชาไฟและควรเคารพเทวดาประจำบ้าน

๒.๒.๕ สตรีในฐานะหญิงม่าย

สตรีผู้เป็นหญิงม่าย อยู่ในฐานะตกต่ำทางสังคมถึงขีดสุด ถูกสังคมรังเกียจ ถูกนิทาว่าร้าย ถูกห้ามไม่ให้เข้าร่วมในพิธีต่าง ๆ เพราะเมื่อสามีเสียชีวิตลง ภรรยาไม่มีสิทธิที่จะจัดการกับชีวิตตนเองได้ เพราะความเชื่อที่ว่า สตรีไม่สามารถดูแลจัดการชีวิตของตนเองได้ ต้องให้บิดาหรือบุตรเป็นผู้ดูแลต่อไป มีปรากฏข้อความในคัมภีร์มนุสฺสมรรณศาสตร์ที่ว่า “ในวัยเด็ก สตรีต้องกระทำตามบิดา เมื่อเข้าวัยสาว จะต้องปฏิบัติตามสามี เมื่อสามีเสียชีวิต สตรีต้องกระทำตามบุตร สตรีไม่สามารถกระทำการใด ๆ ตามความพอใจ”^{๒๖} ในบางสังคม เมื่อสามีเสียชีวิต สตรีก็ไม่มีสิทธิที่จะใช้ชีวิตต่อ เพราะตามประเพณี ภรรยาจะต้องตายตามสามีผู้เป็นเจ้าของชีวิตไปด้วย โดยการฆ่าตนเองให้ตายตามสามีไปในวันเผาศพสามีเรียกกันว่า พิธีสตี (Sati) ตามความเชื่อในลัทธิพราหมณ์ เพื่อแสดงความจงรักภักดีที่มีต่อสามี ดูเหมือนว่า สตรีในฐานะหญิงม่ายนี้ จะเป็นผู้ที่ไร้ความหมาย สังคมไม่ให้โอกาสและยกย่องแต่อย่างใด ก็ด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ เพื่อแสดงความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามีเพียงผู้เดียว

“ระบบสตีมีปฏิบัติกันในท้องที่บางแห่งทางตะวันตกเฉียงเหนือ แต่ยังไม่นิยมกันในท้องที่ส่วนใหญ่ การมีภรรยาคนเดียวเป็นแต่กฎ แต่คนรวยและชนชั้นปกครองเริ่มมีภรรยาหลายคน ความบริสุทธิ์ทางกายของสตรีถือเป็นเรื่องสำคัญ จึงไม่สนับสนุนการแต่งงานใหม่ของสตรีม่าย การหย่ารวมทั้งการแต่งงานกับภรรยาใหม่ของพี่ชาย หรือน้องชายของตน”^{๒๗}

^{๒๖} ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๗๓., อ่างโน นางมณจิรา อินททพันธ์, “รูปแบบการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของสตรีในสังคมไทย: กรณีศึกษาสำนักนิโรธาราม อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์คุณวุฒิบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า ๓๑

^{๒๗} ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๑๒๕.

สิทธิในการแต่งงานใหม่ของสตรีตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สิทธิของสตรีซึ่งเพิ่งแต่งงานใหม่กับสิทธิของสตรี ซึ่งแต่งงานอยู่กินเป็นสามีภรรยาแล้ว ทั้งสองกรณี เป็นเรื่องเกี่ยวกับการจากไปของสามี ส่วนการแต่งงานใหม่ ในกรณีที่หย่าขาดจากสามีเดิมนั้น หากสตรีต้องการ ก็ทำได้โดยไม่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับเวลาและแต่งงานได้ตามเงื่อนไขอื่นที่กำหนดไว้ในกฎหมาย เช่น สามารถแต่งงานได้แม้กับคนเป็นโรคเรื้อน หรือเป็นบ้า หากเธอต้องการบุตรชาย เป็นต้น^{๒๘}

ในสมัยพุทธกาล สตรีฝ่ายที่เป็นพุทธศาสนิกชนไม่ต้องทนทุกข์และลำบากใจกับการหย่าหยัน ภายหลังจากสูญเสียสามี สภาพของผู้เป็นภรรยาอาจจะเปลี่ยนไป แต่ฐานะทางสังคมไม่เปลี่ยนมากนัก สตรีฝ่ายไม่ได้เป็นบุคคลผู้ถูกรังเกียจว่า เป็นผู้นำเคราะห์ร้าย ประกอบกับพระพุทธศาสนาไม่ได้มีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีการเกิด พิธีตั้งชื่อ แต่งงาน งานศพต่าง ๆ อย่างฮินดู การไม่มีพิธีกรรมในทางศาสนา ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนที่ถูกสังคมนรังเกียจบางพวกไม่ต้องถูกแยก หรือกีดกันออกจากกลุ่มที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สภาพของหญิงขณะมีสามีกับเป็นม่าย ภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาจึงไม่มีผลในด้านนี้^{๒๙}

๒.๒.๖ สตรีในฐานะโสเภณี

อรรถศาสตร์กล่าวถึงหญิงที่ขายตัวไว้ ๒ ประเภท คือนางคณิกา ซึ่งในภาษาไทยบางครั้งแปลว่า หญิงนครโสเภณี คือ เป็นหญิงขายตัวที่รัฐแต่งตั้งและดูแลหญิงโสเภณี ซึ่งในอรรถศาสตร์เรียกว่า รูปาชีวา นางคณิกานั้น มีรายได้จากเงินที่รัฐจ่ายให้ ส่วนหญิงโสเภณี ต้องจ่ายเงินให้รัฐ ดังที่อรรถศาสตร์กำหนดไว้ว่า

“หญิงโสเภณีต้องจ่ายเงินเป็นสองเท่าของค่าตัวเธอให้แก่รัฐเป็นประจำทุกเดือน”^{๓๐}

นครโสเภณี กำเนิดมาจากอินเดียในสมัยโบราณ คือเจ้าชายลิจฉวีจำนวนมากมีความต้องการหญิงงามคนหนึ่งในเมืองไพศาลีชื่อ นางอัมพปาลี มาเป็นของตน เกิดการแย่งชิงกันจนไม่สามารถตัดสินได้ว่า จะให้นางตกเป็นของใคร สภามือเมืองไพศาลี จึงตัดสินให้นางอัมพปาลีตกเป็นของกลางประจำเมือง ผู้ใดต้องการหาความอภิรมย์กับนาง ต้องจ่ายเงินตามราคาที่กำหนดและได้ออกกฎหมายให้มีโสเภณีประจำเมืองขึ้นเป็นฉบับแรกของโลก เรียกว่า นครโสเภณี หมายถึงหญิงงาม

^{๒๘} พระมหากมล ถาวโร (มังมี้), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๓๐.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^{๓๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๑๔๖.

ประจํานคร ตำแหน่งนี้ต้องได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ เป็นตำแหน่งที่มีเกียรติ มีฐานันดรศักดิ์ สูงส่ง ต่อมาเมืองต่าง ๆ ได้มีการแต่งตั้งหญิงงามในเมืองของตนเป็น นครโสเภณี

นครโสเภณี มีบทบาทต่อพระพุทธศาสนา คือ ด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา นครโสเภณี เกือบทุกคน เมื่ออายุมากขึ้นจะบวชเป็นภิกษุณีจนบรรลุอรหัตต์และทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้านอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เช่นนางสิริมา ได้ตั้งสลากภัต ๘ กอง แก่พระสงฆ์ ภิกษุ ๘ รูปก็มาเรือน นางเป็นประจํา นางถวายบิณฑบาต โดยค่าใช้จ่าย ๑๖ กหาปณะ ทุกวัน ด้านการสร้างศาสนวัตถุ เช่น นางอัมพาลี ได้ถวายสวนมะม่วงแก่พระพุทธเจ้าเพื่อสร้างวัด คือ “อัมพาลีวัน” ครั้นนคร โสเภณีเมื่อมีอายุมากขึ้น ได้หันหน้ามาปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังและออกบวชจนบรรลุธรรมขั้นสูงถึง อรหัตต์ สำหรับนางสิริมา แม้นางไม่ได้ออกบวช ก็ได้บรรลุธรรมถึงขั้นโสดาบัน^{๑๑}

๒.๒.๗ สตรีในฐานะพุทธสาวิกา

สตรีในฐานะที่เป็นพุทธมามกะนั้น เรียกขานอีกอย่างหนึ่งว่า อุบาสิกา สำหรับ รูปแบบการเป็นพุทธมามกของสตรีในสมัยพุทธกาล มีลักษณะ คือ สตรีที่ยังครองเรือนอยู่แต่โน้ม เอียงไปในทางแสวงหาโมกขธรรม ส่วนมากจะแต่งกายนุ่งขาวห่มขาว เรียกว่า ปริพาชิกา ตาปสีนีย หรืออุปัชฌิณี แต่เมื่อบวชแล้วก็จะแต่งกายตามลัทธิที่ตนเองบวชด้วย^{๑๒} บทบาทสตรีในความเป็นพุทธ มามกะนั้นมีหลายบทบาท ทั้งที่เป็นฝ่ายสนับสนุนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการประกาศ พระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา พระพุทธองค์วางข้อกำหนดไว้ว่า สาวก สาวิกาของพระองค์จะต้องให้ความสำคัญกับการศึกษาตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและ ปัญญาไปจนตลอดชีวิต ต่อเมื่อบรรลุเป็นพระอรหัตต์แล้ว จึงจะหมดภาระด้านการศึกษา กลายเป็น อเสขบุคคล คือ ผู้ไม่ต้องศึกษา การศึกษาในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับทั้งบุรุษและสตรี ไม่มี การแบ่งแยกเหมือนกับศาสนาพราหมณ์ที่จะให้ความสำคัญแต่กับบุรุษ สตรีจึงได้รับสิทธิใน การศึกษาและพัฒนาตนตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

---

^{๑๑} โสภณ จาเลิศ, ประสิทธิ์ ชาระ, “บทบาทของนครโสเภณีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.firstojs.com/index.php/jpa/article/view/997>

^{๑๒} ประคอง สิงหนาทนิติรักษ์, “บทบาทของแม่ชีไทยในการพัฒนาสังคม”, หน้า ๑.

ในมาตุคามสังยุต มีพระสูตรที่กล่าวถึงสตรีในฐานะเป็นพุทธสาวิกา คือ วัชฌิมสูตร^{๓๓} พระผู้มีพระภาคได้แสดงเนื้อความโดยสรุปว่า หากสตรีได้รับโอกาสจากสังคมเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนา และปฏิบัติธรรม ก็มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนไปสู่ความเป็นพระอริยเจ้าได้ การที่สตรีได้รับโอกาสสำคัญเช่นนี้ ถือเป็นเรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมชมพูทวีป

ในตอนท้ายของมาตุคามสังยุต ได้กล่าวถึงสตรีในฐานะเป็นคนที่ต้องมีศาสนา จึงจะทำให้ชีวิตมีความเจริญ มีความก้าวหน้าในการครองเรือนและสามารถพัฒนาตนเองให้เข้าสู่ความเป็นพระอริยเจ้าได้ พระผู้มีพระภาคได้แสดงหลักธรรมพื้นฐานของสตรีผู้ก้าวหน้าไว้ว่า ต้องประกอบด้วยศีล ๕ และหากตั้งมั่นในวัชฌิมธรรม ๕ ประการ ก็จะทำให้รู้จักเลือกถือเอาแต่สิ่งอันเป็นสาระและสิ่งที่ประเสริฐวัชฌิมธรรม ๕ ประการนั้น ได้แก่ เจริญด้วยศรัทธา เจริญด้วยศีล เจริญด้วยสุตะ (การฟัง) เจริญด้วยจาคะ (ความเสียสละ) และเจริญด้วยปัญญา

มาตุคามสังยุตซึ่งเป็นพระสูตรที่ประมวลเรื่องเกี่ยวกับสตรีนั้น ได้กล่าวถึงสตรีในหลายเรื่องและหลายแง่มุม ทำให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคมีทัศนะต่อสตรีแตกต่างจากพราหมณ์พอสมควร ทรงย้ำให้เห็นว่า สังคมควรยกย่องให้เกียรติและปฏิบัติต่อสตรีโดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และยอมรับในศักยภาพของสตรีว่า พัฒนาได้ไม่แตกต่างจากบุรุษ ส่งผลให้ท่าทีของสังคมต่อสตรีเริ่มเปิดกว้างมากขึ้น

ในสมัยพุทธกาลมีมหาอุบาสิกาอยู่หลายท่านที่เป็นฝ่ายสนับสนุนให้พระพุทธศาสนาได้ดำรงคงอยู่ต่อไป ดังเช่น นางสุชาดาและนางวิสาขา นางสุชาดา^{๓๔} เป็นธิดาของเสนานิกุฎุมพี (อรรดกถาว่า เสนีเย) ในหมู่บ้านเสนานิคม ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เมื่ออายุย่างเข้าสู่วัยสาวนางได้ทำพิธีบวงสรวงต่อเทพยดาที่สิงสถิต ณ ต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งใกล้บ้านของนาง โดยได้ตั้งปณิธานความปรารถนาไว้ ๒ ประการ คือ ขอให้ได้สามีที่มีบุญ มีทรัพย์สมบัติและชาติสกุลเสมอกัน ขอให้มิบุตรคนแรกเป็นชาย ถ้าความปรารถนาทั้ง ๒ ประการสำเร็จสมบูรณ์แล้ว จะทำพิธีกรรมแก่ท่านด้วยของอันมีมูลค่า ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ

ครั้นกาลต่อมา ความปรารถนาของนางสำเร็จทั้งสองประการ โดยได้สามีเป็นเศรษฐีมีฐานะเสมอกันและได้บุตรคนแรกเป็นชายนามว่า ยสะ นางได้ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปจนลูกชายแต่งงานแล้ว จึงปรารถนาที่จะทำพิธีกรรมบวงสรวงสังเวद्यเทพยดาด้วยข้าวมธุปายาสเสร็จเรียบร้อยแล้ว ให้นำงาสาธิตไปปิดกวาดทำความสะอาดบริเวณโคนต้นไทรนั้น

^{๓๓} ติฎายละเอียดยใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๔.

^{๓๔} อจ.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘/๓๒.

ขณะนั้น พระโคตมโพธิสัตว์เลิกอรรถกถาโยค หันมาเสวยพระกระยาหารหวังจะบำเพ็ญเพียรทางจิต ประทับนั่งพักผ่อนที่ใต้ต้นไทรนั้น ผินพระพักตร์ทอดพระเนตรไปทางทิศตะวันออก มีพระรัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกายเป็นปริมณฑลดูงามยิ่งนัก นางทาสีสาวใช้เห็นแล้วก็ตระหนักแน่ในจิตคิดว่า คงเป็นเทวดาเจ้า มานั่งคอยท่ารับเครื่องพลีกรรม จึงมิได้เข้าไปทำความสะอาดดังที่ตั้งใจมา รีบกลับไปแจ้งแก่นางสุชาดา โดยด่วน

ฝ่ายนางสุชาดาจึงรีบแต่งกายด้วยเครื่องอาภรณ์อันงดงามเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ยกถาดข้าวมธุปายาสขึ้นทูลศิโรษะ ออกจากบ้านพร้อมด้วยบริวารไปยังต้นไทรนั้น ครั้นได้เห็นพระโพธิสัตว์งดงามเช่นนั้น ก็เกิดโสมนัสยินดีสำคัญว่า เป็นรุกขเทวดามานั่งคอยรับเครื่องพลีกรรม จึงน้อมนำเข้าไปถวายพร้อมทั้งถาดทองคำ

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ทรงรับข้าวมธุปายาสแล้ว เสด็จไปประทับที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญจรา ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตและได้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าในวันนั้น หลังจากได้ประทับเสวยวิมุตติสุข คือสุขอันเกิดจากการตรัสรู้บริเวณใกล้ ๆ นั้นเป็นเวลา ๗ สัปดาห์รวม ๔๙ วันแล้วได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี กาลต่อมา หลังจากยสะ บุตรชายคนโตได้บรรลุเป็นพระอรหันต์และอุปสมบทแล้ว พระผู้มีพระภาคและพระสาวกรวมทั้งพระยสะได้ฉันภัตตาหารที่บ้านของนาง พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาจบแล้ว นางสุชาดาและอดีตภริยาของพระยสะได้บรรลุโสดาบันและถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะทั้งสองคน

นางวิสาขา^{๓๔} โดยปกตินางวิสาขาจะไปวัดวันละ ๒ ครั้ง คือ เข้า-เย็นและเมื่อไปก็จะไม่ไปมือเปล่า ถ้าไปเวลาเช้าก็จะมีของเคี้ยวของฉันเป็นอาหารไปถวายพระ ถ้าไปเวลาเย็นก็จะถือน้ำปานะไปถวาย เพราะนางมีปกติทำอย่างนี้เป็นประจำ จนเป็นที่ทราบกันดีทั้งพระภิกษุ สามเณรและอุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย แม้นางเองก็ไม่กล้าที่จะไปวัดด้วยมือเปล่า ๆ เพราะละอายที่พระภิกษุหนุ่ม สามเณรน้อยต่างก็จะมองดูที่มีอวามันนางถืออะไรมาและก่อนที่นางจะออกจากวัดกลับบ้าน นางจะเดินเยี่ยมเยียนถามไถ่ความสุข ความทุกข์และความประสงค์ของพระภิกษุ สามเณรและเยี่ยมภิกษุใช้จนทั่วถึงทุก ๆ องค์ก่อนแล้วจึงกลับบ้าน

วันหนึ่งเมื่อนางมาถึงวัด นางได้ถอดเครื่องประดับมหาลดาปสาธน์ มอบให้หญิงสาวผู้ติดตามถือไว้ เมื่อเสร็จกิจการฟังธรรมและเยี่ยมเยียนพระภิกษุสามเณรแล้ว ขณะเดินกลับบ้าน

^{๓๔} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กุลยาณธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๔).

นางได้บอกให้หญิงรับใช้ส่งเครื่องประดับให้ แต่หญิงรับใช้ลืมไว้ที่ศาลาฟังธรรม นางจึงให้กลับไปนำมา แต่สั่งว่า ถ้าพระอานนท์เก็บรักษาไว้ก็ไม่ต้องเอาคืนมา ให้มอบถวายท่านไปเลย เพราะนางคิดว่า จะไม่ประดับเครื่องประดับที่พระคุณเจ้าถูกต้องสัมผัสแล้ว ซึ่งพระอานนท์ท่านก็มักจะเก็บรักษาของที่อุบาสก อุบาสิกาลืมไว้เสมอและก็เป็นไปตามที่นางคิดไว้จริง ๆ แต่นางก็กลับคิดได้อีกว่า “เครื่องประดับนี้มีประโยชน์แก่พระเถระ” ดังนั้นนางจึงขอรับคืนมาแล้วนำออกขายในราคา ๙ โกฎิ กับ ๑ แสนกหาปณะ ตามราคาทุนที่ทำไว้ แต่ก็ไม่มีใครได้มีทรัพย์พอที่จะซื้อไว้ได้ นางจึงซื้อเอาไว้เอง ด้วยการนำทรัพย์เท่าจำนวนนั้น มาซื้อที่ดินและวัสดุก่อสร้างดำเนินการสร้างวัดถวายเป็นพระอาราม ประทับของพระบรมศาสดาและเป็นที่อยู่อาศัยจำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ สามเณร พระบรมศาสดารับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานะ เป็นผู้อำนวยการดูแลการก่อสร้าง ซึ่งมีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น มีห้องสำหรับพระภิกษุพักอาศัยชั้นละ ๕๐๐ ห้อง โดยใช้เวลาในการก่อสร้างถึง ๙ เดือนและเมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ได้นามว่า “พระวิหารบุพพาราม” นอกจากนี้แล้วนางวิสาขาก็เป็นบุคคลแรกที่ได้ถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่พระภิกษุสงฆ์อีกด้วย

นางวิสาขาได้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์และได้ถวายวัตถุปัจจัยในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ดังกล่าวมา พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงประกาศยกย่องนางในตำแหน่ง เอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้เป็นทายิกา

นอกจากสองท่านนี้แล้ว ยังมีสตรีที่เป็นกำลังสำคัญในการสนับสนุนพระพุทธศาสนาอีกหลายท่าน เช่น นางชูชชุตตรา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้เป็นพหูสูต นางสามาวดี เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้มีปรกติอยู่ด้วยเมตตา นางอุตตรานันทมาตา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้ยินดีในฉาน นางสุปวาสาโกถียธิดา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้ถวายรสอันประณีต นางสุปิยาอุบาสิกา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้เป็นคิลานุปัฏฐาก นางกาติยานี เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น นางนกุลมาตาคหปตานี เลิศกว่าพวกอุบาสิกา สาวิกาของเราผู้คุ้นเคยและนางกาฬิอุบาสิกา ชาวกรุงธมริกา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้เลื่อมใสโดยได้ยินได้ฟังตาม^{๓๖}

พระพุทธองค์ทรงยกย่องสตรีผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงให้เกียรติสตรีไม่แพ้บุรุษ เพราะสตรีเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จ ดังเช่นเวลานักรบที่ออกรบ ก็ต้องอาศัยสตรีคอยเตรียมเสบียง ข้าวปลาอาหาร เพราะผู้ชายเป็นแนวหน้าคอยฝึกปรือการรบและออกรบไม่มีเวลาที่จะ

^{๓๖} อก.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๕๔-๒๖๗/๓๒-๓๓.

มาเตรียมเสปียงอาหาร ต้องอาศัยสตรีทั้งนั้น กองทัพธรรมก็เช่นกัน ก็จะต้องอาศัยสตรีผู้มีความศรัทธาคอยให้การสนับสนุนเช่นกัน

๒.๒.๘ สตรีในฐานะผู้ประกาศพระพุทธศาสนา

อีกท่านหนึ่งซึ่งจะไม่กล่าวถึงมิได้เลย เพราะท่านเป็นภิกษุณีรูปแรกของโลก นั่นก็คือ พระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าอัญชนะแห่งโกถิววงศ์ เป็นพระกนิษฐภคินี (พระน้องนาง) ของพระนางสิริมหามายาและทรงเป็นพระน้านาง (พระมาตุจฉา) ของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระนางสิริมหามายาประสูติเจ้าชายสิทธัตถะได้ ๗ วันก็สิ้นพระชนม์ พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงตั้งพระนางมหาปชาบดีไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีและได้ทรงมอบหน้าที่การเลี้ยงดูเจ้าชายสิทธัตถะให้กับพระนาง ซึ่งพระนางก็ได้ทรงเลี้ยงดูพระกุมารเป็นอย่างดีและดูเหมือนจะดียิ่งกว่าเจ้าชายนั้นทะเลและเจ้าหญิงนั้นหา ผู้เป็นพระโอรสและพระธิดาของพระนางเอง

เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปโปรดพระพุทธบิดาและพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ พระองค์ได้เสด็จประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้เข้าเฝ้าและกราบทูลขอบรรพชา พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาต แม้จะกราบทูลถึง ๓ ครั้งก็ตาม ก็มีได้ทรงอนุญาตด้วยมีเหตุผลว่า สตรีไม่ควรบรรพชา ทำให้พระนางเกิดความทุกข์เสียพระทัยเป็นอย่างยิ่ง แต่ถึงกระนั้น พระนางก็มีได้ย่อท้อ มีพระทัยมุ่งมั่นต่อการบรรพชาเพียงอย่างเดียว ในเวลาต่อมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จประทับอยู่ ณ กุฎาคารศาลา ปามหาวัน ใกล้กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี พระนางมหาปชาบดีโคตมี พร้อมด้วยเจ้าหญิงศากยะเป็นจำนวนมาก ได้ทรงปลงพระเกศา นุ่งห่มผ้า ย้อมด้วยน้ำฝาดได้เสด็จไปยังที่ประทับของพระผู้มีพระภาคด้วยพระบาทเปล่าเพื่อทูลขอบรรพชา เมื่อเสด็จไปถึงได้ประทับยืน ณ ภายนอกซุ้มประตู พระอานนท์เห็นพระนาง ถามทราบความประสงค์แล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลขอให้ทรงอนุญาตการบรรพชาแก่พระนาง พระผู้มีพระภาคทรงปฏิเสธ ถึงแม้พระอานนท์จะทูลขอถึงสามครั้งก็ตาม พระอานนท์จึงกราบทูลถามว่า สตรีเมื่อได้บวชแล้วจะสามารถสำเร็จมรรคผลได้หรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มีสิทธิ์สำเร็จมรรคผลได้ พระอานนท์จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงเห็นแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีที่เคยทรงอบรมเลี้ยงดูมาตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์ ถู่ว่าทรงมีคุณูปการแก่พระองค์เป็นอเนกประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าพระนางมหาปชาบดี ทรงรับครุธรรม ๘ ประการ ก็จักทรงให้อนุญาตให้บวชได้

พระผู้มีพระภาคทรงมีความคิดเห็นที่เสรีมากกว่าผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เพราะพระองค์ไม่ได้ถือว่าสตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ มีความสามารถด้อยกว่าบุรุษ ดังความเชื่อของคนในสังคมสมัยนั้น แต่พระองค์กลับปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมองว่า มีความเท่าเทียมกันในฐานะเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้ที่ร่วมในสังสารวัฏด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้น ความเมตตาที่พระองค์มิให้ก็คือ

พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ไม่ว่าจะ เป็นชาย หรือหญิง พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่น ทรงให้สิทธิแก่บุรุษและสตรีเสมอกันในการฟังธรรม ทรงประทานคำสอนอย่างเดียวกันในทั้งสองฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่า ธรรมชนิดใดต้องแสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงเป็นในทางพิจารณาทางปัญญาตามความสามารถของผู้ฟังว่า จะรับฟัง หรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า การที่พระพุทธองค์ทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลและทรงประทานธรรมให้แก่ทั้งชายและหญิง ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อชายและหญิงอย่างยุติธรรมเสมอภาคกัน จะเห็นว่า เป็นความสำเร็จและเป็นการยกระดับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล อันเป็นแนวคิดความเสมอภาคที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีมาก่อนการเกิดแนวคิดสิทธิมนุษยชน

๒.๓ มิติทางสังคมเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต

ภพชลกร กาญจนะพังคะ ได้กล่าวสรุปเกี่ยวกับมิติทางสังคม ไว้ในบทความเรื่อง “ทัศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต”^{๓๓} ดังนี้ว่า

มาตุคามสังยุตเป็นประมวลพระสูตรเกี่ยวกับสตรีที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระอนุรุทธะและหมู่ภิกษุ กล่าวถึงสตรี ๕ สถานะ คือ สตรีที่เป็นลูกสาว สตรีที่เป็นภรรยา สตรีที่เป็นลูกสะใภ้ สตรีที่เป็นมารดาและสตรีที่เป็นพุทธสาวิกา เนื้อหาของพระสูตรในมาตุคามสังยุต ทำให้ทราบทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีในเรื่องหลัก ๆ คือ สตรีมีศักดิ์ความเป็นมนุษย์เหมือนกับบุรุษ จึงควรได้รับการดูแลจากสังคม ในวัยเด็ก พ่อแม่ควรดูแล เมื่อแต่งงาน สามีควรดูแลให้มีความสุข โดยสิ่งที่จะทำให้สตรีมีความมั่นคงในชีวิต คือ ศีล ๕ บุญกุศลจะส่งเสริมสตรีให้มีความสุขในการแต่งงาน สตรีเป็นคนดี หรือชั่วเพราะกรรมที่ทำ ไม่ใช่พรหมลิขิต หากได้รับการศึกษาอบรม ก็เป็นคนฉลาดได้ สามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุเป็นพระอริยบุคคลได้ พระสูตรในมาตุคามสังยุตแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะต่อสตรีครอบคลุมมิติทางสังคม ๕ ด้าน คือ มิติทางร่างกาย มิติทางจิตใจ มิติทางสติปัญญา มิติทางครอบครัวและมิติทางสังคมวิทยา

๒.๓.๑ มิติทางด้านร่างกาย

สตรีมีโครงสร้างทางร่างกายให้สามารถมีบุตรได้ซึ่งแตกต่างจากบุรุษ เป็นไปตามที่ธรรมชาติจัดสรร ทำให้สตรีต้องประสบกับความยากลำบากในการใช้ชีวิต สรุปได้ดังนี้พุทธตำรัสในอาเวณิกทุกขสูตรในมาตุคามสังยุต กล่าวถึงโครงสร้างทางสรีระของสตรีถูกธรรมชาติ

---

^{๓๓} ภพชลกร กาญจนะพังคะ, “ทัศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต”, วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๑):๘๔-๑๑๑.

สร้างสรรค์มาให้สามารถให้กำเนิดทายาทใหม่ได้ ข้อนี้ถือความทุกข์ของสตรีที่มาพร้อมกับร่างกาย โดยธรรมชาติซึ่งความทุกข์ประเภทนี้จะไม่พบในบุรุษเพศ อาจแบ่งได้เป็นทุกข์ ๒ ด้าน^{๓๘} ได้แก่

๑) ความทุกข์เพราะมีระดู หมายถึง ประจำเดือนของสตรีอันเกิดมาจากการที่ไข่ของสตรีในวัยเจริญพันธุ์ได้เคลื่อนมาฝังตัวที่ปากมดลูก แล้วไม่ได้รับการผสมตามกำหนดเวลาก็จะเกิดการฝ่อและไหลออกมาจากมดลูก ซึ่งเราเรียกกรณีนี้ว่า ระดู หรือประจำเดือน สตรีโดยทั่วไปที่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ก็จะมีประจำเดือนด้วยกันทั้งนั้น จะยกเว้นเฉพาะสตรีบางคนเท่านั้นที่เกิดความผิดปกติในร่างกาย อาจจะไม่มีการประจำเดือนก็ได้

๒) ความทุกข์เพราะต้องรับหน้าที่ตั้งครรรค์และให้กำเนิดบุตร การมีทายาทใหม่เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับสัตว์โลกทุกชนิด สำหรับมนุษย์หน้าที่นี้ธรรมชาติกำหนดให้เป็นของสตรี ซึ่งบางคนอาจได้รับอันตรายในขณะที่ตั้งครรรค์หรือขณะคลอดบุตร การมองเห็นความแตกต่างทางร่างกายของสตรีนี้ทำให้เกิดความเข้าใจ มีท่าทีที่ถูกต้องและสามารถเลือกปฏิบัติต่อสตรีได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมตามควรแก่กรณี

๒.๓.๒ มิติทางด้านจิตใจ

พุทธดำรัสในทีฆนิกายเมหิสสูตรแสดงให้เห็นว่า หากสตรีไม่สำรวมอินทรีย์ก็มีโอกาสที่จะถูกกิเลส คือความ ตระหนี่ ความริษยาและกามราคะ ครอบงำ ทั้งในเวลาเช้า เที่ยงและเย็น^{๓๙}

พระพุทธศาสนาถือว่า ไม่เพียงแต่บุรุษเท่านั้นที่จะประสบกับทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ แม้สตรีจะต้องประสบกับทุกข์ทางกาย (กายิกทุกข์) ทุกข์ทางใจ (เจตสิกทุกข์) เช่น เดียวกัน ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้สตรีต้องประสบกับทุกข์ทางใจนั้นเรียกรวมๆ ว่า วัฏฏะ ๓ ได้แก่ กิเลส กรรม และวิบาก สามสิ่งนี้ถือว่าเป็นปัจจัยภายใน คือ เป็นปัจจัยแห่งทุกข์ภายในใจกิเลสซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองเป็นความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิดทำให้จิตขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์^{๔๐} กิเลสที่เป็นรากเหง้าของความทุกข์ทั้งหมดนั้นมีอยู่ ๓ ประการ เรียกว่า อกุศลมูล^{๔๑} คือ

๑) ราคะ ความกำหนัด ความยินดีในกาม

๒) โทสะ ความพยาบาท คิดประทุษร้ายผู้อื่น

^{๓๘} คุรยละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔-๓๑๕.

^{๓๙} คุรยละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๘๓/๓๑๕.

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒๒.

^{๔๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๔.

๓) โมหะ ความหลง ความไม่รู้ตามเป็นจริงหรืออวิชชา

กิเลสทั้ง ๓ ประการนี้ ถือได้ว่าเป็นมูลรากหรือรากเหง้าของอกุศล หรือธรรมอันเป็นไปในฝ่ายชั่ว กิเลสทั้ง ๓ นี้เป็นบ่อเกิดของการกระทำทั้งกุศลกรรมดีและอกุศลกรรม เป็นสิ่งที่มักครอบงำจิตใจสตรีที่ไม่สำรวมระวัง เพราะเหตุที่เป็นผู้รับผิดชอบครอบครัวมีโอกาสถูกกิเลสรบกวนได้ง่ายอย่างยิ่ง

๒.๓.๓ มิติทางด้านสติปัญญา

พุทธดำรัสในวัฑฒิสสูตรได้ยืนยันหลักการว่า สตรีที่ได้รับการอบรมด้วยวัฑฒิธรรม ๕ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา ย่อมพัฒนาตนเองให้เป็นพระอริยเจ้าได้^{๔๒} พระพุทธองค์ทรงรับสั่งว่า สตรีเมื่อเจริญอยู่ด้วยวัฑฒิธรรม ๕ ประการนี้ ชื่อว่าเจริญด้วยวัฑฒิธรรมอันประเสริฐ เป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระและถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกายไว้ได้โดยถือว่า สตรีบางคนที่มีปัญญาเฉลียวฉลาดมีปฏิภาณในการใช้ชีวิต มีความกล้าหาญก็จะได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต การที่พระพุทธองค์รับรองสติปัญญาของสตรีนี้เป็นเหตุผลสำคัญ ที่ทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างพราหมณ์และถือเป็นการเปิดโอกาสทางศาสนาแก่สตรีอย่างสำคัญ ทั้งนี้เพราะเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระพุทธองค์อนุญาตให้สตรีเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ก็เพราะทรงคำนึงถึงศักยภาพทางด้านปัญญาของสตรีนั่นเอง

๒.๓.๔ มิติทางด้านครอบครัว

พุทธดำรัสในในมาตุคามสังยุต คือ ฐานสูตรและอาเวณิกสูตรเป็นต้น แสดงให้เห็นถึงทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสถาบันครอบครัว โดยแสดงให้เห็นว่า สตรีที่มีครอบครัวย่อมต้องการมีสามีที่ซื่อสัตย์และสามารถให้กำเนิดบุตรได้ แต่ก็ไม่มีใครรับประกันได้ว่าเมื่อแต่งงานจะสมหวัง สตรีที่แต่งงานมีครอบครัวแล้วหากเป็นคนมีบุญมากอาจจะสมหวัง บางคนอาจจะผิดหวัง อาจจะต้องพบกับความผิดหวังในชีวิตแต่งงาน ตัวอย่างเช่น

๑) สตรีอาจได้แต่งงานกับบุรุษที่ไม่ดี ไม่รักครอบครัว ในฐานสูตรกล่าวถึงความไม่แน่นอนในชีวิตแต่งงานของสตรีไว้อย่างชัดเจน เนื่องจากการย้ายจากครอบครัวตนเองแล้วไปใช้ชีวิตในครอบครัวของสามี หากมีความเสี่ยงอยู่บ้าง หากไม่ได้ใช้เวลาศึกษาดูใจกันมาก่อน ก็อาจจะตัดสินใจแต่งงานผิดก็ได้ การได้แต่งงานเป็นสะใภ้ในตระกูลที่เหมาะสมจึงถือเป็นเรื่องของบุญที่ได้เคยสั่งสมไว้^{๔๓}

^{๔๒} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๓-๓๓๔.

^{๔๓} ส.ส. (ไทย) ๓๑๑/๓๓๑-๓๓๓.

๒) สตรีอาจมีสามีร่วมกับหญิงอื่นโดยปกติแล้วสตรีที่แต่งงานมีสามีแล้ว ย่อมต้องการความเป็นใหญ่ในครอบครัว มีอำนาจแต่เพียงผู้เดียวในการจัดการครอบครัว รวมถึงการได้เป็นสตรีที่ทำหน้าที่ภรรยาเพียงคนเดียวของสามีด้วย เมื่อใดก็ตามที่สามีได้นำเอาหญิงอื่นมาอยู่ร่วมชายคาบ้าน สตรีผู้เป็นภรรยาก็ย่อมประสบกับความทุกข์^{๔๔} การได้อยู่ร่วมสามีกับหญิงอื่นนี้เป็นความทุกข์ที่สตรีจำนวนไม่น้อยจำต้องทน คนที่ทนไม่ได้อาจต้องทะเลาะกันหรือไม่ก็อาจต้องหย่าร้างกัน

๓) สตรีอาจไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ การมีบุตรไว้สืบสกุลเป็นความปรารถนาสูงสุดของสามี หากสะใภ้ในตระกูลใดไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ สะใภ้ผู้นั้นย่อมไม่เป็นที่พอใจของตระกูลฝ่ายสามี สำหรับความทุกข์ในข้อนี้ก็ถือว่าเป็นความทุกข์ประการหนึ่งในการใช้ชีวิตครอบครัว เพราะสตรีโดยทั่วๆ ไปนั้นเมื่อแต่งงานก็จะสามารถให้กำเนิดบุตรได้และการให้กำเนิดบุตรก็ถือว่าเป็นของขวัญสำคัญสำหรับครอบครัวของสามี สตรีโดยมากจึงมีความทุกข์ในเรื่องนี้^{๔๕} และเหตุที่เป็นทุกข์ก็เพราะว่าเป็นธรรมเนียมของสังคมอินเดียว่า หากสตรีใดแต่งงานแล้วไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ ก็ต้องยินยอมให้สามีนำหญิงอื่นมาอยู่ร่วมด้วย เพราะการที่ตระกูลใดไม่มีบุตรสืบตระกูลทรัพย์สมบัติเหล่านั้นจะต้องถูกทางราชการริบไปเป็นของหลวง ดังนั้น ครอบครัวที่ไม่มีบุตรธิดามาเป็นทายาทไว้สืบสกุลจึงต้องพยายามหาทางออกเพื่อเป็นวิธีการแก้ไขการถูกริบสมบัติครอบครัว โดยเฉพาะฝ่ายสามีจะต้องหาทางนำหญิงอื่นมาเป็นภรรยาอีกก็ได้ เพื่อต้องการบุตรสืบสกุล นับว่าเป็นความทุกข์ของสตรีผู้ไม่สามารถให้กำเนิดทายาทได้

๒.๓.๕ มิติทางด้านสังคมวิทยา

ในเอกสูตรแสดงให้เห็นว่า บุรุษที่มีความเป็นใหญ่ กล่าวคือ มีอิสสิริยพละย่อมเป็นที่หมายปองต้องการของสตรีของสตรี^{๔๖} หากว่าตามจริงเรื่องการนิยมความเป็นใหญ่นี้ คงไม่ใช่เฉพาะสตรี เพราะตามความเป็นจริงแล้วคนในสังคมต่างก็ปรารถนา หรือชื่นชมยินดีกับคนที่มีความยิ่งใหญ่โตกันทั้งนั้น อย่างไรก็ตาม หากจำแนกโดยคำนึงถึงทั้งความเป็นใหญ่ในตำแหน่งและจำนวนทรัพย์สมบัติ พบว่า คัมภีร์พระพุทธศาสนานิยมใช้คำว่า กุลสมบัติ คือ การได้เกิดในตระกูลผู้ยิ่งใหญ่ในโลกมนุษย์ ๓ ตระกูล คือ กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาลและคหบดีมหาศาล บุรุษผู้ดำรงตำแหน่งที่ยิ่งใหญ่ดังกล่าวมานี้ ย่อมสามารถครองใจของสตรีได้ แม้ว่าสตรีคนนั้น ๆ จะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยพละทั้ง ๕ ประการดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

^{๔๔} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๑๑/๓๓๒-๓๓๓.

^{๔๕} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๑๑/๓๓๒-๓๓๓.

^{๔๖} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๐๗/๓๒๘.

กล่าวโดยรวมได้ว่า เนื้อหาของพระสูตรในมาตุคามสังยุตแสดงให้เห็นว่า ทศนะของพระพุทธศาสนาผ่านมิติทางสังคม ๕ ด้าน คือ ด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ครอบครัวยุคและสังคมวิทยา โดยมิติเหล่านี้เมื่อพิจารณาในบริบทของสังคมปัจจุบันก็ยังสามารถนำมาเป็นกรอบในการพิจารณาได้

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า พระสูตรในมาตุคามสังยุตที่กล่าวถึงมาตุคามในฐานะต่าง ๆ นั้น ทรงคำนึงถึงสตรีในมิติทางสังคม ๕ ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสติปัญญา ด้านครอบครัวยุคและด้านสังคมวิทยา โดยท่าที หรือทศนะต่อสตรีนั้น ก็พิจารณาตามสถานภาพและบทบาทต่าง ๆ ของสตรีซึ่งในด้านบวก คือ กล่าวถึงสตรีในทางยกย่องสรรเสริญ ซึ่ให้เห็นว่า สตรีมีศักยภาพทางสติปัญญาที่อาจได้รับการฝึกหัดพัฒนาได้เหมือนกับคนทั่ว ๆ ไป อีกแง่หนึ่ง พิจารณาในแง่ลบ กล่าวคือ สตรีจะถูกมองว่า ไม่มีศักยภาพเพียงพอกับการจะดำเนินการประการใดประการหนึ่งในสังคมได้ สตรีจึงถูกกีดกันให้อยู่เรือน มีบทบาทและหน้าที่จำเพาะในเรือนตนเองเท่านั้น ส่วนบทบาทและหน้าที่ในสังคมภายนอกเรือน สามีจะเป็นผู้รับผิดชอบและดำเนินการทั้งหมด

๒.๔ สรุป

บทบาทสำคัญทางสังคมของสตรีในพระพุทธศาสนานั้น ที่ปรากฏชัดเจนคือ บทบาทสตรีที่ปรากฏในทศ ๖ ซึ่งบทบาทในทศ ๖ นั้น เป็นได้ทั้งมารดา ภรรยาและบุตร อีกบทบาทหนึ่งก็คือ บทบาทในการอุปถัมภ์ สนับสนุนพระพุทธศาสนา บทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้านการสนับสนุนอุปถัมภ์ ก็มีการสร้างอารามถวายสงฆ์

พระพุทธองค์มีความคิดเห็นที่เสรีมากกว่าผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เพราะพระองค์ไม่ได้ถือว่าสตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ มีความสามารถด้อยกว่าบุรุษดังความเชื่อในสมัยของคนในสังคมสมัยนั้น แต่พระองค์กลับปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมองว่ามีความเท่าเทียมกันในฐานะเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในสังสารวัฏด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้น ความเมตตาที่พระผู้มีพระภาคมีให้ก็คือ พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือสัตว์โลก ให้พ้นทุกข์ไม่ว่าจะเป็นบุรุษ หรือสตรี พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่น ทรงให้สิทธิแก่บุรุษและสตรีเสมอกันในการฟังธรรม ทรงประทานคำสอนอย่างเดียวกันในทั้งสองฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่าธรรมชนิดใดต้องแสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงเป็นในทางพิจารณาทางปัญญา ตามความสามารถของผู้ฟังว่าจะรับฟัง หรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า การที่พระผู้มีพระภาคทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลและทรงประทานธรรมให้แก่ทั้งบุรุษและสตรี ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อบุรุษและสตรีอย่างยุติธรรมเสมอกัน จะเห็นว่า เป็นความสำเร็จและเป็นการ

สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา ๕๖ พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

ยกระดับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล อันเป็นแนวคิดความเสมอภาคที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีมาก่อนการเกิดแนวคิดสิทธิมนุษยชน

บทที่ ๓

บทบาทสตรีด้านการศาสนา

นอกเหนือจากสถานภาพทางสังคมแล้ว สถานภาพของสตรีในทางศาสนาก็ดีขึ้น เพราะสตรีภายใต้พระพุทธศาสนาไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับสามีในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอย่างแต่ก่อน สตรีสามารถเลือกนับถือศาสนา ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ออกบวชและบรรลุมรรค ผลได้ด้วยตนเองและเมื่อสตรีได้รับโอกาสให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายที่เป็นคฤหัสถ์และบรรพชิตแล้ว ก็ปรากฏว่า มีสตรีจำนวนไม่น้อยที่แสดงความสามารถในทางธรรมให้ปรากฏและทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาทั้งโดยตรงและทางอ้อม สิ่งเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการทำให้สตรีเป็นที่เชื่อถือ เป็นที่ยอมรับยกย่องในสังคมมากขึ้น ซึ่งก็มีผลทำให้สถานภาพของสตรีดีขึ้นโดยลำดับ

สำหรับสังคมปัจจุบัน สถานภาพของสตรีทางศาสนาอาจจะดูไม่重要的事情สักเท่าไหร่ เพราะคนสมัยนี้ สนใจในสิทธิทางการเมืองและสิทธิทางทรัพย์สินมากกว่า แต่ในสมัยพุทธกาล ฐานะทางศาสนากับฐานะทางสังคม เกือบจะแยกออกจากกันไม่ได้ เพราะฐานะทางสังคมของบุคคล เกี่ยวเนื่องกับการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง หรือมีบทบาทในทางศาสนา ฉะนั้น สิทธิและสถานภาพทางศาสนาของสตรีที่เปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นในสมัยพุทธกาลนั้น จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงฐานะทางสังคมที่ดีขึ้นได้เป็นอย่างดีของสตรี

๓.๑ บทบาทอุบาสิกา

อุบาสิกา เป็นภาษาบาลีในภาษาพูด ภิกษุเรียกคฤหัสถ์สตรีว่า สีกา ซึ่งเป็นคำที่มาจากคำว่า อุบาสิกา ซึ่งหมายถึง สตรีที่นุ่งโกลั้พระรัตนตรัย แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาโดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ดำรงชีวิตอยู่ในคุณสมบัติของผู้โกลั้ชิตพระรัตนตรัย ถึงสรณะ ๓ ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่ระลึก เป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สุดของชาวพุทธคือ การรักษาพระธรรมวินัยนั่นเองและพระศาสดาได้ตรัสไว้แก่มารผู้ใจบาปว่า

“เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวก ... ภิกษุณีทั้งหลายผู้เป็นสาวิกา ... อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวก ... อุบาสิกาทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของเรา ยังไม่เฉียบ

แหลมไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แก่แล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรมไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม...”^๑

ในบรรดาบุคคลเหล่านี้ อุบาสิกาเป็นบุคคลที่มีสถานะและบทบาทน่านศึกษา ทั้งนี้เพราะอุบาสิกาโดยสถานภาพแล้ว เป็นสตรีและเป็นที่ทราบโดยทั่วไปว่า สตรีในสังคมพราหมณ์-ฮินดูจะถูกจำกัดบทบาทในหลายด้าน โดยเฉพาะบทบาททางศาสนา ต่อเมื่อพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นในโลกแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ให้โอกาสแก่อุบาสิกา ทำให้อุบาสิกามีบทบาทในพระพุทธศาสนา เพราะว่าการพัฒนาคนในสังคมให้เป็นคนดี มีความคิดเห็นที่ถูกต้อง มีปัญญาพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตได้อย่างดี เพื่อความสงบสุขในสังคม จำเป็นจะต้องอาศัยสภาพแวดล้อมที่ดี การจัดระเบียบสังคมให้ดีงามและเกื้อกูลแก่คุณธรรม ด้วยเหตุนี้ จึงมีหลักธรรมอยู่หลายประการที่ทำให้คนในสังคมและสภาพแวดล้อมได้รับการจัดสรร ก่อให้เกิดชีวิตที่ดีร่วมกัน เพื่อให้คุณธรรมภายในเจริญงอกงาม นับว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในชีวิตที่จะช่วยให้การดำเนินสู่จุดหมายตามแนวทางของกระบวนการที่รู้เข้าใจแล้วนั้น เป็นผลสำเร็จขึ้นมาในชีวิตจริงในการดำเนินชีวิตของคน^๒ ถึงแม้ว่าทุกคนต่างก็มีข้อบกพร่องอยู่ก็ตาม แต่ถ้าหากรู้จักหลักในการอยู่ร่วมกันพร้อมทั้งได้ปฏิบัติตามหลักการนั้นแล้ว ก็จะสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ซึ่งการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม กติกาในการอยู่ร่วมกันจึงถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญ

อุบาสิกาในฐานะที่เป็นสตรี เป็นบุคคลที่ได้รับการยกฐานะจากพระพุทธศาสนาให้มีฐานะและมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเท่ากับบริษัทอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม มีเรื่องหนึ่งที่เป็นเรื่องใหม่สำหรับสตรีสมัยพุทธกาล คือ บทบาทการเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกา ซึ่งเป็นลักษณะในการทำตนเป็นแบบอย่างชีวิตที่ดี เป็นแบบอย่างชีวิตของอุบาสิกาที่รู้แจ้งและซาบซึ้งในพระรัตนตรัย แล้วดำรงชีวิต หรือดำเนินชีวิตไปอย่างมั่นคง จนคนใกล้ชิด ได้รู้ ได้เห็นแล้วอยากจะมีชีวิตแบบนั้นบ้าง ในหัวข้อนี้ ขอนำเสนออุบาสิกาที่เป็นที่รู้จัก ดังนี้

---

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๕/๑๒๓-๑๒๔.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๙),

๓.๑.๑ นางวิสาขา มิคารมาตา

พระครูวิบูลศีลพรต (สมหมาย อาสโภ) ได้กล่าวสรุปบทบาทของนางวิสาขาไว้ในบทความเรื่อง “การศึกษาบทบาทชาวพุทธแบบอย่าง: กรณีศึกษาบทบาทของอนาถบิณฑิกเศรษฐีกับนางวิสาขามหาอุบาสิกา”^๓

นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นอุบาสิกาที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะในด้านการถวายทาน เป็นชาวพุทธตัวอย่างที่มีบทบาทโดดเด่น ด้านให้ความอุปถัมภ์บำรุงภิกษุสงฆ์ ด้วยการถวายปัจจัย ๔ อันสมควรแก่สมณบริโภค มีศรัทธาอย่างมั่นคงในพระพุทธศาสนา ชักชวนญาติ คนรับใช้และบริวารให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ให้ความช่วยเหลือสังคมและคนรอบข้างด้วยความเต็มใจและเสียสละ นางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นชาวพุทธตัวอย่างที่ควรถือเป็นแบบอย่างดังนี้

๑) เป็นผู้ที่มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ตระกูลของนางวิสาขาเป็นตระกูลที่มีศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า ได้นิมนต์พระสงฆ์ไปฉันภัตตาหารที่บ้านเป็นประจำ นางวิสาขาเป็นกุมาริกาคนแรกที่ได้บรรลุโสดาปัตติผลตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ นางวิสาขาไม่เคยอึมในการทำบุญ แม้จะทำบุญทุกวัน ให้ทานทุกวันก็ตาม นางวิสาขาจึงทำบุญและให้ทานทุกวัน ให้การช่วยเหลือด้านสังคม สงเคราะห์ ตลอดจนช่วยชวนชวนในกิจธุระของพระพุทธศาสนา นางวิสาขาไปวัดฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคอยู่เป็นประจำ ทุกครั้งที่นางวิสาขาไปวัด นางไม่เคยมีมือเปล่าไป โดยจะให้คนรับใช้ถือวัตถุสิ่งของที่พระสงฆ์ฉันได้ ตลอดจนน้ำปานะนำมาถวายพระผู้มีพระภาคและเหล่าพระสาวก หลังจากฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้ว นางวิสาขาก็จะเดินตรวจตรา ดูแลสอบถามความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ตามกุฎีต่าง ๆ หากพระภิกษุรูปใดขาดปัจจัย ๔ ส่วนไหน ก็จะจัดนำมาถวายเป็นเนืองนิตย์

๒) เป็นผู้มีความเชื่อฟัง เป็นลูกที่ดีของมารดาบิดา นางวิสาขาเกิดในตระกูลมหาเศรษฐีแห่งเมืองสาเกต อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ซึ่งแวดล้อมด้วยผู้คนที่เป็นบัณฑิต เป็นคนดีมีคุณธรรม มีระเบียบ กฎเกณฑ์ ประเพณีและวัฒนธรรมอันดี โดยเฉพาะในครอบครัวของนางวิสาขา ล้วนเป็นบัณฑิต โดยเริ่มตั้งแต่ปู่ ย่า มารดา บิดาและคนใช้เก่าแก่ที่ชื่อว่า ปุณณะ ทุกคนล้วนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ด้วยเหตุนี้ นางวิสาขาจึงเป็นกุลสตรีที่เพียบพร้อมด้วยวิชาความรู้และความประพฤติ

---

^๓ พระครูวิบูลศีลพรต (สมหมาย อาสโภ), “การศึกษาบทบาทชาวพุทธแบบอย่าง: กรณีศึกษาบทบาทของอนาถบิณฑิกเศรษฐีกับนางวิสาขามหาอุบาสิกา”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://so06.tci-thaijo.org/index.php/Vanam_434/article/view/247651/167944

เรียบร้อย ไม่ต่างไปจากบุคคลในครอบครัวเลย การที่นางวิสาขามีความประพฤติเช่นนี้ เพราะคนในครอบครัวคอยสนับสนุนเป็นกำลังใจให้นางหมั่นทำความดี

๓) เป็นผู้มีความซื่อสัตย์มั่นคงต่อสามี นางวิสาขาเมื่อแต่งงานไปอยู่บ้านสามีในฐานะภริยาของปุลณวัณณ์แล้ว นางได้ดูแลจัดกิจการภายในบ้านทุกอย่างที่เป็นหน้าที่ที่ภริยาพึงกระทำ นางเอาใจใส่ดูแลทุกอย่างตลอดจนยานพาหนะ แม้กระทั่งสัตว์ที่มีชีวิต เช่นครั้งหนึ่ง นางวิสาขา พร้อมด้วยคน ใช้ได้ถือคอปไฟไปหลังบ้านเพื่อทำคลอดให้แม่ม้าอัสตร การปฏิบัติหน้าที่ของนางวิสาขา ในฐานะภริยา แม้จะไม่ปรากฏชัดเจนนัก แต่พอสรุปได้ว่า นางได้ประพฤติปฏิบัติดีต่อสามีตลอดจนคนภายในครอบครัวให้ได้รับความสุขสบาย คอยเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์กับสามีอยู่เสมอ

๔) เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหาครอบครัว ปัญหาในครอบครัวที่นางวิสาขาต้องแก้ไขคือ การมีความเห็นไม่ตรงกันระหว่างนางวิสาขากับพ่อผัว แม้ว่านางวิสาขากลับปฏิบัติหน้าที่ของลูกสะใภ้ที่ติดต่อแม่ผัวพ่อผัวเป็นอย่างดี แต่บางครั้งนางอาจแสดงพฤติกรรมที่พ่อผัวคิดว่าไม่ถูกต้องตามความคิดของตนเอง ปัญหาที่ขัดแย้งระหว่างลูกสะใภ้กับพ่อผัวคือ เรื่องการออกจากบ้านในเวลากลางคืน เพื่อช่วยแม่ม้าอัสตรที่กำลังตกหลุมในเรือน เรื่องกล่าวหาว่า พวกนิครนถ์มิใช่พระอรหันต์ เรื่องการบริโภคนกแก้วและเรื่องความหมายของโอวาท ๑๐ ประการ ปัญหาเหล่านี้ แม้จะเป็นเหตุทำให้นางวิสาขาถูกตำหนิจากพ่อผัว แต่นางก็ชี้แจงเหตุผลจนทำให้พ่อผัวเข้าใจปัญหาดังกล่าวและยังได้ชักชวนพ่อผัวให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา มาร่วมสร้างบุญในพระพุทธศาสนา จนเป็นเหตุให้ท่านเศรษฐีได้บรรลุโสดาปัตติผล เป็นพระโสดาบัน นับตั้งแต่นั้นทุกคนในครอบครัวก็ล้วนมีศรัทธามั่นคงต่อพระรัตนตรัย

๕) ชักชวนมหาชนให้ทำบุญ ประชาชนชาวเมืองสาเกตและเมืองสาวัตถี ให้ความรัก ความเคารพนับถือนางวิสาขา ยกย่องเชิดชูนางเสมือนญาติคนหนึ่ง ไม่ว่าใครจะทำบุญอะไรที่ไหนก็ต้องเชิญนางวิสาขาไปเป็นแขกพิเศษของงานอยู่เสมอ เพราะนางรู้ใจพระสงฆ์ว่า ต้องการฉันอาหารประเภทไหน งานใดที่มีนางวิสาขาเดินทางไปร่วมงานด้วย ถือว่าเป็นเกียรติแก่เจ้าของงาน นอกจากนี้นางวิสาขาก็คชักชวนมหาชนให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์อยู่เสมอ

๓.๑.๒ นางขุชุตตรา

นางขุชุตตรา เป็นลูกสาวของหญิงแม่นมในเรือนโฆสกเศรษฐีในกรุงโกสัมพี เป็นหญิงพิการหลังค่อม ต่อมาเมื่อโฆสกเศรษฐีได้ยกนางสามาวดีผู้เป็นหญิงกำพร้าให้อยู่ในฐานะเป็นธิดาของตนแล้ว ได้มอบหญิง ๕๐๐ คน ให้เป็นบริวารของนางอีกด้วยและนางขุชุตตราก็ได้เป็นบริวารของนางด้วยเช่นกัน เมื่อนางสามาวดีได้รับการอภิเษกเป็นมเหสีของพระเจ้าอุเทน แห่งเมือง

โกสัมพีและพระเจ้าอุเทนได้พระราชทานทรัพย์ ๘ กหาปณะแก่นางขุชุตตรา เพื่อจัดซื้อดอกไม้ให้แก่นางสามารถทุกวัน

วันหนึ่ง นายสุมนะขอโอกาสแก่ท่านเศรษฐีเพื่อกราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเสด็จไปเสวยภัตตาหารที่บ้านของตน เมื่อเศรษฐีอนุญาตให้สมประสงค์แล้ว จึงจัดการตกแต่งเสนาสนะและภัตตาหาร ขณะที่เขากำลังจัดเตรียมการอยู่นั้น นางขุชุตตราก็มาถึง นายสุมนะกล่าวกับเธอว่า “วันนี้ขอให้รอก่อน เพราะตนได้กราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดามาเสวยภัตตาหารที่บ้านและขอให้ช่วยเหลือในการจัดภัตตาหารด้วย เมื่อเสร็จแล้วจึงค่อยรับดอกไม้ไป” ซึ่งนางขุชุตตราก็ตอบรับด้วยความยินดี เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนา นางขุชุตตราก็ได้มีโอกาสฟังธรรมเทศนานี้ด้วย นางส่งกระแสดิจไปตามพระธรรมเทศนา เมื่อจบลงก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ตามปกติในวันอื่น ๆ ที่แล้วมา นางขุชุตตราจะซื้อดอกไม้เพียง ๔ กหาปณะและเก็บเอา ไว้เอง ๔ กหาปณะ แต่วันนี้นางซื้อดอกไม้ทั้ง ๘ กหาปณะ นางสามารถเห็นว่าวันนี้ได้ดอกไม้มากกว่าทุก ๆ วัน จึงถามนางขุชุตตราขึ้นว่า “ทำไมวันนี้จึงได้ดอกไม้มากกว่าปกติ” นางขุชุตตรา ได้บอกตามความเป็นจริงว่า “เมื่อก่อนนั้นได้ยกยอกเงินไว้เพื่อตนเองครึ่งหนึ่ง แต่วันนี้หลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดาจนบรรลุอมตธรรมแล้ว เห็นว่าการกระทำอย่างนั้นไม่ควร จึงได้ซื้อดอกไม้ทั้ง ๘ กหาปณะ”

นางสามารถเมื่อทราบความโดยตลอดแล้ว ก็มีได้ว่ากล่าวติเตียนต่อนางขุชุตตราแต่ประการใด กลับขอให้นางได้แสดงธรรมที่ได้ฟังมาจากพระบรมศาสดาให้ตนและบริวารอื่น ๆ ได้ฟังบ้าง ซึ่งนางขุชุตตราก็ตอบรับด้วยความยินดีเป็นอย่างยิ่ง แต่ขอโอกาสอาบน้ำชำระร่างกายและประดับตกแต่งร่างกายพอสมควรแก่ฐานะ แล้วนั่งบนอาสนะที่สูงกว่าหญิงทั้งปวง แสดงธรรมไปโดยลำดับตามที่ตนได้ฟังมาจากพระบรมศาสดา เมื่อจบลงแล้ว หญิงเหล่านั้นทั้งหมดมีนางสามารถเป็นหัวหน้า ก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันพร้อม ๆ กัน หลังจากนั้น นางขุชุตตราได้รับการยกฐานะจากการเป็นทาสีคอยรับใช้นางสามารถ ให้ดำรงอยู่ในฐานะมารดาและอาจารย์ของนางสามารถและหญิงบริวารเหล่านั้น มีหน้าที่ไปรับฟังพระธรรมเทศนาจากพระผู้มีพระภาค แล้วนำมาแสดงให้นางสามารถกับบริวารฟัง นางขุชุตตรากระทำดั่งนั้นจนนางเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก เพราะความที่นางขุชุตตราเป็นผู้มีปัญญามาก สามารถแสดงธรรมได้อย่างไพเราะลึกซึ้งได้ดีกว่าอุบาสิกาคณะอื่น พระผู้มีพระภาคจึงทรงยกย่องนางในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้แสดงธรรม

๓.๑.๓ พระนางสามาวดี

อดีตชาติของนางสามาวดี นางได้ถือกำเนิดในเรือนของผู้มีสกุลในเมืองหงสาวดี ในสมัยของพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยถ้าจะนับเวลาย้อนกลับหลังไปจากภัทรกัปนี้ได้หนึ่งแสนกัป เมื่อนางได้ไปฟังธรรมของพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้เห็นพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งอุบาสิกาผู้หนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ผู้มีปกติอยู่ด้วย “เมตตา” นางมีจิตปรารถนาในตำแหน่งนั้นและบรรลุนิพพานในอนาคต จึงทำบุญถวายทานเป็นอันมาก จากชาตินั้นนางได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลกเป็นเวลา ๑ แสนกัป ต่อมาได้เกิดในมนุษย์โลก ก็ได้รับความสำเร็จตามที่ตั้งจิตปรารถนาทุกประการ^๔ ซึ่งพระนางสามาวดีมีบทบาทเด่น ๆ ดังนี้

๑) บทบาทการช่วยเหลือสังคม พระนางสามาวดี ซึ่งอพยพพร้อมด้วยบิดามารดาไปยังกรุงโกสัมพีเพื่อหนีภัยจากอหิวาตกโรค ไปพึ่งโฆสกเศรษฐีผู้เป็นสหายที่ไม่เคยเห็นหน้ากันของบิดา เมื่อไปถึงเมืองโกสัมพี นางได้ไปรับอาหารในโรงทานของโฆสกเศรษฐี วันแรกนางไปรับอาหารมา ๓ ส่วน วันที่สองนางไปรับอาหารมา ๒ ส่วนและวันที่ ๓ นางไปรับอาหารมา ๑ ส่วน คนแจกอาหารสงฆ์การกระทำของนางจึงสอบถาม นางจึงเล่าให้ฟังว่า วันแรกมีอยู่ด้วยกัน ๓ คน จึงรับอาหารไป ๓ ส่วน แต่เวลานี้บิดามารดาเสียชีวิตแล้ว จึงรับอาหารแค่เพียง ๑ ส่วนเพื่อตนเท่านั้น เมื่อเรื่องราวของนางทราบไปถึงโฆสกเศรษฐี จึงได้รับนางสามาวดีให้อยู่ในฐานะธิดาของตนและจัดให้มีหญิงบริวารรับใช้ ๕๐๐ คน นางสามาวดีเป็นคนฉลาด เมื่อเห็นว่าการแจกทานในโรงทานของโฆสกเศรษฐีวุ่นวายสับสนและเสียงดัง จึงจัดให้สร้างโรงทานให้คนเข้าออก ในเวลารับอาหารได้สะดวก ให้มีระเบียบ ไม่ให้เกิดเสียงดังเพราะแย่งอาหารกัน นางได้ช่วยเหลือผู้ที่มารับอาหารให้มีความสะดวกทั่วถึง ทั้งเป็นการสร้างความ มีระเบียบวินัย ให้เกิดขึ้นในสังคมนั้น^๕

๒) บทบาทด้านการถวายทาน พระนางสามาวดี ได้ศรัทธาเลื่อมใสคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อได้ฟังธรรมที่นางซุซุตตราแสดงให้ฟัง พระนางและหญิงบริวารได้บรรลุโสดาปัตติผล และจากนั้นได้ถือศีลปฏิบัติธรรมโดยเคร่งครัด แม้จะถูกพระนางมาคันทิยามเหสีอีกองค์หนึ่งของพระเจ้าอุเทนใช้เป็นช่องทางใส่ร้าย พระนางสามาวดีก็ไม่ได้ลดความเชื่อมั่นศรัทธาใน

---

^๔นางวนิดา ฉายาสุตบุตร, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระนางสามาวดีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐, หน้า ๑๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖-๔๗.

พระพุทธศาสนาแต่อย่างใด พระนางเคยออกปากขอให้นางขุชุตตรา นำพระนางไปเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้า แต่นางขุชุตตราช่วยไม่ได้เพราะพระนางสามาวดีเป็นมเหสีของพระราชา จึงไม่สามารถออกนอกพระราชวังโดยพลการได้ ในขณะที่นั้นพระเจ้าอุเทนพระสวามี ก็ยังมีได้ศรัทธา เลื่อมใสพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อพระนางมาคันทิยาใส่ความให้พระเจ้าอุเทนเชื่อว่า พระนางสามาวดีคิดจะประทุษร้ายต่อพระองค์ พระเจ้าอุเทนจึงลงโทษพระนางโดยการประหารชีวิต แต่ไม่สำเร็จ เพราะอำนาจแห่งเมตตาจิตของพระนางและในที่สุดพระนางสามาวดีก็สามารถชักนำให้พระเจ้าอุเทน เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเป็นอุบาสกที่สำคัญพระองค์หนึ่งของพระพุทธศาสนา พระนางสามาวดีจึงมีโอกาสในการถวายทานโดยพระนางได้อาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๕๐๐ รูป ไปฉันภัตตาหาร ในพระราชวังเป็นประจำ^๖ นอกจากนั้น พระนางยังได้ถวายจีวรแด่พระอานนท์ ๕๐๐ ผืน ซึ่งพระอานนท์ได้นำผ้าเหล่านั้นแจกจ่ายแก่ภิกษุอื่น ๆ^๗

๓.๑.๔ นางอุตตรานันทมารดา

นางอุตตรา เกิดเป็นลูกสาวของนายปุณณะ ซึ่งเป็นคนรับใช้อยู่ในเรือนของสุมน เศรษฐี ในกรุงราชคฤห์ เขาเป็นคนขยันในการทำงาน แม้ในวันเทศกาล งานนักขัตฤกษ์ พุทธศาสน และกรรมกรอื่น ๆ พวกกันหยุดงานเพื่อฉลองนักขัตฤกษ์กัน แต่นายปุณณะก็ยังคงไปทำการไถนาตาม หน้าที่ของตนตามปกติ ขณะที่เขากำลังไถนาอยู่นั้น พระสารีบุตรเถระเมื่อจากออกจากนิโรธสมาบัติ แล้ว ได้ถือบาตรเที่ยวเดินภิกขาจารผ่านมายังทุ่งนาที่นายปุณณะกำลังไถอยู่นั้น นายปุณณะพอเห็น พระเถระก็หยุดไถแล้วเข้าไปกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วถวายน้ำบัววนปากและไม้สีฟัน พระเถระทำกิจสีฟันและบัววนปากแล้วเดินภิกขาจารต่อไป นายปุณณะคิดว่า “เหตุที่พระเถระมาทางนี้ในวันนี้ก็คงจะมาสงเคราะห์เรา ถ้าภริยาของเราได้พบพระเถระแล้ว ขอให้นางได้อาหารที่นำมาให้เรา ลงในบาตรของพระเถระด้วยเถิด”

ส่วนภริยาของเขาเมื่อนำอาหารไปส่งให้เขาที่นา ในระหว่างทางได้พบพระเถระจึงคิดว่า “วันอื่น ๆ เราพบพระเถระแต่ไทยธรรมของเราไม่มี ส่วนในวันนี้มีไทยธรรม ก็ไม่ได้พบพระเถระ แต่วันนี้ทั้งสองอย่างของเรามีพร้อมแล้ว เราควรถวายอาหารที่เตรียมไปให้สามเณรก่อน แล้วจึงกลับไปทำมาใหม่” เมื่อนางคิดดังนี้แล้ว ก็ใส่โภชนาหารลงในบาตรของพระเถระแล้วกล่าวว่า “ด้วย อานิสงส์แห่งทานนี้ ขอให้ชีวิตขอดิฉันพ้นจากความยากจนด้วยเถิด” พระเถระกล่าวอนุโมทนาให้ ความปรารถนาของนางสำเร็จตามที่ต้องการ แล้วก็กลับไปสู่วิหาร เมื่อนางได้ถวายอาหารแก่พระ

^๖ ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๕๕.

^๗ ตูรยละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๖๗, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๕๕-๕๖.

เถระแล้ว ก็รีบกลับบ้านเพื่อจัดหาอาหารมาให้สามีของตน ฝ่ายนายปุณณะเฝ้าเรื่อยไปจนเวลาสาย ภริยาก็ยังไม่นำอาหารมาส่งเช่นทุกวัน รู้สึกหิวเป็นกำลังจึงหยุดเฝ้าแล้วนอนพักที่ใต้ร่มไม้ เมื่อภริยามาถึงนา ก็เกรงว่าสามีจะโกรธที่มาช้า จึงรีบพูดกับสามีขึ้นก่อนว่า “ท่านอย่าเพิ่งโกรธ ขอให้ฟังดิฉันก่อน” แล้วนางก็เล่าเหตุที่มาช้าให้สามีฟังโดยตลอด นายปุณณะกล่าวว่า “เธอทำดีแล้ว แม้ฉันเองก็ได้ถวายน้ำบ้วนปากและไม้สีฟันแก่พระเถระเหมือนกัน วันนี้นับว่าเป็นบุญของเราเหลือเกิน” ทั้งสองสามีภรรยาต่างก็ปีติอิ่มเอิบในการกระทำของตน

นายปุณณะ กินอาหารเสร็จแล้วก็นอนหนุนตักภริยาแล้วก็กลับไปครุหนึ่ง พอตื่นขึ้นมา มองไปที่ทุ่งนา เห็นก้อนดินที่ตนไถมีสีเหมือนทองคำเต็มทั่วท้องนา จึงบอกให้ภริยาดูด้วย ภริยามือมองดูก็เห็นมีแต่ก้อนดินจึงพูดขึ้นว่า “ท่านคงจะเห็นดเหนียวและหิวจนตาลาย” แต่เมื่อเขาถูกไปหยิบมาให้ภริยาดู ต่างก็เห็นเป็นทองเหมือนกัน สองสามีภรรยาเก็บทองใส่ถาดจนเต็มแล้ว นำไปถวายพระราชาร่วมทั้งกราบทูลให้ส่งคนไปขนทองคำที่ทุ่งนาของตนนั้นมาเก็บไว้ในท้องพระคลัง พระราชาสั่งราชบุรุษพร้อมเกวียนไปบรรทุกทองคำตามที่นายปุณณะกราบทูล ราชบุรุษทั้งหลายในขณะที่กำลังขนทองคำใส่เกวียนนั้นพากันพูดว่า “บุญของพระราชาราช” ทันใดนั้นทองคำก็กลายเป็นดินซีไถเหมือนเดิม พวกราชบุรุษจึงกลับไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระราชารับสั่งว่า “พวกท่านจงไปขนมาใหม่พร้อมกับจงพูดว่า “บุญของนายปุณณะ” พวกราชบุรุษทำตามรับสั่ง ก็ปรากฏว่าได้ทองคำมาหลายเล่มเกวียน นำมากองที่หน้าพระลานหลวง พระราชารับสั่งถามว่า ในพระนครนี้ ใครมีทรัพย์มากเท่านี้บ้าง เมื่อได้สดับว่า ไม่มี จึงพระราชทานตำแหน่งเศรษฐีแก่นายปุณณะได้นามว่า “ธนเศรษฐี” พร้อมทั้งมอบทองคำทั้งหมดให้แก่ นายปุณณะด้วย นายปุณณะเศรษฐี เมื่อทำการมงคลฉลองตำแหน่งเศรษฐี ได้กราบอาราธนาพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์มาเสวยและฉันภัตตาหารที่บ้านเป็นเวลา ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนาทาน นายปุณณะเศรษฐีพร้อมด้วยภริยาและธิดาได้บรรลุโสดาปัตตผล

ในกาลต่อมา ราชคหเศรษฐี ได้ส่งคนไปสู่นางอุตตราธิดาของนายปุณณะ เพื่อทำอาวาทมงคลกับบุตรของตน เมื่อนายปุณณะไม่ขัดข้อง จึงได้จัดพิธีอาวาทมงคลเป็นที่เรียบร้อย นางได้มาอยู่ในตระกูลของสามี เมื่อถึงฤดูกาลเข้าพรรษา นางกล่าวกับสามีว่า ปกตินางจะอธิษฐานองค์อุโบสถเดือนละ ๘ วัน ขอให้สามีอนุญาตให้นางด้วย แต่สามีไม่อนุญาต นางจึงส่งข่าวไปถึงบิดามารดาว่า นางถูกส่งตัวให้ไปอยู่ในที่คุมขัง ไม่สามารถจะอธิษฐานองค์อุโบสถแม้สักวันเดียว ขอให้บิดามารดาช่วยส่งทรัพย์ไปให้นางจำนวน ๑๕,๐๐๐ กหาปณะด้วยเถิด เมื่อนางได้ทรัพย์ตามจำนวนที่ต้องการแล้ว ก็ได้ไปหานางสิริมา ซึ่งเป็นหญิงโสเภณีประจำนครนั้น ได้เจรจาติดตามขอให้ช่วยเป็นตัวแทนในการบำรุงบำเรอสามีของนางเองเป็นเวลา ๑๕ วัน แล้วมอบทรัพย์ให้นาง ๑๕,๐๐๐

กหาปณะ นางสิริมาก็ตกลงยอมรับและสามีของนางก็พอใจ อนุญาตให้นางอธิฐานองค์อุโบสถได้ตามความปรารถนา เมื่อสามีอนุญาตแล้ว นางอุตตราจึงได้กราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวยและฉันภัตตาหารที่บ้านของตน เป็นเวลา ๑๕ วัน นางพร้อมด้วยทาสีผู้เป็นบริวาร ช่วยกันจัดของเคี้ยวของฉันอันควรแก่สมณบริโภค น้อมนำเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ อธิฐานองค์อุโบสถ ครบกำหนดกึ่งเดือนโดยทำนองนี้

ในวันสุดท้ายของการรักษาอุโบสถ ขณะที่นางอุตรากำลังชวนชวายจัดแจงภัตตาหารอยู่นั้น สามีของนางกับนางสิริมายืนดูอยู่ที่หน้าต่างบนปราสาทพลางคิดว่า “นางอุตรราหญิงโง่คนนี้ คงจะเกิดมาจากสัตว์นรก ชอบทำการงานสกปรกเหมือนทาสีทั้งหลาย ทรัพย์สมบัติก็มีอยู่มากมาย แต่กลับไม่ยินดี นางทำอย่างนี้ไม่สมควรเลย” คิดดังนี้แล้วก็แสดงอาการยิ้มแยมเป็นเชิงเยาะเย้ย

ส่วนนางอุตรราผู้เป็นภริยาก็คิดว่า “บุตรเศรษฐีผู้เป็นสามีของเรา มีปกติประมาท โง่เขลา สำคัญว่าทรัพย์สมบัติของตนเหล่านี้เป็นของยังยืนถาวรตลอดไป” แล้วนางก็แสดงอาการยิ้มแยมบ้าง นางสิริมาซึ่งยืนอยู่กับบุตรเศรษฐีนั้น เห็นสองสามีภรรยายิ้มแยมด้วยกันดังนั้น ก็โกรธจึงรีบลงมาจากปราสาทเพื่อจะทำร้ายนางอุตรรา แม้นางอุตรราเห็นกิริยาอาการของนางสิรินั้น แล้วก็ทราบดีว่าจะเกิดอะไรขึ้น นางจึงเข้ามานั่งที่ ๆ ที่กำลังยืนอยู่ เจริญเมตตาจิตเป็นอารมณ์ แผ่เมตตาไปยังนางสิรินั้น นางสิริมาได้จับกระบวยตักน้ำมันที่กำลังเดือดอยู่ในกระทะ แล้วเทราดลงบนศีรษะของนางอุตรราที่กำลังเข้ามานั่งและแผ่เมตตาจิตอยู่ ด้วยอำนาจแห่งเมตตาภาวนา บันดาลให้น้ำมันที่กำลังร้อนจัดนั้นได้ปราศจากความร้อนและไหลตกไปประหนึ่งน้ำตกจากใบบัว นางสิริมาเห็นเช่นนั้นจึงตกใจ กลับได้สติสำนึกตัวว่า เป็นผู้มาอยู่เพียงชั่วคราว จึงกราบลงแทบเท้านางอุตรราวิงวอนขอให้ยกโทษให้ แต่นางอุตรรากล่าวว่า “ฉันจะยกโทษให้ ก็ต่อเมื่อบิดาของฉันคือพระบรมศาสดายกโทษให้เธอก่อนเท่านั้น”

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จมาพร้อมภิกษุสงฆ์ ประทับบนพุทธอาสน์เพื่อเสวยภัตตาหารที่บ้านของนางอุตรราในเช้าวันนั้น นางสิริมาได้กราบทูลกิริยาที่ตนกระทำต่อนางอุตรราให้ทรงทราบโดยตลอดแล้ว กราบทูลขอให้ทรงยกโทษให้ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงยกโทษให้แล้ว ก็เข้าไพบานางอุตรราให้ยกโทษให้อีกครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเมื่อเสร็จภารกิจแล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนา ตรัสพระคาถาภาษิตว่า “บุคคลพึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี พึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเหลวไหลด้วยคำสัตย์”^๔

^๔ ช.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๓/๑๐๒.

เมื่อจบพระธรรมเทศนา นางสิริมาได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล แสดงตนเป็นอุบาสิกาให้ทานรักษาศีลและฟังธรรมตามกาลเวลา พระผู้มีพระภาคอาศัยเหตุที่นางอุตตราเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเข้าฌาน จึงประกาศยกย่องให้นางเป็นเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ในฝ่ายผู้ฟังด้วยฌาน หรือผู้เข้าฌาน^๕

๓.๑.๕ พระนางสุปปวาสา โกลียธิดา

ในพุทธบูชาทกาลนี้บังเกิดในสกุลกษัตริย์ พระนครโกลิยะ พระประยูรญาติจึงขนานพระนามพระนางว่า สุปปวาสา^๖ ทรงเจริญวัยแล้ว อภิเษกกับศากยกุมารพระองค์หนึ่ง เมื่อได้สดับธรรมกถาของพระศาสดาในการเข้าเฝ้าครั้งแรกเท่านั้น ก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล

วันหนึ่ง พระนางถวายโภชนะอันประณีตมีรสเลิศต่าง ๆ แก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระศาสดาเสวยเสร็จแล้ว เมื่อทรงกระทำอนุโมทนา ทรงแสดงธรรมนี้ แก่พระนางสุปปวาสาว่า ดูก่อนสุปปวาสา อริยสาวิกาผู้ถวายโภชนะ ชื่อว่า ให้ฐานะทั้ง ๕ แก่พวกปฎิคาหก คือ ให้อายุ ให้วรรณะ ให้สุข ให้พละ ให้ปฏิภาณ ก็แลผู้ให้อายุ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งอายุ ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ฯลฯ ผู้ให้ปฏิภาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งปฏิภาณ ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์

ต่อมาพระนางก็ทรงพระครรภ์ พระสีวลีราชกุมาร ด้วยกุศลกรรมแห่งการที่พระกุมารผู้ อยู่ในพระครรภ์ถวายมหาทานในสมัยแห่งองค์พระปฐมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ตั้งความปรารถนาว่า ขอเป็นผู้เลิศด้วยลาภและอานิสงส์ที่ถวายน้ำอ้อยและนมสัมมีค่า ๑,๐๐๐ กหาปณะพร้อมชาวเมืองในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ดังนั้น นับแต่วันที่ท่านถือปฏิสนธิ ก็มีคนถือเอาเครื่องบรรณาการมาให้พระนางสุปปวาสา วันละร้อยเล่มเกวียน ทั้งในเวลาเย็นและในเวลาเช้า

ครั้งนั้น คนทั้งหลายด้วยความปรารถนาจะลองบุญพระกุมารนั้น จึงให้นางเอามือจับกระเช้าพีช พีชแต่ละเมล็ด ผลิตผลออกมาเป็นพีชตั้งร้อยกำ พันกำ พีชที่หว่านลงไปในที่นาแต่ละกรีส (หน่วยวัดที่นาในสมัยพุทธกาล) ก็เกิดผลประมาณ ๕๐ เล่มเกวียนบ้าง ๖๐ เล่มเกวียนบ้าง แม้ในเวลาชนข้าวไร่ยัง คนทั้งหลายก็ให้นางเอามือจับประตู่ยุง ด้วยบุญของราชธิดา เมื่อมีคนมารับของไป ของที่พร่องไปนั้นก็กลับเต็มเหมือนเดิม เมื่อคนทั้งหลายพูดว่า บุญของราชธิดา แล้วให้ของแก่ใคร ๆ จากภาชนะที่เต็มบริบูรณ์ ภัตรย่อมไม่สิ้นไป จนกว่าจะยกของพ้นจากที่ตั้ง

^๕ อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๖๒/๔๔๖-๔๕๒.

^๖ ดูรายละเอียดใน ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๘/๑๙๙-๒๐๔.

ด้วยผลกรรมของพระนางที่ได้ส่งสารลับไปแนะนำพระราชโอรส ร่วมกับวิบากกรรมของ พระโอรสในอดีตที่ได้ล้อมกรุงพาราณสีไว้เป็นเวลาถึง ๗ ปี ทำให้เวลาล่วงไปถึง ๗ ปีก็ยังมีพระ ประสูติกาล

ครั้นเมื่อครบกำหนด ๗ ปีแล้ว ด้วยวิบากกรรมร่วมกันของพระนางกับพระโอรสที่ได้ปิด ล้อมประตูเล็กของกรุงพาราณสีไว้เป็นเวลา ๗ วัน ทำให้ชาวเมืองไม่สามารถออกจากเมืองมาหา อาหารและสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต ได้รับความลำบากมาก ทำให้พระนางเสวยทุกข์หนักตลอด ๗ วัน

พระนางปรารถนากับพระสวามีว่า ปรารถนาจะถวายทานก่อนที่จะตาย จึงส่งพระสวามีไป เฝ้าพระศาสดาเพื่อไปกราบทูลเรื่องนี้ แล้วนิมนต์พระบรมศาสดาและถ้าพระบรมศาสดาตรัสคำใด ขอให้ตั้งใจจดจำคำนั้นให้ดี แล้วกลับมาบอกพระนาง พระสวามีจึงเดินทางไปแล้วกราบทูลข่าวแด่ พระพุทธองค์ พระบรมศาสดาทรงตรัสว่า พระนางสุปวาสา โกลียธิดาจะมี ความสุข จงมีความ สบาย ไม่มีโรค จงคลอดบุตรที่หาโรคมิได้เกิด พระสวามีได้ยินดังนั้น จึงถวายบังคมพระศาสดา ทรง มุ่งหน้าเสด็จกลับพระราชนิเวศน์

ในเวลาเมื่อพระบรมสุคตตรัสเสร็จ พระกุมารก็คลอดจากพระครรภ์ของพระนางสุปวา สาอย่างสะดวก เหล่าพระญาติและบริวารที่นั่งล้อมอยู่เริ่มหัวเราะ ทั้งที่หน้าองด้วยน้ำตา มหาชน ยินดีแล้ว ร่าเริงแล้ว ได้ไปกราบทูลข่าวที่นำยินดีแด่พระสวามีที่กำลังเดินทางกลับ พระราชาทรงเห็น อาการของชนเหล่านั้น ทรงดำริว่า พระดำรัสที่พระทศพลตรัสเห็นจะเป็นผลแล้ว พระองค์จึงกราบ ทูลข่าวของพระทศพลนั้นแด่พระราชธิดา พระราชธิดาตรัสให้พระสวามีไปนิมนต์พระทศพลตลอด ๗ วัน พระสวามีทรงกระทำดังนั้นและได้มีการถวายทานแด่ภิกษุสงฆ์ โดยมีพระผู้มีพระภาคเป็น ประธานตลอด ๗ วัน การประสูติของทารก ได้ดับจิตที่เราร้อนของพระประยูรญาติทั้งหมด เพราะฉะนั้น พระประยูรญาติจึงเฉลิมพระนามของกุมารนั้นว่า “สิวลีทารก”

ตั้งแต่วิถีที่ได้เกิดมาแล้ว ทารกนั้นได้เป็นผู้แข็งแรง อดทนได้ในงานทั้งปวง เพราะ ด้วยความที่อยู่ในครรภ์มานานถึง ๗ ปี ครั้นถึงวันที่ ๗ พระนางสุปวาสาตกแต่งพระสิวลีกุมารผู้ โอรส ถวายบังคมพระศาสดาและพระภิกษุสงฆ์ เมื่อพระกุมารถูกนำเข้าไปสักการะพระสารีบุตรเถระ เจ้าที่นั้น พระเถระเจ้าได้กระทำปฏิสันถารกับเธอว่า สิวลี เธอยังจะพอทนได้หรือ? สิวลีกุมาร ได้ตรัส ตอบพระเถระเจ้าว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ กระผมจะมีความสุขที่ไหนได้แล้ว กระผมนั้นต้องอยู่ใน โลกภูมิ (เขื่อนรกขุมหนึ่ง มีกระต๋องแดงเป็นที่ทรมาณ) ถึง ๗ ปี

พระเถระได้กล่าวต่อสิวลีทารกนั้นอย่างนี้ว่า ก็ถ้าเธอได้รับความทุกข์ถึงขนาดนั้นแล้ว บวชเสียไม่สมควรหรือ สิวลีตอบว่า ถ้าบวชได้ก็จะบวช พระนางสุปวาสาเห็นทารกนั้นพูดอยู่กับ

พระเถระ ก็คิดว่า บุตรของเราพูดอะไรหนอกับพระธรรมเสนาบดี จึงเข้าไปหาพระเถระถามว่า บุตรของดิฉันพูดอะไรกับพระคุณเจ้า เจ้าคะ พระเถระกล่าวว่า บุตรของท่านพูดถึงความทุกข์ที่อยู่ในครรภ์ที่ตนได้รับ แล้วกล่าวว่า ถ้าท่านอนุญาต ก็จะบวช พระนางสุปาวาสาตรัสว่า ดิฉันเจ้าข้าโปรดให้เขาบรรพชาเถิด พระเถระนำอาหารนั้นไปวิหาร ให้ตจปัญจกัมมัฏฐาน (กรรมฐาน ๕ กอง คือ เกศา โลมา นขา ทันตา ตโจ) และได้กล่าวว่า สีวลี เราไม่จำเป็นต้องให้โอวาทดอก เธอจงพิจารณาทุกข์ ที่เธอเสวยมาถึง ๗ ปีนั้นแหละ ในขณะที่โกนผมปอยแรก พระสีวลีก็บรรลุโสดาปัตติผลและในขณะที่โกนปอยที่ ๒ ก็บรรลุสกทาคามีผลและในขณะที่โกนผมปอยที่ ๓ ก็บรรลุอนาคามีผลและก็ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมกันกับที่โกนผมหมด

ส่วนอาจารย์บางพวก กล่าวถึงการบรรลุพระอรหัตของพระเถระ (สีวลี) นี้ไว้ดังนี้ว่า เมื่อพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ให้โอวาทโดยนัยดังกล่าวแล้วข้างต้น เมื่อสีวลีกุมารกล่าวว่า กระผมจักรู้จักกรรมที่กระผมสามารถจักกระทำได้ (ด้วยตนเอง) ดังนี้ แล้วจึงบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน เห็นกุญหลังหนึ่งว่าง (สงบสัจ) จึงเข้าไปสู่กุญนั้นในวันนั้นแหละ ระลึกถึงทุกข์ที่ตนเสวยแล้วในท้องมารดาตลอด ๗ ปี แล้วพิจารณาทุกข์นั้น ในอดีตและอนาคต โดยทำอนั้นนั้นแหละอยู่ ภาวทั้ง ๓ ก็ปรากฏว่าเป็นเสมือนไฟติดทั่วแล้ว สีวลีสามเณรหยั่งลงสู่วิปัสสนาวิถีสืบ เพราะญาณถึงความแสรบ ทำอาสวะแม้ทั้งปวงให้สิ้นไป ตามลำดับมรรค บรรลุพระอรหัตแล้ว ในขณะนั้นเอง ส่วนพระเถระก็เป็นผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา ได้อภิญญา ๖

พระนางสุปาวาสานั้น เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้า สิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ว่าของเคี้ยวของบริโภคหรือเภสัช อันสมควรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่มีสตรีอื่น ๆ ที่พึงจัดแจงไว้ในนั้น สิ่งทั้งหมดนั้นพระนางใช้ปัญญาของตนเท่านั้นจัดแจง แล้วจักน้อมเข้าไปถวายโดยเคารพและนางได้ถวายสังฆภัตและปาฏิปุคคลิภัต ๘๐๐ ที่ทุก ๆ วัน ผู้ใดผู้หนึ่งไม่ว่าจะเป็นภิกษุ หรือภิกษุณีเข้าไปบิณฑบาตยังตระกูลนั้น มิได้มีมือเปล่ากลับ พระนางมีการบริจาคว่างอย่างเด็ดขาด มีมือสะอาด ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในทานและการจำแนกทาน

ภายหลัง พระศาสดาประทับนั่ง ณ พระเชตะวันวิหาร เมื่อทรงสถาปนาพวกอุบาสิกาไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับ จึงทรงสถาปนาพระนางสุปาวาสา อุบาสิกาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าพวกอุบาสิกาผู้ถวายของมีรสประณีต

๓.๒ บทบาทภิกษุณี

ภิกษุณีมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท ๔ ในครั้งพุทธกาล ภิกษุณีได้ปฏิบัติศาสนกิจดังภิกษุทั่วไป มีการบรรลุพระอรหัตและเป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ ตามปรากฏเป็นหลักฐานเอกสารเชิงประจักษ์ การเข้าสู่เพศบรรพชิตคือการอุปสมบทเป็นภิกษุณีของพุทธบริษัท

หรือการเข้าสู่สังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อประพาศิพรหมจรรย์ กระทำที่สุดแห่งทุกข์นั้น เป็นการปฏิบัติตามพุทธบัญญัติ มีความสำคัญในฐานะการเข้าสู่ภิกษุภาวะ และภิกษุณีภาวะ เป็นการประพาศิตามธรรมเนียมเข้าสู่สังคมบรรพชิต มีเพศต่างจากคฤหัสถ์ เป็นอุดมเพศที่เอื้ออำนวยต่อการบำเพ็ญสมณธรรมได้อย่างมีความสะดวก การบวชย่อมได้รับการเคารพ บูชาทั้งสักการะจากสังคมทุกระดับชั้นและเป็นเนืองนาบุญของชาวโลก ในพระพุทธศาสนาถือว่า การบวชเป็นการละเว้นความชั่ว กระทำคุณงามความดีและบำเพ็ญจิตของตนให้ผ่องใส เป็นบุญกุศล ประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและแก่สังคมทั้งในชาตินี้และชาติหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนา ในสังคมถือว่า การบวชในพระศาสนาเป็นการทดแทนพระคุณของบิดามารดา อานิสงส์ของการบวชเชื่อกันว่า แม้มารดา บิดา ที่ตายแล้วตกนรก ก็สามารถช่วยให้ขึ้นจากนรก ยกขึ้นไปสู่สวรรค์ได้ ในชั้นแรกพระผู้มีพระภาคทรงบวชกุลบุตรด้วยพระองค์เอง ต่อมา ทรงประทาน การบวชให้เป็นศาสนกิจของสงฆ์ การบวช หรือการอุปสมบทจึงเป็นสังฆกรรมของพระสงฆ์โดยตรง จากการที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศหลักธรรมให้แพร่หลายออกไปแล้ว ก่อให้เกิดพุทธบริษัท จำนวนมากมายที่มีความศรัทธาในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์และในจำนวนพุทธบริษัทนั้น ได้ มีสตรีจำนวนหนึ่ง ได้มาบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณี ทำให้เกิดบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีความประพาศิดี เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์^{๑๑} ดังนั้น ภิกษุณีในพระพุทธศาสนาจึง มีบทบาทสำคัญดังนี้

๓.๒.๑ พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี

สตรีที่ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้วยังได้รับการยอมรับจากสังคมและได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาค จะเห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งภิกษุณีในตำแหน่ง เอตทัคคะ คือ เป็นผู้เยี่ยมในด้านต่าง ๆ ในหลายองค์นั้น ต้องมีพระมหาปชาบดีโคตมี เป็นหนึ่งในนั้น ด้วย

พระมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี มีนามเดิมว่า ปชาบดี เกิดในวรรณะกษัตริย์ เชื้อสายศากยะ ตระกูลโกถิยวงศ์ เมืองเทวทหะ เป็นธิดาของพระเจ้าอัญชนะกับพระนางกาญจนามีพระเชษฐภคินี (พี่ชาย) และพระเชษฐภคินี (พี่สาว) ร่วมสายโลหิต คือพระเจ้าสุปปพุทธ เจ้าชายทัณฑปานีและพระนางสิริมหามายาพุทธมารดา เป็นพระน้านาง (มาตุจฉา) ของเจ้าชายสิทธัตถะ

^{๑๑} พลเฝ้า เพ็งวิภาสและคณะ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๓, (กันยายน - ธันวาคม ๒๕๖๑) :๑๓๐.

พระมหาปชาบดีได้รับคำทำนายจากโหรหลวงเช่นเดียวกับพระนางสิริมหามายา คือหากมีโอรส พระโอรสจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังนั้น พระเจ้าสีหนุภักษัตริย์แห่งศากยวงศ์ จึงทรงขอเจ้าหญิงทั้ง ๒ พระองค์ ให้อภิเษกสมรสกับเจ้าชายสุทโธทนะพระโอรสของพระองค์พร้อมในคราวเดียวกัน โดยอภิเษกให้พระนางสิริมหามายาเป็นอัครมเหสี หลังจากพระนางสิริมหามายาประสูติเจ้าชายสิทธัตถะได้ ๗ วันก็ได้สิ้นพระชนม์ พระเจ้าสุทโธทนะทรงมอบภาระให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีเลี้ยงดูเจ้าชายสิทธัตถะอย่างใกล้ชิด เหมือนกับว่าเป็นโอรสของพระองค์เอง ตั้งแต่นั้นมา พระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงมี ๒ สถานะสำหรับเจ้าชายสิทธัตถะ คือ เป็นพระมาตุจฉา (พระน้านาง) และพระมารดาเลี้ยง พระนางได้ครองชีวิตฆราวาสในฐานะพระราชินีแห่งศากยวงศ์และได้ประสูติพระโอรสพระนามว่า นันทกุมาร และพระราชธิดาพระนามว่า รูปนันทา ครั้นเมื่อพระบรมพระโพธิสัตว์เสด็จออกผนวชได้บรรลुพระสัมพันธุญญัตถ์แล้ว เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครและทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาวันแรกในระหว่างถนน ด้วยพระธรรมเทศนาว่า บรรพชิตไม่พึงประมาทในก้อนข้าวอันตนพึงลุกขึ้นยืนรับบุคคลพึงประพฤดิธรรมให้เป็นสุจริต ผู้มีปกติประพฤดิธรรมย่อมอยู่เป็นสุขในโลกนี้และโลกหน้า เมื่อจบธรรมเทศนา พระบิดาได้บรรลุพระโสดาปัตติผล ครั้นวันที่ ๒ เสด็จเข้าไปรับบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ ทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาและพระนางมหาปชาบดีโคตมี ทรงยังพระบิดาให้ดำรงอยู่ในสกาหาคามี ยังพระนางมหาปชาบดีโคตมีให้บรรลุพระโสดาบันและในวันรุ่งขึ้น ทรงยังพระบิดาให้บรรลุพระอนาคามีด้วยการแสดงมหาปาลาชาดก

พระนางมหาปชาบดีโคตมีออกบวชหลังจากพระเจ้าสุทโธทนะพระสวามีสวรรคตแล้ว การออกบวชของพระมหาปชาบดีโคตมีนั้น มีกล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา นครเวสาลี พระพุทธองค์ทรงทราบว่า พระพุทธบิดาทรงประชวรหนัก ครั้นออกพรรษาแล้วจึงทรงเสด็จมากับพระชีนาสพ จำนวน ๑,๕๐๐ รูป เสด็จไปเยี่ยมพระอาการประชวรของพระพุทธบิดาซึ่งทรุดหนัก ได้ทรงแสดงจตุราชย คือ เครื่องให้บริสุทธิ คือ สำรวมในศีล สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เลี้ยงชีพโดยทางชอบและบริโภคปัจจัยด้วยการพิจารณา โปรดพระพุทธบิดาให้ได้บรรลุอรหัตผลและได้นิพพานหลังจากบรรลุอรหัตผลได้ไม่นาน เมื่อพระบิดาเสด็จปรินิพพานแล้ว ทรงเป็นประธานพระประยูรญาติทั้งหมด จัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดา เมื่องานถวายพระเพลิงแล้วเสร็จ พระองค์ประทับอยู่ที่นิโครธาราม ทรงแสดงกัลหิวาตสูตร^{๑๒} โปรดพระญาติ อันมีสาเหตุมา

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๘๖๙-๘๘๔/๗๐๘-๗๑๓.

พระมหาปชาบดีได้รับคำทำนายจากโหรหลวงเช่นเดียวกับพระนางสิริมหามายา คือหากมีโอรส พระโอรสจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังนั้น พระเจ้าสีหนุภักษัตริย์แห่งศากยวงศ์ จึงทรงขอเจ้าหญิงทั้ง ๒ พระองค์ ให้อภิเษกสมรสกับเจ้าชายสุทโธทนะพระโอรสของพระองค์พร้อมในคราวเดียวกัน โดยอภิเษกให้พระนางสิริมหามายาเป็นอัครมเหสี หลังจากพระนางสิริมหามายาประสูติเจ้าชายสิทธัตถะได้ ๗ วันก็ได้สิ้นพระชนม์ พระเจ้าสุทโธทนะทรงมอบภาระให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีเลี้ยงดูเจ้าชายสิทธัตถะอย่างใกล้ชิด เหมือนกับว่าเป็นโอรสของพระองค์เอง ตั้งแต่นั้นมา พระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงมี ๒ สถานะสำหรับเจ้าชายสิทธัตถะ คือ เป็นพระมาตุจฉา (พระน้านาง) และพระมารดาเลี้ยง พระนางได้ครองชีวิตฆราวาสในฐานะพระราชินีแห่งศากยวงศ์และได้ประสูติพระโอรสพระนามว่า นันทกุมาร และพระราชาธิดาพระนามว่า รูปนันทา ครั้นเมื่อพระบรมพระโพธิสัตว์เสด็จออกผนวชได้บรรลุพระสัมพันธัญญุตญาณแล้ว เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครและทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาวันแรกในระหว่างถนน ด้วยพระธรรมเทศนาว่า บรรพชิตไม่พึงประมาทในก้นข้าวอันตนพึงลุกขึ้นยืนรับบุคคลพึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ผู้มีปกติประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขในโลกนี้และโลกหน้า เมื่อจบธรรมเทศนา พระบิดาได้บรรลุพระโสดาปัตติผล ครั้นวันที่ ๒ เสด็จเข้าไปรับบิณฑบาตในพระราชานิเวศน์ ทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาและพระนางมหาปชาบดีโคตมี ทรงยังพระบิดาให้ดำรงอยู่ในสกาทาคามี ยังพระนางมหาปชาบดีโคตมีให้บรรลุพระโสดาบันและในวันรุ่งขึ้น ทรงยังพระบิดาให้บรรลุพระอนาคามีด้วยการแสดงมหาปาลาชาดก

พระนางมหาปชาบดีโคตมีออกบวชหลังจากพระเจ้าสุทโธทนะพระสวามีสวรรคตแล้ว การออกบวชของพระมหาปชาบดีโคตมีนั้น มีกล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา นครเวสาลี พระพุทธองค์ทรงทราบว่า พระพุทธบิดาทรงประชวรหนัก ครั้นออกพรรษาแล้วจึงทรงเสด็จมากับพระชีนาสพ จำนวน ๑,๕๐๐ รูป เสด็จไปเยี่ยมพระอาการประชวรของพระพุทธบิดาซึ่งทรุดหนัก ได้ทรงแสดงจตุราชย คือ เครื่องให้บริสุทธิ์ คือ สारวมในศีล สारวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เลี้ยงชีพโดยทางชอบและบริโภคปัจจัยด้วยการพิจารณา โปรดพระพุทธบิดาให้ได้บรรลุอรหัตผลและได้นิพพานหลังจากบรรลุอรหัตผลได้ไม่นาน เมื่อพระบิดาเสด็จปรินิพพานแล้ว ทรงเป็นประธานพระประยูรญาติทั้งหมด จัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดา เมื่องานถวายพระเพลิงแล้วเสร็จ พระองค์ประทับอยู่ที่นิโครธาราม ทรงแสดงกัลหิวาตสูตร^{๑๒} โปรดพระญาติ อันมีสาเหตุมา

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน ชุ.ส. (ไทย) ๒๕/๘๖๙-๘๘๔/๗๐๘-๗๑๓.

จากการแย่งน้ำในแม่น้ำโรหิณี หลังจากจบเทศนา เป็นเหตุให้เจ้าศากยะราชรุ่นดรณวัย ๕๐๐ องค์ ทรงขออุปสมบทเป็นพระภิกษุ

พระนางมหาปชาบดีโคตมี^{๑๓} พระนางนาง ได้เข้าเฝ้ากราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ขอประทานวโรกาส พระเจ้าข้า ขอสตรีพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามว่า อย่าเลยโคตมี เธออย่าขบใจการที่สตรีออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วเลย พระนางมหาปชาบดีโคตมีกราบทูลขอบวชถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ทรงอนุญาตการบวชให้สตรี พระนางทรงโทมนัสมีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร ทรงกันแสงพลาถวายบังคมพระพุทธรองค์ ทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับไป ครั้นแล้วพระพุทธรองค์ทรงพาสาวกเสด็จกลับประทับที่ภูฏาคาม ปามหาวัน เขตนครเวสาลี ฝ่ายพระนางมหาปชาบดีโคตมีและเหล่าชายาของเจ้าศากยะทั้ง ๕๐๐ องค์ก็หาได้ท้อพระทัย กลับทรงมีความเพียรพยายามจนกว่าจะบรรลุความสำเร็จคือ การได้บวชเป็นภิกษุณี จึงรับสั่งให้ช่างกลับกลองพระเกศาของพระนางพร้อมด้วยเหล่าชายาแห่งเจ้าศากยะ ครองผ้าย้อมน้ำผาดแล้วเสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่าไปเมืองเวสาลี เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่ภูฏาคารศาลา ในปามหาวัน เวลานั้น พระนางมีพระบาททั้งสองพอง มีพระวรกายหมองคล้ำเพราะเดินทางไกลและทรมันดาร ถูกต้องด้วยแสงแดดและฝุ่นละออง อีกทั้งพระบาทก็เจ็บระบม เป็นทุกข์พระทัยเพราะไม่มั่นพระทัยว่า จะได้รับพุทธานุญาตให้ทรงบวช ทรงยืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตู จนกระทั่งพระอรหันต์มาพบและเมื่อได้ทราบถึงเหตุผลที่พระนางทรงพานางสากิยานี^{๑๔} มายืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตู พระอรหันต์จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคและทูลขออนุญาตให้พระนางได้บวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธรองค์ทรงตรัสห้ามว่า อย่าเลยอรหันต์ เธออย่าขบใจ การที่สตรีออกบวชจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว แม้ครั้งที่ ๒ พระอรหันต์ทูลขอให้สตรีบวชพระพุทธรองค์ก็ทรงตรัสห้ามเหมือนเดิม

พระอรหันต์ยังไม่ละความพยายาม จึงเปลี่ยนวิธีการใหม่ โดยทูลถามว่า สตรีออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยแล้ว จะสามารถทำให้แจ้งซึ่งอริยมผล คือโสดาปัตติผล สกิทาคามิผล อนาคามิผลและอรหัตตผลได้หรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอรหันต์ สตรีออกบวชจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ควรเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง โสดาปัตติผล สกิทาคามิผล อนาคามิผลและอรหัตตผลได้ พระอรหันต์จึงทูลให้พระพุทธรองค์ระลึกถึงพระอุปการคุณของ

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน อก.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑๑-๓๓๑๗.

^{๑๔} ชื่อวงศ์กษัตริย์วงศ์หนึ่งในเมืองกบิลพัสดุ์ เรียกว่า ศากยวงศ์ หรือ สากิยวงศ์, เรียกกษัตริย์ในวงศ์นี้ว่า ศากยะ หรือ สากิยะ, ถ้าเพศหญิง ใช้น้ำ สากิยา หรือ สากิยานี.

พระนางมหาปชาบดีโคตมีที่ได้อภิบาลเลี้ยงดูพระพุทธองค์มาตั้งแต่พระมารดาทิวงคต ได้ให้เสวยขีรธारा (น้ำนม) มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ตราบจนเจริญ ขอได้โปรดอนุญาตให้สตรีบวชในพระธรรมวินัยเถิด

พระผู้มีพระภาคทรงยอมรับเหตุผลที่พระอานนท์ทูลถามและเสนอ จึงทรงอนุญาตโดยมีเงื่อนไขข้อที่สตอบแก่พระอานนท์ว่า ดูกอรอานนท์ ก็ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมียอมรับครุธรรม ๘ ประการนั้นแหละ จงเป็นอุปสัมปทาของพระนาง พระพุทธองค์มีพุทธานุญาตให้อุปสมบทสตรีเป็นภิกษุณีแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้เข้าไปเฝ้าทูลถามถึงข้อปฏิบัติต่อหญิงสาวิกยานีที่ติดตามเสด็จ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมมีกถาให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีเห็นแจ้ง ให้มีความอาจหาญ เพราะเป็นเค้ามูลของเหตุแรกเกิดการอุปสมบทภิกษุณีและทรงตรัสบอกภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในที่นั้นให้ช่วยกันรับภาระบวชให้โดยตรัสว่า ดูกภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายอุปสมบทภิกษุณีได้ จากนั้นภิกษุทั้งหลายก็ได้อุปสมบทสตรีเป็นภิกษุณีตามพุทธานุญาต

พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้บรรลุโสดาปัตติผลก่อนบวชเป็นภิกษุณี ตั้งแต่ครั้งพระพุทธองค์เสด็จกลับไปโปรดพระประยูรญาติที่เมืองกบิลพัสดุ์ครั้งแรก ในครั้งนั้นพระเจ้าสุทโธทนะทรงได้บรรลุถึงอนาคามีผล ต่อมาพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บวชและเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่ภูฏารคาม ป่ามทาวัน พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาเป็นเฉพาะและทรงแนะนำวิภาวนาประทานแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีและทรงตรัสสังฆสามัคคีที่เป็นอุบายอันทำให้เกิดการปฏิบัติในพระธรรมพระวินัย ให้ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธองค์ ท่านน้อมรับคำสอนของพระพุทธองค์ไปปฏิบัติ โดยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน อยู่ไม่นานก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วนสาวกภิกษุณีทั้ง ๕๐๐ นั้นสำเร็จพระอรหันต์ผลหลังจากฟังธรรมพระนันทกะเถระ ต่อมาเมื่อพระพุทธองค์ประทับ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี พระพุทธองค์ทรงประกาศให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี เป็นยอดเยียมกว่าภิกษุณีทั้งหลาย เอตทัคคะ ฝ่ายรัตติกัญญา ผู้รู้ราตรีนาน คือ นางเป็นผู้เก่าแก่รู้ธรรมก่อนภิกษุณีทั้งหลายและเป็นผู้มีประสบการณ์มาก รู้เหตุการณ์มาแต่แรก เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา

๓.๒.๒ พระเขมาเถรี

พระเขมาเถรี เกิดในราชสกุล กรุงสาละ แคว้นมัททะ พระประยูรญาติ ได้ให้พระ นามว่า เขมา เพราะพระนางมีผิวพรรณเลื่อมเรื่อดั่งสีน้ำทอง เมื่อเจริญพระชันษาแล้วได้อภิเษกสมรสเป็นมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร แห่งนครราชคฤห์

เมื่อพระบรมศาสดา ประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์นั้น พระนางได้สดับ ชำว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงโทษในรูปสมบัติและเพราะความที่พระนางเป็นผู้หลงมัวเมาใน

รูปโฉมของตนเอง จึงไม่กล้าไปเข้าเฝ้าพระทศพลด้วยเกรงว่า พระพุทธองค์จะแสดงโทษในรูปโฉมของพระนาง ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสาร ก็ทรงดำริว่า “เราเป็นอัครอุปถัมภ์ของพระศาสดา แต่อัครมเหสีของอริยสาวกเช่นเรานี้ กลับไม่ไปเฝ้าพระทศพล ข้อนี้อเราไม่ชอบใจเลย” ดังนั้น พระองค์จึงคิดหาอุบายด้วยการให้พวกนักกวีผู้ฉลาด แต่บทกวีประพันธ์ถึงคุณสมบัติความงดงามของพระวิหาร เวฬุวันราชอุทยานแล้ว รับสั่งให้นำไปขับร้องใกล้ ๆ ที่พระนางจะมาเทวีประทับ เพื่อให้ทราบสดับบทประพันธ์นั้น

พระนางได้สดับคำพรรณนาความงดงามของพระราชอุทยานแล้ว ก็มีพระประสงค์จะเสด็จไปชม จึงเข้าไปกราบทูลพระราชาผู้สามี ซึ่งท้าวเธอก็ทรงยินดีให้เสด็จไปตามพระประสงค์ เมื่อพระนางได้เสด็จชมพระราชอุทยานจนสิ้นวันแล้ว ใคร่จะเสด็จกลับ พวกราชบุรุษทั้งหลายได้นำพระนางไปยังสำนักของพระบรมศาสดาทั้ง ๆ ที่พระนางไม่พอพระทัยเลย

พระบรมศาสดาทอดพระเนตรเห็นพระนางกำลังเสด็จมา จึงทรงเนรมิตนางเทพอัปสรนางหนึ่งซึ่งกำลังถือพัดก้านใบตาล ถวายงานพัดให้พระองค์อยู่เบื้องหลัง พระนางจะมาเทวีเห็นนางเทพอัปสรนั้นแล้ว ถึงกับตกพระทัยดำริว่า “แแม่แล้วสิเรา สตรีที่งามปานเทพอัปสร เห็นปานนี้ ยืนอยู่ใกล้ ๆ พระทศพล แม้เราจะเป็นปริจาริกาหญิงรับใช้ของนาง ก็ยังไม่คู่ควรเลย เพราะเหตุไรเราจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจจิตคิดชั่ว หลงมัวเมาอยู่ในรูปเช่นนี้หนอ”

พระนางยื่นทอพระเนตร เพ่งดูสตรีนั้นอยู่ในขณะนั้นเอง พระบรมศาสดาได้ทรงอธิบายให้สตรีนั้น มีสรีระเปลี่ยนแปลง ล่องเลยปฐมวัยแล้วย่างเข้าสู่มัชฌิมวัย ล่วงจากมัชฌิมวัยแล้วย่างเข้าสู่ปัจฉิมวัย เป็นผู้มีหนังเหี่ยวยุ่น ผมหงอก ฟันหัก แก่หง่อม แล้วล้มลงกึ่งพร้อมกัพัดใบตาลนั้น พระนางจะมาเทวี ได้ทอพระเนตรเห็นรูปสตรีนั้น โดยตลอดแล้ว จึงดำริว่า “สรีระที่สวยงามเห็นปานนี้ ยังถึงงามวิบัติอย่างนี้ได้ แม้สรีระของเราก็จักมีคติเป็นไปอย่างนี้เหมือนกัน” ขณะที่พระนางกำลังมีพระดำริอย่างนี้อยู่นั้น พระพุทธองค์ได้ตรัส พระคาถาภาษิตว่า:-

“สัตว์ทั้งหลายผู้กำหนดยินดีด้วยราคะ

ย่อมนตกไปสู่กระแสตันทา

เหมือนแมงมุมติดใยที่ตนถักไว้เอง

นักปราศรัยทั้งหลายตัดกระแสตันทานั้นได้แล้ว

หมดความยึด ย่อมละทุกข์ทั้งปวงไปได้”^{๑๕}

^{๑๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๔๗/๑๔๑.

เมื่อจบพระพุทธดำรัสคาถาภาซิดแล้ว พระนางเขมาเทวีได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภทาทั้งหลายในอิริยาบถที่ประทับยืนอยู่นั่นเอง

ธรรมดาผู้อยู่ครองเรือน เมื่อบรรลุพระอรหัตต์แล้วจำต้องปรินิพพาน หรือไม่ก็บวชเสีย ใน วันนั้น เพราะเพศฆราวาสไม่สามารถจะรองรับความเป็นพระอรหันต์ได้ แต่พระนางรู้ว่าอายุสังขารของตนยังเป็นไปได้ จึงเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ ให้พระเจ้าพิมพิสารพระสวามี ทรงอนุญาตการบวชก่อน แม้พระราชาที่ทรงทราบโดยสัญญาณ คืออาการที่พระนางแสดงว่า บรรลุอุริยธรรมแล้ว ทรงพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ให้พระนางประทับบนวอทอง แล้วนำไปอุปสมบทในสำนักของภิกษุณีสงฆ์

เมื่อพระนางบวชแล้วได้นามว่า “พระเขมาเถรี” เพราะอาศัยเหตุที่พระนางมีปัญญามาก บรรลุพระอรหัตผลทั้ง ๆ ที่อยู่ในเพศฆราวาส พระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องเธอไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่าย ผู้มีปัญญาและทรงแต่งตั้งให้เป็น อัครสาวิกาฝ่ายขวา

๓.๒.๓ พระอุบลวรรณาเถรี

พระอุบลวรรณาเถรี เกิดในตระกูลเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี บิดามารดาได้ตั้งชื่อให้นางว่า อุบลวรรณา ตามนิมิตลักษณะที่นางมีผิวพรรณเหมือนกลีบดอกอุบลเขียว เมื่อนางเจริญวัยเข้าสู่วัยสาว นอกจากจะมีผิวงามแล้ว รูปร่างลักษณะยังคงงาม สุดเท่าที่จะหาหญิงอื่นทัดเทียมได้ จึงเป็นที่หมายปองต้องการของพระราชาและมหาเศรษฐีทั่วทั้งชมพูทวีป ซึ่งต่างก็ส่งเครื่องบรรณาการอันมีค่าไปมอบให้ พร้อมกับสว่ขอเพื่ออภิเษกสมรสด้วย

ฝ่ายเศรษฐีผู้บิดาของนาง รู้สึกลำบากใจด้วยคิดว่า “เราไม่สามารถที่จะรักษาน้ำใจของคนทั้งหมดเหล่านี้ได้ เราควรจะหาอุบายทางออกสักอย่างหนึ่ง” แล้วจึงเรียกลูกสาวมาถามว่า “แม่อุบลวรรณา เจ้าจะสามารถบวชได้ไหม?”

นางได้ฟังคำของบิดาแล้ว รู้สึกร้อนทั่วสรรพางค์กาย เหมือนกับมีคนนำเอาน้ำมันที่เคี่ยวให้เดือด ๑๐๐ ครั้ง ราวลงบนศีรษะของนาง ด้วยว่านางได้สั่งสมบุญมาแต่อดีตชาติและการเกิด ในชาตินี้ ก็เป็นชาติสุดท้ายของนาง ดังนั้น นางจึงรับคำของบิดาด้วยความปิติยินดีเป็นอย่างยิ่ง

เศรษฐีผู้บิดา จึงพานางไปยังสำนักของภิกษุสงฆ์ แล้วให้บวชเป็นที่เรียบบ้อย เมื่อนางอุบลวรรณาบวชได้ไม่นาน ก็ถึงวาระที่จะต้องไปทำความสะอาดโรงอุโบสถ เธอได้จุดประทีปเพื่อขจัดความมืด แล้วกวาดโรงอุโบสถ เห็นเปลวไฟที่ดวงประทีปแล้ว ยึดถือเอาเป็นนิมิต ขณะที่กำลังยืนอยู่นั้น ได้เข้าฉานมีเตโชกสิณเป็นอารมณ์ แล้วกระทำฉานนั้นให้เป็นฐานเจริญวิปัสสนา ก็ได้บรรลุพระอรหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภทาและอภิญญาทั้งหลาย ณ ที่นั้นนั่นเอง

เมื่อพระเถรีสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ได้เที่ยวจาริกไปยังชนบทต่าง ๆ แล้วกลับมาพักที่ป่าอันธวัน สมัยนั้น พระผู้มีพระภาค ยังมีได้ทรงบัญญัติห้ามภิกษุณีอยู่ในป่าเพียงลำพัง ประชาชนได้ช่วยกันปลูกกระท่อมไว้ในป่า พร้อมทั้งเตียง ตั่ง กั้นม่านแล้วถวายเป็นที่พักแก่พระเถรีนั้น

ฝ่ายนั้นนันทมานพ ผู้เป็นลูกชายของลุงของพระเถรีนั้น มีจิตหลงรักนางตั้งแต่มิได้บวชเมื่อ ทราบข่าวว่า พระเถรีมาพักที่ป่าอันธวัน ใกล้เมืองสาวัตถี จึงได้ถือโอกาส ขณะที่พระเถรีเข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถีนั้น ได้เข้าไปในกระท่อม หลบซ่อนตัวอยู่ใต้เตียง เมื่อพระเถรีกลับมาแล้วเข้าไปในกระท่อม ปิดประตูแล้วนั่งลงบนเตียง ขณะที่สายตายังไม่ปรับเข้ากับควมมืดในกระท่อม นันทมานพ ก็ออกมาจากใต้เตียง ตรงเข้าปลุกปล้ำ ช่มชืนพระเถรี ถึงแม้พระเถรีจะร้อง ห้ามว่า:- “เจ้าคนพาล เจ้าอย่าพินาศนิบหนวยเลย เจ้าคนพาล เจ้าอย่าพินาศนิบหนวยเลย”

นันทมานพก็ไม่ยอมเชื่อฟัง ได้ทำการช่มชืนพระเถรีสมปรารถนาแล้ว ก็หลีกหนีไป พอเขาหลบหนีไปได้ไม่ไกล แผ่นดินใหญ่ก็มีอาการ ประหนึ่งว่าไม่สามารถจะรองรับน้ำหนักของเขาเอาไหวได้ จึงอ่อนตัวยุบลง แล้วนันทมานพก็จมดิ่งลงในแผ่นดิน ไปเกิดในอเวจีมหานรก ฝ่ายพระอุบลวรรณาเถรี ก็มีได้ปิดบังเรื่องราวที่เกิดขึ้น ได้บอกแจ้งเหตุที่เกิดขึ้นกับตนนั้นแก่ภิกษุณีทั้งหลาย ต่อจากนั้น เรื่องราวของพระเถรีก็ทราบถึงพระบรมศาสดา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระคาถาภาษิตว่า

“ตลอดเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล
คนพาลย่อมสำคัญบาปดุจน้ำผึ้ง^{๑๖}
แต่เมื่อใดที่บาปให้ผล เมื่อนั้นคนพาลย่อมประสบทุกข์”^{๑๗}

เมื่อกาลเวลาล่วงไป ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมเกี่ยวกับเหตุการณ์ของพระอุบลวรรณาเถรีนั้นว่า “ท่านทั้งหลาย เห็นที่พระชีณาสพทั้งหลายคงจะยังมีความยินดีในกามสุข คงจะยังจะพอใจในการเสพกาม ก็ทำไมจะไม่เสพเล่า เพราะท่านเหล่านั้นมิใช่ไม้ฝุ มิใช่จอมปลวก อีกทั้งเนื้อหนังร่างกายทั่วทั้งสรีระก็ยังคงอยู่ ดังนั้น แม้จะเป็นพระชีณาสพก็ชื่อว่า ยังยินดีในการเสพกาม”

พระบรมศาสดาเสด็จมาแล้ว ตรัสถามทรงทราบเนื้อความที่พวกภิกษุเหล่านั้นสนทนากันแล้วจึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระชีณาสพทั้งหลายนั้น ไม่นิยมยินดีในกามสุข ไม่เสพกามเปรียบเสมือนหยาดน้ำตกลงในใบบัวแล้วไม่ติดอยู่ ย่อมกลิ้งตกลงไปและเหมือนกับเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ย่อมไม่ติด

^{๑๖} หมายถึง สำคัญว่าบาปอกุศลที่ตนทำอยู่ ปรากฏน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจเหมือนน้ำผึ้ง.

^{๑๗} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖๙/๔๘.

ตั้งอยู่บนปลายเหล็กแหลม ฉันทิด ขึ้นชื่อว่า กามก็ยอมไม่ชิมซาบ ไม่ติดอยู่ในจิตของพระชีณาสพ ฉันทิดนั้น”

ต่อมาพระบรมศาสดา ทรงพิจารณาเห็นภัยอันจะเกิดแก่กุลธิดา ผู้เข้ามาบวชแล้วพักอาศัย อยู่ในป่า อาจจะถูกคนพาลลามก เบียดเบียนประทุษร้าย ทำอันตรายต่อพรหมจรรย์ได้ จึงรับสั่งให้ เชิญพระเจ้าปเสนทิโกศลมาเฝ้า ตรัสให้ทราบพระดำริแล้ว ขอให้สร้างที่อยู่อาศัย เพื่อนางภิกษุณีสงฆ์ในบริเวณใกล้ ๆ พระนครและตั้งแต่นั้นมา ภิกษุณีก็มีอาวาสอยู่ในบ้าน ในเมืองเท่านั้น

พระอุบลวรรณาเถรี ปรากฏว่าเป็นผู้ชำนาญในการแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ดังจะเห็นได้ในวันที่พระบรมศาสดาทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์นั้น พระเถรียกกราบทูลอาสาขอแสดงฤทธิ์ เพื่อต่อสู้กับพวกเดียรฉัตรแทนพระพุทธองค์ด้วยและทรงอาศัยเหตุนี้ จึงได้ทรงสถาปนาพระอุบลวรรณาเถรีนี้ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่าย ผู้มีฤทธิ์และเป็นอัครสาวิกา ฝ่ายซ้าย

๓.๒.๔ พระปฎาจาราเถรี

นางปฎาจาราเป็นธิดาของเศรษฐีอยู่ในกรุงสาวัตถี นางเป็นผู้มีโฉมงาม ทำให้บิดาและมารดาเป็นห่วงยิ่งนัก จึงให้นางอยู่แต่บนปราสาทชั้นที่ ๗ ไม่ให้คบหากับบุคคลภายนอก มีคนคอยรับใช้ทั้งชายหญิงมากมาย ฝ่ายลูกสาวก็รู้สึกเหมือนว่า ตนเองเหมือนติดคุกเพราะไม่มีโอกาสได้ออกเห็นนอกปราสาทเลย ครั้นแล้วนางก็ได้คบรักกับคนใช้ จนกระทั่งมีอะไรกันอย่างลับ ๆ ครั้นต่อมา บิดามารดาได้รับหมั้นกับชายหนุ่มที่มีฐานะเท่าเทียมกัน

เมื่อนางรู้ จึงเอาเรื่องนี้ไปปรึกษาผู้เป็นคนรัก แล้วนางจึงพูดว่า ถ้าคุณรักฉัน คุณต้องพาฉันหนี ชายหนุ่มผู้เป็นคนรักจึงตอบตกลง จึงวางแผนร่วมกัน โดยให้นางปลอมตัวเป็นนางทาสี เอาผ้าขาวทาตามตัวแล้วทำผมยุงและนุ่งห่มผ้าปอน ๆ พอคนใช้เผลอ นางจึงออกมาแล้วรีบเดินตรงไปที่ประตูเมืองซึ่งเป็นที่ ๆ นางนัดกับคนรักไว้ พอเศรษฐีได้รู้ว่า ลูกตนเองหนีไปกับคนรัก ก็ได้แต่เศร้าโศกเสียใจ ชายหนุ่มได้พานางไปอาศัยอยู่ชายแดนแคว้นโกศล ประกอบอาชีพทำไร่ไถนา นางปฎาจาราทำการงานทุกอย่างที่แม่บ้านพึงต้องทำอย่างไม่ย่อท้อ

ต่อมานางปฎาจาราได้ตั้งท้อง จึงบอกกับสามีว่า ตนจะไปคลอดที่บ้านบิดามารดา เพราะเป็นสิริมงคลแก่ตนและเด็กที่เกิดใหม่ แต่สามีคัดค้านเพราะกลัวว่า บิดามารดาของนางจะโกรธและสั่งให้คนโบยจนตายก็ได้ เมื่อนางรู้ว่าสามีไม่ให้ไป เมื่อสบโอกาสพอสามีออกไปทำงานในป่า จึงบอกกับเพื่อนบ้านว่า ถ้าสามีกลับมาให้บอกว่า ตนไปคลอดลูกที่บ้านบิดามารดา ฝ่ายสามีพอทราบข่าวก็ออกไปตามหานาง ในที่สุดก็ตามไปพบและอ่อนวอนให้นางกลับมา ในขณะที่นั้นนางก็ปวดท้องคลอดลูก

ในที่สุดนางก็คลอดบุตรแล้วนางก็คิดว่า ไม่จำเป็นที่ต้องกลับบ้านแล้ว จึงกลับมาบ้านป่า ผ่านไปอีก ๑ ปี นางก็ตั้งครรภ์เป็นครั้งที่ ๒ และได้อ่อนวอนสามีให้พากลับไปบ้านบิดามารดา แต่สามีนางไม่ยอม นางจึงเอาลูกน้อยหนีกลับไปบ้านบิดามารดา

เมื่อสามีกลับมาไม่เห็นลูกและภรรยาจึงออกตามหา เมื่อได้พบนางจึงอ่อนวอนให้กลับบ้าน ขณะนั้นเอง นางก็เกิดเจ็บท้องคลอดลูกออกมา ขณะเดียวกัน ก็เกิดฝนตกลงมาอย่างแรง สามีจึงบอกกับภรรยาว่า เดี่ยวพี่จะไปตัดไม้ที่จอมปลวก เพราะมีใบคกหนาสามารถกันฝนได้ดี ให้นางรออยู่ตรงนี้กับลูก พอสามีของนางกำลังตัดจอมปลวกอยู่นั้น ก็มีงูเลื้อยออกมา งูจึงกัดสามีของนางตาย

นางทนไม่ไหว ก็ได้คลอดลูกออกมาอย่างทุลักทุเล พอฝนหยุดตกนางกับลูก ๆ จึงออกไปตามสามี พบว่า สามีนอนตายตัวเขียว นางร้องไห้แล้วรำพันว่า เพราะความดีร้ายของเราแท้ ๆ นางตัดสินใจเดินทางไปบ้านบิดามารดา เมื่อถึงแม่น้ำขวางกั้นระหว่างทาง นางไม่มีกำลังเพียงพอที่จะเอาลูกสองคนไปพร้อมกันได้ เพราะนางเพิ่งคลอดลูกและกระแสน้ำอันเชี่ยว จึงบอกให้ลูกคนโตรอก่อน แล้วนางก็พอลูกคนเล็กข้ามไป พอถึงฝั่งนางเอาลูกวางไว้ที่ริมตลิ่ง พอถึงกลางแม่น้ำมีเหยี่ยวตัวหนึ่งบินผ่านมา พอเห็นลูกของนางนึกว่าเป็นเนื้อ จึงโฉบเอาลูกของนางไป นางเห็นดังนั้น จึงตบมือตะโกนไล่เหยี่ยว ลูกคนโตเห็นแม่ตบมือนึกว่าเรียก จึงเดินลงน้ำแล้วถูกระแสน้ำพัดไป นางร้องไห้เสียใจหมดแรงกายแรงใจ นางเดินโซเซแบบหมดอาลัยตายอยาก มุ่งหน้าไปเมืองสาวัตถี จุดมุ่งหมายคือบ้านบิดามารดา พอใกล้ถึงบ้านบิดามารดา นางจึงถามคนที่เดินสวนมาว่า คุณลุงคะรู้จักบ้านเศรษฐีไหมคะ ลุงคนนั้นจึงตอบว่า รู้จักเป็นอย่างดี เมื่อคืนมีฝนตกหนักมากและพายุก็แรง มันช่างหน้าเศร้าจริง ๆ พายุเมื่อคืนนี้แหละ ทำให้ปราสาทของเศรษฐีถล่มลงมาทับเศรษฐีภรรยาและลูกชายตายพร้อมกันทั้งครอบครัวเลย พอนางได้ทราบข่าวร้ายที่สุดแสนสะเทือนใจ นางไม่รู้สีกตัว แม้เสื้อผ้าที่ปกปิดร่างกายอยู่นั้น ก็หลุดออกจากร่างกาย นางกลายเป็นคนวิกลจริตไปแล้ว ร้องไห้รำพันเดินเปลือยกายโซซ่านไปมา จนกระทั่งมาถึงพระเชตะวันมหาวิหาร ขณะนั้น พระบรมศาสดากำลังเทศนาโปรดพุทธบริษัทอยู่ พวกพุทธบริษัทก็คิดกันไม่ให้เข้ามา พระผู้มีพระภาคทรงทรงทราบด้วยญาณว่า นางทำความดีมาแล้ว จึงตรัสว่า พวกท่านจึงหลีกทาง ปล่อยให้นางเข้ามา พระองค์ตรัสกับนางว่า จงกลับมาได้สติเถิดนางหญิง เมื่อนางได้สติก็รู้ละอายที่ตนอยู่ในสภาพเปลือย นางจึงรีบนั่งลงและขณะนั้นเองมีพุทธบริษัทคนหนึ่งโยนผ้าห่มให้ นางจึงรีบคลุมตัว แล้วนางทูลว่า ขอพระองค์เป็นที่พึ่งแก่หม่อมฉันด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เธอมาสู่สำนักของผู้ที่สามารถเป็นที่พึ่งพาอาศัยให้เธอได้แล้ว เธอไม่ควรประมาท มัวแต่นั่งโศกเศร้าเสียใจ ซึ่งไม่ก่อผลดีให้แก่ตัวเราเองและผู้ตายไปแล้ว แล้วตรัสภาษิตว่า

“บุคคลเมื่อถึงคราวจะตาย

บุตรทั้งหลายก็ต้านไว้ไม่ได้

บิดาก็ต้านไว้ไม่ได้

พวกพ้องก็ต้านไว้ไม่ได้

แม้ญาติก็ต้านไว้ไม่ได้

บัณฑิตผู้สำรวมในศีล รู้ความจริงนี้แล้ว

พึงรีบเร่งชำระทางอันจะนำไปสู่นิพพาน”^{๑๘}

หลังจากนั้น นางก็บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณี ตั้งหน้าตั้งตาบำเพ็ญเพียรจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ วันหนึ่งนางเอามือน้ำตักล้างเท้า เทน้ำลงไป น้ำไหลไปได้หน่อยหนึ่งแล้วขาด เทลงครั้งที่ ๒ น้ำได้ไหลไปไกลกว่าเดิม เทน้ำครั้งที่ ๓ น้ำไหลไปไกลกว่าครั้งที่ ๒ นางถือเอาน้ำนั้นเป็นอารมณ์ กำหนดวัยทั้ง ๓ คือ วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยชรา เหมือนเราเทน้ำลงไปครั้งแรก ตายตอนเด็กก็มี ตายตอนหนุ่มสาวก็มี ตายตอนแก่ก็มี นางจึงเข้าใจในหลักธรรมและเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาแก่พระปฎาจารว่า

“ผู้เห็นความเกิดและความดับ แม้มมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว

ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นความเกิดและความดับ”^{๑๙}

ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”^{๒๐}

พระปฎาจาราเถรี ได้รับการยกย่องจากองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าเป็นผู้เคร่งครัดในพระวินัยอย่างยิ่ง ประสบการณ์ชีวิตแต่เบื้องหลังของนาง กลายเป็นประโยชน์ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ นางเป็นผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับความทุกข์โศกของชีวิต เมื่อผ่านพ้นไปแล้ว ก็ได้นำเอาประสบการณ์นั้นมาสอนภิกษุณีและสตรีทั้งหลายได้เป็นอย่างดี

เป็นผู้มีความตั้งใจจริง ทำตามที่ตั้งใจเอาไว้ให้สำเร็จ ตั้งแต่เป็นเด็กสาว แต่เนื่องจากไม่มีประสบการณ์และขาดวิจารณญาณ จึงทำให้เกิดการผิดพลาดในชีวิต เมื่อครั้งแต่งงานกับคนที่ตนรัก ไม่ต้องการแต่งงานกับคนที่บิดามารดาหามาให้ แม้จะต้องหนีออกจากบ้านไปอยู่กับคนที่ตนรัก ต่อเมื่อนางได้บวชเป็นภิกษุณีแล้ว นางได้สานต่อความตั้งใจจริงในทางที่ถูกต้อง คือตั้งใจศึกษาพระวินัยให้เชี่ยวชาญ ก็ไม่ลดละความพยายาม นางได้ใช้วิริยะอุตสาหะเป็นอย่างมาก จนสำเร็จจสมความปรารถนา ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีอื่นในด้านนี้

^{๑๘} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๘-๒๘๙/๑๒๒.

^{๑๙} เห็นความเกิดและความดับ หมายถึงเห็นความเกิดและความดับของขันธ ๕.

^{๒๐} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๑๓/๖๕.

เป็นผู้แนะแนวทางชีวิตที่ดี ชีวิตของพระปฎาจารย์เถรี เป็นชีวิตที่มากด้วยประสบการณ์ ได้ผ่านมาทั้งความสุขสมหวังและความทุกข์ ความผิดหวังอย่างสาหัส จนเกือบจะกลายเป็นคนบ้า เมื่อนางได้ผ่านพ้นช่วงวิกฤตแห่งชีวิต เข้าสู่ร่มเงาแห่งพระพุทธศาสนาแล้ว ประสบการณ์เหล่านั้น กลับเป็นประโยชน์แก่นางและผู้อื่นอย่างมาก จนนางได้รับการยกย่องว่าเป็นครูผู้ยิ่งใหญ่ของพวกเขา

๓.๒.๕ พระรูปนันทาเถรี

ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ก่อนภัทรกัปนี้ พระนางรูปนันทาเถรีได้ฟังพระพุทธพจน์ ของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระแล้วมีใจยินดี มีจิตประกอบด้วยเมตตาบำรุงพระพุทธองค์ด้วยปัจจัย ทั้งหลายตลอดชีวิต ด้วยกุศลกรรมที่ได้ทำไว้ดีนั้น ด้วยการตั้งเจตจำนงไว้ เมื่อละร่างกายมนุษย์ได้ ไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จุตจากสวรรค์ชั้นนั้น แล้วไปสู่สวรรค์ชั้นยามา จุตจากนั้นแล้วไปสวรรค์ชั้น ดุสิต จุตจากนั้นแล้วไปสวรรค์ชั้นนิมมานรดี จุตจากนั้นแล้วไปสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี นางเกิดใน ภพใด ๆ ก็ได้ครองตำแหน่งราชมเหสีในภพนั้น ๆ จุตจากสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี แล้วมาเกิดเป็น มนุษย์ ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิและพระเจ้าเอกราช เป็นผู้มีความสุขในที่ทุกสถาน

ในภพนี้ นางเป็นพระธิดาแห่งพระเจ้าสุทโธทนะ ในกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นผู้มรูปร่างงามเป็นสิริ มีนามว่า นันทา ในพระนครกบิลพัสดุ์ นอกจากพระนางยโสธราแล้ว นางงามกว่านารีทั้งปวง พระ นางทรงดำริว่า พระผู้มีพระภาคได้สละราชสมบัติออกผนวชเป็นพระพุทธเจ้า ราหุล พระนันทะ เจ้า พี่รอง พระมารดาที่ทรงผนวชแล้ว จึงเสด็จเข้าไปสู่สำนักภิกษุณีทั้งหลาย แล้วทรงผนวชเพราะ สิ้นเหาในพระญาติเท่านั้น หาใช่เพราะศรัทธาไม่ได้มีพระนามว่า รูปนันทา เพราะเป็นผู้มีพระโฉม อันวิไล

พระนางได้ยินว่า พระศาสดาตรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยงเป็น ทุกข์ เป็นอนัตตา จึงไม่เสด็จไปเข้าเฝ้าพระศาสดา ด้วยเกรงว่าพระองค์จะพึงตรัสโทษในรูปของพระ นาง ชาวพระนครสาวัตถิ นิยมประชุมฟังธรรมในพระเชตวันในเวลาเย็น แม้ภิกษุณีสงฆ์ก็ไปวิหารฟัง ธรรม ครั้นฟังธรรมแล้ว ก็กล่าวแต่คุณกถาของพระศาสดา

พระนางรูปนันทาได้สดับคำพรรณนาคุณของพระตถาคตจากสำนักพวกภิกษุณีและพวก อุบาสิกา จึงทรงดำริว่า พระนางจะไปกับพวกภิกษุณีเพื่อเฝ้าพระตถาคตฟังธรรม จักไม่แสดงตนเลย พระผู้มีพระภาคทรงรู้ว่า พระนางรูปนันทาจักมา ได้ทรงดำริถึงธรรม เพื่อเป็นที่สบายของพระนาง ทรงตกลงพระหฤทัยว่า พระนางรูปนันทา ยึดติดในรูป มีความเยื่อใยในอรรถภาพอย่างรุนแรง การ บรรเทาความเมาในรูปด้วยรูปนั้นแล เป็นที่สบายของพระนาง ดุจการบ่งหนามด้วยหนาม ทรงนิรมิต หนิงด้วยกำลังพระฤทธิ์ มีรูปสวยพริ้ง อายุราว ๑๖ ปี ประดับด้วยอาภรณ์ทุกอย่าง ยืนถวายนางพัต ในที่ใกล้พระองค์ มีพระศาสดาและพระนางเท่านั้นที่ทรงเห็นรูปหนิงนั้น พระนางแลดูหนิงนั้นแล้ว

ทรงแลดูอัฐภาพของตน รู้สึกว่าตนเหมือนนางกาซึ่งอยู่ข้างหน้านางพระยาหงส์ทอง ได้มีสีเนหาในรูปนั้นอย่างรุนแรง พระผู้มีพระภาคทรงทราบความยินดีอย่างสุดซึ่งในรูปนั้นของพระนาง จึงทรงแสดงรูปนั้นให้ล่วงภาวะของผู้มีอายุ ๑๖ ปี มีอายุราว ๒๐ ปีและแสดงความแปรเปลี่ยนของหญิงนั้นไปโดยลำดับ คือ เพศหญิงคลอดบุตรครั้งเดียว เพศหญิงกลางคน เพศหญิงแก่ เพศหญิงแก่คร่ำคร่าแล้ว เพราะชรา มีฟันหัก ผมหงอก หลังโก่ง มีซี่โครงขึ้นดุจกลอน มีไม้เท้ายันข้างหน้างันอยู่ แล้วทรงแสดงรูปหญิงนั้นอันโรคครอบงำ ทิ้งไม้เท้าและพัดใบตาล ร้องเสียงขรม ล้มลงที่ภาคพื้น จมลงในปัสสาวะและอุจจาระของตน กลิ้งเกลือกไปมา พระนางเห็นรูปหญิงนั้นแปรเปลี่ยนโดยลำดับ ก็ทรงเบื่อหน่ายรูปนั้นโดยลำดับ เมื่อทรงเห็นหญิงนั้นจมลงในปัสสาวะและอุจจาระของตน ก็ทรงเบื่อหน่ายเต็มที เมื่อหญิงนั้นเป็นศพพองขึ้น มีหนอนไหลออกจากปากแผลทั้ง ๙ และฝูงสัตว์รุมแย่งกันกิน พระนางพิจารณาซากศพนั้นแล้ว ทรงเห็นอัฐภาพโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ความแก่ ความเจ็บและความตายจักมาถึงแก่อัฐภาพของพระนางอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะความที่พระนางทรงเห็นโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยงนั่นเอง จึงทรงเห็นแล้วโดยความเป็นทุกข์และโดยความเป็นอนัตตา จิตมุ่งตรงต่อกรรมฐาน

พระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่า พระนางไม่อาจทำที่พึ่งแก่ตนได้เอง จึงทรงแสดงธรรมด้วยอำนาจธรรมเป็นที่สบายของพระนาง ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ร่างกายนี้ถูกสร้างให้เป็นนครแห่งกระดูก
ฉาบด้วยเนื้อและเลือด เป็นที่สถิตแห่งความแก่
ความตาย ความถือตัวและความลบหลู่กัน”^{๒๑}

พระนางรูปนั้นทาทรงส่งญาณไปตามกระแสเทศนา บรรลุโสดาปัตติผล เพื่ออบรมวิปัสสนาเพื่อมรรคผลทั้งสามให้ยิ่งขึ้นไป พระผู้มีพระภาคจึงตรัสให้พระนางอย่าทำความเข้าใจว่า สาระในสรีระนี้มีอยู่ เพราะสาระในสรีระนี้แม้เพียงเล็กน้อย ก็ไม่มี สรีระนี้อันกรรมยกกระดูก ๓๐๐ ท่อน ขึ้นสร้างให้เป็นนครแห่งกระดูกทั้งหลาย แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า “สรีระอันกรรมทำให้เป็นนครแห่งกระดูกทั้งหลาย ฉาบด้วยเนื้อและโลหิต เป็นที่ตั้งลงแห่งชรา มรณะ มานะและมักขะ” ในกาลจบเทศนา พระนางรูปนั้นทาเถรีได้บรรลุพระอรหัตตผล

๓.๓ สรุป

พระพุทธองค์ทรงเสนอทัศนะใหม่ที่ค้ำกับทัศนะเดิม โดยแสดงให้เห็นว่า สตรีและบุรุษมีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้เพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำไม่ใช่การสรุปจบที่

^{๒๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๐/๗๘.

บุรุษเพศ หรือสตรีเพศ บุตรีอาจดีเสมอ หรือดีกว่าบุตรได้ ฐานะของสตรีในสมัยพุทธกาล จัดว่าดีกว่า สมัยก่อนพุทธกาลที่เปรียบสตรีเหมือนวัตถุ หรือสินค้า ไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตน ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก มีกรณี que แสดงให้เห็นว่า สตรีได้รับอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้นบ้าง การ แต่งงานเริ่มเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับหญิงสาว ความคิดเรื่องการแต่งงานเริ่มเปลี่ยนไปจากประเพณี ความเชื่อถือดั้งเดิมที่จำเป็นต้องประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและฉลองอย่างเอิกเกริกภายใต้การ แต่งงาน

ในพระพุทธศาสนาจะไม่มีพิธีกรรมเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ แต่กลายเป็นเรื่องทาง การบ้านการเมือง ไม่ใช่เรื่องทางศาสนา นอกจากนี้ การที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้สตรีบวชก็ เป็นการปูทางเพื่อเสรีภาพทางศาสนาอย่างสมบูรณ์ให้แก่สตรี นับเป็นความสำเร็จอย่างแท้จริง เพราะการยอมรับสตรีเข้าในหมู่สงฆ์ เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนาและประกอบพิธีกรรม ทางศาสนาได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่ง หรือขึ้นอยู่กับผู้อื่นในการจะเข้าถึงจุดหมายในทางศาสนา สตรี ในทัศนะของพระพุทธศาสนา จึงมีเสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตอย่างอิสระและสามารถลิขิตชีวิตตนเองได้ อย่างเสรี พระพุทธศาสนานอกจากจะช่วยให้สตรีมีส่วนร่วมในชีวิตพรหมจรรย์ ยังช่วยยกสถานภาพ สตรีในทางโลก (ฆราวาส) ให้สูงขึ้นด้วย

การที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี เป็นยกระดับของสตรีขึ้นอย่าง มาก ทั้งยังเป็นการยกสถานภาพของสตรีโดยตรง การยอมรับว่า สตรีมีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมได้ เท่าเทียมกับบุรุษ จุดนี้เองที่เป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนา ศาสนาจึงเป็นศาสนาที่เปิดโอกาสให้ สตรีได้มีสิทธิ หน้าที่ บทบาททั้งในสังคมและในระดับวิญญาน โดยมีบทบาทสำคัญในการให้ อิสรภาพทางจิตวิญญานแก่สตรีและมีความชัดเจนขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับสตรีในสังคมของศาสนา พราหมณ์ พระพุทธศาสนายอมรับว่า สตรีมีความสามารถเท่าเทียมบุรุษในการที่จะบรรลุธรรม เช่นเดียวกัน โดยการปฏิบัติธรรมนั้น ไม่มีการแบ่งแยกเพศสถานะ

การยกระดับสถานภาพของสตรี ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย เป็น ความสำเร็จขั้นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ในการยอมรับสตรีว่า มีความสามารถเท่าเทียมบุรุษ ถือ เป็นการก้าวเข้าสู่สิทธิมนุษยชนโดยปราศจากอคติในทางเพศ พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่ให้ สิทธิความเสมอภาคระหว่างบุรุษกับสตรีอย่างเท่าเทียมกัน สตรีอินเดียในสมัยนั้น จึงมีอิสระที่จะ ตัดสินใจและเลือกปลายทางชีวิตของตน โดยการมีสิทธิที่จะเข้าถึงการหลุดพ้นทางจิตวิญญาน ซึ่ง เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า บุรุษและสตรีมีสิทธิเท่าเทียม กันที่จะหลุดพ้นทางจิตวิญญานได้โดยไม่มีการแบ่งแยกทางเพศ

ดังนั้น สตรีในสมัยพุทธกาล จึงมีความเป็นอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ มากขึ้นและพระพุทธศาสนายอมให้มีการเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมด้านสตรีและไม่ให้ความสำคัญในพิธีกรรม การบวงสรวง ซึ่งเป็นกิจกรรมของศาสนาพราหมณ์ โครงสร้างของพระพุทธศาสนา จึงมีความแตกต่างจากความเชื่อตามวัฒนธรรมประเพณีของศาสนาพราหมณ์ในอินเดียโบราณที่ว่า การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ที่สามีและภรรยาจะต้องทำพิธีกรรมร่วมกัน หรือความเชื่อที่ว่า บิดามารดาจะได้ขึ้นสวรรค์ก็ด้วยการอาศัยพิธีกรรมที่บุตรทำให้ กฎเกณฑ์เหล่านี้เป็นการบังคับให้สตรีจะต้องแต่งงาน เพื่อให้มีสิทธิประกอบพิธีกรรมร่วมกับสามีและจะต้องมีบุตร เพื่อที่บุตรจะได้พาเธอและสามีไปเกิดในสวรรค์ได้^{๒๒}

พระพุทธศาสนา มิได้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรม หรือการบวงสรวง ทำให้สตรีเป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ของศาสนาและสังคมในสมัยนั้นและสามารถที่จะหลุดพ้น หรือบรรลุนิพพานได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาสามีและบุตร การที่พระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า สตรีมีความสามารถเท่าเทียมกับบุรุษ ในการที่เข้าถึงการหลุดพ้นอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายอมรับมานานแล้วว่า สตรีและบุรุษต่างมีความสามารถและมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยไม่เลือกเพศ หากพิจารณาถึงสตรีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มแรก “ภิกษุณี” ซึ่งเป็นสตรีที่เลื่อมใสและอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีได้มาจากชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง แต่มาจากทุกชนชั้นวรรณะทางสังคมอินเดีย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับสตรีโดยทั่วไป ทำให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทางพระพุทธศาสนา เพราะทุกคนจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเดียวกันและจะได้รับการปฏิบัติต่อในฐานะเสมอกัน

อีกกลุ่มหนึ่งคือ อุบาสิกา ซึ่งเป็นการยอมให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะ มาแสวงหาความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ถือเป็นการส่งเสริมเสรีภาพและความเป็นปัจเจกบุคคลของสตรีได้โดยตรงและในส่วนหนึ่งก็เป็นกลุ่มที่ให้การสนับสนุน อุปถัมภ์และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ช่วยกันส่งเสริมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

---

^{๒๒} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **มาตสตรีในพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๒๐.

บทที่ ๔

สิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาได้กล่าว สิทธิและความเสมอภาคของสตรีไว้อย่างไร รวมทั้งมีคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสตรีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม หากศึกษาสำรวจคัมภีร์ทั้งหมดโดยตลอดแล้วอาจกล่าวได้ว่า การเปรียบเทียบกับข้อความที่สรรเสริญ หรือพูดถึงสตรีในแง่บวกมีมากกว่าในแง่ลบ พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการให้อิสราภาพในสังคมของศาสนาพราหมณ์ในสมัยนั้น ผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนาจากสภาพสังคมในปัจจุบัน มักจะกล่าวโจมตีว่า พระพุทธศาสนากดขี่สตรี ไม่ให้ความเสมอภาคเท่าเทียมกันกับบุรุษ เช่นการที่ไม่ยอมให้สตรีบวชตั้งแต่ต้นจริง ๆ แล้วสตรีภายใต้พระพุทธศาสนามีอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาได้ทุกอย่าง พระพุทธศาสนาไม่มีข้อยกเว้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งบุรุษและสตรี เพราะตระหนักดีว่า ความแตกต่างระหว่างสตรีและบุรุษโดยแท้จริงแล้ว ไม่มีความหมาย หรือความสำคัญอะไรเลย เพราะต้องมีความทุกข์ ความเดือดร้อนเหมือน ๆ กัน สตรีจึงจัดอยู่ในสถานภาพที่ควรยกย่องเพราะฐานะที่สำคัญของสตรีก็คือ ความเป็นแม่ของลูก พระผู้มีพระภาคนับเป็นศาสดาองค์แรกที่ทรงประทานเสรีภาพ ความเสมอภาคให้แก่สตรีตลอดจนประทานอุปสมบทกลายเป็นภิกษุณีได้ เพราะทรงเห็นว่า สตรีนั้นมีความสามารถไม่น้อยไปกว่าบุรุษเลย พระผู้มีพระภาคทรงยอมรับให้สตรีได้บวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งในสมัยนั้นผู้หญิงเป็นที่ดูถูกดูแคลนของสังคมในยุคนั้น กรณีที่ว่าผู้หญิงไม่ควรได้รับการอุปสมบทและไม่อาจจะบรรลุธรรมได้

๔.๑ สิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้อุบัติขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์แก่ชายเท่านั้นหรือมิใช่เลย พระองค์ทรงยังประโยชน์แก่หญิงและชาย สตรีและบุรุษนอกเหนือจากความเสมอภาคภายใต้กฎธรรมชาติ พระพุทธศาสนาถือว่า ในด้านปัญญา คุณธรรม ความสามารถแล้ว สตรีเสมอบุรุษ แม้สตรีจะปราดเปรื่องเรื่องปัญญาเสมอเหมือนบุรุษ แต่สตรีก็คือสตรี บุรุษก็คือบุรุษ ทั้งสองจำเป็นต้องรักษาภาวะเพศให้เหมาะสมกับสภาวะของตน จริงอยู่งานบางอย่าง สตรีอาจจะทำได้เช่นบุรุษ แต่ถึงอย่างไร ก็ต้องคำนึงถึงสภาวะและความเหมาะสมด้วย อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อฐานะของสตรีนั้นเห็นได้ชัดโดยการเปรียบเทียบฐานะของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาลกับสังคมของชาวพุทธ การอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นประวัติศาสตร์ตอนสำคัญของสตรีอินเดียและ

ทั่วโลก เพราะพระพุทธเจ้าถือว่า เป็นพระศาสดาพระองค์แรกที่มีมองเห็นสิทธิมนุษยชนและความเสมอภาคกัน พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า สตรีก็มีศักยภาพและสติปัญญาเท่าเทียมกับบุรุษในการตรัสรู้ธรรม อาจจะกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นนักต่อสู้เพื่อสิทธิของสตรีคนแรกของโลก

๔.๑.๑ ความหมาย สิทธิ

สตรีมักจะได้รับทุกข์จากการถูกกดขี่แบ่งแยก การกดขี่ข่มเหงเหล่านี้มีภูมิหลังอยู่ทั้งในศาสนา จารีตประเพณี วัฒนธรรม รากเหง้าของทัศนคติของบุรุษเป็นใหญ่ได้แผ่ซอกซอนครอบงำอยู่ในสถาบันทางสังคม ในทัศนคติ ในปทัสสถานทางสังคม ในจารีตประเพณี ในศาสนาและในค่านิยมของสังคมที่บุรุษเป็นใหญ่ ข้ามผ่านพรมแดนทั้งมวล ไม่ว่าจะเป็นชนชั้น วัฒนธรรม วรรณะ หรือเผ่าพันธุ์

สตรีมีสิทธิที่จะได้รับความเคารพและเห็นคุณค่า แม้ในงานบ้าน จะต้องได้รับการคุ้มครองสวัสดิภาพและสิทธิทางเพศและต้องได้รับการคุ้มครองเป็นพิเศษ มิให้ทำงานที่อาจจะเป็นอันตรายในขณะตั้งครรภ์ สตรีจะต้องมีสิทธิอย่างสมบูรณ์ในสิทธิทางร่างกายและทางเพศของตน โดยเป็นอิสระจากการแบ่งแยก หรือการบังคับขู่เข็ญใด ๆ

สิทธิ หมายถึง อำนาจ หรือผลประโยชน์ของบุคคลที่มีกฎหมายให้ความคุ้มครอง โดยบุคคลอื่นจะต้องให้ความเคารพ จะละเมิดล่วงเกิน หรือกระทำการใด ๆ อันก่อให้เกิดการกระทบกระเทือนต่อสิทธิของบุคคลไม่ได้

สิทธิสตรี คือ สิทธิและการให้สิทธิแก่สตรีและเด็กหญิงในสังคม

๔.๑.๒ สิทธิสตรีสมัยพุทธกาล

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพของอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้น สิทธิและเสรีภาพของชายมีมากกว่าสตรี สตรีมีสิทธิและโอกาสได้บวชเป็นภิกษุณีถูกต้องตามพุทธบัญญัติ ส่วนการบวชของสตรีในประเทศไทย ได้เพียงเป็นแม่ชีและอุบาสิกา แต่ต่างก็ได้ปฏิบัติถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้า^๒

สตรีอินเดียจึงมีสถานภาพด้อยกว่าบุรุษ ในด้านครอบครัว สตรีผู้มีบทบาทหน้าที่เป็นมารดา เป็นธิดา หรือเป็นบุตรบุญธรรม เป็นภรรยา เป็นลูกสะใภ้ ล้วนต้องมีความอดทนต่อคนใน

---

^๑ สิทธิ, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://www.nongkwang.go.th/site/attachments/article/94/1.pdf>

^๒ พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง), “การศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ

ครอบครัวที่มีความเชื่อตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมที่ทำสืบต่อกันมาสูงมาก สตรีไม่มีสิทธิในด้านพิธีกรรม บุรุษเท่านั้นเป็นผู้ทำพิธีกรรมทางศาสนา สิทธิ เสรีภาพของสตรีเมื่อเปรียบเทียบกับบุรุษแล้วอยู่ในวงจำกัด เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก สตรีเริ่มมีสิทธิ เสรีภาพ และมีการพัฒนาศักยภาพเพิ่มขึ้น เนื่องจากสตรีเริ่มมีการศึกษา มีโอกาสฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วประพฤติตนตามหลักอริสัจสี่สิกขา อธิจิตสิกขาและอธิปัญญาสิกขา ทำให้สตรีมีคุณธรรมไม่ด้อยไปกว่าบุรุษ อีกทั้งยังสามารถถ่ายทอดหลักธรรมซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แก่บุคคลอื่นที่ต้องการฟังธรรมได้เป็นอย่างดี^๓

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง สิทธิ หน้าที่ บทบาทและความเสมอภาคของสตรีไว้ รวมทั้งมีคำสอนที่เกี่ยวกับการคุ้มครองสตรีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม สตรีภายใต้พระพุทธศาสนามีอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาได้ทุกอย่าง พระพุทธศาสนาไม่มีข้อยกเว้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งบุรุษและสตรี เพราะตระหนักดีว่า ความแตกต่างระหว่างสตรีและบุรุษโดยแท้จริงแล้ว ไม่มีความหมาย หรือความสำคัญอะไรเลย เพราะต้องมีความทุกข์ความเดือดร้อนเหมือนกัน สตรีจึงจัดอยู่ในสถานภาพที่ควรยกย่องเพราะฐานะที่สำคัญของสตรีก็คือ ความเป็นแม่ของลูก พระพุทธเจ้านับเป็นศาสดาองค์แรกที่ทรงประทานเสรีภาพ ความเสมอภาคให้แก่สตรี ตลอดกระทั่งประทานอุปสมบทเป็นภิกษุณีได้ เพราะทรงเห็นว่า สตรีนั้นมีความสามารถไม่น้อยไปกว่าบุรุษเลย พระพุทธเจ้าทรงยอมรับให้สตรีได้บวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งในสมัยนั้นผู้หญิงเป็นที่ดูถูกดูแคลนของสังคมในยุคนั้น กรณีที่ว่า ผู้หญิงไม่ควรได้รับการอุปสมบทและไม่อาจจะบรรลุธรรมได้ มีข้อความซึ่งอาจมองได้ว่า เป็นการกีดกันทางเพศซึ่งเป็นข้อความตามกาลสมัย

เรื่องสิทธิสตรีเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเกาฏิลยะได้แสดงความใจกว้างต่อผู้หญิง โดยได้กำหนดสิทธิต่าง ๆ ที่ผู้หญิงพึงได้รับ แต่ก็มีข้อว่า สตรีจะมีอิสระเต็มที่ โดยเฉพาะในเรื่องเสรีภาพทางเพศที่สตรีบางคนบางพวกในปัจจุบันเรียกร้อง เพราะเกาฏิลยะไม่ได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องเพศในแง่ที่เป็นความสนุกสนานทางกาย แต่สำคัญในแง่ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว ซึ่งเมื่อพิจารณาจากกฎต่าง ๆ ที่เกาฏิลยะกำหนดแล้ว จะเห็นการส่งเสริมครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียวอย่างชัดเจน สิทธิในพรหมจรรย์ เป็นสิทธิพื้นฐานของเรื่องนี้

^๓ แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม, ดร., “ศึกษาวิเคราะห์สตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วารสาร มจร. บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๓: ๕.

สิทธิในพรหมจรรย์ ถ้าสตรีไม่ให้ความสำคัญแก่พรหมจรรย์ เพศก็ไม่ใช่ว่าเรื่องพิเศษที่กฎหมายจะต้องถือปฏิบัติให้แตกต่างไปจากอวัยวะอื่น กฎหมายเกี่ยวกับการละเมิดทางเพศก็ไม่มีเหตุผลจะต้องกำหนดเป็นพิเศษกว่าการทำร้ายร่างกายอย่างอื่น การที่สตรีซึ่งต้องการให้สังคมยอมรับการมีเพศสัมพันธ์แบบเสรี แต่ต้องการให้ลงโทษผู้ข่มขืนกระทำชำเราด้วยอัตราโทษสูง จึงเป็นเรื่องที่ไม่สมเหตุสมผล

เกาฏีลยะ ให้ให้ความสำคัญแก่พรหมจรรย์ของสตรี ดังนั้น จึงมีข้อจำกัดเสรีภาพทางเพศสัมพันธ์ของสตรีไว้ด้วย เกาฏีลยะกำหนดว่า

“ผู้ใดทำลายพรหมจรรย์ของหญิงวรรณะเดียวกัน หญิงนั้นยังไม่โตเป็นผู้ใหญ่ โทษตัดมือหรือปรับ ๔๐๐ ปณะ

หากหญิงนั้นถึงตาย ผู้กระทำผิดต้องโทษประหาร

ผู้ใดทำลายพรหมจรรย์หญิงที่เป็นผู้ใหญ่แล้ว โทษตัดนิ้วกลาง หรือปรับ ๒๐๐ ปณะ

และยังต้องจ่ายค่าเสียหายแก่บิดาหญิงนั้นด้วย

ชายจักยุงเกี่ยวทางเพศกับหญิงโดยหญิงนั้นเต็มใจ ชายเสียค่าปรับ ๕๔ ปณะ หญิงเสียค่าปรับกึ่งหนึ่ง

ชายใดสวมรอยชายอื่นผู้จ่ายสินสอดทองหมั้นแก่หญิงแล้ว โทษตัดมือหรือปรับ ๔๐๐ ปณะ พร้อมทั้งชดใช้ค่าสินสอดทองหมั้นนั้นด้วย^๔

เราจะเห็นได้ว่า การทำลายพรหมจรรย์สตรี ไม่ว่าจะสตรีนั้นจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม ถือเป็นการผิด หากไม่เต็มใจ โทษรุนแรงถึงขั้นที่ชายจะต้องกลายเป็นคนพิการและถูกประจานไปตลอดชีวิต หรือหากสตรีถึงแก่ชีวิต โทษก็หนักถึงขั้นประหารชีวิต กล่าวคือ “โทษฆ่าสตรีเท่ากับโทษฆ่าพราหมณ์”

การลงโทษในเรื่องนี้มีได้ลงโทษแก่บุรุษเท่านั้น หากยังลงโทษแก่สตรีด้วย เพื่อให้สตรีรักษาพรหมจรรย์ของตน การลงโทษนี้รวมไปถึงผู้จัดการให้สตรีเสียพรหมจรรย์และผู้กล่าวหาเท็จในเรื่องดังกล่าวด้วย ยิ่งถ้าเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นนอกหมู่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นเจตนาชัดเจนที่จะทำเรื่องดังกล่าวให้สำเร็จโดยไม่มีผู้รู้เห็น หรือโดยการฉูดคร่ำ ซึ่งเป็นการบังคับด้วยกำลังและเป็นการกระทำที่ออกอาจด้วยแล้ว โทษจะเพิ่มขึ้นดังนี้

เมื่อหญิงใด โดยการจัดการของหญิงอื่น ยินยอมมอบกายแก่ชายวรรณะและชั้นเดียวกัน จะถูกปรับ ๑๒ ปณะ ส่วนหญิงที่เป็นผู้ช่วยจัดการ ถูกปรับเป็นสองเท่า

^๔ พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๐.

หญิงใดช่วยให้ชายมีเพศสัมพันธ์กับหญิง โดยเธอไม่เต็มใจจะต้องเสียค่าปรับ ๑๐๐ ปณะ พร้อมทั้งให้ค่าเสียหายแก่เธอจนพอใจ

หญิงใดโดยความยินยอมของตนเอง มอบกายให้แก่ชาย จัดตั้งไปเป็นทาสของ พระราชา

การร่วมประเวณีกับหญิงนั้นนอกหมู่บ้าน หรือการกล่าวหาเท็จในเรื่องดังกล่าว มีโทษ ปรับเพิ่มเป็นสองเท่าของโทษปกติ

ผู้ใดจุดคร่าเอาหญิงไปด้วยกำลังมีโทษปรับ ๒๐๐ ปณะ หากหญิงนั้นมีเครื่องทอง ประดับตัวไปด้วย ปรับโทษสูงสุด หากกลุ่มคนลักพาหญิงไป แต่ละคนรับโทษตามกล่าวข้างต้น

สิทธิของสตรีในสังคมอินเดียในครั้งพุทธกาลมีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวโยงแน่นแฟ้นอยู่กับ ประเพณีปฏิบัติและอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาเป็นกรอบสำคัญ ทำให้มีสตรีไม่มีอิสรภาพทาง พฤติกรรมการแสดงออกเท่าเทียมกับบุรุษ ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ได้มีการกล่าวถึงสตรีในลักษณะไม่ เท่าเทียมกันกับเพศชายไว้มากมาย เช่น

๑. สตรีไม่มีสิทธิในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

“ผู้หญิงไม่ควรประกอบพิธีกรรมประจำวันตามที่พระเวทระบุไว้ ถ้าหล่อนประกอบ หล่อนจะต้องตกนรก”

๒. ธรรมชาติของสตรีไม่น่าไว้วางใจล่อลวงชายทุกประเภท

“มันเป็นธรรมชาติของผู้หญิงที่ล่อลวงชายในโลกนี้ เพราะเหตุนั้น แม้บัณฑิตก็ไม่ ปลอดภัย เมื่อคบกับผู้หญิง”

๓. สตรีไม่อาจดูแลตัวเองได้ ต้องมีบุรุษเพศคุ้มครองตลอดเวลา

“บิดาคุ้มครองหล่อนเมื่อเยาว์วัย สามีกคุ้มครองหล่อน (เมื่อเวลาแต่งงาน) ยังสาวอยู่ เมื่อสามีตาย ลูกชายจะดูแลแทนตอนหล่อนแก่เฒ่า สตรีไม่อาจอยู่ตามลำพังได้”

ด้วยอิทธิพลของคำสอนนี้ จึงเกิดมีประเพณีสตรีขึ้นในอินเดียและหญิงม่ายแม้ยังสาว บางเผ่ายังคงปฏิบัติอยู่ กล่าวคือ เมื่อสามีตาย ก็จะถูกเกลี้ยกล่อมให้โดดเข้ากองไฟตายตามสามีไป โดยเชื่อว่า จะได้บุญกุศลมากคือ ได้ไปเกิดในสวรรค์

๔. สตรีไม่มีสิทธิในมรดก หรือมีสมบัติเป็นของตนเอง

“ภรรยา ลูกชายและทาส ทั้งสามประเภทนี้ ไม่มีสมบัติเป็นของตนเอง ทรัพย์สมบัติ ที่พวกเขาหามาได้ ยอมตกเป็นของผู้ชายที่เขาอาศัยอยู่”

๕. บุรุษมีสิทธิจะฆ่านตีสตรี หรือแม้แต่สังหารเสีย ก็มีความผิดเพียงเล็กน้อย

“การตีแม่เหล็ก การสังหารผู้หญิง ศูทร แพศย์ กษัตริย์และคนนอกศาสนา เป็นบาปเพียงเล็กน้อย”

เหล่านี้คือประกาศิตของท่านมनु ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ที่กำหนดสถานภาพของสตรีไว้ต่ำที่สุด เพราะเหตุนี้ สตรีชาวอินเดียจึงทุกข์ยากมาก นอกจากประเพณีสตรีดังกล่าวแล้ว พวกหล่อนยังต้องเป็นฝ่ายไปสู่ขอบุรุษแต่งงาน ด้วยการจ่ายค่าสินสอดแพงมาก บางรายบุรุษเรียกสินสอดเป็นรถเก๋ง มอเตอร์ไซค์ เป็นต้น สะใภ้บางรายทำสัญญาขอผ่อนส่งสินสอด เมื่อมีเหตุจำเป็นจ่ายไม่ทันกำหนด ต้องถูกแม่สามีและญาติพี่น้องทุบตีทรมานอย่างแสนสาหัส ในปีหนึ่ง ๆ นับเป็นพัน เป็นหมื่นราย บางรายถึงกับเอาน้ำมันก๊าดราดสำหรับ แล้วเผาตายทั้งเป็นก็มาก แม้จะถูกทรมานอย่างนี้ สตรีก็จ่ายอม เพราะมनुกล่าวว่า สตรีแต่งงานแล้ว ขออย่าไม่ได้เลย

“ไม่ว่าจะด้วยการขาย หรือการบอกศาลาเล็กกัน ภรรยาก็ไม่อาจหย่าขาดจากสามีได้”^๕

โดยสรุป สิทธิของสตรีและบุรุษจะถูกจำแนกและกำหนดตามวรรณะที่ตนเองเกิดมา กล่าวคือ ถ้าเกิดในวรรณะกษัตริย์ ก็จะมีหน้าที่ในเรื่องของการปกครอง โดยอินเดียในยุคนั้น ได้ยกย่องว่าชาย หรือบุรุษจะมีสิทธิในการเป็นผู้นำและปกครองประเทศ หรืออยู่ในตำแหน่งทางการทหาร เช่นเป็นเสนาบดี ผู้นำทหาร หรือราชการ เป็นต้น ส่วนสตรีในวรรณะกษัตริย์ จะมีสิทธิได้เรียนรู้เรื่องประเพณีและวัฒนธรรมอันเกี่ยวข้องกับวรรณะกษัตริย์และเมื่อถึงคราวมีคู่ครอง ก็จะต้องเข้าพิธีแต่งงานกับคนในวรรณะกษัตริย์เพื่อธำรงวงศ์ตระกูล ซึ่งระบบวรรณะในสังคมอินเดียภายใต้กรอบแนวคิดของศาสนาพราหมณ์นั้น ค่อนข้างมีความเคร่งครัดในเรื่องของธรรมเนียมประเพณีที่จะพึงปฏิบัติในฐานะของสตรี หรือบุรุษผู้อยู่ในแต่ละวรรณะ ส่วนบุรุษ หรือสตรีที่เกิดในวรรณะพราหมณ์นั้น บุรุษก็ต้องเรียนไตรเพท เพื่อเตรียมตัวเป็นพราหมณ์และเมื่อจบไตรเพทแล้ว ก็จะต้องทำหน้าที่ในการเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและให้การสั่งสอนผู้อื่นและถ้ากล่าวเฉพาะบุรุษผู้ที่แต่งงานแล้ว ก็จะต้องทำหน้าที่เป็นสามีของภรรยาและบิดาของบุตร ส่วนสตรีในวรรณะพราหมณ์นั้น ก็จะมีบทบาทในเรื่องของการศึกษาพระเวท แล้วก็ยังทำหน้าที่ในการเป็นผู้ช่วยสามี (กรณีที่มีครอบครัว) ในการประกอบพิธีบวงสรวง ซึ่งสตรีจะมีบทบาทค่อนข้างสูง^๖ ซึ่งบทบาทของสตรีและบุรุษในวรรณะพราหมณ์นั้น ค่อนข้างจะเป็นบทบาทที่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยตรง ส่วนสตรีและบุรุษในวรรณะแพศย์ ซึ่งเป็นวรรณะที่เป็นชนชั้นกฏุมพี หรือผู้มีฐานะ ที่ทำหน้าที่ในการประกอบ

^๕ พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), สถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๒-๒๔.

^๖ วาสนา ไอยราวัฒน์, “สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณะสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรมศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

การค้าและประกอบกิจการนั้น บุรุษและสตรีนอกจากจะมีบทบาทในเรื่องการเป็นผู้นำครอบครัว และการประกอบอาชีพแล้ว ยังต้องมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ค้ำชูบุคคลในวรรณะอื่น ๆ เช่น วรรณะกษัตริย์ เพราะคนในวรรณะแพศยานั้นถือได้ว่า เป็นผู้ที่มีความสำคัญในการสร้างความมั่งคั่งให้กับรัฐ ส่วนการให้ความสำคัญกับบทบาทของสตรีและบุรุษนั้น วรรณะแพศยาเห็นว่า บุรุษจะต้องเป็นผู้นำครอบครัว ส่วนสตรีจะต้องเป็นผู้ดูแลและจัดการงานในบ้าน โดยเฉพาะการดูแลเรื่องทรัพย์สินของตน ซึ่งถือเป็นภาระและบทบาทที่สำคัญประการหนึ่ง

ส่วนสิทธิของสตรีในวรรณะศูทรและจัณฑาลนั้น ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่เป็นผู้รับใช้คนในวรรณะอื่น ศูทรเป็นผู้ที่เกิดจากเท้าของพรหม ดังนั้นศูทรจึงได้รับหน้าที่เป็นผู้รับใช้ หรือกรรมกร ซึ่งนอกจากศูทร หรือจัณฑาลจะรับหน้าที่ในเรื่องการดูแลครอบครัวแล้ว สิทธิทางสังคมศูทร หรือจัณฑาลจะถูกเอาเปรียบและดูถูกจากคนในวรรณะอื่นเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ไม่ว่าจะพิจารณาสิทธิทางครอบครัว หรือสิทธิทางด้านสังคม ศูทร หรือจัณฑาลไม่ว่าจะเป็นสตรี หรือบุรุษก็จะมีสิทธิในการเป็นผู้รับใช้คนในวรรณะอื่น ซึ่งถือว่าเป็นสิทธิที่ค่อนข้างด้อยเป็นอย่างยิ่ง^๗

จากการกล่าวมาทั้งหมด เราจะพบว่า บทบาทของสตรีและบุรุษในสังคมอินเดียในมุมมองของศาสนานั้น ถือว่าเป็นบทบาทที่ถูกกำหนดโดยคำสอนของศาสนา ซึ่งบทบาทของสตรีและบุรุษในทุกวรรณะ ก็จะเป็นไปตามธรรมเนียมประเพณีของสังคมที่ยอมรับ แต่เราจะพบว่า ไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะใดก็ตาม บุรุษดูเหมือนว่าจะได้รับสิทธิในการเป็นผู้นำครอบครัว หรือเป็นผู้มีอำนาจเหนือสตรี ในบางวรรณะสตรีอาจถูกคุกคาม หรือถูกกำหนดบทบาทให้เป็นผู้ที่ต้องยอมจำนนในการสร้างอำนาจของบุรุษได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การปฏิบัติตามบทบาทที่ได้รับจากคำสอนของศาสนานั้น ก็ปรากฏว่า มีการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดเฉพาะบางยุคสมัยเท่านั้น หรือเป็นการมุ่งที่จะใช้กับสตรีในบางวรรณะ ไม่ได้หมายรวมถึงวรรณะที่ได้รับการยอมรับในสังคมนั้น

สรุปได้ว่า การยอมรับบทบาทของบุรุษ หรือสตรีในบริบทด้านความเชื่อของศาสนาพราหมณ์นั้น ดูเหมือนว่า เป็นการยอมรับตามหลักคำสอนของศาสนาที่เพศแต่ละเพศจะพึงได้รับ และจำเป็นต้องปฏิบัติตาม เนื่องจากผู้คนในสังคมนั้นยอมรับระบบวรรณะว่าเป็นคำตอบของชีวิตและสังคม

สำหรับพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น จัดว่าเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม หมายถึงศาสนาที่ปฏิเสธเทพเจ้า (พรหม) และยกย่องมนุษย์ว่าเป็นผู้มีศักยภาพเพียงพอในการพัฒนาตนเอง

---

^๗ พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง), “เปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, หน้า ๑๙.

โดยไม่พึ่งอำนาจพิเศษภายนอก^๘ ดังนั้น คุณค่าความเป็นมนุษย์ จึงถือว่าเป็นแนวคิดที่พระพุทธศาสนาเองยอมรับและเมื่อกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างเพศ พระพุทธศาสนาก็ยอมรับว่า โดยธรรมชาติของสตรีเพศและบุรุษเพศ มีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะในเรื่องสรีระร่างกาย แต่ก็เห็นว่า ไม่ว่าจะสตรี หรือบุรุษ ต่างก็มีความเท่าเทียมกันในเรื่องสติปัญญา หรือความสามารถในการพัฒนาตนเองให้มีสติปัญญาเพิ่มมากขึ้นได้ อนึ่ง พระพุทธศาสนาได้ยอมรับว่า เพศนั้นมีความเท่าเทียมกันและแตกต่างกันในเรื่องกรรมคือการกระทำหมายความว่า สตรี หรือบุรุษนั้น ต่างมีกรรมเป็นของตนเองเหมือนกัน แต่เพราะเหตุแห่งกรรม ก็ทำให้สตรีและบุรุษมีความแตกต่างกันไปด้วย ถึงอย่างนั้นก็ตาม ในแง่ของการกำหนดบทบาทตามนัยของความแตกต่างทางเพศของมนุษย์นั้น พระพุทธศาสนาได้มีการกำหนดบทบาทใน ๒ นัย คือ ๑) กำหนดบทบาทตามหน้าที่ทางสังคมและ ๒) กำหนดบทบาทตามสถานะทางศาสนา

สำหรับข้อที่ ๑ นั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดบทบาทของสตรี หรือบุรุษตามความแตกต่างระหว่างเพศตามหน้าที่ไว้เป็น ๖ ประการ คือ (๑) บิดา, มารดา-บุตร (๒) สามี-ภรรยา (๓) มิตร-มิตร (๔) นายจ้าง-ลูกจ้าง (๕) สมณพราหมณ์-อุบาสก, อุบาสิกา (๖) ครูอาจารย์-ลูกศิษย์ หรือที่เรียกว่า หลักทศ ๖^๙ ซึ่งถือเป็นหลักการที่สามารถนำไปกำหนดบทบาทของสตรี-บุรุษตามลักษณะความแตกต่างทางเพศว่า สตรี-บุรุษในสังคมพึงทำหน้าที่ หรือแสดงบทบาทอย่างไรในสถานะอย่างไร โดยไม่เป็นการไปก้าวก่ายบทบาทของคนอื่น ซึ่งบทบาทตามหลักทศ ๖ นั้น ถือว่าเป็นบทบาทหลัก หรือเป็นกรอบแนวคิดสำหรับการกำหนดบทบาทของคนในสังคม หรือกำหนดหน้าที่ของบุคคลตามลักษณะของความแตกต่างระหว่างเพศ ซึ่งนอกจากหลักการนี้แล้ว ยังมีหลักการอื่น ๆ ที่เราสามารถนำมาเป็นบทบาทของบุคคลในทางสังคมได้ เช่น การประกอบอาชีพต่าง ๆ แต่นั่นก็ถือว่าเป็นบทบาทรองมิใช่บทบาทหลัก

ส่วนข้อที่ ๒ นั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดบทบาทของบุคคลไว้ตามลักษณะของความแตกต่างระหว่างเพศตามนัยของสังคมภายในพระพุทธศาสนา (มิใช่สังคมทั่วไป) โดยบทบาทในข้อนี้สามารถแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑) ภิกษุ-ภิกษุณี (รวมสามเณร-สามเณรี) เป็นบทบาทของบุคคลที่ก้าวเข้าไปอยู่ในสังคมทางศาสนา เพื่อพัฒนาความรู้และพัฒนาตนเอง จัดเป็นบทบาทของนักบวช ที่จะต้องมีหน้าที่

---

^๘ สนิท ศรีสำแดง, *พุทธศาสนากับหลักการศึกษ: ภาคทฤษฎีความรู้*, (กรุงเทพมหานคร: นีลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖.

^๙ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

สำคัญก็คือ การฝึกหัดปฏิบัติตนและการให้ความรู้แก่ประชาชน โดยบทบาทในกลุ่มนี้ จะมีทั้งสตรีและบุรุษ เด็กและผู้ใหญ่ ซึ่งจะอยู่ภายใต้กรอบที่สำคัญก็คือ พระธรรมวินัย

๒) อุบาสก-อุบาสิกา เป็นบทบาทของผู้ที่เป็นศาสนิกของศาสนา ทั้งบุรุษและสตรี ซึ่งจะต้องทำหน้าที่ในการให้การอุปถัมภ์ บำรุงบุคคลในกลุ่มที่ ๑ ตามสมควรแก่กำลังของตน

พระพุทธศาสนาได้มีการจัดแบ่งหน้าที่ หรือกำหนดบทบาทของมนุษย์ทั้ง บุรุษ-สตรีให้มีหน้าที่ตามธรรมชาติคือ ให้เป็นไปตามกำลังและความสามารถ โดยไม่มีแนวคิดเรื่องระบบวรรณะ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์เข้ามาเป็นเงื่อนไขในการแบ่งแยก ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนา มิได้ยึดหลักความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์เป็นที่ตั้ง แต่ยึดหลักของความจำเป็นของความแตกต่างระหว่างเพศโดยธรรมชาตินั้นเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ ถ้ามองในมุมมองของเชิงสังคม เราจะพบว่า สตรีและบุรุษจะถูกกำหนดให้มีบทบาทตามสถานะของตนอย่างชัดเจน คือถ้าเป็นสามี ก็ให้ดูแลภรรยาและภรรยาก็ดูแลสามี เป็นบุตรธิดาก็ควรเคารพบิดามารดา เป็นอุบาสก อุบาสิกาก็ต้องให้การอุปถัมภ์ บำรุงสมณะพราหมณ์ เป็นต้น ซึ่งบทบาทเหล่านั้นถือว่าเป็นบทบาทที่เป็นไปตามธรรมชาติและถ้ามองในมุมมองของศาสนา พระพุทธศาสนาได้กำหนดบทบาทของบุรุษ สตรีตามสถานะ คือ แบ่งเป็นนักบวชและชาวบ้านและยังแยกย่อยไปอีกว่า เป็นภิกษุ ภิกษุณี ในส่วนของนักบวชและส่วนของชาวบ้าน ก็แบ่งแยกออกไปอีกเป็น อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งเราจะพบว่า เป็นการแบ่งตามลักษณะของความแตกต่างระหว่างเพศ อย่างชัดเจน และกรอบแนวคิดในการแบ่ง ก็ให้เป็นไปตามธรรมชาติทางเพศของมนุษย์

กระบวนการในการก่อให้เกิดการยอมรับในเรื่องเพศและสถานะของเพศนั้น พระพุทธศาสนามีได้เป็นผู้กำหนดมากนัก หากแต่กระบวนการขัดเกลานั้น ได้เกิดขึ้นมาก่อนพระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น กล่าวคือการยอมรับในเรื่องเพศและสถานะเพศนั้น มนุษย์ได้มีการกล่อมเกล่าและยอมรับกันโดยสภาพ หรือโดยธรรมชาติอยู่แล้ว ตั้งแต่มนุษย์ได้มีวิวัฒนาการมาโดยการยอมรับในเรื่องเพศนั้น เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ในเรื่องของสรีระและความแตกต่างทางด้านจิตใจที่มนุษย์ได้ประสบพบเห็นมาและเกิดการเรียนรู้กันขึ้นโดยธรรมชาติ จากนั้น มนุษย์ในแต่ละสังคม ก็จะมีการกำหนดเพศสภาพ หรือเพศสถานะของตนให้ชัดเจนมากขึ้นและในระยะต่อมา ก็ได้พัฒนาความรู้ ความเข้าใจในเรื่องเพศสภาพ สถานะให้มีความสอดคล้องกับคติความเชื่อและค่านิยมในสังคมนั้น ๆ เช่น บางสังคมก็ยกย่องสตรีว่า เป็นผู้ให้กำเนิด เคารพสตรีเช่นเดียวกับเทพเจ้า ดังจะปรากฏเห็นในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์ในทางพื้นที่ที่มีการเคารพบูชาสตรี แม้แต่ในแหล่งอารยธรรมอันเป็นต้นเค้าของวัฒนธรรมอินเดีย คืออารยธรรมแม่น้ำสินธุ บริเวณเมืองอาหรับบา หรือโมเฮนโจดาโร ที่ค้นพบรูปปั้นสตรี ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นคติความเชื่อเรื่อง มาตาธิปไตย หรือ

การบูชาเทพธิดา เพื่อความอุดมสมบูรณ์ต่อพืชพันธุ์ธัญญาหาร เป็นต้นและเราจะพบว่า ในระยะต่อมาได้มีการพัฒนาความเชื่อในเรื่องเพศสภาวะในลักษณะของการเป็นสมบัติของบุรุษ

ทางศาสนา คือ ศาสนาพราหมณ์ (ซึ่งได้รับอิทธิพลจากเผ่าอารยัน) นี้ ได้กำหนดสถานะทางเพศของสตรีไว้ในตำแหน่งของนางอัปสร หรือเทวธิดา ผู้เป็นสมบัติของเทพเจ้า ซึ่งการพัฒนา ด้านกระบวนการกล่อมเกลา ในขั้นนี้ถือได้ว่า มีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางศาสนาอย่างแน่นแฟ้นที่สุดและดูเหมือนว่า ความเชื่อเช่นนี้ จะเป็นความเชื่อหลักของคนในวัฒนธรรมอินเดียตั้งแต่ยุคอารยันอพยพเข้ามาจนถึงยุคต้นสมัยพุทธกาล ซึ่งความเชื่อในยุคนี้ สถานะของสตรีถูกบดบังจากเดิมที่เชื่อว่า สตรีเป็นผู้ให้กำเนิด เป็นผู้สร้าง (ในยุคต้นของอารยธรรมฮารับปา-สินธุ) กลายมาเป็นเพียงผู้ถูกสร้างจากพระเจ้าบนสวรรค์ แม้การที่สตรีเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรเอง ก็ถูกบดบังโดยวาทกรรมเรื่องการสร้างโลกของพระพรหม โดยผู้คนในวัฒนธรรมอินเดียเชื่อว่า พระพรหม สร้างวรรณะ ๔ มิใช่สตรีหรือผู้ให้กำเนิดเป็นผู้สร้างซึ่งประเด็นนี้ก็ถูกพุทธศาสนาโต้แย้งเอาไว้^{๑๐}

๔.๑.๓ ลีทิสตรีทางศาสนา: รากฐานลีทิตั้งปวง

ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “พุทธศาสนากับลีทิสตรี”^{๑๑} ว่า พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนา หรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้ยกสถานะของผู้หญิงเท่าเทียมกับผู้ชายในทฤษฎี “ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ” พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่า มนุษย์ทุกคนไม่ว่าหญิง หรือชาย มีธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะเช่นเดียวกัน เป็นธรรมชาติแห่งความสะอาด สว่าง สงบและเป็นศัภยภาพที่จะบรรลุการตรัสรู้ ทั้งสตรีและบุรุษ มีโอกาสเสมอกันในการเข้าถึงนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีตัวอย่างมากมายที่กล่าวถึงความสำเร็จในทางธรรมของสตรี การสถาปนาสถาบันภิกษุณี ซึ่งเป็นสถาบันนักบวชหญิงแห่งแรกในประวัติศาสตร์ศาสนาของโลก นับเป็นประจักษ์พยานว่า สตรีได้รับสิทธิในทางศาสนาเสมอภาคกับบุรุษ

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาในฐานะสถาบัน ได้ละเมิดสิทธิทางศาสนาของสตรีมาโดยตลอด โดยลิดรอนสิทธิการอุปสมบทของสตรี ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทานให้แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท การสังคายนาครั้งแรกภายหลังการปรินิพพานของ

^{๑๐} กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์, “แนวคิดและจริยศาสตร์ที่เกี่ยวกับเพศในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๑๑} ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, “พุทธศาสนากับลีทิสตรี”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.thaicadet.org/Buddhism/Faminism.html>

พระพุทธเจ้า ไม่มีตัวแทนของสตรีในที่ประชุมและพระอานนท์ ก็ถูกกล่าวหาว่า เป็นผู้ชักนำสตรีเข้ามาสู่คณะสงฆ์ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงอคติทางศาสนาของบุรุษที่มีต่อสตรี ความวิตกกังวลที่ว่า การบวชของสตรีจะยั้งความเสื่อมมาสู่พระพุทธศาสนานั้น ได้รับการพิสูจน์แล้วว่าผิด ในประวัติศาสตร์อันยาวนานของสถาบันภิกษุณีในประเทศพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่อินเดีย ศรีลังกา และจีน (รวมทั้งไต้หวัน) ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใด ๆ ที่บ่งชี้ว่า ภิกษุณีสงฆ์ได้ทำให้พระพุทธศาสนาตกต่ำ ตรงกันข้ามสถาบันภิกษุณีได้กลายเป็นแหล่งการศึกษาที่สำคัญแก่สตรีมาตลอดประวัติศาสตร์ ในไต้หวัน ซึ่งอาจจะเป็นฐานที่มั่นที่เข้มแข็งที่สุดของภิกษุณีสงฆ์ในโลกปัจจุบัน ภิกษุณีสงฆ์ได้กลายเป็นพลังสร้างสรรค์ที่สำคัญทั้งแก่พุทธศาสนาเองและแก่สังคมโดยรวม

ข้ออ้างที่ใช้กันบ่อยในการปฏิเสธที่จะฟื้นฟูสถาบันภิกษุณีในประเทศเถรวาทก็คือ ภิกษุณีสงฆ์ขาดสูญไปแล้ว ไม่อาจมีได้อีก ตามธรรมเนียมปฏิบัติ สตรีที่จะบวชเป็นภิกษุณี จะต้องบวชกับพระปวัตตินี (อุปัชฌาย์ฝ่ายหญิง) ก่อน แล้วจึงบวชกับพระอุปัชฌาย์ฝ่ายชาย ต่อหน้าที่ประชุมภิกษุอย่างน้อย ๕ รูปและภิกษุณีอย่างน้อย ๕ รูป แต่เนื่องจากไม่มีภิกษุณีเถรวาทอีกแล้ว จึงมักอ้างกันว่า การบวชภิกษุณีเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ อย่างไรก็ตาม พิธีอุปสมบทเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของพิธีกรรมที่มนุษย์กำหนดขึ้นเท่านั้น ซึ่งสมาชิกของสังคมอาจแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้และพิธีกรรมดังกล่าว ก็มีได้มีในครั้งพุทธกาล แต่มาเกิดขึ้นภายหลัง การขาดสูญของภิกษุณีเถรวาทแตกต่างกับการสูญพันธุ์ของสายพันธุ์สัตว์ เช่น ไดโนเสาร์ ซึ่งไม่อาจกลับฟื้นคืนมาได้อีก ภิกษุณีสงฆ์ยังคงมีอยู่ในวัฒนธรรมมหานานที่ประเทศจีน ซึ่งได้สืบทอดมาจากวัฒนธรรมเถรวาทนิกายธรรมคุปต์ (Dharmagupta) ในศรีลังกานั้นเอง มีความพยายามของสตรีไทยหลายครั้ง ที่จะอุปสมบทโดยมีภิกษุณีไต้หวันร่วมเป็นองค์ประชุมอยู่ด้วย แต่ทั้งหมดก็ถูกทางการไทยและคณะสงฆ์ไทยปราบปราม การปฏิเสธการตั้งคณะภิกษุณีสงฆ์ (ในกรณีประเทศไทย พม่า ลาวและกัมพูชา) กับการปฏิเสธการฟื้นฟูคณะภิกษุณีสงฆ์ (ในกรณีศรีลังกา) นับเป็นอคติทางศาสนาของบุรุษที่มีต่อสตรี

ในประเทศไทย สิทธิการอุปสมบทของสตรีถูกแทนที่ด้วยสถานะที่ต่ำต้อยของสถาบันแม่ชี แม่ชีไม่เคยได้รับการยอมรับในทางกฎหมาย ว่าเป็นส่วนหนึ่งของคณะสงฆ์ไทยในฐานะนักบวช ภิกษุได้รับอภิสิทธิ์ทางกฎหมาย เช่น เสียค่าโดยสารการเดินทางทั้งทางบก เรือและอากาศเพียงครึ่งเดียว ขณะที่แม่ชีไม่ได้รับสิทธิเช่นนั้น กฎหมายไทยห้ามนักบวชไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง แม่ชีก็ถูกห้ามลงคะแนนเสียงเลือกตั้งด้วย ทั้ง ๆ ที่แม่ชีมิได้เป็นนักบวชตามกฎหมาย แม่ชีไม่ได้รับอนุญาตให้ออก บิณฑบาต หรือรับสังฆทานเช่นเดียวกับภิกษุ สิ่งที่แม่ชีได้รับก็คือ ของที่เหลือจากการบริโภคของภิกษุ ไม่ว่าจะเป็นอาหาร หรือของใช้อื่น ๆ ที่มีผู้นำมาถวาย สถานะทางสังคมของแม่ชี ไม่แตกต่างไปจากผู้ไร้ที่อยู่อาศัยนัก ที่ต้องขออาศัยอยู่ในวัดภายใต้กฎระเบียบบางประการของวัด

เดิมทีนั้น สถานะของสตรีไทยอาจจะสูงที่สุดในเอเชีย เนื่องจากระบบครอบครัวที่มีสตรีเป็นศูนย์กลางของสังคมไทย อย่างไรก็ตาม การกดขี่เอารัดเอาเปรียบสตรี ได้เกิดขึ้นในเวลาต่อมา ในทางหนึ่งเนื่องมาจากโครงสร้างทางชนชั้นในสังคมไทยเองและอีกทางหนึ่ง จากความสัมพันธ์แบบพึ่งพาระหว่างประเทศไทยในฐานะโลกที่สามกับสหรัฐอเมริกา ยุโรปตะวันตกและญี่ปุ่นในฐานะโลกที่หนึ่ง ทั้งหมดนี้ ส่งผลกระทบต่อสถานะของสตรีไทยจนตกต่ำอย่างที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องโสเภณี มีความคล้ายคลึงกันอย่างน่าพิศวงในการให้เหตุผลของการเป็นโสเภณีกับการเป็นแม่ชี ฉัตรสุมาลย์อ้างว่า เนื่องจาก “ความกตัญญูทเวที” หรือความรับผิดชอบต่อพ่อแม่ สตรีส่วนหนึ่งเลือกเป็นโสเภณีเพื่อตอบแทน “บุญคุณ” พ่อแม่ทางวัตถุ ขณะที่สตรีอีกส่วนหนึ่ง เลือกเป็นแม่ชีเพื่อตอบแทน “บุญคุณ” พ่อแม่ทางจิตใจ ด้วยการอุทิศบุญกุศลจากการปฏิบัติธรรมให้

๔.๑.๔ สิทธิสตรีต่อการเมืองการปกครอง

พระผู้มีพระภาคทรงมีความคิดเห็นที่เสรีมากกว่าผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เพราะพระองค์ไม่ได้ถือว่า สตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ มีความสามารถด้อยกว่าบุรุษดังความเชื่อของคนในสังคมสมัยนั้น แต่พระองค์กลับปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมองว่า มีเท่าเทียมกันในฐานะเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในสังสารวัฏด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้น ความเมตตาที่พระองค์มีให้ก็คือ พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ไม่ว่าจะ เป็นบุรุษ หรือสตรี พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่น ทรงให้สิทธิแก่บุรุษและสตรีเสมอกันในการฟังธรรม ทรงประทานคำสอนอย่างเดียวกันในทั้งสองฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่า ธรรมชนิดใดต้องแสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงเป็นในทางพิจารณาทางปัญญา ตามความสามารถของผู้ฟังว่า จะรับฟัง หรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า การที่พระพุทธองค์ทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลและทรงประทานธรรมให้แก่ทั้งบุรุษและสตรี ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อบุรุษและสตรีอย่างยุติธรรมเสมอภาคกัน จะเห็นว่า พระองค์ทรงให้สิทธิสตรีในการออกบวชเป็นภิกษุณี ซึ่งเป็นความสำเร็จและเป็นการยกระดับบทบาทและความเสมอภาคของสตรีในสมัยพุทธกาล อันเป็นแนวคิดความเสมอภาคที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีมาก่อนการเกิดแนวคิดสิทธิมนุษยชน

ด้านการปกครอง พระผู้มีพระภาคทรงให้ภิกษุณีสงฆ์ดูแลกันเอง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ก็โดยการประคับประคองและการกำกับดูแลของภิกษุสงฆ์ ซึ่งอาจจะด้วยเหตุผลทางด้านความปลอดภัย ความเป็นอยู่ ส่วนอุบาสิกา พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้เป็นฝ่ายสนับสนุน ดำเนินการด้านความเป็นอยู่ ภัตตาหารการบริโภคน หรือให้ดำเนินการด้านการแสวงหาสมาชิกใหม่เพื่อเข้ามาปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง

๔.๑.๕ สิทธิสตรีต่อสตรีม่ายและอาชีพโสเภณี

สำหรับสตรีที่เป็นม่าย ครั้นเป็นพุทธศาสนิกชน ฐานะทางสังคมก็ดีขึ้น ไม่ต้องได้รับการดูถูกเหยียดหยามและเป็นที่ยังเกียดตั้งแต่ก่อน ยิ่งกว่านั้น สตรีที่เป็นม่าย ยังมีเสรีภาพในการรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเองมากขึ้น ไม่ต้องตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของบุตร หรือญาติบุรุษดังที่เคยเป็นกันมาแต่ครั้งอดีต

ในสมัยพุทธกาล โสเภณีนั้นมีบทบาทกับสังคมมากมาย เมืองใดมีโสเภณี ทำให้เมืองนั้นมีผู้คนเดินทางไปมาหาสู่อยู่อย่างสม่ำเสมอ มีผู้คนรู้จักเมืองนั้น เป็นการประชาสัมพันธ์เมืองนั้นให้เป็นที่รู้จักในสังคมวงกว้าง มีทั้งพ่อค้า นักธุรกิจ เจ้านายชั้นสูง เจ้าฟ้ามหากษัตริย์ ที่เดินทางไปสู่ดินแดนที่มีโสเภณี เช่น พระเจ้าพิมพิสาร แห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ก็ยังเสด็จไปร่วมอภิรมย์กับนางอัมพปาลี นครโสเภณี แห่งเมืองไพศาลี จนได้พระโอรส ชื่อ วิมล ต่อมาได้ออกบวช เป็นพระวิมล โภณฑัญญะเถระและได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ ภายหลังนางอัมพปาลี ก็ออกบวชเป็นภิกษุณี และได้ตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติธรรม ได้บรรลุนิพพานเช่นกัน เมื่อเมืองใดมีเจ้านายชั้นสูง นักธุรกิจผู้มั่งคั่ง พ่อค้าวานิช บุคคลสำคัญ ไปมาหาสู่บ่อย ๆ ก็ทำให้เมืองนั้นมีสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ดี บ้านเมืองเจริญก้าวหน้า เป็นที่เชิดหน้าชูตาแก่ผู้คน เช่นเมืองไพศาลี ก็ยังมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของผู้คนมิใช่เพียงผู้คนในอินเดียเท่านั้น แต่เป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้ไปเยี่ยมชม เนื่องจากมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ

๔.๒ สิทธินักบวชสตรีในพระพุทธศาสนา

สิทธิของสตรีในพระพุทธศาสนานั้น ได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี สิทธิในด้านอุบาสิกา ก็สามารถที่จะกระทำพิธีกรรมและศึกษาปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาได้โดยไม่ถูกปิดกั้นและในคัมภีร์ยังมีปรากฏสิทธิของสตรีในฐานะนักบวช ซึ่งมีลักษณะเท่าเทียมกับผู้ชาย พระผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตให้สตรีสามารถที่จะออกบวชเป็นภิกษุณีได้ ซึ่งถ้าเทียบกับศาสนาพราหมณ์ที่มีอิทธิพลต่อผู้คนในสังคมในยุคนั้นแล้ว จะเห็นได้ชัดว่า ศาสนาพราหมณ์กีดกันสตรีออกไปจากบทบาททางศาสนา ด้วยความประสงค์ที่จะแสวงหาทางพ้นทุกข์เช่นเดียวกับบุรุษและด้วยความบีบคั้นจากสภาพสังคมที่กดขี่สตรีในยุคนั้น จึงทำให้สตรีอินเดียหลายคนปรารถนาที่จะออกบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เมื่อมีสตรีประสงค์ที่จะบวชเป็นภิกษุณี ในตอนแรกพระผู้มีพระภาคยังมิได้ทรงอนุญาตโดยง่าย ทรงยับยั้งไว้ถึง ๓ ครั้ง ด้วยประสงค์ที่จะให้ผู้อยากบวชนั้น ได้พิจารณาไตร่ตรองให้ถี่ถ้วนเสียก่อน เพราะเรื่องการบวชนั้น เป็นเรื่องที่ต้องสละจากบ้านเรือน ไปอยู่ตามป่าตามเขา ไม่มีความสะดวกสบายเหมือนชีวิตคฤหัสถ์และผู้ประสงค์จะบวชเป็นภิกษุณีคนแรกก็คือ พระน้านางมหาปชาบดีโคตมี พระนางเป็นถึงมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ

เคยอยู่แต่ในปราสาทราชวัง เมื่อประสงค์ที่จะออกบวช ก็พากันโกนผมห่มผ้าเหมือนนักบวชออกติดตามพระพุทธองค์ไปต่าง ๆ พยายามทูลขออุปสมบทอยู่เสมอมา พระอานนท์พุทธอนุชาเมื่อได้เห็นพระนางพร้อมกลุ่มสตรีในราชสำนักในสภาพเช่นนั้น จึงเข้าไปถามไถ่ความเป็นมา เมื่อทราบพระประสงค์ของพระนางที่จะออกบวชเป็นบรรพชิต จึงรับอาสาเข้าไปทูลขอพระพุทธานุญาต พระผู้มีพระภาคก็ทรงห้ามพระอานนท์เช่นเดียวกับที่เคยห้ามพระนาง แม้จะทูลขอถึง ๓ ครั้งก็ตาม ในที่สุดท่านพระอานนท์คิดว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงประกาศไว้ อย่างไรก็ตาม เราพึงทูลขอพระองค์ให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยอุบายบางอย่าง”^{๑๒}

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผลอนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้” พระอานนท์จึงกราบทูลว่า “ถ้ามาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัย ที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้ พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาค ทรงมีอุปการะมาก เคยประคับประคองดูแลถวายเกษียรธาร (น้ำนม) เมื่อพระชนนีสวรรคต ได้ให้พระผู้มีพระภาคดื่มเกษียรธาร ขอประทานวโรกาสขอมาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้แล้วด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”^{๑๓} พระพุทธองค์ตรัสว่า “ถ้าพระนางรับครุธรรม ๘ ประการได้ ก็ให้ครุธรรมนั้นแหละเป็นอุปสัมปทาของพระนาง”^{๑๔}

๔.๒.๑ สิทธิสตรีในการแสดงธรรม

พระเถรีชื่อ อัมมทินนา^{๑๕} นั้น ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เป็นผู้อาศัยคนอื่นเขาเลี้ยงชีพอยู่ในกรุงหังสวดี ถวายทานที่มีบูชาสักการะเป็นเบื้องต้นแต่พระอัคร

^{๑๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๕.

^{๑๓} ดุราลละเหียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓-๓๑๖.

^{๑๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖.

^{๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อรรถกถาขุททกนิกาย เถรีคาถา เอกกนิบาต, อัมมทินนาเถรีคาถา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=26&i=413>

สาวกผู้ออกจากนิโรธ บังเกิดในเทวโลก จุตติจากเทวโลกนั้นแล้ว ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ในกาลของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า ปุสสะ ธรรมทินนาอยู่ในเรือนคนงานของพี่ชายต่างมารดาของพระศาสดา เมื่อสามีพูดพาดพิงถึงท่านว่า เธอจงให้หนึ่งส่วน ดังนี้ นางให้สองส่วน ทำบุญเป็นอันมาก ในกาลของพระกัสสปพุทธเจ้า เธอถือปฏิสนธิในพระตำหนักของพระเจ้ากาสิพระนาม กิงกิ เป็นคนหนึ่งในพี่น้องหญิง ๗ คน ประพฤติพรหมจรรย์สองหมื่นปี ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธอุปาทกาลนี้ บังเกิดในเรือนตระกูลในกรุงราชคฤห์ เจริญวัยแล้วไปสู่เรือนของวิสาขเศรษฐี

อยู่มาวันหนึ่ง วิสาขเศรษฐีพึงธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้เป็นพระอนาคามี ไปเรือน เมื่อขึ้นปราสาทไม่ยึดมือที่นางธรรมทินนาผู้ยืนอยู่หวั่นไถยให้ขึ้นปราสาท แม้เมื่อบริโภคอาหารก็บริโภคเฉย ๆ

นางธรรมทินนาใคร่ครวญดูเหตุนี้กล่าวว่า ข้าแต่ลูกนาย ทำไมวันนี้ท่านจึงไม่ยึดมือฉัน แม้เมื่อบริโภคอาหารก็ไม่พูดอะไร ๆ ฉันมีความผิดอะไรหรือ

วิสาขเศรษฐีกล่าวว่า แม่ธรรมทินนา เธอไม่มีความผิด ตั้งแต่วันนี้ไป ฉันไม่ควรถูกต้องกายหญิงและไม่ควรทำความเหลาะแหละในอาหาร ฉันแทงตลอดธรรมเช่นนั้นแล้ว ก็ถ้าเธอปรารถนาที่จะอยู่ในเรือนนี้แหละ ถ้าไม่ปรารถนา ก็จงถือเอาทรัพย์เท่าที่เธอต้องการไปเรือนตระกูล (ของเธอ) นางธรรมทินนากล่าวว่า ข้าแต่ลูกนาย ฉันจะไม่กลืนเอาเจียนที่ท่านคายไว้ ท่านโปรดอนุญาตให้ฉันบวชเถิด วิสาขเศรษฐีกล่าวว่า สาธุ ธรรมทินนา แล้วเอาวอทองส่งนางไปสำนักภิกษุณี

นางธรรมทินนาบวชแล้ว เรียนกัมมัฏฐานอยู่ในสำนักภิกษุณีนั่นสองสามวัน ประสงค์จะอยู่อย่างวิเวก จึงไปหาอุปัชฌาย์อาจารย์กล่าวว่า ข้าแต่แม่เจ้าทั้งหลาย ใจของดิฉันไม่ชอบที่เคลื่อนกล่น ดิฉันจะไปสู่อาวาสใกล้บ้าน พวกภิกษุณีพาเธอไปอาวาสใกล้บ้าน เธออยู่ในที่นั้น ไม่นานนักก็ได้บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เพราะเธอย่ำยสังขารในอดีตได้แล้ว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า “พระพิชิตมารพระนาม ปทุมุตตระ ผู้ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ทรงเป็นนายของโลกเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ในภพที่หนึ่งแสนแต่ภัทรกัปนี้ ในกาลนั้น ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลหนึ่งในกรุงหังสวดี รับจ้างทำงานของคนอื่น เป็นผู้มัวปัญญา ส้ารวมอยู่ในศีล”^{๑๖}

พระสุชาตเถระอัครสาวกของพระปทุมุตตระพุทธเจ้า ออกจากวิหารไปบิณฑบาต เวลา นั้นข้าพเจ้าเดินถือหม้อไปตักน้ำ เห็นท่านแล้วเลื่อมใส ได้ถวายขนมด้วยมือของตน ท่านรับและนั่ง

^{๑๖} คุรายละเอียดยใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๙๕-๑๓๐/๔๖๘-๔๗๒. (ธรรมทินนาเถรียาอุปทาน).

ฉันตรงนั่นเอง จากนั้น ข้าพเจ้าได้นำท่านไปสู่เรือน ได้ถวายโภชนะแด่ท่าน ต่อมา นายของข้าพเจ้ามีความยินดี ได้ยกข้าพเจ้าเป็นลูกสะใภ้ของท่าน ข้าพเจ้ากับแม่ผัวได้ไปถวายอภิวาทพระสัมพุทธเจ้า

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงประกาศตั้งภิกษุณีผู้เป็นธรรมกถึก ในตำแหน่งเอตทัคคะ ข้าพเจ้าได้ฟังดังนั้นแล้วมีความยินดี นิมนต์พระสุคตผู้เป็นนายกของโลกพร้อมด้วยพระสงฆ์ ถวายมหาทานปรารณาดำแหน่งนั้น.

คราวนั้น พระสุคตผู้มีพระสุรเสียงก้องกังวานไพเราะ ได้ตรัสกะข้าพเจ้าว่า แน่ นางผู้เจริญ ผู้ยินดีบำรุงเราเลี้ยงดูเรากับสงฆ์สาวก ผู้ชวนชวยในการฟังสัทธรรม มีใจเจริญด้วยคุณ เธอจงยินดีเถิด เธอจักได้ผลตามปรารณา แต่กัปนี้ไปแสนกัป พระศาสดาผู้สมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช มีพระนามว่าโคตมะโดยโคตร จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก เธอจักเป็นธรรมทายาทของพระศาสดาพระองค์นั้น เป็นโอรสอันธรรมเนรมิต เป็นสาวิกาของพระศาสดาจักมีชื่อว่า อัมมทินนา

ข้าพเจ้าได้ฟังดังนั้นแล้ว มีความยินดี มีจิตประกอบด้วยเมตตา บำรุงพระมหามุนีผู้เป็นนายก วิเศษด้วยปัจจัยทั้งหลายจนตลอดชีวิต ด้วยกุศลกรรมที่ได้ทำไว้และด้วยความตั้งใจแน่วแน่ ข้าพเจ้าละร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระพุทธเจ้าเผ่าพันธุ์ผู้ประเสริฐมียศมาก พระนามว่า กัสสปะ ตามโคตร ประเสริฐกว่าบัณฑิตทั้งหลาย ได้เสด็จอุบัติแล้วในภทรกัปนี้ ในครั้งนั้นพระเจ้ากาสิพระนาม กิงกิ ผู้เป็นใหญ่กว่านรชนในภุ

ข้าพเจ้าเป็นธิดาคนที่หกของท้าวเธอ ปรากฏนามว่า สุธรรมา ได้ฟังธรรมของพระพิชิตมาร ผู้เลิศแล้ว พอใจบรรพชา แต่พระชนกนาถไม่ทรงอนุญาตแก่พวกเรา ครั้งนั้น พวกเราอยู่ในอาคารนั้นแล เป็นเจ้าหญิงที่มีความสุข ไม่เกียจคร้าน ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่เป็นกุมารีอยู่สองหมื่นปี

ราชธิดา ๗ องค์ คือ นางสมณี ๑ นางสมณคุดตา ๑ นางภิกษุณี ๑ นางภิกษุทาสิกา ๑ นางธรรมา ๑ นางสุธรรมา ๑ และนางสังฆทาสีเป็นคนที่ ๗ เป็นผู้ยินดีบันเทิงใจในการบำรุงพระพุทธเจ้าได้ (กลับชาติ) มาเป็นพระเชมาเถรี ๑ พระอุบลวรรณาเถรี ๑ พระปฐาจารย์เถรี ๑ พระกุนทลเกสีเถรี ๑ พระกิสาโคตมีเถรี ๑ ข้าพเจ้า ๑ และเป็นวิสาขาอุบาสิกาซึ่งเป็นคนที่ ๗

ด้วยกุศลกรรมที่ได้ทำไว้แล้วนั้นและด้วยความตั้งใจแน่วแน่ ข้าพเจ้าละร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และในภพหลัง ครั้งนี้ ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลเศรษฐีที่มั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยความสุขทุกอย่าง ในกรุงราชคฤห์อันอุดม เมื่อข้าพเจ้าประกอบด้วยรูปลสมบัติและคุณสมบัติ ตั้งอยู่ในปฐมวัยไปสู่ตระกูลอื่น (แต่งงาน) เพียบพร้อมด้วยความสุข สามีของข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้เป็น

สธนะแห่งสัตว์โลก ฟังพระธรรมเทศนาแล้วได้บรรลุอนาคามีผล เป็นคนมีปัญญาดี คราวนั้นข้าพเจ้าขออนุญาตบวชเป็นบรรพชิต ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัตต์

คราวนั้น อุบาสกนั้นเข้าไปหาข้าพเจ้า ได้ถามปัญหาที่ลึกซึ่งละเอียดอ่อน ข้าพเจ้าพยากรณ์ปัญหาทั้งหมดนั้นได้ พระพิชิตมารทรงยินดีในคุณชื่อนั้น จึงทรงตั้งข้าพเจ้าไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ด้วยพระดำรัสว่า เรามีได้เห็นภิกษุณีรูปอื่นผู้เป็นธรรมกถิกเช่นนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทรงจำไว้ว่า ภิกษุณีธัมมทินนา เป็นนักปราชญ์

ข้าพเจ้าอันพระผู้เป็นนายของสัตว์โลกทรงอนุเคราะห์แล้ว ชื่อว่าเป็นบัณฑิตอย่างนี้ ข้าพเจ้าบำรุงพระศาสนาแล้ว ปฏิบัติคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ปลงภาระหนักลงแล้ว ถอนตัณหาอันนำไปสู่ภพได้แล้ว

กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน เพื่อต้องการประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นคือธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งสญฺญชฺนทั้งปวง ข้าพเจ้าบรรลุแล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้มีความชำนาญในฤทธิ์และในทิพโสธธาตฺ รู้จิตผู้อื่น กระทำตามคำสอนของพระศาสดา ข้าพเจ้ารู้ปุพเพนิวาสญาณและทิพยจักขุอันหมดจดวิเศษ ยังอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไปแล้ว เป็นผู้บริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ข้าพเจ้าเผากิเลสแล้ว ภพทั้งหมดข้าพเจ้าถอนได้แล้ว ข้าพเจ้าตัดเครื่องผูกพัน เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ดังข้างฟังตัดเชือกแล้ว

การมาเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐของข้าพเจ้า เป็นการมาดีแล้วหนอ ข้าพเจ้าได้บรรลุวิชาสามตามลำดับ ข้าพเจ้าปฏิบัติคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทาสี วิโมกข์แปดและอภิญาหก ข้าพเจ้าทำให้แจ้งแล้ว ข้าพเจ้าปฏิบัติคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว

ครั้นบรรลุพระอรหัตต์แล้ว พระธัมมทินนาเถรีคิดว่า ใจของเราหมดกิเลสแล้ว บัดนี้เราจักอยู่ทำอะไรในที่นี้ เราจักไปกรุงราชคฤห์ถวายบังคมพระศาสดาและพวกญาติของเราเป็นจำนวนมาก จักกระทำบุญ จึงกลับมากรุงราชคฤห์กับภิกษุณีทั้งหลาย

วิสาขอุบาสกทราบบว่า พระธัมมทินนาเถรีมา เมื่อจะทดลองการตรัสรู้ของพระเถรีนั้น ได้ถามปัญหาเรื่องเบญจขันธ์เป็นต้น พระธัมมทินนาเถรีได้วิสัชนาปัญหาที่ถามแล้ว ๆ เหมือนตัดก้านบัวด้วยศัสตราอันคมกริบ ฉะนั้น วิสาขอุบาสกกราบทูลนัยแห่งคำถามและคำตอบทั้งหมดแต่พระศาสดา

พระศาสดาทรงสรรเสริญพระเถรีนั้นด้วยพระพุทธพจน์ว่า วิสาขะ ภิกษุณีธัมมทินนาเป็นบัณฑิต เป็นต้น ทรงประกาศการพยากรณ์ปัญหาเทียบกับพระสัพพัญญุตญาณ ทรงทำจุฬเวทลล

สูตร^{๑๗} นั้นแลให้เป็นอัตถุปัตติเหตุเกิดเรื่อง ทรงตั้งพระธัมมทินนาเถรีนั้นไว้ในตำแหน่งเลิศของ ภิกษุณีผู้เป็นธรรมกถิก

๔.๒.๒ สิทธิสตรีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล พระผู้มีพระภาคทรงมีทั้ง หลักการและหลักปฏิบัติแตกต่างกันไปตามกาลเทศะและบุคคลที่จะทรงสั่งสอน ในการประกาศ หลักธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาค เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในหลักคำสอนของ พระพุทธศาสนาให้แผ่จรไปในทุกทิศทุกทาง โดยการสอนหลักเรื่องเว้นจากการทำชั่ว งดเว้นจาก การเบียดเบียน ไม่ทำลายทั้งชีวิตของตนเองและผู้อื่น แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี งดเว้น อบายมุข ๖ อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี ด้วยน้ำใจอันงาม โดยยึดหลักสังคหวัตถุ ๔ ให้ได้ฟัง ได้ รู้สิ่งที่ยังไม่เคยได้รู้ ไม่เคยได้ฟัง ชี้แจงอธิบายสิ่งที่เคยฟังให้เข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น แนะนำวิธีการครอง ตน ครองคนและครองงาน หรือวิธีครองชีวิตให้ได้รับผลดี มีความสุข การปฏิบัติตามคำสอนของพระ ผู้มีพระภาค ย่อมนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเทศนา ปาฐกถาธรรม หรือและเป็นผู้นำในการปฏิบัติธรรม ภิกษุณีที่ได้รับสิทธิแต่งตั้งให้เป็น เอตทัคคะ ก็ได้แสดงหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังปรากฏต่อไปนี้

๑) พระอุลลันันทาภิกษุณี รูปนี้มีบทบาทเป็นไปในทางลบและทางบวกไม่ยิ่งหย่อนไป กว่ากัน ด้านบวก ท่านเป็นภิกษุณีผู้ทรงพหูสูต คงแก่เรียน ช่างเจรจา เป็นเจ้าสำนักภิกษุณี มีภิกษุณี เป็นลูกศิษย์อยู่ในปกครองจำนวนมาก เป็นนักต่อสู้เพื่อรักษาสมบัติส่วนรวม เนื่องจากเป็นนักเทศนา ธรรมที่เชี่ยวชาญ มีชื่อเสียงโด่งดัง จนทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศล ราชาแห่งแคว้นโกศล สนพระทัย เลื่อมใสถึงกับเสด็จไปฟังธรรมเทศนาของเธอที่สำนักถึง ๒ ครั้ง ซึ่งดูจะเป็นภิกษุณีรูปเดียวที่สามารถ ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเลื่อมใสและทั้ง ๒ ครั้งนั้น พระราชาได้ประทานผ้ากำพลราคาแพงและผ้า เปลือกไม้อันประณีตที่เธอทูลขอแก่เธอ ส่วนบทบาทในทางลบนั้น เธอเป็นภิกษุณีรูปเดียวที่มีชื่อ ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกมากที่สุดในฐานะเป็นต้นสิกขาบทบัญญัติมากที่สุด ซึ่งเป็นเรื่องทาง เสียหาย ประพฤติไม่เหมาะสมหลายกรณี นับตั้งแต่ เป็นภิกษุณีมีกมมาก เต็มไปด้วยความอิจฉาริษยา ฝึกฝนคลุกคลีด้วยหมู่คณะของพระเทวทัตและพระอริฏฐะ ผู้ถูกขับไล่ออกจากหมู่สงฆ์ในฐานะเป็นผู้ ก่อเรื่องบาดหมางขึ้นในคณะสงฆ์และกระด้างกระเดื่องต่อคำสอนและการบริหารคณะสงฆ์ของพระผู้ มีพระภาค^{๑๘}

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๐-๔๖๗/๕๐๐-๕๐๘.

^{๑๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๑๒/๒๓๘.

๒) พระธัมมทินนาภิกษุณี เมื่อคราวพระผู้มีพระภาคเสด็จมาโปรดพระเจ้าพิมพิสารครั้งแรก วิสาขเศรษฐีได้อยู่ในกลุ่ม ๑๒๐,๐๐๐ คน ที่เดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้บรรลุโสดาปัตติผลและต่อมาท่านได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคฟังธรรมเป็นครั้งที่ ๒ ก็สามารถบรรลุสกทาคามีผลและอนาคามีผลตามลำดับ เมื่อกลับจากวัดมายังบ้านโดยปกติเหมือนทุก ๆ ครั้ง หลังเสร็จบริโภคาอาหารเสร็จแล้ว ได้กล่าวกับนางธัมมทินนาว่า ธัมมทินนา เธอไม่มีความผิดอะไรหรอก อนาคามีบุคคล ย่อมไม่ปรารถนากามนับตั้งแต่วันนี้ไป เรื่องจะถูกเนื้อต้องตัวน้องและพูดคุยนุกสนานจะไม่มีอีกแล้ว ถ้าน้องประสงค์จะอยู่ก็อยู่ต่อไปเถิด แต่ถ้าไม่ประสงค์จะอยู่ จะกลับไปอยู่กับมารดาบิดาของน้องก็ได้ พี่อนุญาตให้รวบรวมเอาทรัพย์สมบัติตามความต้องการเถิด นางธัมมทินนาจึงกล่าวว่า ข้าแต่พี่ท่าน ท่านสละทรัพย์สมบัติทั้งหมดได้ง่ายดาย เปรียบเหมือนน้ำลายที่ท่านบ้วนทิ้ง เมื่อเป็นเช่นนี้ขอท่านได้โปรดอนุญาตให้ฉันบวชเถิด วิสาขเศรษฐีได้ฟังคำของนางแล้วก็ดีใจ รีบสั่งให้คนเตรียมวอทองและบริวารสำหรับบวช นำนางธัมมทินนาไปยังสำนักของภิกษุณีเพื่อขอการอุปสมบท^{๑๙} เมื่อบวชแล้ว ก็เรียนกัมมัฏฐานอยู่ในสำนักภิกษุณีเพียง ๒-๓ วัน ก็ลาไปจำพรรษาที่เจียบสังัด อาศัยอยู่ในความสันโดษ บำเพ็ญสมณธรรมไม่นาน ก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล พร้อมกับปฏิสัมภิทา ความแตกฉานทางปัญญาทั้งหลาย เช่น อรรถปฏิสัมภิทา ธรรมปฏิสัมภิทา นิรุตติปฏิสัมภิทา ปฏิภาณปฏิสัมภิทา^{๒๐}

๓) พระรูปนันทาเถรี เป็นธิดาของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมหาปชาบดีโคตมี มีพระเชษฐภคินีต่างพระมารดา ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายสิทธัตถะและมีพระเชษฐภคินีร่วมมารดาเดียวกัน ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายนันทะ พระนางได้สร้างบุญญาธิการและปรารถนาตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ผู้มีญาณในการแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตระ^{๒๑} เพราะพระนางมีพระสิริโฉมงดงามยิ่งนัก พระประยูรญาติจึงพากันเรียกว่า รูปนันทาบ้าง อภिरูปนันทาบ้าง ชนบทกัลยาณีบ้าง

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชพุทธบิดาเสด็จเข้าสู่พระนิพพานแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมีพระมารดาและพระนางยโสธราพิมพา พระมารดาของพระราहुล ต่างพากันสาเกียออกบวชในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น พระนางจึงมีพระดำริว่า เหลือแต่เราเพียงผู้เดียว ไม่มีประโยชน์อะไรกับการดำรงชีวิตเป็นฆราวาสอีกต่อไป สมควรที่เราจะบวช เมื่อตัดสินใจพระทัยแล้ว ก็เสด็จไปสำนัก

^{๑๙} บรรจบ บรรณรุจิ, “ภิกษุณี พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล”, วารสารพุทธจักร, หน้า ๑๑๓.

^{๒๐} ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๓/๒๖๐.

^{๒๑} ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๕/๒๕๖.

ภิกษุณีแล้วออกบวช การบวชของพระนาง จึงเป็นการบวชเพราะอยากอยู่ใกล้ชิดกับพระญาติ
เท่านั้น^{๒๒}

ครั้นบวชแล้ว พระรูปนันทาภิกษุณี ไม่เคยไปฟังพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมเลย
เนื่องจากได้ทราบว่ พระผู้มีพระภาคทรงดำหนิติเตียนโทษของชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะนางหลงใหลในความงามของตน จึงเกรงว่
พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงธรรมตำหนิรูปของนางเอง จึงไม่กล้าเข้าเฝ้ารับฟังโอวาท แม้พระนาง
มหาปชาบดีโคตมีตักเตือนให้นางชวนชวายนในการประพฤติธรรม นางก็ไม่ปฏิบัติตาม^{๒๓} ชาวเมืองสา
วัตถิและบรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้เข้าเฝ้าฟังพระธรรมของพระผู้มีพระภาคอยู่เสมอมา
กล่าวสรรเสริญคุณสมบัติต่าง ๆ ของพระผู้มีพระภาค ในที่สุด พระนางก็ไม่สามารหลีกเลียงภาวะ
บุคคล ๔ จำพวก ใครที่เห็นพระรูปโฉมของพระผู้มีพระภาค จึงติดตามภิกษุณีไปฟังธรรม แต่พระ
นางก็นั่งหลบอยู่ด้วยความดำริว่ เราฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคแล้ว จักกลับมา

พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ พระนางรูปนันทาเป็นจำพวกราคะจริต คือ มีนิสัยรักสวยรัก
งาม จึงทรงเนรมิตหญิงสาววัยรุ่นคนหนึ่ง มีรูปโฉมงามยิ่งกว่าเพทอัปสรให้ยืนถวายนัดแต่พระผู้มี
พระภาคข้างธรรมาสน์ เพื่อที่จะย่ำยีความมัวเมาในรูปโฉมของพระนางด้วยรูปสตรีที่งดงามกว่า
ประหนึ่งหนามยอกเอาหนามบ่ง ฉะนั้น ครั้นรูปนันทาภิกษุณีเห็นหญิงสาวนั้นแล้วคิดว่า เราหลงผิด
คิดมัวเมาในรูปโฉมของตนเอง สตรีนางนั้นสวยเหมือนนางพระยาหงส์ทอง ส่วนตัวเองเหมือนนางกา
ที่ปรากฏอยู่หน้านางพระยาหงส์ทอง พระนางกำลังมีความเพลิดเพลिनชื่นชมโฉมของสตรีนางนั้น
อย่างรุนแรง พระผู้มีพระภาคทรงอธิษฐานให้รูปสตรีนั้นปรากฏอยู่ในวัยต่าง ๆ ตั้งแต่เป็นหญิงคลอด
แล้วครั้งเดียว หญิงวัยกลางคน หญิงชรา แก่หง่อม มีผมหงอก ฟันหัก หลังค่อม ยืนไม่เท่าไปข้างหน้า
งก้งนอนอยู่ พอนางรูปนันทานั้นก็คลายความรัก ความอาลัยและความหลงใหลมัวเมาในรูปนั้น ลำดับ
นั้น พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตให้สตรีนั้นมีพยาธิครอบงำ ทั้งไม่เท่าและพืดเกลือกกลิ้งจมอยู่ในกอง
มูลและกรีสของตน ดิ้นรนขาดใจตาย ร่างกายพองขึ้น มีน้ำเหลืองไหลและหนองทะลักออกจาก
แผลทั้ง ๙ ผุ่การพากันรุมแย่งเนื้อเน่ากิน พระนางรูปนันทาภิกษุณีพิจารณาเห็นซากศพของสตรีนั้น
แล้วว่ โอ ร่างกายนี้ไม่เที่ยง เพราะอวัยวะในร่างกายนี้แก่ชราไปตามกาล เป็นสภาพไม่เที่ยงเพราะ
เป็นสภาพไม่คงทนถาวร เป็นอนัตตาเพราะเป็นสภาพไม่ใช่ตัวตน จิตของพระนางรูปนันทาภิกษุณีได้
มุ่งหน้าต่อพระกัมมัญฐาน พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ พระนางรูปนันทาภิกษุณี มีจิตสลดสังเวชใน

^{๒๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๕๘.

^{๒๓} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๕/๒๗๖.

รูปของนางที่ยืดถือแล้ว ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า “ดูกรนันทา เธอจงดูรูปที่กระสับกระส่าย เปื่อยเน่าดังซากศพ จงอบรมจิตให้ตั้งมั่น มีอารมณ์เดียวด้วยอสุภกรรม รูปกายของหญิงนี้เป็นฉันไค รูปกายของเธอก็เป็นฉันนั้น รูปกายของเธอนั้นเป็นฉันไค รูปกายของสตรีนั้นก็เป็นอย่างนั้น”^{๒๔} พระนางรูปนันทา ภิกษุณีสนใจไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนา ก็ได้สำเร็จโสดาปัตติผลและตรัสสุญญตกัมมัฏฐานเกี่ยวกับกายนคร เพื่อจะให้นางกระทำให้งั่งซึ่งผลที่สาม พระนางสามารถบรรลุพระอรหัตตผลในขณะนั้นเองและได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในเอตทัคคะฝ่ายทางเพ่งญาณ แปลว่า หมายถึง เพ่งอารมณ์ตามกฎแห่งการเจริญกัมมัฏฐานถึง^{๒๕}

๔.๒.๓ สติสตรีในการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรม คือ การเกิดปัญญาเห็นแจ้งในโลกุตรธรรม ๙ และอริยสัจ ๔ เป็นเป้าหมาย หรือจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือการบรรลุวิชชา ๓ และวิมุตติ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์

บรรลุธรรม แยกออกเป็น ๒ ศัพท์ คือ “บรรลุ” และ “ธรรม” คำว่า “บรรลุ” หมายถึง สำเร็จ^{๒๖} ส่วนคำว่า “ธรรม” หมายถึง สภาพที่ทรงไว้ ธรรมตา ธรรมชาติ สภาวธรรม สัจจธรรม ความจริง เหตุ ต้นเหตุ ปรากฎการณ์ ัมมารมณฺ์ สิ่งที่เกิดคิด คุณธรรม ความดี ความถูกต้อง ความประพฤติชอบ หลักการ แบบแผน ธรรมนิยม หน้าที่ ความชอบ ความยุติธรรม พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น^{๒๗}

คำว่า “บรรลุ” ตรงกับภาษาบาลีว่า “อริคม” (กริยาเป็น อริคจฺฉติ) และศัพท์ว่า “อภิสมโย” มาจากคำว่า อภิ + สมย แปลว่า ความตรัสรู้, ความถึงพร้อมจำเพาะ (ตรัสรู้) ความเป็นที่ตรัสรู้ สมัยเป็นที่บรรลุ ความถึงพร้อมเฉพาะ^{๒๘} นิยมนำ “ธมม” เชื่อมเข้าด้วยกันกับ “อภิสมโย” เป็น “ธม

^{๒๔} ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๕/๒๘๖.

^{๒๕} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๗๔

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

^{๒๘} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **พจนานุกรม บาลี-ไทย อังกฤษ-สันสกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘๑.

มาภิสมโย” ตัวอย่าง “เทศนาवासเน จตุราสตียา ปาณสหสสาน ธมมาภิสมโย อโหสิแปลว่า ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมโย ได้บังเกิดแก่สัตว์ แปดหมื่นสี่พัน”^{๒๙}

การบรรลุลุทธิธรรมเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เพื่อการเข้าถึงพระนิพพาน คือ ความดับทุกข์ ดับตัณหาและกองทุกข์ทั้งปวง เข้าสู่โลกุตตรธรรม^{๓๐} หลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงล้วนแต่มุ่งไปเพื่อการบรรลุลุทธิธรรมทั้งสิ้น ดังพระดำรัสที่ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๓๑} ผู้ที่บรรลุลุทธิธรรมจะมีระดับ สภาวะและคุณลักษณะที่แตกต่างกันไป

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางสังคมอินเดียที่มีทัศนคติความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตซึ่งได้รับการหล่อหลอมมาจากศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์จึงเป็นรากฐานของวัฒนธรรมอินเดียและในวัฒนธรรมของอินเดียนั้นถือว่า บุรุษเป็นใหญ่ เป็นผู้นำครอบครัว เป็นผู้ต้องออกไปประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เข้าครอบครัว ส่วนบทบาทของสตรีเป็นผู้คอยดูแลความเรียบร้อยในครอบครัวและปรนนิบัติสามี ซึ่งไม่ต่างอะไรกับสตรีไทยในสมัยโบราณ พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่งที่แทรกตัวอยู่ในสังคมอินเดียสมัยนั้น ได้เสนอรูปแบบการดำเนินชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งต่อสาธารณชน เนื่องจากพระพุทธศาสนาไม่ใช่สถาบันปกครองที่จะต้องมาดูแลเรื่องปากท้องของประชาชน เป็นเพียงสถาบันศาสนาที่นำเสนอจริยธรรมเพื่อดำเนินชีวิตที่ดีงามเท่านั้น ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงไม่มีหน้าที่ไปกำหนดบทบาทของประชาชนว่า ต้องประกอบอาชีพอะไร ต้องทำงานที่ไหน แต่พระพุทธศาสนาได้เสนอหลักธรรมเป็นกลาง ๆ ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ทุกสาขาอาชีพ ทุกสถานที่และทุกกาลเวลา เพื่อให้งานนั้นบรรลุผลสำเร็จ ประเด็นที่พระพุทธศาสนาให้ความสนใจ ไม่ได้อยู่ที่ว่าจะทำงานที่ไหน นอกบ้าน หรือในบ้าน แต่การทำงานอย่างไร จึงจะประสบความสำเร็จต่างหาก เป็นประเด็นที่พระพุทธศาสนาให้ความสนใจ เพราะบทบาทของคนในสังคมแต่ละยุคสมัยไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่แวดล้อมสังคมนั้น ๆ อยู่ เช่น ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ รวมทั้งสภาพดินฟ้าอากาศ ถ้าพระพุทธศาสนาไป

---

^{๒๙} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๔., อ้างใน พระสมชาย ขนติธมโม (จันทราดาฝ่าย), “การบรรลุลุทธิธรรมของพระมหาโมคคัลลานเถระในจบปลายมานสูตร”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า ๑๐.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๕๕๖), หน้า ๖ .

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

กำหนดว่า สตรี หรือบุรุษควรทำงานตรงนั้นตรงนี้ ต่อมาค่านิยมของสังคมเปลี่ยนไป คำสอนในพระพุทธศาสนาย่อมล้าสมัยไปด้วย ดังนั้น เรื่องการที่สตรีจะทำงานในบ้าน หรือนอกบ้าน จึงไม่ใช่ประเด็นที่พระพุทธศาสนาให้ความสนใจ เพราะเป็นเรื่องของยุคสมัยและค่านิยมของสังคม ประเด็นที่ให้ความสนใจอยู่ที่ว่าทำในบ้านอย่างไร นอกบ้านทำอย่างไร จึงจะบรรลุผลสำเร็จ คำถามที่ว่าพระพุทธศาสนามีท่าทีอย่างไรต่อสตรีที่ทำงานนอกบ้าน ก็ตอบได้ว่า มีท่าทีเป็นกลาง ๆ ถ้าเขาทำงานนอกบ้าน หรือในบ้านอย่างเข้มแข็งด้วยจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนายกย่องสรรเสริญ

ด้านศักยภาพในการบรรลุธรรมของสตรีนั้น มีผู้ที่พิจารณาพระพุทธศาสนาจากสภาพสังคมในปัจจุบัน มักจะกล่าวโจมตีว่า พระพุทธศาสนากดขี่สตรี ดังจะเห็นได้จากการที่ไม่ยอมให้สตรีบวชตั้งแต่ต้น หรือแม้ยอมให้สตรีบวชแล้ว ก็กำหนดศีลมากขอกว่าบุรุษและอยู่ในฐานะต้องเคารพภิกษุ แม้ภิกษุณีจะแก่พรรษากว่าก็ตาม

จากการศึกษาค้นคว้าทำให้เราได้มีโอกาสได้รู้ว่า สถานภาพของสตรีก็มีความสามารถในการบรรลุธรรมได้ โดยทั่วไป แล้วสตรีทั้งหลาย ก็มุ่งบำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรมตามระเบียบทางศาสนา อันดีงาม มีความสามารถเป็นเลิศในแง่ต่าง ๆ ได้เทียบเท่ากับบุรุษทั่วไป สตรีภายใต้พระพุทธศาสนา จึงมีอิสระ มีสิทธิและพร้อมที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ มากขึ้น พวกเขาพากเพียรให้ได้บรรลุอรหัตตผล ลักษณะนี้เป็นลักษณะทั่วไปของสังคมทางศาสนาของอินเดียและพระพุทธศาสนาก็ไม่มีข้อยกเว้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งชายและหญิงโดยทั่วไป^{๑๒}

ในปัจจุบัน สตรีมีฐานะทัดเทียมกับบุรุษในการทำงานหลายด้าน บุตรีและบุตรมีสิทธิทัดเทียมกันในการศึกษา ทั้งในระดับโรงเรียนและระดับมหาวิทยาลัย ภายในครอบครัวของสตรีก็เป็นที่ยอมรับ โดยทั่วไปในความเชื่อของพระพุทธศาสนานั้น มารดาเป็นพระพรหมของบุตร ด้วยความเชื่อดังกล่าว ก็เป็นการช่วยยกฐานะของสตรีขึ้นเช่นกัน ในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เลือกชั้นวรรณะ หรือเลือกว่าบุรุษ หรือสตรีที่สามารถบรรลุธรรม หรือเป็นบัณฑิตได้ สตรีสามารถเป็นบัณฑิตได้เช่นเดียวกับบุรุษ มิใช่ว่า บุรุษจะเป็นบัณฑิตในที่ทั่วไปก็หาไม่ได้ ถึงสตรีที่มีปัญญาเห็นประจักษ์ในเหตุการณ์นั้น ๆ ก็เป็นบัณฑิตได้และใช่ว่า ในที่ทั่วไปจะเป็นบัณฑิตแต่บุรุษ ก็หาไม่ได้ แม้สตรีที่คิดเห็นเนื้อความได้รวดเร็ว ก็เป็นบัณฑิตได้

---

^{๑๒} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, *มาตสตรีในพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชน จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๑.

ฉะนั้นศักยภาพในการพัฒนาตนเองนั้น สตรีย่อมมีความสามารถไม่ยิ่งหย่อนน้อยกว่าบุรุษ เพราะการที่สตรีถูกบีบคั้น หรือถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบมากเท่าใด ย่อมเป็นการให้สตรีเหล่านั้น มีการพัฒนาตนเองเท่าเทียมบุรุษมากเท่านั้น

พระพุทธศาสนาถือว่า สรรพสัตว์ทั้งปวงมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกันหมด ซึ่งมองว่ามันเป็นธรรมชาติ (สามัญลักษณะ) ที่ทุกสิ่งจะต้องได้รับเสมอเหมือนกัน กล่าวเฉพาะมนุษย์ที่เรียกว่า สัตว์ประเสริฐ เพราะสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองให้อยู่เหนือธรรมชาติได้ คือการพัฒนาจิตวิญญาณของตนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ที่จะต้องได้รับเรื่อยไป トラบใดที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร มนุษย์ที่สามารถพัฒนาจิตให้หมดกิเลสนั้นเรียกว่า อริยบุคคล คือบุคคลที่ประเสริฐสุดกว่าบุคคลทั่วไป พุทธศาสนาไม่ได้แบ่งชั้น วรรณะ เพศ วัย ชาติ ศาสนาใด ในการบรรลुธรรม พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาจนหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

สตรีในสมัยพุทธกาล หรือในสมัยปัจจุบัน ถือว่ามีบทบาทเท่าเทียมกับบุรุษในการนับถือศาสนา การบำเพ็ญกุศลผลบุญ ตลอดจนการปฏิบัติธรรม เพราะฉะนั้นเมื่อสตรีมีสิทธิเท่าเทียมกับบุรุษทุกอย่าง สตรีก็มีสิทธิที่จะบรรลุธรรมได้ตามความรู้ ความสามารถที่ตนปฏิบัติ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความจริง สามารถพิสูจน์ได้ทุกคน ไม่ว่าจะเป็นสตรี หรือบุรุษ เด็กหรือผู้ใหญ่ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น นางวิสาขาเมื่ออายุได้ ๗ ขวบ พร้อมด้วยเพื่อนหญิง ๕๐๐ คน แวดล้อมด้วยทาสี ๕๐๐ คนไปต้อนรับพระศาสดา พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมให้เหมาะแก่พื้นเพ อัยยาศัยของเด็ก เมื่อจบเทศนา เด็กหญิงวิสาขา พร้อมกับบริวารทั้งหมดได้บรรลุโสดาปัตติผล นางวิสาขาได้เป็นพุทธสาวิกาตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา^{๓๓}

สตรีที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เป็นภิกษุณีองค์แรกที่ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ คือพระนางมหาปชาบดีโคตมี นอกจากนั้นก็ยังมีศากยภิกษุณีทั้ง ๕๐๐ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลตามสมควรแก่อุปนิสัย หลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระนันทเถระ ซึ่งปรากฏในนันทโกวาทสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระเขมาพระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุณี ผู้มีปัญญา^{๓๔} ปุจฉารากษุณีหลังจากสูญเสียสามี ลูกทั้งสอง บิดามารดาแล้ว กลายเป็นคนบ้า ด้วยพุทธานุภาพ นางกลับได้สติ พระพุทธองค์ทรงเทศนาโปรดจนได้บรรลุโสดาปัตติผล ภายหลังจึงขอบรรพชาแก่พระบรมศาสดา ต่อมาได้บรรลุพระอรหันต์

^{๓๓} สง่า หล่อสำราญ, มหาสาวิกาสัมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๖.

^{๓๔} สง่า หล่อสำราญ, มหาสาวิกาสัมัยพุทธกาล, หน้า ๓๔.

พร้อมด้วยปฏิสัมพันธ์ ๔ และตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นเลิศกว่าภิกษุณีผู้ทรงพระวินัย^{๓๕} พระนางอุบลวรรณาเถรี ผู้เป็นธิดาของเศรษฐีเมืองสาวัตถี ผู้มีรูปโฉมงดงามเป็นที่หมายปองของคนทั่วไป แต่ท่านเศรษฐีผู้บิดาส่งให้ไปบวชสำนักของภิกษุณี เมื่อบวชได้ฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว น้อมนำมาปฏิบัติ พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และเป็นอนัตตาจนได้บรรลุพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมพันธ์^{๓๖}

ความคิดที่ว่า สตรีบรรลุธรรมได้หรือไม่นั้น ในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้แบ่งแยกแต่ประการใด ทั้งนี้ก็เพราะว่า พระพุทธศาสนาเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าจะสตรี หรือบุรุษ และการบรรลุธรรม ก็ไม่ได้แตกต่างกันแต่ประการใด เห็นได้จากพระเถรีหลายองค์ที่ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมพันธ์ กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนายอมรับในศักยภาพของสตรีที่สามารถบรรลุธรรมได้เหมือนกับบุรุษทุกประการ

ในฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับว่า สตรีเป็นพระพุทธเจ้าได้ ในพระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ กล่าวไว้ว่า สตรีไม่สามารถเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ ท้าวสักกะ มาร พรหม โดยระบุว่า

“รู้ชัดว่า ‘เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เป็นไปได้ที่บุรุษ พึงเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า’

รู้ชัดว่า ‘เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ’

รู้ชัดว่า ‘เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงครองความเป็นท้าวสักกะ ฯลฯ เป็นมาร ฯลฯ เป็นพรหม แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงครองความเป็นท้าวสักกะ ฯลฯ เป็นมาร ฯลฯ เป็นพรหม’”^{๓๗}

ในส่วนของเถรวาทกล่าวโดยทั่วไปแล้ว จะมีความเชื่ออย่างนั้น ทั้งนี้ เพราะเถรวาทจะยึดถือเอาพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ เมื่อไม่ได้กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก็มีความเชื่ออย่างนั้น ในความคิดของข้าพเจ้าคิดว่า เพราะธรรมชาติแล้วผู้ชายสามารถที่จะเข้าใจในหลักธรรมะและผู้ชายเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีได้มากกว่าก็ได้ จึงยอมรับว่า ผู้ชายเท่านั้นที่กระทำได้ ซึ่งความจริงอาจจะไม่ใช่เสมอไป

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๓๖} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, สตรีในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘.

^{๓๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗.

สตรีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายต่อหลายท่านที่ได้รับสิทธิในการบรรลุลัทธิ ไม่ว่าจะเป็นอุบาสิกา หรือภิกษุณี เพราะในทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว สตรีหรือบุรุษได้รับสิทธิเท่าเทียมกันทุกอย่าง ทั้งทางด้านสรีระ ปัญญา และอื่น ๆ ตัวอย่างสตรีที่บรรลุลัทธิ มีดังนี้

ภิกษุณีที่บรรลุลัทธิ หากพูดถึงบทบาทของสตรีย้อนไปถึงในสมัยพุทธกาล ก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก สตรีหลายคนในเวลานั้นได้บวชเป็นภิกษุณี ซึ่งภิกษุณีหลายรูปที่ไม่ค่อยคุ้นชื่อกันนัก แต่ประวัติของท่านสะท้อนถึงการต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ กว่าที่จะบรรลุลัทธิและสุดท้ายได้รับยกย่องเป็น “เอตทัคคะ” หรือผู้ที่ได้รับยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า เป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งขอนำเสนอ ๕ องค์ ดังนี้^{๓๘}

ก) พระปฎาจาราเถรี นางเกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงสาวัตถี เมื่อบิดามารดาจัดหาชายหนุ่มชนชั้นเสมอกันให้แต่งงานด้วย นางก็หนีไปกับคนรักที่เป็นลูกจ้างในบ้าน หลังจากนั้นไม่นานเมื่อนางมีบุตรคนแรกก็คิดจะกลับไปหาแม่ แต่สามีไม่ให้ไป พอตั้งครรภ์ลูกคนที่สองนางจึงแอบสามีไปหาแม่ แต่สามีตามมาทันกลางทาง ระหว่างนั้นเกิดฝนตกหนัก สามีออกไปหาที่กำบังฝนแต่ถูกงูกัดตาย และคืนนั้นเองที่นางคลอดบุตรคนที่สอง

รุ่งเช้านางออกตามหาสามี เมื่อมาพบศพนางเสียใจมาก โทษตัวเองว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้สามีเสียชีวิต แต่นางต้องหักใจพาลูกสองคนเดินทางต่อไปยังกรุงสาวัตถี เมื่อถึงฝั่งแม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำไหลเชี่ยวกราก นางให้ลูกคนโตรออยู่ที่ฝั่ง อุ้มลูกคนเล็กข้ามไปก่อน ระหว่างข้ามกลับมารับลูกคนโตได้ครึ่งทาง ก็หันไปเห็นเหยี่ยวกำลังจะโฉบลูกคนเล็กไป นางส่งเสียงโบกมือไล่เหยี่ยว แต่ลูกคนโตที่ยืนรออยู่อีกฝั่งเห็นแม่ส่งสัญญาณแบบนี้คิดว่าแม่เรียกจึงเดินลงน้ำไปหา แล้วถูกแม่น้ำพัดหายไป นางเสียใจมากรำพึงรำพันกับตัวเองว่า

“บุตรของเราคนหนึ่งถูกเหยี่ยวเฉี่ยวไป คนหนึ่งถูกน้ำพัดไป สามีก็ตายเสียในที่เปลี่ยว”

ถึงอย่างนั้นนางก็ยังมุ่งหน้าต่อไปยังบ้านของพ่อแม่ แต่สิ่งที่พบคือ ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าฝนตกหนักเมื่อคืนทำให้บ้านพังถล่มทับพี่ชายและพ่อแม่เสียชีวิตทั้งหมด เมื่อรู้เรื่องนางเสียใจจนเสียสติ เดินเสื้อผ้าอาภรณ์หลุดลุ่ยไปตามท้องถนน นับแต่นั้นคนก็เรียกนางว่า ปฎาจารา ไปไหนคนก็ขับไล่ จนนางเดินมาถึงพระวิหารเชตวัน พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรแล้วทรงเห็นบารมีที่นางบำเพ็ญมาในอดีตชาติ จึงทรงให้นำนางเดินเข้ามาทางที่ประทับ แล้วตรัสกับนางว่า

“จงกลับได้สติเถิดน้องหญิง”

---

^{๓๘} อรรถชญา ขุนขำ, ๕ ภิกษุณี ผู้ประเสริฐ แห่งพุทธกาล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://cheewajit.com/healthy-mind/99968.html>

นางกลับได้สติด้วยพุทธานุภาพ มีชายคนหนึ่งโยนผ้าให้นางนุ่งห่ม นางถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์และกราบทูลเล่าเรื่องราวต่อพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่า

“ดูก่อนปฎาจารย์ เธออย่าคิดเลยไปเลย เธอมาหาเราซึ่งสามารถเป็นที่พึ่งของเธอได้ ก็บัดนี้เธอหลั่งน้ำตาเพราะความตายของลูกเป็นต้นเป็นเหตุฉฉันใด ในสังสารวัฏที่มีเงื่อนไขอันเนื่องปลายไม่ปรากฏก็ฉฉันนั้น น้ำตาที่หลั่งเพราะความตายของลูกเป็นต้นเป็นเหตุ ยิ่งมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้งสิ้น น้ำในมหาสมุทรทั้งสี่ยังมีปริมาณน้อย ความเศร้าโศกของนรชนผู้ถูกทุกข์กระทบแล้ว น้ำจากน้ำตามีใช้น้อยมีปริมาณมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้งสี่นั้นเสียอีก แม่เอ๋ย เหตุไรเจ้าจึงยังประมาทอยู่เล่า”

เมื่อความเศร้าโศกของนางทุเลาลง พระพุทธองค์ตรัสว่า

“ไม่มีบุตรที่จะช่วยต้านทาน บิดาก็ไม่ได้ แม่พวกพ้องก็ไม่ได้ เมื่อความตายมาถึงตัวแล้ว แม้หมู่ญาติก็ช่วยไม่ได้เลย สัจจะ ธรรมะ อหิงสา สัจญมมะ และทมะมีอยู่ในผู้ใด พระอรียะทั้งหลาย ย่อมคบผู้นั้น นั้นเป็นอนามตธรรม (ธรรมที่ไม่ตาย = นิพพาน) ในโลก บัณฑิตรู้จักความข้อนั้นแล้ว สรรวมในศีล พึงรีบเร่งชำระทางไปพระนิพพานทีเดียว”

เมื่อได้ฟังดังนั้น นางปฎาจารย์ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผลึกทูลขอบรรพชา กับพระพุทธเจ้า เมื่อนางบวชเป็นภิกษุณีได้ไม่นานก็บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ นางได้ศึกษาพระวินัยจนสามารถกล่าวพระวินัยทั้งหมดได้กว้างขวาง พระพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศทางทรงพระวินัย

นอกจากนี้พระปฎาจารย์เถรีมีความสามารถในการแสดงธรรม ทำให้สตรี ๓๐ คนพากันออกบวชเป็นภิกษุณีอยู่บำเพ็ญวัตรปฏิบัติในสำนักของท่านและสามารถบรรลุอรหันต์ได้ในเวลาต่อมา

ข) พระรูปนันทาเถรี เมื่อพระมหาปชาบดีโคตมีและพระนางพิมพาเสด็จออกผนวชเป็นภิกษุณีแล้ว พระนางรูปนันทาจึงขอออกบวชบ้าง แต่พระนางบวชแค่ร่างกายเท่านั้น จิตใจยังยึดติดในความงามแห่งร่างกายของตนอยู่ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า พระรูปนันทาภิกษุณีหนักในรูปมีความรักในอัทภาพอย่างรุนแรง จึงทรงบรรเทาความเมาในรูปด้วยการบ่งหนามด้วยหนาม จึงเนรมิตความเปลี่ยนแปลงของสรีระสตรีให้เห็นจนกระทั่งช่วงของความตายให้ปรากฏแก่พระรูปนันทาภิกษุณี พระรูปนันทาภิกษุณีมีจิตสลด เมื่อทรงพิจารณาเห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ เห็นว่าสภาพนั้นจะมาถึงตนเช่นกัน พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

“ดูก่อนนันทา เธอจงดูรูปที่กระสับกระส่ายเปื่อยเน่าดังซากศพ จงอบรมจิตให้ตั้งมั่น มีอารมณ์เดียว คืออารมณ์ที่ไม่สวयงาม รูปนี้เป็นฉฉันใด รูปเธอก็เป็นฉฉันนั้น รูปเธอเป็นฉฉันใด รูปนี้ก็เป็ฉฉันนั้น รูปนี้มีกลิ่นเหม็นเน่าฟุ้ง ไป พวกคนพาลยินดียิ่ง นัก บัณฑิตผู้มีได้เกียจคร้าน ย่อม

พิจารณาเห็นรูปเป็นอย่างนั้น ทั้งกลางคืนกลางวัน เธอจงเบื่อหน่าย พิจารณาดูรูปนั้นด้วยปัญญาของตน”

เมื่อจบพระเทศนา พระรูปนั้นทาเถรีได้บรรลุอรหัตตผลและภายหลังได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า เป็นภิกษุณีผู้เลิศทางยินดีในฉาน

ค) พระภัททาภุณทลเกสาเถรี นางเกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ เมื่อโตเป็นสาววันหนึ่งได้เห็นบุรุษผู้หนึ่งจะนำโจรไปฆ่า นางเกิดตกหลุมรักโจรนั้น วันที่โจรจะต้องถูกนำตัวไปประหาร นางมีสีหน้าระทมทุกข์ พอบิดาสอบถามได้ความแล้วก็ไม่อยากให้ลูกสาวคนเดียวเป็นทุกข์ จึงไปติดสินบนเพชฌฆาตช่วยโจรออกมา แล้วยกลูกสาวให้โจร ฝ่ายโจรเห็นว่า ภรรยาามีเครื่องประดับมากมาย เกิดความโลภ จึงออกอุบายให้นางใส่เครื่องประดับให้เต็มที่ เพื่อไปแก้บนเทวดาบนหุบเขาที่ตนได้บนไว้ให้รอดตายจากการประหารชีวิต เมื่อไปถึงบนภูเขาแล้วโจรบังคับให้นางถอดเครื่องประดับใส่ห่อซ่อนไว้ตรงทางขึ้น แล้วคิดจะฆ่านาง พอรู้ดังนั้นนางจึงออกอุบายพรางพรรณนาออกไปว่า

“ตั้งแต่ฉันระลึกได้ เป็นผู้รู้เพียงสาแล้ว ฉันไม่รู้จักบุรุษอื่นว่าเป็นที่รักยิ่งกว่าท่าน มาเกิดฉันจะขอกอดท่าน จะทำประทักษิณ แล้วจะไหว้ท่าน เพราะท่านกับดิฉันจะไม่ได้อยู่ร่วมกันอีกต่อไป”

พอโจรเผลอนางจึงผลักเขาตกเหวเสียชีวิต แล้วออกบวชในสำนักของปริพาชกที่ครองผ้าขาว พวกปริพาชกเอาแหวนถอนผมนางจนหมด ถือเป็นการบวช นางคิดว่าคณะปริพาชกทำกับนางผู้เป็นมนุษย์ดังว่าเป็นสุนัข ต่อมานางเห็นนิมิตเป็นหมู่หนอน จึงถามพวกปริพาชกถึงนิมิตที่ตนเห็น แต่พวกเขาบอกเพียงว่า มีแต่ภิกษุศากยบุตรที่ตอบได้ นางจึงเข้าไปหาสาวกของพระพุทธเจ้า ท่านพานางเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า จากนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมว่า “ขันธ อายตนะและธาตุทั้งหลายไม่งาม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา” นางบรรลุธรรมจักขุ กราบทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณีและเมื่อพิจารณาน้ำล้างเท้าก็เห็นความเกิดและความดับ คิดว่าสังขารทั้งปวงก็ย่อมเป็นอย่างนั้นเช่นเดียวกัน จึงได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องท่านว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศทางชิปปาภิญญา (รู้เร็ว คือ บรรลุธรรมเร็ว)

ง) พระภัททากาปิลานีเถรี นางภัททาเป็นหญิงสาวที่งดงามมาก แม้นั่งอยู่ในห้องไม่ต้องใช้ประทีปก็มีแสงสว่างออกจากร่างของนางไกลประมาณ ๑๒ ศอก ส่วนปีปผลิมาณพ เมื่ออายุได้ ๒๐ ปี บิดามารดาต้องการให้เขามีภรรยาเพื่อมีบุตรไว้สืบสกุล แต่เขาไม่ได้มีจิตคิดอยากครองเรือน เมื่อทนความรบเร้าของบิดามารดาไม่ได้ เขาจึงจำงาช้างทองให้ปั้นรูปสตรีขึ้นรูปหนึ่งนำไปแสดงแก่บิดามารดา แล้วบอกว่า หากท่านหาหญิงได้ดังรูปนี้จะยอมแต่งงาน

บิดามารดาของปิปผลิมาณพจึงสั่งพราหมณ์ ๘ คน ช่วยกันไปสืบหาผู้หญิงที่มีลักษณะเหมือนรูปทองคำนี้ในตระกูลที่เสมอกัน หากพบแล้วให้ยกรูปปั้นให้นาง แล้วส่งนางมาให้บุตรชายเหล่าพราหมณ์จึงนำรูปทองไปตามหาหญิงสาว จนถึงทำน้ำสาคลนครในมัทธรัฐและก็ได้พบกับหญิงสาวในที่สุด แถมหญิงสาวที่พบยังงามกว่ารูปปั้นเสียอีก แต่เมื่อปิปผลิมาณพและนางภัททาทราบข่าวว่าจะต้องแต่งงานกัน ทั้งคู่ไม่ยอมแต่งงานเพราะประสงค์จะออกบวชเหมือนกัน ทั้งสองฝ่ายจึงให้คนไปส่งจดหมายบอกจุดประสงค์ของแต่ละฝ่ายให้ทราบ แต่ระหว่างทางผู้นำจดหมายไปส่งแกะจดหมายออกอ่าน ทราบความแล้วจึงพากันเปลี่ยนข้อความในจดหมายให้กลายเป็นข้อความแสดงความรัก ความต้องการที่จะแต่งงาน การรอคอย สุดท้ายทั้งสองจึงต้องแต่งงานกันที่สุดในที่สุด

หลังแต่งงานทั้งสองคนไม่ได้มีความสุขในการครองเรือน ปิปผลิมาณพร้อยมาลัยขึ้นพวงหนึ่ง นางภัททาก็เช่นกัน ทั้งสองวางพวงมาลัยก้นกลางที่นอน ยามนอนปิปผลิมาณพจะขึ้นนอนทางขวา นางภัททาจะขึ้นนอนทางซ้าย หรือแม้กระทั่งตอนกลางวัน ทั้งสองไม่เคยคิดคุยเล่นคุยหัวกัน จนกระทั่งบิดามารดาตายลง ทั้งสองตัดสินใจจะออกบวช ปลงผมให้แก่กัน แล้วกล่าวว่า

“พระอรหันต์เหล่าใดมีอยู่ในโลก เราทั้งหลายจงบวชอุทิศพระอรหันต์เหล่านั้น”

ครั้งบวชแล้วปิปผลิมาณพเดินไปข้างหน้าเหลือवलกลับมาดูนางจึงคิดว่า นางเป็นหญิงที่มีค่าที่สุดในชมพูทวีป เดินตามข้างหลังแบบนี้จะทำให้ใคร ๆ คิดว่า แม้บวชแล้วทั้งสองก็ไม่ยอมพรากจากกัน ไม่สมควรเลย จะทำให้พวกเขาตกรอก พอเดินมาถึงทางแยกจึงหยุดยืน แล้วกล่าวให้นางเลือกไปทางหนึ่ง ส่วนตนจะไปอีกทางหนึ่ง ในกาลที่ทั้งสองแยกกันทำให้เกิดแผ่นดินไหว พระพุทธเจ้าทรงสดับเสียงแผ่นดินไหว ทรงใคร่ครวญดูก็พบว่า เกิดจากกำลังคุณของทั้งสองคน พระองค์ทรงรอรับการมาของปิปผลิมาณพ ทรงอุปสมบทและแสดงธรรมแก่ปิปผลิมาณพ จนบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ ส่วนนางภัททากาปิลาณีไปบวชในสำนักปริพาชกอยู่ ๕ ปี จากนั้นก็มาบวชในสำนักของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี บำเพ็ญกรรมฐานอยู่ไม่นานก็บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ มีความชำนาญในบุพเพนิวาสญาณ ต่อมาพระพุทธเจ้ายกย่องว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศทางบุพเพนิวาสญาณ

จ) พระอุบลวรรณาเถรี นางอุบลวรรณาเกิดในตระกูลเศรษฐี เป็นสตรีสาวสวยที่มีผิวเหมือนดอกบัวขาว บิดาจึงตั้งชื่อว่า อุบลวรรณา เมื่อเติบโตเป็นสาว มีหนุ่มน้อยใหญ่หมายปอง มีพระราชจากทั่วชมพูทวีปพากันส่งทูตไปสวามิภักดิ์ บิดาเล็งเห็นแล้วว่าไม่อาจทำตามใจทุกคนได้ จึงขอให้นางอุบลวรรณาออกบวช และเนื่องจากนางได้สั่งสมบุญบารมีมาแต่อดีตชาติ จนกระทั่งชาตินี้นางเป็นปัจฉิมภิกษุณี (สตรีผู้เกิดเป็นภพสุดท้าย) นางจึงตกลงใจที่จะบวชในทันที เมื่อเป็นเช่นนั้นบิดาจึงพานางไปบวชที่สำนักภิกษุณี เมื่อนางบวชได้ไม่ถึงครึ่งเดือน ได้ถึงเวรดูแลพระอุโบสถ นางจุดประทีปแล้วกวาดโรงอุโบสถและได้ถือนิมิตในเปลวประทีปนั้นทำเตโชกสิณจนเกิดฌาน ทำฌานเป็น

บาท เจริญวิปัสสนา จนบรรลุประอรหันต์ พระอุบลวรรณาเถรีเชี่ยวชาญการใช้ฤทธิ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศทางฤทธิ์ แม้จะบวชแล้ว พระอุบลวรรณาเถรียังต้องประสบเคราะห์กรรมต่าง ๆ ช่วงที่พระพุทธเจ้ายังไม่ออกกฎหมายห้ามภิกษุณีอยู่ในป่า พระอุบลวรรณาเถรีเที่ยวจาริกไปในชนบท เมื่อกลับมาที่ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี ได้อาศัยกระท่อมที่ชาวบ้านทำไว้ รุ่งเช้าพระเถรีออกไปปิ่นทบาต นันทมาณพผู้แอบรักพระเถรีตั้งแต่ท่านยังเป็นคฤหัสถ์ได้แอบไปซ่อนตัวอยู่ใต้เตียงในกระท่อม พอพระเถรีกลับมา ก็ข่มขืนพระเถรีแล้วหนีออกไปจากกระท่อม สุดท้ายถูกธรณีสูบตาย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องจึงขอให้พระเจ้าปเสนทิโกศลจัดสร้างที่อยู่ให้ภิกษุณีภายในพระนคร พระราชาก็สนองพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างดี

วันหนึ่งเมื่อพระเถรีทำอาหารด้วยเนื้อแล้วนำไปถวายพระพุทธเจ้า แต่ไม่พบ พบแต่พระอุทายี พระเถรีจึงฝากถวายเนื้อแด่พระพุทธเจ้าด้วย แต่พระอุทายีกล่าวว่า น้องหญิงกระทำให้พระผู้มีพระภาคทรงอิมเอบด้วยเนื้อ เธอควรถวายผ้าอันตราวาสก (สบง) เพื่อให้อาตมาอิมเอบผ้าอันตราวาสกเหมือนกัน แต่พระเถรีปฏิเสธคำขอร้องนี้ พระอุทายีก็ไม่ยอมเช่นกัน สุดท้ายพระอุบลวรรณาเถรีต้องยอมถวายผ้าอันตราวาสกไป ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่อง พระองค์จึงทรงบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุรับจีวร (ไตรจีวร) จากมือภิกษุณีผู้มีไข้ญาติ เว้นแต่แลกเปลี่ยนกัน

ภิกษุณีทั้งหลายแสดงให้เห็นว่า แม้จะเกิดเป็นสตรีและต้องประสบเคราะห์กรรมความยากลำบากเพียงใดก็ตาม ก็สามารถปฏิบัติธรรมจนเป็นพระอรหันต์ได้เช่นกัน

สตรีที่มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนาและในสังคมครั้งพุทธกาล ๑๐ คน ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงยกย่องให้เป็นเลิศในด้านต่าง ๆ มานำเสนอโดยสังเขป^{๓๙} ดังนี้

๑. นางสุชาดา เป็นธิดาของเสนียกมพิ ในหมู่บ้านเสนานิคม ตำบลอรุเวลา เมื่ออย่างเข้าสู่วัยสาว นางได้ทำพิธีบวงสรวงต่อเทพยดาที่สิงสถิตอยู่ ณ ต้นไทรใหญ่ใกล้บ้าน โดยตั้งความปรารถนาไว้สองประการ คือ ขอให้นางได้แต่งงานกับชายที่มีบุญและมีทรัพย์สินเสมอกันและขอให้นางมีบุตรคนแรกเป็นชาย ความปรารถนาของนางสำเร็จดังที่ตั้งใจไว้และนางได้ทำพิธีบวงสรวงเทพยดา เมื่อบุตรชายของนางแต่งงานแล้ว โดยนำข้าวมธุปายาสใส่ถาดทองคำไปบวงสรวงเทพยดา ณ ต้นไทรที่นางเคยบนบานไว้ ซึ่งนางได้พบพระสิทธัตถะ โพธิสัตว์ประทับนั่งอยู่ที่นั่น มีรัศมีเปล่งปลั่ง นำเลื่อมใส นางเข้าใจว่าเป็นเทพยดา จึงน้อมถาดทองคำที่ใส่ข้าวมธุปายาสเข้าไปถวาย พระโพธิสัตว์รับถาดทองคำนั้นไว้ เมื่อนางถวายถาดทองคำแล้วก็เลื่องออกไป โดยไม่เสียดายถาดทองคำ

^{๓๙}

ธम्मจรรณ, ปกิณกรรม: ๑๐ สุตยอคสตรีในพุทธศาสนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา:

<https://mgronline.com/dhamma/detail/9520000022838>

อันมีค่าเลย พระโพธิสัตว์เสวยข้าวมธุปายาสแล้ว ก็ลอยถาดทองคำลงในแม่น้ำเนรัญชรา วันนั้น เป็นวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันแห่งการตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในกาลต่อมา “ยสะ” ซึ่งเป็นบุตรชายของนางสุชาดา ได้พบพระพุทธเจ้าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ได้ฟังธรรมจากพระศาสดาและได้บรรลุเป็นโสดาบันและได้บรรลุอรหัตตผล เมื่อได้ฟังธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงแก่บิดาของตน แล้วทูลขออุปสมบทเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา บิดาของท่านได้เป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยคนแรก ส่วนมารดา คือนางสุชาดา พร้อมทั้งภรรยาเก่าของท่านยสะ เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ก็ได้ถึงพระรัตนตรัย เป็นอุบาสิกา คู่แรกในพระพุทธศาสนา นางสุชาดาได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ในฝ่ายผู้ถึงพระรัตนตรัยก่อนอุบาสิกาทั้งหลาย

๒. นางวิสาขา มหาอุบาสิกา เกิดในตระกูลเศรษฐี ในเมืองภัททิยะ แคว้นอังคะ เป็นธิดาของธัญชัยและนางสุนาเทวี ขณะอายุได้ ๗ ขวบ ได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่เมณฑกเศรษฐี ผู้เป็นปู่ ก็ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ต่อมาได้ย้ายครอบครัวไปอยู่เมืองสาวัตถี ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่ประสงค์จะมีตระกูลมหาเศรษฐีอยู่ในเมืองของพระองค์

นางวิสาขาได้มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา ได้สร้างวัดบุพพารามในนครสาวัตถี เป็นโลหะประสาท ๒ ชั้น มีห้องพักสำหรับพระภิกษุ ๕๐๐ รูป นางวิสาขาถวายความอุปถัมภ์แก่พระพุทธเจ้าและพระสาวกมิได้ว่างเว้น และเมื่อเกิดการโต้สวนเกี่ยวกับนางภิกษุณีในความไม่สมควรที่เกิดขึ้น ก็จะมีนางวิสาขาเป็นกรรมการด้วยผู้หนึ่งเสมอมาและนางได้ทำให้ตระกูลของพ่อผัวเป็นสัมมาทิฐิ จนนางได้รับการยกย่องจากพ่อผัวให้เป็นมารดาทางธรรม มีชื่อว่า “วิสาขามิคารมาตา” เป็นต้น นางวิสาขาได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้เป็นทายิกา (ผู้ถวายทาน)

๓. นางชุชุตตรา สาวพิการหลังค่อม เป็นลูกสาวของหญิงแม่มนในเรือนของโฆสกเศรษฐีในกรุงโกสัมพี ต่อมาโฆสกเศรษฐีได้รับนางสามาวดีไว้ในฐานะธิดาของตนแล้ว ได้มอบหญิง ๕๐๐ คน ซึ่งมีนางชุชุตตราอยู่ในจำนวนนี้ด้วย เป็นบริวารของนางสามาวดี ต่อมานางสามาวดีได้รับการอภิเษกเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอุเทนแห่งนครโกสัมพี หญิงบริวารเหล่านี้ก็ได้ติดตามไปรับใช้พระนางสามาวดีในพระราชนิเวศน์ด้วย ต่อมานางชุชุตตราได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว บรรลุโสดาปัตติผลและนางได้แสดงธรรมแก่พระนางสามาวดีและหญิงบริวารทั้งหมด จนได้บรรลุโสดาบันพร้อมกัน นางจึงเป็นทั้งมารดาและอาจารย์ของพระนางสามาวดีและหญิงบริวาร โดยมีหน้าที่ ไปฟังธรรมจากพระบรมศาสดา แล้วมาแสดงแก่คนเหล่านั้น จนนางเป็นผู้เชี่ยวชาญใน

พระไตรปิฎก นางขุชุตตราได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้แสดงธรรม

๔. พระนางสามาวดี ธิดาของเศรษฐีนามว่า ภัททวศีย์ แห่งเมือง ภัททวศีย์ เดิมชื่อสามาบิดาของนางเป็นสหายกับโหมสกเศรษฐีแห่งนครโกสัมพี ต่อมาเกิดโรคระบาดในเมืองภัททวศีย์ เศรษฐีต้องพา ภรรยาและลูกสาวหนีภัยไปนครโกสัมพี แต่เมื่อเดินทางไปถึงนครโกสัมพี ไม่ทันได้พบกับโหมสกเศรษฐีผู้เป็นสหาย ก็ได้เสียชีวิตพร้อมกับภรรยา ทิ้งให้นางสามาวดีอยู่แต่ลำพัง ต่อมาโหมสกเศรษฐีทราบเรื่องจึงรับนางสามาวดีเป็นลูกบุญธรรม ตั้งไว้ตำแหน่งแห่งธิดาและต่อมาได้อภิเษกกับพระเจ้าอุเทนแห่งนครโกสัมพี

พระนางสามาวดีได้ฟังธรรมจากนางขุชุตตราจนบรรลุเป็นพระโสดาบัน ภายหลังพระเจ้าอุเทนเชื่อคำยุยงของพระนางมาคันทิยา ซึ่งไม่พอใจที่พระนางสามาวดีฝึกฝนในพระพุทธศาสนา พระเจ้าอุเทนจึงให้นางสามาวดีและหญิงบริวารยืนเรียงแถวกันแล้วยิงด้วยธนู แต่พระนางสามาวดีและหญิงบริวารทั้งหมด แม่เมตตาแก่พระเจ้าอุเทน ธนูที่ยิงไปจึงมิได้ทำอันตราย แต่ได้หวนกลับมาตกลงตรงเบื้องพระพักตร์ พระเจ้าอุเทนรู้สึกสำนึกผิดจึงขอโทษพระนางสามาวดี ซึ่งนางไม่ได้โกรธเคืองแต่อย่างใด โดยบอกเพียงว่าให้มีพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งเถิด อย่ายึดถือเอาพระนางเป็นที่พึ่งเลย

ในเวลาต่อมา พระนางสามาวดีก็ถูกพระนางมาคันทิยา ใช้ให้คนลอบไปเผาปราสาท พระนางสามาวดีและหญิงบริวารถูกไฟคลอกเสียชีวิตทั้งหมด พระเจ้าอุเทนทรงทราบเรื่อง จึงสั่งให้ประหารพระนางมาคันทิยาและเหล่าญาติจนหมดสิ้น พระนางสามาวดีได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้อยู่ด้วยเมตตา

๕. นางอุตตรานันทมารดา ลูกสาวของนายปุณณะ ซึ่งเป็นคนรับใช้ในเรือนของสุมนเศรษฐี ในกรุงราชคฤห์ เป็นคนขยันทำงาน ได้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสารีบุตร ผู้ออกจากนิโรธสมาบัติ เขาจึงได้กลายเป็นเศรษฐีในวันนั้น ต่อมานางอุตตรานันทมารดาได้สมรสกับลูกชายของเศรษฐีราชคฤห์ แต่เพราะนางเป็นโสดาบัน ต้องอธิษฐานอุโบสถเดือนละ ๘ วัน จึงว่าจ้างนางสิริมาหญิงงามเมืองมาบำรุงบำเรอสามีแทนตน ส่วนตนและหญิงบริวาร ก็จัดหาของเคี้ยวของฉันเพื่อถวายพระพุทธเจ้าและพระสาวก ฝ่ายนางสิริมาและสามีของนางยืนคูดอยู่ที่หน้าต่างด้วยความไม่พอใจ จึงใช้น้ำมันร้อน ๆ เทราดไปบนศีรษะของนางอุตตตรา ซึ่งนางอุตตตราเองก็ระวังตัว จึงเข้ามานอนอยู่ น้ำมันร้อนๆ จึงไม่ทำอันตรายใด ๆ ได้เลย นางสิริมาได้ระลึกถึงความผิดของตน จึงกราบแทบเท้านางอุตตตราเพื่อขอโทษ ต่อมานางสิริมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าและได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล ด้วยเหตุที่นางอุตตตราเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเข้าฌาน พระบรมศาสดาจึงยกย่องว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในการเพ่งฌาน หรือผู้เข้าฌาน

๖. พระนางสุปวาสา ธิดาของกษัตริย์นครโกสียะ ทรงเจริญวัยแล้วได้อภิเษกสมรสกับ ศากยกุมารองค์หนึ่ง จากนั้นพระนางก็ตั้งครรถ์นาน ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จึงประสูติโอรส นามว่า สี วลี พระนางได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ครั้งแรกได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์จบแล้วก็บรรลุเป็นพระ อริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน ต่อมาพระนางได้ถวายภัตตาหารแก่พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกอย่าง สม่าเสมอ พระนางได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้ ถวายของอันมีรสอันประณีต

๗. นางสุปิยา เกิดในตระกูลหนึ่งในกรุงพาราณสี เมื่อเจริญวัยแล้วได้แต่งงานกับชายผู้มี ฐานะเสมอกัน นางมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุเป็น พระโสดาบัน วันหนึ่งไปฟังธรรมที่วัด ก่อนกลับบ้านพบพระสงฆ์อาพาธรูปหนึ่ง จึงถามว่า พระคุณ เจ้าต้องการสิ่งใด พระรูปนั้นก็ตอบว่า อาตมาต้องการอาหารที่มีเนื้อ

วันรุ่งขึ้น นางใช้ให้ทาสีไปหาซื้อเนื้อในตลาด แต่ก็หาซื้อไม่ได้ จึงฉีกเนื้อที่ขาของตน แล้วให้นำไปปรุงเป็นอาหารถวายพระรูปนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบ นางสุปิยาป่วย จึงเสด็จมา พร้อมกับพระสงฆ์เพื่อเยี่ยมไข้ นาง เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามถึงนาง นางจึงลุกขึ้นจากที่นอน อาการ เจ็บปวดก็หายไปเป็นปลิดทิ้ง บาดแผลหายสนิทเป็นปกติทุกประการ นางได้กราบทูลถึงเรื่องราวที่ ตนกระทำไปทั้งหมดให้พระพุทธองค์ได้ทรงทราบ พระองค์จึงบัญญัติสิกขาบท ห้ามภิกษุฉีกเนื้อ มนุษย์ พระพุทธองค์ทรงยกย่องนางสุปิยาว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้อุปัฏฐากภิกษุ อาพาธ

๘. นางกาตียานี เกิดในกุกุรชนนคร มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาตั้งแต่เยาว์วัย มีหญิงสหายคนหนึ่งชื่อ นางกาฬี ในราตรีหนึ่งขณะที่พระโกสิกัณณโสณเถระ กำลังแสดงธรรมโปรด มารดา จนได้บรรลุธรรมโสดาปัตติผลถึงพระอรหันตมรรค โดยนางกาตียานีและนางกาฬีผู้สหายก็ได้ ร่วมฟังธรรมอยู่ด้วย

คืนนั้นโจรประมาณ ๔๐๐ คน ชูดุโม่งค์จากมุมหนึ่งของเมืองไปโผล่ที่บ้านของนางกาติ ยานี ส่วนหัวหน้าโจรทำทีเข้าไปฟังธรรม เพื่อต้องการทราบว่าคนเหล่านั้นประชุมกันด้วยเรื่องอะไร ได้ยินนางทาสีบอกนางกาตียานีว่า มีโจรเข้าบ้าน มาขโมยของ แต่นางกลับบอกว่าอย่าไปสนใจ โจร อยากรู้ได้อะไรก็ให้เขาขโมยไป เราจะฟังธรรม หัวหน้าโจรได้ยินดังนั้นเกิดอาการเลื่อมใส จึงสั่งให้ ลูกน้องคืนสิ่งของที่ขโมยไปคืนแก่นางกาตียานีทั้งหมดและขอให้นางช่วยให้ตนได้บวชในสำนักของ พระโกสิกัณณโสณเถระด้วย ซึ่งนางก็จัดการให้ตามประสงค์และทั้งหมดก็ได้บวชจนบรรลุพระ อรหันตผล ส่วนนางฟังธรรมแล้วบรรลุพระโสดาบัน พระบรมศาสดาทรงยกย่องนางกาตียานีว่า เป็น เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้เลื่อมใสมั่นคง

๙. นางนกุลมารดาคหปตนี เกิดในตระกูลเศรษฐีในเมืองสูงสูมารคีรี แคว้นภักคะ เมื่อเจริญวัยได้แต่งงานอยู่ครองเรือนตามขรवासวิสัย เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตแล้วก็ครอบครองสมบัติสืบไป ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่นครสูงสูมารคีรี ประทับในเกสกลาวัน นกุลเศรษฐีและภริยาพร้อมชาวเมืองสูงสูมารคีรีเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและได้เรียกพระพุทธเจ้าว่าเป็นบุตรของตน พระพุทธเจ้าทรงยกเรื่องในอดีตชาติมาตรัสแก่พุทธบริษัทว่า ทั้งสองสามีภริยานี้ เคยเป็นบิดามารดาของพระองค์มา ๕๐๐ ชาติ เป็นต้น จึงทำให้ชาวเมืองคลายความสนเท่ห์จนหมดสิ้น พระบรมศาสดาทรงยกย่องนางนกุลมารดาคหปตนี ให้เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้มีความค้ำค้ำในพระศาสดา

๑๐. นางกาฬิกุรรหมิกา เกิดในเมืองราชคฤห์ มีสามีอยู่ในกรุงกุรขรนคร ต่อมานางได้ตั้งครรภ์และกลับยังเรือนของบิดามารดาใน กรุงราชคฤห์ คืนหนึ่งได้ยินพวักษที่ขึ้นอยู่ในอากาศเหนือปราสาทของตน สรรเสริญคุณพระรัตนตรัยแล้วเกิดศรัทธาเลื่อมใส ได้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล โดยยังมีได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาและนางได้คลอดบุตรโดยสวัสดิภาพ พระบรมศาสดาจึงยกย่องนางกาฬิกุรรหมิกากว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้ได้ความเลื่อมใสตามเขา คือ เลื่อมใสโดยฟังตามคนอื่น

สตรีทั้ง ๑๐ คนนี้ นับว่ามีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ไม่อาจปฏิเสธได้ เพราะเป็นรากเหง้าแห่งความเจริญของพระพุทธศาสนาสืบ ๆ ต่อกันมาจนทุกวันนี้

๔.๓ สรุป

สิทธิในความเป็นสตรีในสมัยพุทธกาล เป็นเรื่องที่ได้รับการตอบรับน้อยมากที่สุด ด้วยเหตุของศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อ จารีต ประเพณีดั้งเดิมที่ได้รับการปลูกฝังมาจากศาสนาพราหมณ์ แนวความคิดของพราหมณ์ ซึ่งกลายมาเป็นข้อบังคับ หรือกฎหมายสำหรับประเพณีปฏิบัติร่วมกันในสังคม

กระนั้นก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนทัศนคติ ความเชื่อบางส่วนของความเชื่อดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์ สตรีก็ได้รับสิทธิในหลาย ๆ เรื่อง ที่สามารถทำให้กลุ่มของสตรีมีโอกาสได้สัมผัสอ้าปากในสังคมอินเดียโบราณได้อย่างเต็มภาคภูมิ ทั้งสตรียังได้สิทธิในการบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณีและสตรีได้โอกาสในการร่วมกันทำกิจกรรมด้านศาสนา คือ สตรีกลายเป็น อุบาสิกา ผู้ซึ่งเป็นหนึ่งในบริษัท ๔ ของพระพุทธศาสนาและกล่าวได้ว่า สตรีเป็นกำลังสำคัญประการหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่จะขาดเสียไม่ได้ในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

บทที่ ๕

ความเสมอภาคและลักษณะสำคัญของบุรุษและสตรี

พระพุทธศาสนามีหลักการของความเสมอภาค พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในสิทธิและโอกาส ทุกคนสามารถที่จะฝึกฝนอบรมตนให้พัฒนาขึ้นได้ ดังนั้น ทุกคนจึงมีสิทธิที่จะศึกษาพระธรรมและปฏิบัติตามหลักของศีล สมาธิและปัญญา เพื่อมุ่งไปสู่จุดหมายสูงสุดคือ การดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง หลักความเสมอภาคภายใต้พระธรรมวินัย ทำให้ผู้คนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคมตามระบบวรรณะ ที่เข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทมีความเท่าเทียมกันภายใต้พระธรรมวินัย คือ มีการปฏิบัติตามสิกขาบทที่เท่าเทียมกัน และเคารพกันตามอาวุโสและตามพระธรรมวินัย

๕.๑ ความเสมอภาคของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนา

หลักความเสมอภาค คือ หลักการในระบอบประชาธิปไตยเชื่อมั่นว่า หากมนุษย์มีโอกาสที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ถึงแม้ว่าจะมีความสามารถที่แตกต่างกันก็ตาม มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตที่ดีร่วมกันได้ ดังนั้น ความเสมอภาค จึงหมายถึง ความเสมอภาคขั้นพื้นฐานที่ประชาชนในสังคมเดียวกันมีความเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมายเดียวกันได้ ในทัศนะพระพุทธศาสนา จะเห็นได้อย่างชัดเจนในการให้ความเสมอภาคในเรื่อง วรรณะ เชื้อชาติ เช่น บุคคลไม่ว่าจะอยู่วรรณะไหนก็สามารถเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้และนับถือกันในเรื่องของพรชชา โดยไม่คำนึงว่าจะอยู่วรรณะใด เชื้อชาติใด หลักความเสมอภาคในการเคารพนับถือพระรัตนตรัย เป็นต้น จุดเริ่มต้นของความเสมอภาคนั้น สิ่งสำคัญคือการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งถือเป็นความสำคัญต่อความเสมอภาคและความเสมอภาคยังเกิดจากการยอมรับฟังความคิดเห็นทั้งสองฝ่าย ส่วนการยอมรับในความสามารถด้านการทำงานของสตรี เป็นการสร้างความเสมอภาคให้เกิดขึ้นในสังคม รวมถึงการเปิดโอกาสให้สตรีได้พัฒนาตนเองด้านการเรียนรู้ในระดับที่สูงขึ้น

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ความเสมอภาคเป็นวิถีแห่งความพอดี เป็นลักษณะของทางสายกลาง ความสมดุล ความมีสมานฉันท์ หรือการร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมในการสร้างสรรค์ หรือแก้ไขปัญหา เสมอภาคโดยไม่เลือกที่รัก ผลักที่ชัง ไม่ดูถูกเหยียดหยามกัน รวมทั้งไม่เอารอดเอาเปรียบกัน คือ ความยุติธรรมและมีโอกาสที่จะใช้เสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน หลักการของความเสมอภาคพระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในสิทธิและโอกาส ทุกคนสามารถที่จะฝึกฝน

อบรมตนให้พัฒนาขึ้นได้ ดังนั้น ทุกคนจึงมีสิทธิที่จะศึกษาพระธรรมและปฏิบัติตามหลักของศีลสมาธิ และปัญญา เพื่อมุ่งไปสู่จุดหมายสูงสุดคือ การดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง หลักความเสมอภาคภายใต้พระธรรมวินัย ทำให้ผู้คนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคมตามระบบวรรณะที่เข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทมีความเท่าเทียมกันภายใต้พระธรรมวินัย คือ มีการปฏิบัติตามสิกขาบทที่เท่าเทียมกันและเคารพกันตามอาวุโสและตามพระธรรมวินัย^๑

๕.๑.๑ ความเสมอภาคด้านศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

ทัศนะของพระพุทธศาสนา มองมนุษย์บนพื้นฐานที่ปรากฏตามความเป็นจริง ในสมัยพุทธกาล สังคมอินเดียมีความเชื่อว่า มนุษย์เกิดมาจากส่วนต่าง ๆ ของพระพรหม ทำให้เกิดอุปาทานยึดมั่นในชนชั้นของตน ชั้นสูงก็ประกาศว่า ชนชั้นของตนเท่านั้นประเสริฐและบริสุทธิ์กว่าวรรณะอื่น เพราะเกิดจากปากของพระพรหม ส่วนชนชั้นอื่นที่ต่างจากตนแล้วและผู้ที่เกิดในชนชั้นต่ำก็ต้องยอมก้มรับชะตากรรมของตน เพราะเชื่อว่า พระพรหมลิขิตมาให้เป็นอย่างนั้น ถ้าใครแหกกฎก็จะถูกดำเนินคดีและถูกด่าว่าเหมือนดังสามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะ ซึ่งมีชาติตระกูลเป็นวรรณะพราหมณ์แต่กลับออกบวชในพระพุทธศาสนา จึงเป็นผู้ละวรรณะที่ประเสริฐ ไปเข้ารับเลวทรามคือ พวกสมณะที่มีศรัทธาเลื่อมใส แต่พระพุทธศาสนามีทัศนะตรงข้ามกับพวกพราหมณ์ ดังพระพุทธองค์ตรัสกับสามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะ ว่า “วาเสฏฐะ และภารทวาชะ พวกพราหมณ์ระลึกถึง เรื่องเก่าของพวกเราไม่ได้จึงพากันพูดอย่างนั้น ก็ตามที่ปรากฏอยู่ คือ นางพราหมณีทั้งหลายของพวกพราหมณ์ มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกกินนมอยู่บ้าง อันที่จริง พวกพราหมณ์เหล่านั้น ก็ล้วนแต่เกิดจากช่องคลอดของนางพราหมณีทั้งนั้น พวกพราหมณ์เหล่านั้น กล่าวดูพรหมและพูดเท็จ ก็จะประสบแต่บาปเป็นอันมาก ...”^๒

จากพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเสนอหลักความเสมอภาคด้านศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นทัศนะใหม่ที่ค้านกับทัศนะเดิมของสังคม โดยเห็นว่า บุคคลจะดีได้เป็นเพราะการกระทำ ไม่ตัดสินกันด้วยเพศ หรือชั้นวรรณะตามทัศนะเก่า เพราะพระพุทธองค์ทรงแบ่งคนเป็นคนดี หรือชั่วตามการกระทำของเขาเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลเป็นคนเลวเพราะชาติก็หาไม่ เป็นผู้ประเสริฐเพราะชาติก็หาไม่ แต่เป็นคนเลวเพราะการกระทำ เป็นผู้ประเสริฐก็เพราะ

^๑ วิจารณ์ พิณฑพันธ์, “ความเสมอภาค: ตามแนวคิดประชาธิปไตยมีอยู่จริงหรือในพระพุทธศาสนา”, วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓, (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๖๓):๓๐

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๑/๖๒.

การกระทำ”^๓ หลักความเสมอภาคนี้ถือได้ว่า เป็นการล้มล้างระบบวรรณะ ละลายความมานะ ความถือตัว และทิฐิความเห็นแบบดั้งเดิมของสมาชิกผู้คนในสังคมให้หมดไป เพื่ออำนวยความสะดวก การปฏิบัติตน ด้วยความพอใจและความเสมอภาคด้านศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์

๕.๑.๒ ความเสมอภาคด้านสังคมและการดำรงชีพ

ความเสมอภาคด้านโอกาสทางสังคมและการดำรงชีพ คือ ความมีสิทธิเท่าเทียมกันในกลุ่มชุมชน สังคมของศาสนาพราหมณ์ จะห้ามและกีดกันไม่ให้ชนในสังคมที่ต่ำกว่า เช่น ศูทร หรือพวกทาส กรรมกร ไปปรากฏตัวในสังคมของพวกตน เพราะชนชั้นสูงถือว่า พวกศูทร จันทาล เป็นชนแห่งอัปมงคล จะนำความโชคร้ายมาให้พวกตน^๔

หลักสังคหวัตถุ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ทาน คือ การให้ การเสียสละ หรือการเอื้อเพื่อแบ่งปันสิ่งของตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น (๒) ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ อ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสำหรับกาลเทศะ (๓) อุตถจริยา คือ การสงเคราะห์ทุกชนิด หรือการประพฤตินในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (๔) สมานัตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอต้นเสมอปลาย เป็นหลักธรรมตระหนักว่า บุคคลในโลกอยู่ร่วมกัน ย่อมต้องพึ่งพาอาศัยกัน คนยากจนช่วยเหลือคนมั่งมี ด้วยกำลังกาย คนมั่งมีอนุเคราะห์เกื้อกูลคนยากจนด้วยกำลังทรัพย์ คนยากจนให้กำลังใจแก่คนมั่งมี ด้วยการทำความดี คนมั่งมีถนอมน้ำใจคนยากจนด้วยปิยวาจา ทั้งสองฝ่ายต่างอาศัยกันและกัน ด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่กัน ไม่เอาเปรียบกันและวางตนเหมาะสมแก่ฐานะของตน ซึ่งทำให้เกิดการรวมกันโดยยึดเหนี่ยวรวมประสานให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ช่วยเหลือกันเกื้อกูลกันและกัน

ความเสมอภาคด้านโอกาสทางสังคมและการดำรงชีพ ต้องอาศัยความเป็นธรรมตามหลักสังคหวัตถุ ความเสมอภาคเป็นเรื่องของการประสานกลมกลืนตามหลักของสังคหวัตถุ พระพุทธศาสนาเห็นว่า ถ้าบุคคลความเสมอภาคด้านโอกาสทางสังคมและการดำรงชีพในสังคม โดยใคร่ครวญถึงประโยชน์ของตน ประโยชน์ของบุคคลอื่นและประโยชน์สังคม หวังให้โลกทั้งโลกได้รับความสุขอย่างเป็นธรรมและยุติธรรมก็จะเกิดขึ้น^๕

^๓ บุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๕๒/๓๐๔.

^๔ วิรัช ธีรพันธุ์เมธีก, ดร.เอ็มเบ็ดการ์ รัฐบุรุษจากสลัม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

๕.๑.๓ ความเสมอภาคด้านกฎหมาย หรือพระวินัย

หลักอรรถุปนายิกธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนั้นเป็นฐานในการตัดสินว่าทำไมเราไม่มีสิทธิ์ละเมิดศีล ๕ ก็เพราะว่าชีวิตที่เราจะฆ่านั้น เป็นของเขา ทรัพย์ที่เราขโมย ก็เป็นของเขา คู่ครองที่เราละเมิด ก็เป็นของเขา คนที่เราโกหกให้ได้รับความเสียหาย ก็ไม่ใช่เรา เมื่อไม่ใช่เราและไม่ใช่ของเรา เราย่อมไม่มีสิทธิ์ไปละเมิดและเราอาจเรียก อรรถุปนายิกธรรม นี้ว่า หลักวินิจฉัย ความผิดถูก^๖ ด้วยวิธีเอาความรู้สึกของคนอื่นมาเทียบกับความรู้สึกของเรา การกระทำสิ่งนั้นต่อผู้อื่น ย่อมเป็นสิ่งผิด สิ่งทีกล่าวมาแล้วนี้ เป็นหลักสร้างความเสมอภาคทางด้านกฎหมายสำหรับทางสังคัมฆราวาส แต่สำหรับหลักการในการบัญญัติในการสร้างความเสมอภาคด้านกฎหมายในสังคัมสงฆ์ที่เรียกว่า พระวินัย ซึ่งเป็นสังคัมอิสระนั้น ก็มีวัตถุประสงค์และเหตุผลที่ต่างไปจากสังคัมฆราวาสเป็นอย่างมาก กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงตรัสเหตุผลหลักที่ทำให้ทรงบัญญัติวินัยเป็นเหตุผลด้านสังคัม และปัจเจกบุคคล จะพบเหตุผลทำนองนี้จากพุทธวจนะ ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเพราะเหตุนี้ เราจักบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลายอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ ๑ เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์ ๑ เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก ๑ เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ๑ เพื่อป้องกันอสังวะอันจะบังเกิดในปัจจุบัน ๑ เพื่อกำจัดอสังวะอันจักบังเกิดในอนาคต ๑ เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส ๑ เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว ๑ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรม ๑ เพื่อถือตามพระวินัย ๑”^๗

นอกจากนี้ ยังเป็นหลักคำสอนที่เป็นเครื่องส่งเสริมกิจกรรมแบบประชาธิปไตยที่สนับสนุนความเสมอภาคทางด้านกฎหมายและทางพระวินัยสงฆ์ ประโยชน์ของการบัญญัติก็เพื่อความเจริญของหมู่คณะ ซึ่งเป็นผลของความเสมอภาคแห่งประชาธิปไตยทางกฎหมายอย่างดียิ่ง หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เป็นศีลธรรมทีกล่าวมาแล้วนั้น จึงเป็นโครงสร้างที่สำคัญอย่างมาก และเป็นอีกหนึ่งวิธีในการสร้างความเสมอภาค ด้านกฎหมายให้เกิดขึ้นได้ เพราะมีความประสงค์ให้มนุษย์สามัคคีกัน ดังวัตถุประสงค์การบัญญัติพระวินัย (กฎหมายสงฆ์) ข้อแรกว่า เพื่อค้ำนึ่งถึงความเห็นชอบและความผาสุกของสงฆ์กับคฤหัสถ์ทั้งหลาย เป็นหลักในการปกครองตนเอง หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักทางสายกลาง ซึ่งไม่มีการข่มขู่บังคับ หรือในการบริโภคาอาหาร พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้บริโภคเท่าที่จำเป็นและสะดวก ไม่เบียดเบียนผู้อื่น แต่สำหรับพระสงฆ์

^๖ สมภาร พรหมทา, พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคมและปัญหาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔๒.

^๗ วิมหา. (ไทย) ๑/๒๐/๒๖.

พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้ฉันตามที่มีผู้มาถวายเท่านั้นและห้ามภิกษุไม่ให้มีทาสไว้รับใช้ หากภิกษุใดฝ่าฝืนต้องอาบัติทุกกฏ เพราะพุทธปรัชญายอมรับว่า ระเบียบวินัย เป็นสิ่งที่ดีทำให้เกิดความเรียบร้อย ถ้าหมู่คณะที่มีระเบียบวินัยดีย่อมดึงดูดผู้คนให้มานับถือและสนับสนุนได้มากกว่าหมู่คณะที่ปล่อยปละละเลย

๕.๑.๔ ความเสมอภาคด้านสิทธิพลเมือง

พระพุทธเจ้าทรงให้สิทธิและความสำคัญเกี่ยวกับเสรีภาพทางความคิดและการนับถือศาสนา หรือลัทธิต่าง ๆ พระพุทธองค์ทรงให้อิสระในการตัดสินใจด้วยตนเองว่า จะยอมรับหรือปฏิเสธคำสอนของพระองค์ หรือแม้แต่ผู้ที่เคยนับถือศาสนาอื่น เมื่อหันมานับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงให้อิสระในการอุปถัมภ์บำรุงศาสนาที่เคยนับถือได้เหมือนเดิม เช่น อุบาสิกหบดีซึ่งเคยนับถือศาสนาเชน เมื่อได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ก็เกิดความเลื่อมใสและหันมานับถือพระพุทธศาสนา แต่พระพุทธองค์ก็ทรงให้การอุปถัมภ์บำรุงศาสนาเชนได้เหมือนเดิม^๘ พระพุทธองค์ทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาและทรงแนะนำแก่พุทธศาสนิกชนให้แสดงความมีมิตรไมตรีจิตต่อศาสนาอื่น ชาวพุทธปลูกฝังทัศนคติที่ดีต่อศาสนาอื่นเช่นนี้เสมอมา

พระพุทธศาสนายังมีทัศนะที่ว่า มนุษย์ทุกคนมีฐานะเป็นปัจเจกบุคคล ปัจเจกบุคคลแต่ละคนมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบการกระทำของตัวเอง มนุษย์ทุกคนกำลังดำเนินชีวิตไปท่ามกลางการควบคุมดูแลของกรรมนิยาม^๙ โดยเฉพาะในแง่ปัจเจกบุคคลแล้ว พระพุทธศาสนายังมองมนุษย์ในแง่ที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและมีหลักธรรมสังคาลสูตร^{๑๐} ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาสอนสำหรับให้มนุษย์นำไปเป็นคู่มือ เมื่อต้องดำรงตนอยู่ในสังคม พระพุทธศาสนาถือว่า ปัจเจกบุคคล เมื่ออยู่ในสังคม จำเป็นจะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลหกกลุ่มเหล่านี้ เพราะมนุษย์ไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว แม้บางคนจะมีไม่ครบทั้ง ๖ กลุ่ม แต่ก็ต้องมีส่วนใดส่วนหนึ่งที่ทำให้พูดได้ว่า ไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว ทิศทั้งหกที่พระพุทธองค์นำมาตรัสสอนนั้น เมื่อวิเคราะห์ดูแล้ว จะเห็นว่า แต่ละทิศทรงใช้เป็นตัวแทนความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคนและระหว่างคนสองคนนี้ ก็ทรงแสดงสิทธิและหน้าที่แต่ละฝ่ายพึงปฏิบัติต่อกันอย่างละเอียดและถี่ถ้วน สิทธิและหน้าที่ตามหลักธรรมเรื่องทิศ ๖ ในพระสูตรนี้ มีการจัดกลุ่มบุคคลออกเป็น ๖ กลุ่ม พร้อมทั้งระบุหน้าที่พึงปฏิบัติต่อกัน ทำให้เราสามารถมองเห็นโครงสร้างทางสังคมในอีกรูปแบบหนึ่ง หลักกรรมนิยามและหลักธรรมสังคาลสูตรนั้นถือได้ว่า เป็นแบบแผนที่สร้าง

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓.

^๙ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๙๕/๒๗๑.

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๓/๒๑๒-๒๑๗.

กรอบพฤติกรรมให้แก่ตนเองและทำให้มนุษย์รู้จักสิทธิและหน้าที่ที่จะปฏิบัติต่อกันในสังคมและเมื่อเราทำไปนาน ๆ จนเคยชิน ก็จะกลายเป็นวิถีชีวิตที่จะสร้างความเสมอภาคด้านสิทธิพลเมืองให้เกิดขึ้นได้

๕.๑.๕ ความเสมอภาคด้านการเมืองการปกครอง

ทัศนะของพระพุทธศาสนามีอยู่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษซึ่งแตกต่างจากสัตว์ทั้งหลาย สิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษได้แก่ การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา มนุษย์ที่ฝึกฝนพัฒนาแล้ว เชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ เป็นผู้รู้จักดำเนินชีวิตที่ดิ้นงัดด้วยตนเองและช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในสันติสุขโดยสวัสดิ์ ความเสมอภาคด้านการเมืองของพระพุทธศาสนา จึงเน้นความมีสิทธิและเสรีภาพในด้านการแสดงความเห็นภายใต้กรอบของความถูกต้องชอบธรรมและทุกคนต้องได้รับความยุติธรรมอย่างเสมอภาค

หลักคำสอนของพระพุทธองค์มีอิทธิพลอย่างสูงในการปรับความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมอินเดีย เพราะพุทธปรัชญามีจุดยืนเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างชัดเจน เมื่อวิเคราะห์หลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทถึงส่วนที่เกี่ยวกับการเมือง ในที่สุดได้พบว่า พระพุทธเจ้าให้เสรีภาพ ในการยึดถือระบอบการเมืองในการปกครองของทุก ๆ แคว้นและทรงเสนอวิธีการแก้ไขตามสภาพปัญหาของการปกครอง กล่าวคือ ถ้าปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม (หลายรัฐรวมกัน) ก็เสนอหลักอภิปรายธรรมให้และถ้าปกครองแบบราชาธิปไตย ก็ทรงแนะนำทศพิธราชธรรมไว้เป็นต้น กล่าวคือ พระพุทธเจ้ามิได้ให้ความสำคัญแก่ระบอบการปกครองใด ๆ เป็นพิเศษ ไม่ว่าจะป็นระบอบใดก็ตาม จะเป็นการปกครองที่ดีได้ต้องถือหลักสำคัญที่สุด คือธรรม เพราะธรรมนี้ไม่ใช่จะใช้ได้กับการเมืองเท่านั้น กิจกรรมอื่น ๆ ของมนุษย์ก็ต้องประกอบด้วยธรรมเช่นกัน ธรรมที่ว่านี้มีใช้เพียงหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือศาสนาใดเท่านั้นและมีได้หมายเฉพาะเรื่องคุณงามความดี แต่มีความหมายกว้างกว่านั้น เป็นทั้งความจริงความถูกต้อง ความชอบธรรม ความดีงาม ความมีเหตุผล ความเป็นธรรม

พระพุทธองค์มิได้มุ่งให้ความสำคัญระบบการเมืองใหม่ แต่มุ่งตระหนักหลักธรรมที่จะทำให้ระบบการเมืองที่มีอยู่แล้ว ทั้งสองระบบดำเนินไปเพื่อความสุขแก่ประชาชนและไม่รุกรานกันระหว่างรัฐและด้วยเหตุที่ทรงต้องการเอาธรรมเป็นหลักปกครอง จึงต้องทรงชี้ว่า ระบบวรรณะนั้นไม่ถูกต้องในสองลักษณะ ลักษณะแรก คือ ความสูงต่ำทางวรรณะที่ถือเอาชาติกำเนิดเป็นหลักนั้น ทรงแย้งด้วยหลักความประพฤตินองบุคคล คือ เอาการกระทำของบุคคลเป็นหลักวัดความสูงต่ำของคน ลักษณะที่สอง หน้าที่ตามวรรณะนั้นทรงชี้ว่า เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่พราหมณ์นำมาอธิบายผิด โดยเฉพาะวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์เน้นที่การทำสงคราม การสู้รบ ซึ่งเป็นเหตุแห่งการรุกรานนั้น

ทรงอธิบายว่า แท้ที่จริงแล้วกษัตริย์มีหน้าที่ระงับข้อพิพาทของประชาชนและทำนุบำรุงประชาชนให้มีความสุข หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งหลายจากพระสูตรต่าง ๆ ที่ได้นำมาศึกษา ล้วนสนับสนุนมติที่ว่า พระพุทธศาสนามีได้มีเป้าหมายสนับสนุนระบบปรัชญาการเมืองใหม่ แต่มีเป้าหมายเพื่อสร้างให้มนุษย์ชาติ เป็นภราดรภาพ มีความเป็นเอกภาพ มีความดุลยภาพ มีสามัคคีภาพและมีความเป็นเสรีภาพในที่สุด

ปัญหาที่เกี่ยวกับสตรีในสังคมสมัยพุทธกาลนั้น เป็นสังคมแบบบุรุษเป็นใหญ่ที่สตรีไม่สามารถมีตำแหน่งแห่งที่ที่จะสามารถก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำในทางสังคม หรือศาสนาได้และโดยเฉพาะตำแหน่งแห่งที่ที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำ หรือกิจกรรมที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองในทางสังคม หรือแม้แต่การเป็นผู้นำทางศาสนา สตรีเพศจะถูกกันออกให้เป็นผู้ที่อยู่ชายขอบ เหลือไว้เพียงเฉพาะบุรุษเพศเท่านั้น หรืออาจจะนิยามได้หรือไม่ว่า กิจกรรมที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองและกิจกรรมทางศาสนา เป็นกิจกรรมของบุรุษเพศ สตรีเพศไม่ใช่ ดังนั้น สตรีเพศในสมัยพุทธกาล จึงไม่ถูกนับให้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองการปกครองและการเป็นผู้นำทางศาสนา ซึ่งในพระพุทธศาสนาก็มีบางข้อความที่ชี้ให้เห็นว่า ทศนะที่ว่านี้ กล่าวคือ

รู้ซัดว่า “เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”

รู้ซัดว่า “เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ”

รู้ซัดว่า “เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงครองความเป็นท้าวสักกะ เป็นมาร เป็นพรหม แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงครองความเป็นท้าวสักกะ เป็นมาร เป็นพรหม”^{๑๑}

จากพระสูตรข้างต้น เป็นการบ่งชี้ให้เห็นสถานภาพของเพศหญิงที่อยู่ในช่วงสมัยพุทธกาลว่าเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นไปได้หรือไม่ว่า ข้อความดังกล่าวที่ถือว่าเป็นพุทธพจน์ เป็นอิทธิพลของสังคมสมัยนั้นที่มีต่อภาพของสตรีในมุมมองของพระพุทธเจ้าด้วย แต่อย่างไรก็ตาม นักวิชาพระพุทธศาสนาในยุคหลัง เช่น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มองว่า ภาพของสตรีที่ปรากฏในข้อความดังกล่าว เมื่อตีความด้วยทฤษฎีภาษา ภาษาที่กล่าวถึงสถานภาพของสตรีที่ชี้ให้เห็นว่า ไม่สามารถเป็น พระพุทธเจ้า เป็นท้าวสักกะ เป็นมาร เป็นพรหม ได้นั้นอยู่ในระดับภาษาแบบสมมติ แต่เมื่อประเมินภาษาที่อยู่ในระดับปรมัตถ์ การเป็นดังกล่าวเพศหญิงสามารถที่จะ

^{๑๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗.

เป็นได้^{๑๒} ปรีชา ช่างขวัญยืน ก็เห็นว่า “การเป็นพระพุทธเจ้าจำเป็นต้องบำเพ็ญเพียรด้วยตนเอง ค้นหาหนทางเอง ต้องแสวงหาครูอาจารย์และปฏิบัติบำเพ็ญเพียงตามลำพัง ผู้หญิงย่อมไม่สะดวกที่จะปฏิบัติเช่นนั้น”^{๑๓} ดังนั้น การที่สตรีต้องออกจากเรือนเพื่อบำเพ็ญเพียร หรือแสวงหาหนทางเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้า จึงเป็นไปได้ยาก ซึ่งต่างจากบุรุษเพศ ที่มีอิสระในการเข้าถึงการศึกษาและศาสนาได้มากกว่าสตรีเพศและนอกจากนั้น การอาศัยอยู่ในป่า หรือการเดินทางเพียงลำพัง ก็ถือเป็นเรื่องอันอันตรายสำหรับสตรีในสมัยนั้น ซึ่งเรื่องราวที่เกี่ยวกับอันตรายของสตรี (ภิกษุณี) ที่อยู่โดยไม่มีบุรุษมักปรากฏในพระวินัยปิฎก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ความปรากฏในเรื่องภิกษุณีอยู่ป่า ว่า “ภิกษุณีทั้งหลายอยู่ในป่า ถูกพวกนักเลงทำมิดีมิร้าย จึงเป็นที่มาของการบัญญัติห้ามภิกษุณีอยู่ป่า ถ้ารูปใดอยู่ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๔}

ความปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เรื่องภิกษุและภิกษุณีหลายรูป ว่า

... พวกภิกษุและพวกภิกษุณีหลายรูปจะเดินทางไกลจากเมืองสาเกตไปกรุงสาวัตถี ระหว่างทางมีแม่น้ำที่ต้องข้าม ครั้งนั้น ภิกษุณีเหล่านั้นได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า “พวกดิฉันจะขอข้ามไปพร้อมกับพระคุณเจ้าทั้งหลาย” ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า “น้องหญิงทั้งหลาย การชักชวนภิกษุณีโดยสารเรือลำเดียวกันไม่สมควร พวกเธोजักข้ามไปก่อน หรือพวกเราจักข้ามไปก่อน”

ภิกษุณีทั้งหลายตอบว่า “พระคุณเจ้าทั้งหลายเป็นบุรุษผู้กล้าเลิศ นิมนต์ข้ามไปก่อนเถิด เจ้าข้า”

ครั้งนั้น เมื่อภิกษุณีเหล่านั้นข้ามไปภายหลัง พวกโจรจึงปล้นและทำร้ายในระหว่างทาง^{๑๕}

ความปรากฏใน พระวินัยปิฎก ภิกษุณีวิภังค์ เรื่องภิกษุณี ๒ รูป ว่า

“... ภิกษุณี ๒ รูปเดินทางไกลจากเมืองสาเกตไปกรุงสาวัตถี ระหว่างทางต้องข้ามแม่น้ำ ลำดับนั้น ภิกษุณีเหล่านั้นได้เข้าไปหาพวกเรือจ้างแล้วได้กล่าวดังนี้ว่า “ท่านทั้งหลายโปรดสงเคราะห์พวกดิฉันให้ข้ามพากด้วยเถิด”

---

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ตอบ ดร. มาร์ติน: ดลถิ่นอริยชน สตรีหลุดพ้น ชั้นเหนือมหาพรหม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐.

^{๑๓} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **สตรีในคัมภีร์ตะวันออก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๙๐.

^{๑๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๑/๓๖๐.

^{๑๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๗/๓๕๓.

พวกเรือจ้างตอบว่า “แม่เจ้า พวกเราไม่สามารถพาข้ามไปคราวละ ๒ รูปได้” นายเรือจ้างคนหนึ่งจึงพาภิกษุณีรูปหนึ่งข้ามฟาก นายเรือจ้างคนที่ข้ามฟากแล้วข้ามขึ้นภิกษุณีรูปที่ข้ามฟากแล้ว นายเรือจ้างคนที่ยังไม่ข้ามฟากก็ข้ามขึ้นอีกรูปหนึ่งที่ยังไม่ข้ามฟาก ...^{๑๖}

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นสิ่งที่ย้ำเตือนและแสดงให้เห็นถึงภาพของสตรีเพศในสังคมสมัยพุทธกาล เป็นเพศที่ถูกจัดให้อยู่ในตำแหน่งแห่งที่ที่ถดถอยไปจากบุรุษเพศและไม่สามารถจัดให้อยู่ในระนาบเดียวกันกับบุรุษเพศได้ ซึ่งการจัดวางตำแหน่งที่ของสตรีเพศตามทัศนะที่ว่าด้วยเพศเช่นนี้นับว่าเป็นสิ่งที่นักสตรีนิยมมองว่า สตรีเพศถูกทำให้เป็นสตรีตามจิตนาการของสังคมที่บุรุษเพศเป็นใหญ่ ที่ต้องมีวิถีชีวิตในแบบสตรี ความเป็นสตรีจึงไม่สามารถเข้าไปในที่ปริมนทลของกิจกรรมที่บุรุษเพศประกอบสร้างขึ้นมาได้ ดังนั้น การศึกษา ศาสนาและการเมือง ในบริบทของสังคมสมัยพุทธกาลจึงไม่มีพื้นที่ดังกล่าวให้กับสตรีเพศ เพราะสตรีเพศถูกโยงเข้ากับเรือนและความเป็นแม่ หรือเป็นภรรยาเท่านั้น การไม่มีพื้นที่ทางการศึกษา ศาสนาและการเมือง ทำให้สตรีเพศจึงอยู่ไกลจากเรื่องดังกล่าว การแสวงหาทางหลุดพ้นเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าก็ยิ่งเป็นเรื่องที่ไกลออกไป^{๑๗} และนอกจากนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) มองว่า การบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ เหตุผลหนึ่งก็เพื่อการศึกษากษัตริย์เอง เพราะก่อนหน้าที่จะมาบวชเป็นภิกษุณี ก็ไม่ได้รับการศึกษาเหมือนกับเพศชายมาก่อน การศึกษาจึงเป็นสิ่งสำคัญในการนำพาให้เข้าถึงแก่นของศาสนาได้เร็วยิ่งขึ้น^{๑๘} การออกจากเรือนจึงเป็นเรื่องที่ไม่ควรกระทำ ซึ่งจะเห็นว่า การออกจากเรือนเป็นการทำให้สตรีเพศขาดจากการมีเจ้าของหรือไร้ผู้ดูแล ที่จะนำไปสู่การเปิดโอกาสให้กับบุรุษอื่น ก้าวล่วงเรือนร่างของเธอที่ไหนเมื่อไหร่ก็ได้ ดังนั้น เมื่อประเมินจากภาพของสตรีเพศในสังคมสมัยพุทธกาล อาจสรุปได้ว่า การที่สตรีไม่สามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น เป็นเพราะเหตุผลทางด้านสังคม ไม่ใช่เหตุผลทางศักยภาพของปัจเจกบุคคล

๕.๑.๖ ความเสมอภาคด้านศักยภาพในการบรรลุนิพพาน

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรม ส่งผลในภาพรวมให้ศาสนิกชนไม่มีความเชื่อเรื่องวรรณะ แต่เชื่อว่าทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกัน ทุกคนมีสิทธิ

^{๑๖} วิ.ภิกษุณี (ไทย) ๓/๖๘๘/๓๖.

^{๑๗} พระเกรียงศักดิ์ สิริสกุโก (ศรีโชติ), “จริยศาสตร์เพศในทรรศนะพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๕), หน้า ๗๒.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ตอบ ดร. มาร์ติน: ตลถีนอริยชน สตรีหลุดพ้น ขึ้นเหนือมหาพรหม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑๐-๒๑๔.

พัฒนาตัวเอง หากผู้นั้นมีความสามารถเพียงพอ สำหรับในประเทศอินเดีย ความเป็นสิ่งที่สำคัญระดับชาติ เพราะความเชื่อเรื่องวรรณะ หรือระบบชนชั้นในสังคมมีการปลูกฝังและยึดถือปฏิบัติมาแต่โบราณกาล คนในแต่ละวรรณะถูกจำกัดด้วยกฎข้อบังคับ ความเชื่อ หรือแม้แต่คำสอนที่มาจากลัทธิศาสนา จนกระทั่งเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นได้ยกเลิกระบบวรรณะที่คนในยุคนั้น เชื่อถือพระพุทธศาสนา จึงเป็นศาสนาที่ล้มล้างระบบวรรณะโดยทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน มีศักยภาพที่สามารถที่จะบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้เท่ากัน

การบรรลุธรรมตามทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท คำว่า “บรรลุ” หมายถึง “ถึง” ส่วนคำว่า “ธรรม” หมายถึง สัจธรรมความจริง รวมความแล้วหมายถึง การเข้าถึงสัจธรรม (ความจริง) เป็นการเห็นด้วยความรู้จริง การเห็นอย่างประเสริฐ การรู้อย่างแจ่มแจ้งในระดับต่าง ๆ ตามทัศนะพุทธปรัชญานั้น การรู้เห็นแจ่มแจ้งนั้น เป็นการเห็นด้วยปัญญา หมายถึง การรู้เห็นอริยสัจ ได้แก่ ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์และข้อปฏิบัติถึงความดับทุกข์ การเข้าใจอริยสัจ ซื่อว่าเป็นของจริงของพระอริยะ คือการบรรลุธรรมนั่นเอง บุคคลผู้เกิดความเข้าใจอย่างนี้ก็คือ บุคคลบรรลุธรรม ซึ่งเรียกว่า อริยะ แปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลส เข้าสู่กระแสแห่งความดับโดยสิ้นเชิงด้วยโลกุตตรมรรค คือ พระนิพพาน

เมื่อพิจารณาแนวความคิดเรื่องเพศสรีระบุรุษเพศและสตรีเพศแล้วจะเห็นว่า พุทธปรัชญามองมนุษย์อย่างยุติธรรม โดยมนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคกันมาแต่เบื้องต้น มนุษย์ไม่ว่าชาติใด เพศใด ชนชั้นใด พุทธปรัชญาถือว่า ทุกคนเสมอภาคเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ ดังนั้น สตรีและบุรุษเสมอกันด้วยหลักการ ๓ ประการคือ ๑) มนุษย์ทุกเพศอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ ดังนั้นทุกเพศจึงเสมอกันในแง่ของการเปลี่ยนแปลงนี้ ๒) มนุษย์ทุกเพศเสมอกันด้วยกรรม มนุษย์ทุกเพศมีกรรมเป็นกำเนิด ๓) มนุษย์ทุกเพศเสมอกันด้วยศักยภาพทางปัญญา มนุษย์ทุกเพศสามารถพัฒนาศักยภาพทางปัญญาได้แม้ว่าเพศสรีระนั้นแตกต่างกัน เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่า พุทธปรัชญานั้นประกาศรับรองศักยภาพทางจิตวิญญาณของสตรีว่า เสมอและทัดเทียมกับบุรุษ เมื่อครั้งที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้าและในท้ายที่สุดพระองค์ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบท แสดงให้เห็นว่า สตรีสามารถบรรลุธรรมถึงขั้นสูงสุดเป็นพระอรหันต์ได้ การที่พระองค์ทรงอนุญาตก็ด้วยเหตุผลเชิงสภาวะคือ ตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ ไม่ว่าจะ เป็นสตรี หรือบุรุษ ก็บรรลุอริยผล ทำนิพพานให้แจ้งได้ทั้งนั้น สัจธรรมดังกล่าว เป็นความจริงที่เหนือสมมติบัญญัติทางเพศใด ๆ การเข้าถึงความจริง (สัจธรรม) นั้น เข้าถึงด้วยปัญญา หากมนุษย์ไม่ว่าเพศใด มีศักยภาพทางปัญญาเข้าใจสัจธรรมนั้นได้ ก็จะทำให้มนุษย์ผู้นั้น อยู่เหนือสมมติสัจจะ (สมมติบัญญัติ) ดังนั้น การพัฒนาศักยภาพทางปัญญาที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ทั้งสตรีเพศและบุรุษเพศนั้น สามารถนำไปสู่การ

บรรลุลหุรรณในชั้นสูงสุดคือ ความหลุดพ้นจากอำนาจของกรรมและกิเลสตัณหาทั้งปวงที่เป็นเครื่องผูกมัด เครื่องผูกมัดสิ่งมีชีวิตไว้กับวัฏสงสาร สามารถตัดสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการได้ ปัญญาจึงเป็นจึงเป็นเครื่องมือที่จะทำให้มนุษย์เข้าถึงความจริงขั้นปรมาตถสัจจะนั่นคือ ความจริงตามหลักอริยสัจสี่ เพศสตรีจะไม่ใช่เป็นข้อจำกัดในการบรรลุลหุรรณ การแบ่งเป็นบุรุษเพศและสตรีเพศเป็นเพียงรูปชั้นหรือวัตถุธาตุที่อยู่ภายใต้การบัญญัติในระดับโลกียะเท่านั้น^{๑๙} พุทธปรัชญาสามารถก้าวข้ามเรื่องราววรรณะ เรื่องเพศ เรื่องเพศสภาพ การจัดแบ่งเพศ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นสมมติบัญญัติ การก้าวข้ามนั้นนำไปสู่ความจริงในระดับปรมาตถสัจจะ เป็นความจริงที่อยู่เหนือกาลเวลา เหนือยุคสมัย เหนือกระบวนทัศน์ใด ๆ และเป็นการก้าวข้ามเพื่อความหลุดพ้น อิศรภาพ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคม กล่าวคือ ระดับปัจเจกบุคคล ทำให้บุคคลนั้นได้พัฒนาศักยภาพได้สูงสุดถึงขั้นอรหัตต์ เป็นอิสระจากพันธนาการ การก้าวข้ามระดับนี้ บุคคลนั้นได้ก้าวข้ามเพศ เพศสภาพ เพศวิถีที่บุคคลถูกบัญญัติ (ถูกกำหนด จำแนก แยกประเภท) จับคู่ไปได้และระดับสังคม พุทธปรัชญาได้ก้าวข้ามระบบเพศ การจัดประเภท ระบบวรรณะ ที่ถูกกำหนดโดยสังคมและวัฒนธรรม การจะก้าวข้ามนั้นต้องใช้ “ปัญญา”

๕.๒ ลักษณะสำคัญร่วมกันระหว่างบุรุษและสตรี

อุบาสก อุบาสิกาในสมัยพุทธกาล เป็นผู้มืบทบาทในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา โดยการอุปถัมภ์พระสงฆ์ให้ดำรงชีพด้วยปัจจัย ๔ เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ช่วยรักษาพระพุทธศาสนาให้อยู่มั่นคงตลอดไป ถ้าไม่อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์พระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมสลายและหมดไป ทั้งนี้เพราะว่าพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักพระพุทธศาสนาและสอนให้อุบาสก อุบาสิกาปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีจิตใจศรัทธามั่นคงต่อพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า สตรีผู้ที่มีศรัทธา มีศีล มีจริยวัตรอันงดงามและมีปัญญา มีบทบาทสำคัญต่อความเจริญของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจวบจนปัจจุบันนี้ เป็นเสาหลักอันสำคัญเสาหนึ่งที่จะช่วยสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่คู่กับโลก สตรีเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน มีความสงบเสงี่ยม ละเอียดอ่อน สุขุมรอบคอบ เป็นผู้ที่มีจิตใจเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ มีศรัทธา มีความอดทนอย่างยิ่งยวดและพร้อมเสียสละแม้ชีวิตเพื่อพระพุทธศาสนา สตรีเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที ปรารถนาที่จะให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างมั่นคงถาวร เพื่อประโยชน์แก่คนทั้งหลายทั่วหน้า อุบาสก อุบาสิกาในสมัยพุทธกาล ได้เป็นกำลังสำคัญในการอุปถัมภ์

^{๑๙} กัญญภักค แมกกี, พระมหามหามวินทร์ ปุริสุตโตโม, “ความหลากหลายทางเพศกับการบรรลุลหุรรณในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท”, วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕, (พฤษภาคม 2563):๒๐๙.

พระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคง ได้แก่สนับสนุนการถวายจตุปัจจัยอุปัชฌาย์พระสงฆ์เป็นหลักพื้นฐาน ส่วนบทบาทในด้านอื่น สตรียังมีบทบาทน้อย ทั้งนี้อาจเนื่องจากสถานภาพของสตรีถูกจำกัดหน้าที่ อยู่ในเฉพาะครอบครัวเท่านั้น ไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาเหมือนสตรีในปัจจุบัน หากสตรีได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา สตรีจะมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตน สามารถพัฒนาให้สูงขึ้นอย่างในปัจจุบัน

หลักคำสอนจำนวนมากในพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นด้วยความมุ่งหมายที่จะแก้ไขความเชื่อถือตามหลักศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนามีทัศนะแตกต่างจากพราหมณ์อย่างชัดเจนคือ ทัศนะต่อสตรี อุบาสิกาในฐานะเป็นสตรี จึงได้รับผลกระทบด้วย เนื่องจากพราหมณ์เห็นว่า สตรีมีฐานะต่ำต้อยกว่าบุรุษ จึงไม่ค่อยให้เกียรติสตรีในบางเรื่อง โดยเฉพาะด้านศาสนา แต่พระผู้มีพระภาคทรงมีความเห็นว่า สตรีกับบุรุษว่าโดยศักยภาพในการพัฒนาตน สตรีก็มีคุณสมบัติไม่ได้ด้อยไปกว่าบุรุษ จึงทรงให้ความสำคัญกับสตรีและปฏิบัติต่อสตรีด้วยพระมหากรุณา

ลักษณะสำคัญร่วมกันของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนา สรุปได้ดังนี้

๕.๒.๑ ลักษณะสำคัญร่วมกันในการเวียนว่ายตายเกิด

ความเป็นสตรี หรือบุรุษ เป็นเพียงช่วงหนึ่งของชีวิต ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว คนเราแต่ละคนต้องเวียนว่ายตายเกิดจนนับชาติไม่ถ้วน แต่ละคนเคยเกิดเป็นสตรีบ้าง เป็นบุรุษบ้าง หมุนเวียนไปตามแต่กรรมของตน ในแง่นี้ทุกคนที่เป็นมนุษย์ จึงไม่มีอะไรต่างกัน เพราะฉะนั้นทุกคนไม่ว่าสตรี หรือบุรุษ จึงมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนให้บรรลุธรรมสูงสุดได้ ส่วนการที่เรามาแบ่งแยกเป็นบุรุษ เป็นสตรีนี้ เป็นการมองในช่วงเวลาสั้น ๆ ระยะเวลาหนึ่ง ๆ หรือเฉพาะหน้า แต่ความจริงแล้ว แต่ละคนก็มีทั้งความเป็นสตรีและความเป็นบุรุษ เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ^{๒๐} ทั้งบุรุษและสตรีที่นับถือพระพุทธศาสนามีสิ่งที่จะต้องคำนึงเหมือนกันคือ จะต้องเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและต้องหมั่นพิจารณาหาทางพัฒนาศักยภาพของตนให้สามารถพึ่งตนเองให้ได้

๕.๒.๒ ลักษณะสำคัญร่วมกันในเรื่องกรรม

ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีแตกต่างจากพราหมณ์มาก เนื่องจากพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแบบกรรมวาที กิริยวาที คือ สอนให้เชื่อผลแห่งการกระทำ ให้ทำกิจทั้งหลายด้วยความเพียรของตน ไม่เชื่อผลแห่งการอ้อนวอน สอนให้หวังผลจากการปฏิบัติเท่านั้น ผู้ใดไม่ทำบาปด้วยตน ผู้นั้นย่อมบริสุทธิ์ด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์ไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ดังนั้น หากสตรีคนใดกระทำความผิด ย่อมประสบกับความสุขอันเป็น

^{๒๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๓๒-๒๓๘.

อานิสงส์ หากสตรีมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา แล้วตั้งใจศึกษาปฏิบัติธรรม ก็สามารถบรรลุธรรมถึงขั้นเป็นพระอริยบุคคลได้ แม้จะเป็นนางทาสี แต่ถ้ารอบรู้หลักธรรม ก็จะได้รับยกย่อง ได้รับเกียรติให้เป็นผู้แสดงธรรมแก่เจ้านาย ขณะเดียวกัน หากสตรีคนใดทำกรรมชั่ว ก็ประสบกับความทุกข์อันเป็นวิบากเหมือนกับคนอื่น ๆ

๕.๒.๓ ลักษณะสำคัญร่วมกันในการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมและบรรลุธรรม

ตามหลักพระพุทธศาสนา สตรีก็มีศักยภาพในการบรรลุธรรมเหมือนบุรุษ ในการประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์และพระสาวกก็มีพระมหากษัตริย์คุณต่อสตรีเท่า ๆ กันกับบุรุษ ทรงให้โอกาสในการฟังธรรมและการปฏิบัติตนตามหลักการของพระพุทธศาสนาเท่า ๆ กัน สตรีจึงมีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรมได้เท่า ๆ กับบุรุษ หากพระพุทธองค์พิจารณาเห็นว่า สตรีมีอินทรีย์แก่กล้าพร้อมจะบรรลุธรรม แม้จะมีอุปสรรคก็จะเสด็จไปโปรด

อันสืบเนื่องมาจากความแตกต่างบางอย่างของบุรุษและสตรีที่เป็นไปโดยธรรมชาตินี้ ทำให้ต้องยอมรับว่า ในทางสรีระแล้วสตรีด้อยกว่าบุรุษ ไม่ว่าจะเป็โดยธรรมชาติที่แท้จริงของสตรีเพศหรือโดยการเลี้ยงดูอบรมของสังคม ที่มีส่วนในการหลอมให้สตรีเป็นเช่นนั้นก็ตาม สภาพทางกายนี้เป็นอุปสรรค หรือจำกัดการประพฤติปฏิบัติในบางอย่างของสตรี เช่น การปฏิบัติตนเป็นอนาคาริก เทียบปฏิบัติธรรมในที่สงวิเวกปลอดผู้คนนั้น ย่อมกระทำไม่ได้ไม่สะดวก หรือทำได้โดยเสี่ยงอันตราย ไม่สามารถป้องกันตัวเองได้ เพราะธรรมชาติทางกายของสตรี ไม่อำนวยให้สตรีกระทำได้โดยสะดวก เช่นบุรุษ ดังนั้น ในการกระทำเพื่อให้บรรลุสิ่งใด สตรีจะกระทำได้ดีก็ด้วยการมีความตั้งใจและความอุตสาหะ พยายามมากกว่าบุรุษยิ่งนักในการที่จะให้ได้มา หรือบรรลุซึ่งสิ่งเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสภาพร่างกายและจิตใจของสตรีแตกต่างจากบุรุษ พระผู้มีพระภาคทรงคำนึงถึงความแตกต่างนี้ จึงทรงวางระเบียบปฏิบัติพิเศษสำหรับสาวิกาของพระองค์ เพื่อให้สามารถศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมได้อย่างสะดวกและปลอดภัย กล่าวคือ หลังจากที่เกิดกรณีพระอุบลวรรณาเถรีถูกนันทมาณพข่มขืน พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้พระเจ้าปเสนทิโกศลมาเฝ้า แล้วรับสั่งให้สร้างที่พักของภิกษุณีในภายในพระนคร แล้วบัญญัติให้นางภิกษุณีจำวัดอยู่เฉพาะในอาวาสที่มีภิกษุเท่านั้น เพื่อป้องกันอันตรายจากผู้ไม่หวังดี^{๒๐}

พระพุทธศาสนาถือสตรีเท่าเทียมและเสมอบุรุษโดยคุณธรรมปัญญาและความสามารถ กล่าวได้ว่า เป็นลักษณะสำคัญร่วมกัน ในทางสังคมก็เป็นที่ยอมรับกันว่า สตรีมีสติปัญญา มีความรู้ความสามารถและเป็นบัณฑิตได้เช่นเดียวกับบุรุษ ในทางศาสนาก็ถือว่า ทั้งสตรีและบุรุษอยู่ในฐานะ

^{๒๐} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๑๔-๒๑๘.

สูงเท่า ๆ กันคือ สามารถเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดคือนิพพานได้เท่าเทียมกัน พระพุทธศาสนายอมรับความเท่าเทียมกันในด้านนี้ ดังจะเห็นได้จากการที่พระผู้มีพระภาคทรงจัดให้มีพุทธบริษัท ๔ มีภิกษุณีและภิกษุสงฆ์สตรี ให้เป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ เช่นเดียวกับบุรุษ

หลักของการปฏิบัติธรรมก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือหลัก ทาน ศีล ภาวนา ส่วนใหญ่แล้วในเบื้องต้นชาวพุทธมักจะรักษาศีลและเจริญภาวนา (สมาธิ) พร้อมกันนั้น ภิกษุได้สอนให้ปฏิบัติธรรมให้สูงขึ้นเป็นลำดับไป ส่วนใครจะปฏิบัติได้มาก หรือปฏิบัติได้น้อยนั้น ขึ้นอยู่กับความตั้งใจ ความอดทนและอุปนิสัยของแต่ละคนไป ในการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของที่เรียกว่า อามิสบูชาและการบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า ปฏิบัติบูชา นั้น พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญปฏิบัติบูชามากกว่าอามิสบูชา ในคัมภีร์ปรากฏหลักฐานที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญปฏิบัติบูชามากกว่าอามิสบูชา ไว้ว่า “ ... ผู้ใดไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม ฉะนั้น อานนท์ เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เราจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่’ อานนท์ เธอทั้งหลาย พึงสำเหนียกอย่างนี้แล”^{๒๒}

๕.๒.๔ ลักษณะสำคัญร่วมกันในการอุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนา

ในความเป็นจริงแล้ว การอุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนา มิใช่เป็นหน้าที่ของอุบาสกและอุบาสิกาแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของอุบาสกและอุบาสิกาที่มีร่วมกันก็คือ การเป็นผู้ถวายความอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา อุบาสก อุบาสิกาที่มีบทบาทด้านการอุปถัมภ์ สนับสนุนพระศาสนา พระผู้มีพระภาคทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ในด้านการถวายอุปถัมภ์ ดังนี้

๑) นางวิสาขา มิคระมาตา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ยินดีในการถวายทาน^{๒๓}

นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นอุบาสิกาที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในด้านการถวายทาน เป็นชาวพุทธตัวอย่างที่มีบทบาทโดดเด่นให้ความอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์ด้วยการถวายปัจจัย ๔ อันสมควรแก่สมณบริโภค มีศรัทธาอย่างมั่นคงในพระพุทธศาสนา ชักชวนญาติ คนรับใช้และบริวารให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ให้ความช่วยเหลือสังคมและคนรอบข้างด้วยความเต็มใจและเสียสละ นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นชาวพุทธตัวอย่างที่ควรถือเป็นแบบอย่างดังนี้

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๙/๑๔๘.

^{๒๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๓.

(๑.๑) เป็นผู้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า

(๑.๒) เป็นผู้มีชื่อเสียงเป็นลูกที่ดีของมารดาบิดา

(๑.๓) เป็นผู้มีความซื่อสัตย์มั่นคงต่อสามี

(๑.๔) เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด ใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหาครอบครัว

(๑.๕) ชักชวนมหาชนให้ทำบุญ

๒) สุปปวาสา โกลิยธิดา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ถวายรสอันประณีต

พระนางสุปปวาสา^{๒๔} เป็นพระธิดาของกษัตริย์พระนครโกลิยะ ทรงเจริญวัยแล้วได้อภิเษกสมรสกับศากยราชกุมารพระองค์หนึ่ง จากนั้น ไม่นานนักก็ทรงครรภ์ แต่การทรงครรภ์ของพระนางนั้น ผิดกว่าหญิงอื่น ๆ เพราะพระนางทรงครรภ์ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จึงประสูติพระโอรสออกมา พระนามว่า “สิวลี” หลังจากพระนางประสูติราชโอรสแล้ว พระนางได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาครั้งแรก ได้ฟังพระธรรมเทศนา ของพระพุทธองค์จบแล้ว ก็ดำรงอยู่ในอริยภูมิ เป็นพระอริยบุคคล ชั้นพระโสดาบัน

พระพุทธองค์ เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เมื่อทรงกระทำอนุโมทนา ได้ตรัสพระธรรม เทศนาแก่พระนางสุปปวาสาว่า “ดูก่อนสุปปวาสา บุคคลผู้ถวายโภชนาหารแก่ปฏิคาหก (ผู้รับ) ชื่อว่า ให้สิ่งอันประเสริฐ ทั้ง ๕ ประการ คือ ให้อายุ ให้วรรณะ ให้สุขะ ให้พละและให้ปฏิภาณ ... บุคคลผู้ให้ของเช่นไร ก็ย่อมได้ของเช่นนั้น คือ ผู้ให้อายุ ก็ย่อมเป็นผู้มี ส่วนแห่งอายุ ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เป็นต้น ผู้ให้สิ่งอื่น ๆ ก็พึงทราบโดยนัย เดียวกัน”

พระบรมศาสดาขณะประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร เมื่อทรงสถาปนา อุบาสิกาทั้งหลายในตำแหน่งต่าง ๆ ก็ได้ทรงสถาปนาพระนางสุปปวาสาโกลิยธิดานี้ ไว้ใน ตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้ถวายของมีรสอันประณีต

๓) สุปิยาอุบาสิกา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้บำรุงภิกษุอาพาธ

นางสุปิยา^{๒๕} เกิดในตระกูลหนึ่ง ในกรุงพาราณสี เมื่อเจริญวัยแล้วได้สามีผู้มีฐานะใกล้เคียงกัน นางเป็นผู้มีอุปนิสัยศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแน่วแน่ ต่อมา เมื่อพระบรมศาสดา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร เสด็จจาริกไปยังกรุงพาราณสี นางได้ทราบข่าวการเสด็จมาจึงเข้าเฝ้าพร้อมกับพุทธบริษัทอื่น ๆ ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วได้ บรรลุโสดาปัตติผล

^{๒๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๗/๘๕.

^{๒๕} วิมहा. (ไทย) ๕/๒๘๐/๖๐-๖๓.

วันหนึ่งนางได้ไปฟังธรรมที่วัด และก่อนที่จะกลับบ้านได้เดินเยี่ยมเยียนพระภิกษุภายในวัดนั้น พบพระภิกษุอาพาธรูปหนึ่ง ได้ถามอาการของท่านแล้วจึงถามต่อไปว่า-

“ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระคุณเจ้าต้องการสิ่งใดบ้าง?”

“อุบาสิกา อาตมาต้องการอาหารที่มีเนื้อจะ”

“เอาเถอะ พระคุณเจ้า ดิฉันจะจัดมาถวายตามที่พระคุณเจ้าต้องการ”

วันรุ่งขึ้น นางได้ใช้ให้นางทาสีไปหาซื้อเนื้อที่ตลาด ปรากฏว่าวันนั้นทั่วทั้งตลาดไม่มีเนื้อเหลืออยู่เลย นางทาสีจึงกลับมามือเปล่า อุบาสิกาเมื่อไม่มีเนื้อจะปรุงอาหารถวายพระ ร้อนใจว่า

“เราได้บอกกับพระคุณเจ้าไว้ว่า จะจัดอาหารที่ปรุงด้วยเนื้อมาถวาย ถ้าเราไม่มีส่งไป พระคุณเจ้าก็จะลำบาก ควรที่เราจะส่งเนื้ออย่างใดอย่างหนึ่งไปถวาย”

เมื่อนางคิดดังนั้นแล้วก็เข้าไปในห้อง ใช้มีดเฉือนเนื้อที่ขาของตนเองออกมาก่อนหนึ่ง แล้วส่งให้นางทาสีจัดการปรุงอาหาร พร้อมทั้งส่งให้นำไปถวายพระคุณเจ้าที่วัด

นางทาสีก็ทำตามที่อุบาสิกาผู้เป็นนายสั่งทุกประการ พระบรมศาสดาเมื่อทรงทราบว่านางสุปปิยาไม่สบาย ครั้นวันรุ่งขึ้นจึงพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบริวารเสด็จไปยังบ้านของนางสุปปิยา อุบาสิกา นางเมื่อทราบว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ได้ปรึกษากับสามีว่า ตนไม่สามารถที่จะเข้าเฝ้าถวายการต้อนรับได้ ขอให้สามีจัดการกราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาให้ประทับนั่ง ณ ที่อันควร แล้วถวายพระกระยาหาร

พระบรมศาสดา เสด็จมาถึงบ้านของนางสุปปิยา ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่จัดไว้แล้ว ตรัสถามถึงนางสุปปิยาว่า

“อุบาสก นางสุปปิยาไปไหน?”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางเป็นไข้นอนอยู่ในห้อง พระเจ้าข้า”

“จงเรียกนางมาเถิด อุบาสก”

นางสุปปิยา นอนอยู่ในห้องได้ยินพระพุทธานุญาตที่ตรัสกับสามีโดยตลอดจึงคิดว่า “พระบรมศาสดา ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณสงเคราะห์แก่กุลแก่ชาวโลกทั้งปวง คงจะทรงทราบเหตุเรื่องราวของเราแล้วจึงรับสั่งเรียกหา” เมื่อคิดดังนี้แล้ว เกิดปีติปลาบปลื้มลื้มความเจ็บปวด จึงรีบลุกขึ้นจากเตียง โดยเร็วด้วยหวังจะเข้าเฝ้า ทันใดนั้น เหตุอัศจรรย์อันเกิดจากพุทธานุภาพ บาดแผลที่ขาของนางก็หายสนิท ผิวยาวเรียบไม่มีร่องรอยของบาดแผล ผิวยาวเรียบผ่องใสยิ่งกว่าเดิม นางยังเกิดปีติศรัทธามากขึ้น รีบจัดแจงแต่งกายเรียบร้อยแล้วออกมาเข้าเฝ้า กราบถวายยังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วนั่ง ณ ที่อันควรแก่นตน

พระพุทธองค์ทรงพระดำริว่า “อุบาสิกานี้ไม่สบายด้วยเหตุอุไรหนอ” ดังนี้แล้วจึงได้ตรัสถามนางสุปปิยา ก็ได้กราบทูลเรื่องราวที่ตนกระทำทั้งหมดให้พระพุทธองค์ได้ทรงทราบ

ต่อมาพระบรมศาสดาขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร เมื่อทรงสถาปนาอุบาสิกาทิ้งหลายในตำแหน่งต่าง ๆ ได้ทรงปรารภอุปนิสัยศรัทธาของนางสุปปิยาแล้ว ได้ทรงสถาปนานางไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่า อุบาสิกาทิ้งหลายในฝ่ายผู้อุปัฏฐากภิกษุใช้

๔) อนาคตนิมิตติเศรษฐี

เป็นอุบาสกที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในด้านการถวายทาน เป็นชาวพุทธตัวอย่างที่มีบทบาทโดดเด่นในด้านการให้ความอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์ ดำรงตนมั่นอยู่ในความเป็นอุบาสกที่ดีในพระพุทธศาสนา ในด้านคุณธรรมที่มีภายในตน จัดแยกได้ ๓ ประการดังนี้

(๔.๑) ทาน การให้ การ แบ่งปัน อนาคตนิมิตติเศรษฐีพอใจในการถวายทานแก่พระสงฆ์ พยายามให้ทานแก่คนยากจนคนอนาถา อนาคตนิมิตติเศรษฐีได้ถวายปัจจัย ๔ บารุงพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ทุกวัน พระผู้มีพระภาคจึงตั้งให้ท่านเป็นผู้เลิศกว่าผู้อื่นด้านการให้ทาน

(๔.๒) ศีล การรักษากาย วาจา ใจให้เรียบร้อย อนาคตนิมิตติเศรษฐีบรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบันแล้วก็รักษาศีล ๕ ไม่ขาดไม่บกพร่อง

(๔.๓) ภาวนา อนาคตนิมิตติเศรษฐีได้บำเพ็ญด้านอัมมัสสวนะ ชักนำให้ผู้อื่นได้ฟังธรรม เจริญพุทธานุสติ ธรรมานุสติ ท่านเป็นสัมมาทิฐิบุคคล มีความเห็นตรง เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว

๕) หัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวี

หัตถกอุบาสกผู้ได้รับการแต่งตั้งจากพระบรมศาสดาให้เป็นยอดของอุบาสกทั้งหลาย ผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔

ในสมัยพระสมณโคดมพุทธเจ้า หัตถกอาฬวกกุมารนั้นเมื่อเจริญวัยแล้ว ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว ก็ทรงตลอดมรรคและผล ๓ มีอุบาสกผู้เป็นอริยสาวกคือผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามีและอนาคามีเท่านั้น ๕๐๐ คนแวดล้อม เทียวไปทุกเวลา ทรงแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าพวกอุบาสก ผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔

๖) พระเจ้ามหานามสากยะ

เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถวายทานมีรสอันประณีต พระเจ้ามหานามะ เป็นราชโอรสของพระเจ้าอมิตตนะ ซึ่งเป็นพระกนิษฐาของพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา มีพระอนุชาหนึ่งพระองค์คือ เจ้าชายอนุรุทธะและมีพระกนิษฐภคินีหนึ่งพระองค์ คือ พระนางโรหิณี

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะบรมโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณแล้ว เสด็จมาโปรด
ประทานสงเคราะห์พระประยูรญาติ ให้ดำรงอยู่ในสุขสมบัติทั้งที่เป็นของมนุษย์ ทั้งที่เป็นของทิพย์
และสุขเกษมศานต์อันเป็นบรมสุข คือพระนิพพานตามอำนาจวาสนาบารมีของแต่ละพระองค์
เจ้าชายมหานามะก็ได้บรรลुเป็นพระโสดาบัน ด้วยการเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ในครั้งแรกเท่านั้น
นอกจากนี้ยังมีศากยกุมารอีกเป็นจำนวนมากออกบรรพชาติดตามแวดล้อมพระบรมศาสดา แม้แต่
พระอนุชาของพระเจ้ามหานามะ คือ เจ้าชายอนุรุทธะก็เสด็จออกบวชด้วยเช่นกัน

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา ได้บรรลुพระอรหัตผลและดับขันธปรินิพพานแล้ว
ราชสมบัติก็ขาดรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ หม่อมอำมาตย์ราชบุโรhitทั้งหลายจึงได้ตกลงอัญเชิญเจ้าชาย
มหานามะ ผู้เป็นพระปนัดดาของพระเจ้าสุทโธทนะ เข้าทำพิธีราชาภิเษกขึ้นครองครองราชย์สมบัติ
ในพระนครกบิลพัสดุ์สืบต่อไป

ต่อมาสมัยหนึ่ง พระบรมศาสดาเสด็จจำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์
ตามคำอาราธนาของเวรัญชพราหมณ์ ภิกษุสงฆ์ได้รับความลำบากด้วยการเที่ยวภิกขาจารเพราะขาด
ทายกทายิกาที่จะถวายอาหารบิณฑบาตตลอดทั้งพรรษา ครั้นออกพรรษาแล้ว พระพุทธองค์ทรงพา
ภิกษุสงฆ์เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จเข้าประทับ ณ นิโครธาราม พระเจ้ามหานามะ ทรงทราบจึง
เสด็จไปเฝ้ากราบถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่อันสมควร กราบทูลว่า พระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์
ได้รับความลำบากด้วยภิกขาจารในพรรษาที่ผ่านมา จึงกราบทูลขอพระวโรกาสถวายภัตตาหารอันมี
รสประณีตแต่พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นระยะเวลา ๔ เดือน ครั้นทราบข่าว พระพุทธองค์
ทรงรับโดยดุขณิภาพแล้ว ตั้งแต่วันรุ่งขึ้นก็ได้บำรุงภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วย
โภชนาหารอันประณีตและของมีรสอร่อย ๔ ชนิด ทุก ๆ วัน ครั้นครบกำหนด ๔ เดือนแล้ว ได้กราบ
ทูลขอรับปฏิญญา ต่อไปอีก ๔ เดือน รวมเป็น ๘ เดือนและก็ขอรับปฏิญญาต่ออีก ๔ เดือน รวม
ทั้งสิ้นเป็น ๑๒ เดือน เมื่อครบกำหนดวาระหนึ่งปีแล้ว พระพุทธองค์ไม่ทรงรับอาราธนาเกินไปกว่า
นั้น ส่วนพระเจ้ามหานามะ ก็ทรงปลาบปลื้มปีติยินดีกับสักการทานที่พระองค์บำเพ็ญถวายตลอด
ระยะเวลาหนึ่งปีนั้น เกียรติคุณของพระเจ้ามหานามะก็ฟุ้งขจรไปทั่วทั้งชมพูทวีป

ต่อมา พระพุทธองค์ประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ได้สถาปนาพระเจ้ามหานามะใน
ตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกทั้งหลาย ในฝ่ายผู้ถวายทานมีรสอันประณีต

๕.๒.๕ ลักษณะสำคัญร่วมกันในด้านการสร้างอาราม เสนาสนะถวายสงฆ์

อุบาสก อุบาสิกาในพระพุทธศาสนา มิใช่มีเพียงการถวายทานเป็นการอุปถัมภ์
พระพุทธศาสนาแต่เพียงประการเดียว ด้านการสร้างอาราม เสนาสนะถวายสงฆ์ ทั้งอุบาสก

อุบาสิกาก็มีส่วนร่วมที่สำคัญคล้ายกันเช่นเดียวกัน ปรากฏนามอุบาสก อุบาสิกาที่ได้สร้างอาราม ถวาย ดังนี้

๑) นางวิสาขา มิคารมาตา

ครั้งหนึ่ง นางวิสาขาสวมมหาลดาปสาธน์ที่มีค่ามากจะไปวิหารเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรมและคิดว่าไม่ควร จึงเปลื้องเครื่องประดับนั้นออก ท่อไว้และส่งให้หญิงคนใช้เก็บไว้ เมื่อจบพระธรรมเทศนา หญิงคนใช้นั้นได้ลิ้มเครื่องประดับไว้ ท่านพระอานนทเถระได้นำเครื่องประดับนั้น เก็บคล้องไว้ที่ข้างบันได เมื่อนางวิสาขารู้ว่า เครื่องประดับได้ถูกมือของพระอานนทแล้ว นางจึง บริจาคเครื่องประดับนั้นด้วยทรัพย์ของตนในราคา ๖ โกฏิ ๑ แสน แล้วถามพระผู้มีพระภาคว่าควร น้อมเข้าปัจจัยใดในปัจจัย ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ควรสร้างที่อยู่เพื่อสงฆ์

นางทูลขอภิกษุรูปหนึ่งผู้เข้าใจการงานที่นางจะสร้างวิหารกับพระพุทธเจ้า แม้นางจะ พอใจพระอานนท แต่คิดว่าพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นผู้มีฤทธิ์ การงานของนางจักสำเร็จ ก็เพราะ อาศัยพระมหาโมคคัลลานะ ปราสาทของนางวิสาขา สำเร็จในเวลา ๙ เดือน นางได้นิมนต์พระผู้มี พระภาคและภิกษุสงฆ์ประทับอยู่ในวิหารนี้ ได้ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ตลอด ๔ เดือน นางวิสาขาบริจาคทรัพย์ในพระพุทธศาสนา ทั้งหมด ๒๗ โกฏิ คือ ในการซื้อพื้นที่ แห่งวิหาร ๙ โกฏิ ในการสร้างวิหาร ๙ โกฏิ ในการฉลองวิหาร ๙ โกฏิ ในวันแห่งการฉลองวิหารเสร็จ เวลาบ่าย นางวิสาขาแวดล้อมด้วยบุตรและหลาน คิดว่า ความปรารถนาใด ๆ ที่ตั้งไว้แล้วในกาลก่อน ความปรารถนานั้น ๆ ทั้งหมดถึงที่สุดแล้ว แล้วได้เปล่งอุทานว่า ความดำริว่าเมื่อไรนางจะได้ถวาย ปราสาท เตียง ตัง ฟูก ภัต จีวร เกสัช เป็นทาน ความดำรินั้นบริบูรณ์แล้ว^{๒๖} เมื่อภิกษุทูลความที่นาง วิสาखाเปล่งอุทาน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม แล้วตรัสพระคาถาว่า “นายมาลาการพึงทำ พวงดอกไม้ให้มาก จากองดอกไม้ แม้ฉันใด มัจจัสตว์ผู้มีอันจะพึงตายเป็นสภาพ ควรทำกุศลไว้ให้ มาก ฉะนั้น”^{๒๗}

ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมากได้เป็นอริยบุคคล มีโสดาบันเป็นต้น

๒) พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพแห่งมครรัฐ

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐได้ทรงสดับข่าวว่า “ท่านพระสมณโคดม เป็น ศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ประทับอยู่ ณ ควางตัน ไทรต้นหนึ่งชื่อ สุประดิษฐเจดีย์ ในสวนตาลหนุ่ม เขตกรุงราชคฤห์ ท่านพระโคดมผู้เจริญนั้น มี

^{๒๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๐๗-๑๐๘.

^{๒๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๑๕.

กิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค

พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกและหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้ว จึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรม มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริบูรณ์บริสุทธิครบถ้วน การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้ เป็นความดีอย่างแท้จริง^{๒๘}

“พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ทรงเป็นนักปราชญ์
ทรงฝึกในอินทรียทั้งปวง เป็นผู้สุุดม่ง ไม่มีผู้ใดเปรียบ
ทรงไกลจากกิเลส เสด็จไปดีในโลก
ข้าพเจ้าเป็นผู้รับใช้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น”^{๒๙}

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังพระราชานิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัมคธรัฐ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่จัดถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ขณะนั้น พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัมคธรัฐ ทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยพระองค์เอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภักตอาหารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ท้าวเธอทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวง ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น” จึงมีพระราชดำริว่า “อุทยานเวฬุวันของเรานี้ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวง ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่างกระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลังน้ำนั้นอมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า”

^{๒๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕/๖๕-๖๖.

^{๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๘/๗๑.

พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้ว ทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพนครรัฐ เห็นชัด ขวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก้อ้าวกล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา แล้วเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับเสด็จกลับ ต่อมาพระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนั้นเป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม”^{๓๐}

๕.๓ สรุป

การที่พระพุทธรองค์ทรงแต่งตั้งให้สตรีเป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ ก็เป็นการยืนยันถึงการยอมรับในความสามารถเสมอบุรุษอีกระดับหนึ่ง การอนุญาตให้สตรีเป็นภิกษุณีก็จัดเป็นการเปิดทางใหม่สำหรับสตรี เป็นความพยายามและเป็นวิธีการของพระองค์ที่จะช่วยยกระดับฐานะและสถานภาพของสตรีให้ดีขึ้นกว่าเดิมทั้งในทางโลกและทางธรรม ฐานะทางศาสนาในครั้งกระนั้น ทั้งสมัยก่อนพุทธกาลและพุทธกาล เกี่ยวข้องและมีความสำคัญต่อฐานะทางสังคมอย่างมาก โดยที่สถานภาพทางศาสนาเป็นสิ่งที่กำหนด หรือแสดงให้เห็นสถานภาพทางสังคม การยอมให้สตรีบวชนั้น ในทางศาสนาก็เป็นการให้สตรีมีเสรีภาพ มีอิสระ เป็นตัวของตัวเองในการที่จะเลือกนับถือศาสนา ปฏิบัติวัตรทางศาสนา หรือบวชในศาสนา อนึ่งการให้สตรีมีสิทธิแห่งการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลนั้น ก็เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีได้มีโอกาสศึกษาธรรมจากพระพุทธรองค์ ซึ่งจัดได้ว่า เป็นการยกฐานะสตรีในด้านการศึกษาอีกโสดหนึ่งด้วย ส่วนในทางสังคมนั้น การอนุญาตให้สตรีเป็นภิกษุณีก็จัดเป็นการเปิดทางใหม่สำหรับสตรี ทั้งยังแสดงถึงการยอมรับว่าสตรีก็เป็นผู้ที่มีปัญญา มีเจตจำนง มีความรับผิดชอบต่อชีวิตของตนและมีสิทธิเสรีภาพ มีอิสระที่จะทำตามที่ตนปรารถนาด้วยเช่นกัน แม้ว่าการที่ให้สิทธิภิกษุณีในพระพุทธศาสนานั้น จะมีปัญหา หรือมีผลลบลต่อพระพุทธศาสนาอยู่บ้างในบางแง่ แต่สำหรับที่เป็นการยกยกระดับสตรีแล้ว นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ของสตรีที่สำคัญไม่น้อย เพราะพุทธานุญาตครั้งนี้ นับเป็นการเริ่มต้นและกรุยทางสำหรับงานด้านการยกยกระดับฐานะสตรีให้สูงขึ้นและเท่าเทียมบุรุษ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญร่วมกันระหว่างบุรุษกับสตรี อันจะบังเกิดมีขึ้นต่อมาในภายหลัง

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑-๗๒.

“สัตว์ทั้งหลายเป็นมิตรก็มี ไม่เป็นมิตรก็มี พวกเขาทำความรักใคร่ในญาติและมิตรทั้งหลาย ส่วนเจ้ามีคสังคตาสนี้จัดว่าเป็นคนเลว เพราะตนเองยังโม้รู้เลยว่า “เรามาจากไหน” กลับไว้ใจ (มาตุคามด้วยสำคัญว่าเป็นมิตร) เพราะเหตุไร

เพราะว่า ขึ้นชื่อว่ามิตรย่อมเชื่อมติดต่อกันได้ เพราะการอยู่ร่วมกันบ่อย ๆ มิตรนั้นนั่นเองของบุคคลผู้ไม่สมาคมกัน ย่อมเสื่อมไปเพราะการไม่ได้อยู่ร่วมกัน”

ช.ชา.ปณณส. (ไทย) ๒๘/๕๒-๕๓/๑๐.

บทที่ ๖

เรื่องของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

เป็นที่เข้าใจตรงกันว่า ในเมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงประกาศพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายไปอย่างกว้างขวางและเป็นที่รู้จักกันโดยทั่ว จนก่อให้เกิดองค์ประกอบที่สำคัญเป็นหลักประกันถึงความสำเร็จของพระผู้มีพระภาค องค์ประกอบดังกล่าวได้แก่บริษัท ๓ คือ ภิกษุ อุบาสกและอุบาสิกา แสดงให้เห็นประจักษ์ว่า พระพุทธศาสนาได้ลงหลักปักฐานลงอย่างมั่นคงในชมพูทวีปสมัยนั้น ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญแก่มนุษย์ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการแบ่งชนชั้น หรือชั้นวรรณะ ประกอบกับหลักธรรมคำสอนที่มีเหตุผลสามารถอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติได้อย่างแท้จริง ด้วยความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาเอง จึงเป็นแรงกระตุ้นผู้ที่ใคร่รู้ทั้งหลายเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้ รวมถึงหมู่สตรีอีกเป็นจำนวนมาก ที่ยอมสละละทิ้งบ้านเรือนและโภคทรัพย์ อุทิศตนบวชเช่นเดียวกับบุรุษจนไม่มีใครต้านทานไว้ได้

๖.๑ ความหมาย ภิกษุณี

ภิกษุณี หมายถึง หญิงผู้ได้อุปสมบทแล้ว พระผู้หญิงในพระพุทธศาสนา^๑

คำว่า ภิกษุณี หมายถึงสตรีผู้ได้รับการอุปสมบทในพระพุทธศาสนา โดยปกติแล้วผู้ที่อุปสมบทในพระพุทธศาสนา เรียกว่า อุปสัมบัน มี ๒ ประเภท คือ ภิกษุและภิกษุณี ส่วนผู้ที่ไม่ได้อุปสมบท เรียกว่า อนุปสัมบัน

คำว่า ภิกษุณี คือเป็นนิยามศัพท์ที่อาจจะหมายถึง ผู้ที่ผ่านกระบวนการในการบวชเป็นสิกขมานาในระยะเวลาที่กำหนดแล้วได้ขอการอุปสมบทเป็นพระภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ซึ่งภิกษุณีนั่น ก็ให้ความหมายโดยตรงก็คือ เป็นสตรีเพศที่เข้ามาบวช มีการครองจีวรคล้ายกับพระภิกษุ มีการถือศีล ๓๑๑ ข้อตามพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้

กล่าวโดยสรุป ภิกษุณี ก็คือ สตรีที่บวชในพระพุทธศาสนาและรักษาศีล ๓๑๑

---

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๓.

๖.๒ เหตุผลในการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี

ด้วยสมัยอินเดียโบราณนั้น สตรีมีโอกาสน้อยมากที่จะยืนหยัดในสังคมได้อย่างเป็นสุข และถูกต้อง เพราะบุรุษจะเป็นผู้ควบคุมและบงการเหล่าสตรีเสมอ ดังนั้น การบวชของพวกเธอทั้งหลาย จึงมีแรงผลักดันและเกิดจากเหตุผลที่แตกต่างกันและเป็นทางออกประการหนึ่งที่สตรีพึงหวัง ดังนี้

๑. ความศรัทธาเลื่อมใสเป็นมูลฐาน เรื่องของความเลื่อมใส่นั้นเกิดจากได้รับฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค ทำให้เกิดความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้า จึงยอมสละบ้านเรือน วงศาคณาญาติ เพื่อเข้าสู่เพศบรรพชิตเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมีจุดหมายปลายทางคือการบำเพ็ญตนเพื่อการหลุดพ้นจากอสังขารอันเป็นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ

๒. การประสบปัญหาในชีวิต สตรีในสังคมอินเดียโบราณ บิดามารดาผู้ปกครองต้องป้องกันหวงแหนเหมือนทรัพย์สมบัติอันทรงคุณค่า ราคาแพง เมื่อถึงเวลาจะต้องไปสู่ตระกูลสามี จึงต้องได้รับการอบรมสั่งสอนให้ปฏิบัติเหมาะสม ถูกต้องตามจารีตประเพณี เพื่อชื่อเสียงของตนเอง และวงศ์ตระกูล ทั้งป้องกันคำครหาในทางอันจะมีมาในภายหลัง ซึ่งจะเป็นการเสื่อมเสียชื่อเสียง เพราะความที่สตรีต้องประสบกับปัญหาที่ยุ่งยากและแก้ไขได้ยากนี้เอง ทำให้เกิดความทันทุขุทรมานตลอดมา ผู้ที่ตกอยู่ในสภาวะเช่นนี้ เมื่อไม่สามารถหาทางระงับดับความเศร้าโศกได้ จะมีผลกระทบกระเทือนทางด้านจิตใจอย่างรุนแรง จนอาจเป็นคนวิกลจริตได้

๓. การบวชด้วยเหตุประการอื่น การบวชประการนี้อาจเกิดจากเหตุที่ได้รับการชักชวน หรือเพราะอาศัยสิ่งแวดล้อมอื่นเป็นเครื่องชักนำ เช่นการนำพาของมิตรสหาย หรือญาติพี่น้อง^๒

จากเหตุผลดังกล่าวนี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงระดับจิตใจของแต่ละบุคคลว่า มีความสูงต่ำแตกต่างกันในการเข้าสู่เพศบรรพชิต แต่ทั้งหมดก็มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือ การปฏิบัติธรรมเพื่อความรู้อัจฉเห็นจริงในศาสนา

นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ^๓ ได้กล่าวไว้ในดุขุฎีนิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา” เรื่องมูลเหตุและองค์ประกอบที่ทำให้สตรีในสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล ต้องการออกจากเรือนบวชเป็นภิกษุณี สรุปได้ ๕ ประการ ดังนี้^๔

^๒ เสมอ บุญมา, ภิกษุณีพระพุทธศาสนา, รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๔).

๑. ความต้องการออกจากจารีตประเพณี เนื่องจากฐานะสตรีในสังคมอินเดียโบราณ ต่ำกว่าบุรุษ ดังใน คัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ ได้กล่าวถึงลักษณะความไม่ดีของสตรีไว้เป็นอันมาก ตัวอย่างเช่น สตรีมากด้วยตัณหา พยาบาท ความไม่เจริญ ความด้อยในศีลธรรม ด้อยในโอกาสกระทำพิธีกรรมต่าง ๆ สตรีมีหน้าที่จัดหาสิ่งของในการทำพิธีกรรมเท่านั้น แต่เข้าร่วมทำพิธีกรรมในการสาธยายมนตร์ไม่ได้ ทำให้บุตรีมีความรู้สึกว่ามีฐานะต่ำกว่าบุตร เป็นต้น

๒. ความต้องการออกจากความเป็นภรรยา เพราะสตรีในฐานะภรรยาในสังคมอินเดียโบราณไม่มีเกียรติมาก ๆ เช่น ข้อความใน มนุสมฤติ ตอนหนึ่งว่า ภรรยาผู้ซื่อสัตย์ต้องเคารพสามีในฐานะเทพเจ้าองค์หนึ่งเสมอ ภรรยาเย่อหยิ่งไม่อาจประกอบพิธีกรรม ถือสัตว์ หรือพรตตามลำพังได้โดยปราศจากความเห็นชอบของสามี หากหญิงนั้นเชื่อฟังสามี เธอย่อมได้รับการสรรเสริญในสวรรค์ ภรรยาผู้ซื่อสัตย์

๓. ความต้องการออกจากการแข่งขันวรรณะ การแบ่งชนชั้นวรรณะออกเป็นสูงต่ำตามวรรณะต่าง ๆ ของสังคมอินเดีย ทำคนให้ไม่มีความเสมอภาคกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรีในทุกวรรณะ ถูกอบรมสั่งสอนให้อยู่ในจารีตประเพณีว่า ต้องอยู่ในฐานะต่ำกว่าบุรุษมาเป็นเวลาช้านาน ความเป็นอิสระและการเสมอภาคเท่าเทียมบุรุษ มาปรากฏขึ้นในยุคแห่งการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาเนื่อง เพราะพระพุทธเจ้าได้ประกาศว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วรรณะ ๔ จำพวกออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมหมด ถึงการนับว่าพระสมณะศากยบุตรทั้งนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่ ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภูมहि แม่น้ำเหล่านั้นไหลไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมหมด ถึงการนับว่า มหาสมุทรนั่นเอง^๕

๔. ความศรัทธาในพระพุทธเจ้า ความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เพราะเหตุที่มหาชนทั้งบุรุษและสตรีได้สดับตรับฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าและของพุทธสาวกมาแล้ว ทำให้เกิดความเลื่อมใสเชื่อมั่นในพระธรรมคำสั่งสอนของท่านเหล่านั้น จึงสละบ้านเรือน โภคทรัพย์ ญาติและสหาย ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ มุ่งมั่นจะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ ซึ่งมีภิกษุณีตัวอย่างใน

---

^๓ นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๖-๑๘.

^๔ วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๒๖.

^๕ วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๐.

เรื่องนี้ เช่น พระนางมหาปชาบดีโคตมี พร้อมด้วยพระนางศากยยะเป็นบริวาร ๕๐๐ ได้กราบทูลรบเร้าต่อพระพุทธองค์เพื่อขออุปสมบทเป็นภิกษุณีด้วยความมุ่งมั่นและศรัทธาอย่างแรงกล้า แม้จะถูกปฏิเสธในครั้งแรกก็ไม่ทรงย่อท้อลดละความอุตสาหะ พยายามจนประสบความสำเร็จ แม้จะต้องใช้ความเพียรและความลำบากอย่างไร รวมทั้งการได้อุปสมบทด้วยเงื่อนไขที่หนักยิ่งก็ตาม แต่ก็ทรงน้อมรับเอาด้วยความเต็มพระทัยยิ่ง

๕. การประสบปัญหาชีวิตและปัญหาครอบครัว ปัญหาชีวิตและปัญหาครอบครัวไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ เพราะปัญหาครอบครัวเนื่องมาจากสตรีอินเดียส่วนมากพะวงและกระวนกระวายอยู่กับปัญหาชีวิตและปัญหาครอบครัว อันเนื่องมาจากการถูกกดขี่ ความไม่ทัดเทียมบุรุษและไม่ยอมรับความเป็นผู้นำในครอบครัวและสังคม จำใจยอมอยู่ในความบังคับบัญชา ดูแลของบุคคลเกี่ยวข้อง ตั้งแต่บิดามารดาลงไปถึงน้องชายและแม่แต่จารีตต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า สตรีอินเดียโบราณต้องจำนนอยู่กับสิ่งที่บุคคลอื่นยึดเยียดให้ อันเป็นการกดขี่สิทธิและเสรีภาพของสตรีมาโดยตลอด ทำให้เกิดความกดดันและเสียดทานตลอดเวลาและในขณะเดียวกัน สตรีต้องมีความรัก มีการแต่งงาน มีคู่ครอง เพื่อการยอมรับทางสังคม แต่การแต่งงานต้องแต่งตามวาระของตน ห้ามแต่งงานกับบุคคลนอกวาระ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า สตรีไม่สามารถจะเลือกดำเนินชีวิต มีครอบครัวได้อย่างเสรี จะเห็นได้ว่า สตรีทั้งหลายประสบกับปัญหาชีวิตส่วนตัวรวมทั้งมรสุมแห่งชีวิตการแต่งงานซึ่งมีความสลับซับซ้อน กดดันและเสี่ยงอันตราย สตรีทั้งหลายที่ต้องจำนนอยู่ในจารีตอันแสนทรมาณนั้น ต้องเฝ้าหาทางออก จึงมองเห็นพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าเป็นทางออกที่จะทำให้สตรีมีเกียรติและได้รับการยอมรับว่า เป็นศากยธิดา จึงได้โอกาสที่จะสละบ้านเรือน โภคทรัพย์ ญาติมิตร ออกบรรพชาอุปสมบทด้วยเหตุดังกล่าวมานี้^๖

ปัญหาชีวิตปัญหาครอบครัว มันเป็นปรัชญาชีวิต ครอบครัว คือ การอยู่ร่วมกันแบบต่างวัย จึงเป็นธรรมดาที่อาจเกิดปัญหากระทบกระทั่งกันได้บ้าง เพราะทัศนคติไม่ตรงกัน ความคิดเห็นไม่เหมือนกัน หรือแม้แต่การไม่ยอมรับฟังซึ่งกันและกัน จนเกิดเป็นปัญหาในที่สุด ซึ่งถือเป็นเรื่องปกติที่ทุกครอบครัวมีโอกาสเกิดปัญหาต่าง ๆ ได้ ดังนั้นวิธีการอุปสมบทเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา จึงเป็นอีกมูลเหตุและองค์ประกอบหนึ่งของการเกิดภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

^๖ วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๗.

๖.๓ กำเนิดและพัฒนาการการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี

๖.๓.๑ กำเนิดภิกษุณีรูปแรก

องค์ประกอบของผู้ที่นับถือเลื่อมใสในพระพุทธศาสนานั้น แรกเริ่มเดิมทีมีเพียงบริษัท ๓ คือ ภิกษุ อุบาสกและอุบาสิกา เท่านั้น แต่ครั้งล่วงพรรษาที่ ๕ แห่งพระผู้มีพระภาค มีการเปลี่ยนแปลงทางคณะสงฆ์ โดยพระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระมาตุจฉา (น้าหญิง) ของพระผู้มีพระภาคได้เข้าเฝ้าและทูลขอโรกาสให้สตรีได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศไว้ พระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสห้ามว่า “อย่าเลย โคตมี เธออย่าขบใจการที่มาตุจฉาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”^๗ พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงเป็นทุกข์ เสียพระทัยร้องไห้ หลังจากนั้น พระผู้มีพระภาคก็เสด็จจาริกไปทางกรุงเวสาลี ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี

พระอานนท์ได้เห็นพระนางมหาปชาบดีโคตมีมีพระบาทระบม พระวรกายเปื้อนฝุ่นธุลี เป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองหน้า ทราบความแล้ว พระอานนท์จึงทูลขอพระผู้มีพระภาคให้สตรีได้ออกเรือนเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระองค์ได้ทรงประกาศไว้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่าเลย อานนท์ เธออย่าขบใจการที่มาตุจฉาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”^๘ พระอานนท์กราบทูลถึงครั้งที่สาม พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงอนุญาต

... พระอานนท์ได้มีความดำริว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาตุจฉาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ ทางที่ดีเราควรทูลขอพระผู้มีพระภาคให้มาตุจฉาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตได้ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยอุบายบางอย่าง”

... พระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มาตุจฉาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ มาตุจฉาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้”

^๗ ดูรายละเอียดใน อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑. และ วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓.

^๘ ดูรายละเอียดใน อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓. และ วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๕.

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ ถ้ามหาชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ประการได้ การรับครุธรรมนั้นแลเป็นการอุปสมบทของเธอ คือ

๑. ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ การต้อนรับ การทำอัญชลีกรรม การทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม่ในวันนั้น ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๒. ภิกษุณีไม่พึงจำพรรษาในอาวาสที่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๓. ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่างคือ ถามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๔. ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถาน ๓ คือ ได้เห็น ได้ฟังหรือ ได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๕. ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้วพึงประพฤติกุศลมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๖. ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายให้แก่นางสิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๗. ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษภิกษุไม่ว่ากรณีใด ๆ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๘. ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

อานนท์ ถ้ามหาชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ประการนี้ได้ การรับครุธรรมนั้นแลเป็นการอุปสมบทของเธอ”^๕

ครั้นเมื่อพระนางมหาชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ประการและได้รับการบรรพชาอุปสมบทแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

^๕ คุรยลละเอียตใน อ.จ.อ.ฎก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓-๓๓๔. และ วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๓/๓๑๕-

“อานนท์ ถ้ามาตุคามจะไม่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้นาน สัทธิธรรมจะดำรงอยู่ถึง ๑,๐๐๐ ปี แต่เพราะมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว บัดนี้พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน สัทธิธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปีเท่านั้น”^{๑๐}

พระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงได้รับการบรรพชาและอุปสมบทด้วยลักษณะการที่รับครุธรรม ๘ ประการ ซึ่งแตกต่างจากภิกษุณีรูปอื่นที่ต้องบรรพชาอุปสมบทโดยสงฆ์ ๒ ฝ่ายและพระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงทรงเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา ดังนั้น จากพุทธบริษัท ๓ เดิม ได้เพิ่มมาอีกหนึ่งบริษัท คือ ภิกษุณี

๖.๓.๒ การไม่ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทได้โดยง่าย

ในการบวชสตรีเป็นภิกษุณีในพระธรรมวินัยนั้น พระผู้มีพระภาคทรงยับยั้งถึง ๒ ครั้งและในครั้งที่ ๓ เมื่อพระอานนท์เถระได้กราบทูลถามโดยยกเรื่องสตรีสามารถจะบรรลุความเป็นพระอรหันต์ได้หรือไม่ พระพุทธองค์ตรัสว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหันต์ผลได้” แล้วจึงทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นพระภิกษุณีในพระธรรมวินัยของพระองค์ได้ โดยทรงประทานครุธรรม ๘ ประการเป็นเงื่อนไขและเป็นวิธีการอุปสมบทเป็นภิกษุณีและยังได้ตรัสแสดงถึงการที่สตรีบวชในพระธรรมวินัย จะทำให้พรหมจรรย์ หรือพระสัทธิธรรมตั้งอยู่ได้ไม่นาน โดยตรัสอุปมาเหมือนตระกูลที่มีสตรีมากมีบุรุษน้อย ตระกูลเหล่านั้นถูกโจรทำลายได้ง่าย เป็นต้น

การที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทเป็นภิกษุณีได้แต่แรกและโดยง่ายอย่างที่ทรงอนุญาตให้บุรุษและต้องทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ เป็นเงื่อนไขนั้นอาจวิเคราะห์ได้ว่า จะต้องทรงมีเหตุผลและความจำเป็นบางอย่างที่ทรงห้าม เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงสัพพัญญุตญาณ ทรงรอบรู้เหตุการณ์ทั้งปวง ทรงเป็นโลกาวิทู ผู้ทรงรู้แจ้งโลกและทรงมีอนาคตตังสญาณ ทรงเห็นการณ์ไกล ว่าในการทรงอนุเคราะห์ให้สตรีบวชแล้วจะมีปัญหาอะไรเกิดขึ้นตามมาบ้าง จึงจะต้องทรงรอบคอบอย่างยิ่ง โดยทรงตระหนักถึงปัญหาสำคัญซึ่งสตรีผู้มาบวชเป็นภิกษุณีต่อไป จะต้องระมัดระวังยิ่งกว่าบุรุษผู้ที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุ จึงทรงรอเหตุอยู่จนถึงเวลาอันสมควร กว่าจะมีสตรีทูลขอการอุปสมบทเป็นภิกษุณี ก็ล่วงเลยเวลาไปถึง ๕ พรรษา

^{๑๐} คุรยาละเอียดโน อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๖. และ วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๓/๓๑๙.

เหตุและผลที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติครุธรรมเพื่อป้องกันปัญหาอันจะเกิดจากการมีความแตกต่างในเรื่องของเพศเป็นตัวกำหนด พิจารณาดังนี้

ข้อที่ ๑ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ทำให้เกิดความรู้สึกว่าห่างกันมาก ถึงขั้นที่ภิกษุณีแม้ ๑๐๐ พรรษา ยังต้องเคารพภิกษุแม้บวชเพียงวันเดียว เพื่อให้แต่ละสังฆะเป็นชุมชนที่ปลอดภัยหรือลดอิทธิพลจากอุปาทานทางเพศ อันเป็นปฏิสัมพันธ์กับฝ่ายตรงข้ามให้มากที่สุด แต่ในขณะเดียวกันทรงจัดวางสมมติให้ยังคงต้องไปในทิศทางเดียวกัน ไม่ห่างกันจนแตกแยกคนละทิศละทางและกระชับความสัมพันธ์ระหว่างกันแบบนำตาม ในลักษณะครูและลูกศิษย์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นอีก ปิดทางความคิดอกุศล อันจะเกิดจากความสัมพันธ์กันในลักษณะอื่น ๆ ทั้งจากแรงดึงดูดที่จะทำให้เกิดกามราคะ คลุกคลีมีวสุม หรือจากแรงผลึกที่จะอวดดี ยกตนแข่งชันกันจนแตกแยกได้ อีกทั้งเมื่อลงในรายละเอียดที่มีอยู่ในทั้งภิกษุปาติโมกข์และภิกษุณีปาติโมกข์ จะเห็นว่า การสอนธรรมจากภิกษุนั้น ก็มีใช่เป็นเรื่องง่าย ต้องมีการกำหนดคุณสมบัติอย่างสูง ถึง ๘ ข้อสำหรับภิกษุที่คณะสงฆ์จะเห็นพ้องกัน สมมติ รับรองให้มาสอนธรรมภิกษุณีอย่างเป็นทางการ ต้องรับรู้กันโดยทั่วไป แอบกระทำกันเป็นส่วนกลุ่ม ส่วนบุคคลไม่ได้ เป็นการกันทางมิให้ภิกษุ ภิกษุณี หาเหตุอ้างมาพบปะ พุดคุยกันพร่ำเพรื่อ เพราะบางทีอาจนัดแนะกันด้วยจิตเสนาหา แล้วอ้างเหตุว่า มาสอนธรรมกันก็ได้

ข้อที่ ๒ คือ ต้องให้ภิกษุณีจำพรรษาในวัดเดียวกันกับภิกษุ จะแตกแยกเป็นเอกเทศไปไม่ได้

ข้อที่ ๓, ๔, ๕ และ ๖ คือ ทรงจัดวางสมมติให้ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางธรรม มีการรับโอวาท ปวารณา เป็นต้น ทรงวางเงื่อนไขกำหนดไว้ชัดเจนเลยว่า ภิกษุณีสงฆ์จักแยกขาดออกไปจากภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เพราะมีข้อกำหนดที่ต้องพึ่งพิงอาศัยกันอยู่ ข้อกำหนดเหล่านี้ จึงเป็นอุบายวิธีการป้องกันการแตกแยกความสามัคคีอันจะมีขึ้นต่อไปในอนาคต

ข้อที่ ๗ ที่ห้ามมิให้ภิกษุณีดำบริภาษภิกษุ โดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อป้องกันการกระทบกระทั่ง เป็นการตัดไฟแต่ต้นลมที่จะไม่เปิดโอกาสให้เถียงกัน ต่ำว่ากัน เอาชนะคะคานกันแบบชาวบ้าน ซึ่งไม่มีประโยชน์อันใด นอกจากจะนำไปสู่อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาอันตรธานลงไปโดยเร็ว

ส่วนครุธรรมข้อที่ ๘ เป็นการกำหนดฐานะให้เห็นว่า ภิกษุณีต้องเคารพ จัดสมมติให้สำหรับกำหนดฐานะให้เห็นว่า ภิกษุณีต้องเคารพ เชื้อพึงภิกษุเสมอไป

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าครุธรรม ๘ กิติ พระวินัยทั้งฝ่ายภิกษุและภิกษุณีก็ตีที่เกี่ยวข้องในประเด็นนี้ ล้วนแล้วแต่เกื้อกูลประโยชน์ส่วนตัว คือลดทอนกำลังของกามราคะอัน

เนื่องจากอุปาทานทางเพศ อันเป็นอุปสรรคอันสำคัญยิ่งต่อการเจริญสมณธรรมและลดทอนกำลังของมานะ อันจะทำให้ถือตัวตนสร้างความขัดแย้งในหมู่คณะและขัดขวางการเจริญในธรรมของตนเองด้วย เกื้อกูลต่อชุมชนคือสังฆะให้เกิดความสามัคคี อยู่ร่วมกันโดยผาสุก อีกทั้งเกื้อกูลต่อประโยชน์ส่วนรวมคือยังอายุของพระพุทธศาสนาให้อยู่ได้นาน

ทัศนะของนายพลเผ่า เพ็งวิภาศ กล่าวไว้ในดัชนีนิพนธ์ เรื่อง “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”^{๑๑} ว่า เนื่องจากสภาพสังคมอินเดียในสมัยนั้น ยังไม่อำนวยแก่สตรีที่ออกจากเรือนเพื่อบวชในศาสนาและลัทธิใด ๆ เลย พระพุทธองค์จึงยังไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชทันที แต่ด้วยเหตุผลในด้านความสามารถโดยธรรมชาติที่จะบรรลุธรรมได้ จึงทรงอนุญาตให้สตรีบวชได้ ดังนั้นการบัญญัติครุธรรมให้เป็นเงื่อนไขการอุปสมบทภิกษุณีก็ดี การวางกฎเกณฑ์บัญญัติสิกขาบท เพื่อถ่วงดุลสตรีผู้จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีอย่างเคร่งครัดก็ดีนั้น มีวัตถุประสงค์ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

๑. เพื่อคัดเลือกและทดสอบสตรีผู้ปรารถนาจะบวชว่า จะมีจิตใจเข้มแข็งจริงจังเพียงใด เมื่อเข้ามาบวชแล้ว จะสามารถอดทนความทุกข์ยาก ตลอดจนข้อปฏิบัติอื่น ๆ ได้หรือไม่ เพราะทรงตระหนักดีถึงสภาวะจิตของสตรีว่า มีความอ่อนไหวและอดทนต่อความลำบากได้ยาก ตรงกับสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ในกุมารีวรรคทั้ง ๑๐ สิกขาบทเช่น เรื่องภิกษุณีหลายรูปพากันบวชให้เด็กหญิงชาวบ้านผู้มีอายุไม่ถึง ๑๒ ปี เด็กหญิงเหล่านั้นเป็นผู้อดทนไม่ได้ต่อความหนาว ร้อน ความหิว ความกระหาย ไม่อดทนต่อสัมผัสแห่งเปลือก ยุง ลมแดดและสัตว์เลื้อยคลาน มักไม่อดกลั้นต่อถ้อยคำที่เขากล่าวร้าย หยาบคาย ไม่อดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดในสรีระอย่างแรงกล้า หยาบซ้ำ เผ็ด ร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ อันอาจนำไปพรากชีวิตเสียได้ ถูกพวกภิกษุณีทั้งหลายเพ่งโทษกล่าวโจมตีว่า ทำได้อย่างไร ซึ่งไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของพหุชนผู้ยังไม่เลื่อมใสเลย

๒. เพื่อฝึกฝนอบรมผู้ที่จะเข้ามาเป็นภิกษุณีให้มีความรู้ขั้นมูลฐาน จะได้มีความเฉลียวฉลาดเมื่อได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้ว เพราะในช่วงเป็นสิกขมานา ๒ ปี ต้องอยู่ใกล้ชิดกับภิกษุณีอื่น ๆ จึงเป็นการเรียนรู้สมณจรรยาและข้อวัตรปฏิบัติอย่างอื่นด้วย ตรงกับสิกขาบทที่ ๓ ที่ว่า ภิกษุณีทั้งหลายพากันบวชสิกขมานาผู้ยังไม่ได้ศึกษาสิกขาบทในธรรม ๖ ประการครบ ๒ ปี สิกขมานาพวกนี้ จึงเป็นคนเขลาไม่ฉลาด ไม่รู้สิ่งที่ควรหรือไม่ควร ถูกภิกษุณีทั้งหลายต่างเพ่งโทษติเตียนว่า พากันทำได้อย่างไร ซึ่งไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของมหาชนและในสิกขาบทที่ ๔ ภิกษุณีทั้งหลายผู้มี

^{๑๑} นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๓๖-๓๘.

พรรษาหย่อนกว่า ๑๒ พวกกันบวชให้กุลธิดา ภิกษุณีอุปชฌาย์เหล่านั้น เป็นคนเขลาและแม่ สัทธิดาทั้งหลาย ก็เป็นคนเขลาไปด้วยและกุลธิดานันทาภิกษุณี บวชให้สหัสวีณีไว้แล้ว ไม่ชวนชวายเป็น อบรมพร้าสอน จึงถูกติเตียนต่อมา

๓. เพื่อป้องกันสตรีมีครรภ์ หรือมีบุตรอ่อนยังดื่มนมอยู่เข้ามาอุปสมบท จะได้ไม่ต้อง คลอดและเลี้ยงบุตรในระหว่างเป็นภิกษุณี ซึ่งจะเห็นช่องทางให้ประชาชนว่ากล่าวติเตียนได้ว่า มี สามี หรือประพฤติไม่เหมาะสมกับความเป็นสมณะ อันเป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมเสียใน พระพุทธศาสนา ตรงกับสิกขาบทที่ ๑ แห่งปาจิตตีย์ ภิกษุณีหลายรูปบวชให้สตรีมีครรภ์ นางบวช แล้วออกเที่ยวบิณฑบาตแก่แม่เจ้านี่ด้วย เพราะเธอมีครรภ์แก่แล้ว แล้วพากันเพ่งโทษติเตียนว่า เป็นการกระทำที่ไม่ยังพหูชนให้เสื่อมใส มีแต่ความเสื่อมเสียโดยถ่ายเดียว ซึ่งมีตัวอย่างกรณีภิกษุณี เป็นมารดาของพระกุมารกัสสปะ มีครรภ์ก่อนบวช แต่เธอไม่ทราบว่ ตนมีครรภ์แล้ว เธอไปบวชใน สำนักภิกษุณีที่เป็นฝ่ายของพระเทวทัต เกิดเรื่องอื้อฉาวโจษกันขึ้น เพราะเธอคลอดบุตรขณะที่บวช เป็นภิกษุณี แล้วถูกพระเทวทัตขับไล่ออกจากสำนักเพราะกลัวเสียหน้า เธอจึงเข้าสู่สำนักของ พระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงวินิจฉัยด้วยความช่วยเหลือของนางวิสาขาให้ข้อมูลนับเวลา ตั้งครรภ์ของเธอ เรื่องราวจึงสงบลงได้

๔. เพื่อให้ภิกษุณีเกิดความหวงแหนในความเป็นสมณะของตน จะได้ไม่ต้องประพฤติก ุเสื่อมเสียอันเป็นอันตรายต่อเพศพรหมจรรย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้มาด้วยความยากลำบาก เพราะธรรมดาสิ่ง ที่ได้มายากย่อมจะมีคุณค่า ตรงกับสิกขาบทที่ ๖-๑๐ แห่งกุมารีวรรคที่ว่า การบวชให้สตรีผู้ยังไม่ สมควรบวชให้ก็ดี การที่อุปชฌายะไม่ชวนชวายเป็นอุปสมบทให้แลกกับการให้จีวรก็ดี ด้วยการไม่ บวชให้เงื่อนไขว่ ไม่ติดตามเป็นเวลา ๒ ปีก็ดี หรือการไม่บวชให้เพราะเห็นว่า เป็นผู้เกี่ยวข้องกับผู้ มากหน้าหลายตาก็ดี การกว่าจะได้บวชต้องทำโดยพลการ ไม่บอกขออนุญาตบิดามารดาและสามีก็ดี หรือด้วยการรับคำแล้วภายหลังกลับคำ ไม่บวชให้บ้าง รวมทั้งการที่ทรงไม่อนุญาตให้อุปชฌาย์บวช ภิกษุณีได้ทุกปี เป็นต้น^{๑๒} ล้วนแต่เป็นการที่สตรีได้ภิกษุณีภาวะโดยยาก ที่จะต้องเห็นคุณค่าต้อง รักษาไว้ด้วยความหวงแหน

๕. เพื่อป้องกันมิให้สตรีเข้ามาอุปสมบทมากจนเกินไป ทั้งยังป้องกันการปลอมแปลงเข้า มาบวชอีกด้วย ตรงกับสิกขาบทที่ ๑๐ แห่งกุมารีวรรค ปาจิตตีย์กัณฑ์ที่ว่า กุลธิดานันทาภิกษุณี บวชให้ สตรีผู้ที่ไม่ได้รับอนุญาตจากบิดามารดาและสามี หญิงที่เป็นราชภัฏ หนีราชการ หรือราชาอาญา

^{๑๒} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๔๐๑/๒๑๘.

บวช กลายเป็นบุคคลต้องห้ามบวช^{๑๓} จนกระทั่งพระเจ้าปเสนทิโกศล ต้องเข้าไปคุ้มครองสตรีที่เข้ามาบวชเหล่านั้น

การประทานเงื่อนไขครุธรรม เป็นวิธีการอุปสมบทแก่สตรีอย่างนี้ เป็นเรื่องปกติธรรมดาของพระพุทธเจ้าที่ทรงตั้งศาสนาขึ้นมาเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์และเทวดาทั้งปวง มิใช่เพียงเพื่อปิดกั้นสตรีเข้ามาบวชในศาสนาแต่อย่างใด ในหลาย ๆ เรื่องเกี่ยวกับการบริหารสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาและวางระเบียบวินัยเพื่อป้องกันความเสื่อมเสียและเพื่อให้บุคคลต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่พระธรรมวินัย ปฏิบัติตามอย่างมีเหตุผลและเพื่อฝึกอบรมบ่มนิสัยให้เหมาะสม ให้ควรกับระบอบพระธรรมวินัยของพระองค์ เพราะพระธรรมวินัยที่ทรงประกาศนั้น ทรงมีพระประสงค์เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์และเทวดาทุกหมู่เหล่า พระธรรมวินัยเป็นมหาสมุทรแห่งความดี จึงทรงบัญญัติหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ไว้ตามสมควรแก่เหตุเหมาะสมกับอุปนิสัย ความสามารถของบุคคล ดังเช่นข้อปฏิบัติสำหรับผู้เคยเป็นเดียรถีย์ ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องได้รับการอบรม (ปาริวาส) ถึง ๔ เดือน คือให้ปลงผมโกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ห่มผ้าเฉวียงบ่า ไหว้เท้าภิกษุทั้งหลาย เปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัย ๓ จบ แล้วให้ภิกษุรูปหนึ่งสวดประกาศขอให้สงฆ์ให้อวาท การอบรม ๔ เดือน เมื่อไม่มีผู้คัดค้านจึงสำเร็จไปชั้นหนึ่ง ในระหว่าง ๔ เดือน ถ้าประพฤตินไม่เรียบร้อย ไม่เป็นที่พอใจก็ไม่ควรบวชให้ ถ้าประพฤติเรียบร้อยเป็นที่น่าพอใจ จึงบวชให้ เรื่องเดียวกันนี้ ทรงประทานอนุญาตให้กับพระญาติผู้เกิดในศากยตระกูลเป็นกรณีพิเศษว่า ผู้เกิดในศากยตระกูล ถ้าเคยเป็นเดียรถีย์มาก่อน แล้วมาขอบวชในธรรมวินัยนี้ ให้บวชได้เลย ไม่ต้องอยู่ปริวาส หรือรับการอบรม ๔ เดือนและในเรื่องเดียวกันอีก สำหรับผู้บวชเป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้แล้ว ภายหลังไปเข้ารีตเดียรถีย์อีกและกลับมาขอบวชอีก ก็ไม่ทรงอนุญาตให้บวชได้อีก ไม่ใช่เฉพาะการบัญญัติครุธรรมแก่สตรีเท่านั้น แม้ในฝ่ายบุรุษ พระองค์ก็ทรงบัญญัติข้อห้ามและเงื่อนไขสำหรับผู้เข้าบวชเป็นภิกษุในสังคมาสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ก็เป็นสังคมาหนึ่งที่จะต้องมีกฎเกณฑ์คัดเลือกสรรสมาชิกในเรื่องนี้ บางสังคมาก็ไม่เคร่งครัด แต่บางสังคมาเคร่งครัดพิถีพิถันในการรับบุคคล การเข้าสู่สังคมาสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค พระองค์ก็ทรงพิจารณาอย่างรอบด้านด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อสัตว์โลกเป็นที่ตั้ง

๖. เพื่ออินทริยสังวรของบรรพชิต อันทำให้พรหมจรรย์ของภิกษุณี หรือนักบวชสตรีให้งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางและที่สุด อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของมหาชนผู้ยังไม่

^{๑๓} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๔๓๒/๒๓๗.

เลื่อมใส ผู้เลื่อมใสแล้วยอมเลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้นไป พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ ขึ้นมานี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องมือในการปกครองภิกษุณีสงฆ์และภิกษุสงฆ์ ด้วยทรงตระหนักถึงความที่สตรีเพศ ซึ่งเป็นผู้มากด้วยปัญหายิ่งกว่าบุรุษที่มีต่อความเห็น ความรู้สึกของมหาชนทุกฝ่ายเป็นพิเศษ ดังนั้น เรื่องราวที่เป็นต้นเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบททุกข้อ จึงมาจากการละเมิด หรือการปฏิบัติไม่ดีไม่งาม อันผิดทางสมณวิสัย กลายเป็นความติเตียนทางโลกและทางธรรม โดยเป็นเรื่องที่ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ รวมทั้งชาวบ้านเพ่งโทษติเตียนโพนทะนาตำหนินั้น ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส จึงอาจกล่าวได้ว่า คุรุธรรมข้อที่ ๑ ข้อที่ ๗-๘ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเพื่อถอดถอนอนัตตมานะ หรือขัตติยมานะของบุคคลผู้มาจากพระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นพระราชินี เป็นพระแม่น้าของพระพุทธเจ้า ทรงอำนาจและถือตัวว่าเป็นศากยวงศ์ที่บริสุทธิ์เหนือกษัตริย์วงศ์อื่น ๆ เมื่อเข้าสู่ธรรมวินัยอันปราศจากรรณะแล้ว จะต้องปรับความประพฤติเสียใหม่ให้สมกับเป็นบรรพชิต ส่วนข้อที่ ๒ ทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นสวัสดิภาพของสตรี หรือภิกษุณีเอง ส่วนที่ ๓-๖ ทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นหลักปฏิบัติอันดีงามของนักบวชสตรี เป็นหน้าที่ของภิกษุณีพึงศึกษา เพื่อความเหมาะสมกับสังคมอันพัฒนาแล้ว ซึ่งตั้งอยู่บนฐานแห่งสังฆสามัคคีและแห่งความเป็นกัลยาณมิตร

ดังนั้น การบัญญัติสิกขาบทเพื่อทรงห้ามกัถิและทรงอนุบัญญัติตอนหลังเพื่อแก้ไขและผ่อนคลายความเข้มงวดลงและการทรงตั้งเกณฑ์ว่าด้วยการบวชภิกษุณีที่เข้าใจว่าเป็นความเข้มงวดนั้นก็ดี ล้วนแต่เป็นวิธีการปฏิบัติการรับสมาชิกเข้าสู่สังคม โดยที่ทุก ๆ สังคมย่อมมีหลักปฏิบัติด้วยกันทั้งนั้น สังคมสงฆ์จะต้องมีพิธีกรรมและกฎเกณฑ์ข้อห้าม หรือขออนุญาตต่าง ๆ อย่างเคร่งครัดบ้าง อย่างผ่อนผันบ้าง โดยเฉพาะในทางศาสนา ซึ่งศาสดาทุกพระองค์ในทุกศาสนา จะต้องมียุติการอันรัดกุมเป็นพิเศษเพื่อให้สมาชิกที่มีทัศนคติและการปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ขององค์กร หรือสถาบันของตน เป็นสมาชิกที่มีคุณภาพและสามารถเดินตามทางแห่งพระศาสดาได้อย่างถูกต้องสังคมสงฆ์เท่านั้น ดังนั้นจึงทรงบัญญัติห้ามบุคคล ๓๒ จำพวก^{๑๔}

การไม่ให้บวชในพระธรรมวินัยของพระองค์ การห้ามบุคคลเหล่านี้บวช แม้เป็นสามเณรก็ไม่ได้ นั่น เพราะในวิธีการบวชภิกษุ ผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุจะต้องผ่านลำดับการบวชเป็นสามเณรมาก่อน แม้ชั่วระยะหนึ่งก็ตาม การห้ามบุคคล ๓๒ ประเภทนี้บวช ก็เพื่อรักษาพระธรรมวินัยไว้ไม่ให้ตกต่ำ กลายเป็นที่รังเกียจและดูหมิ่นของสังคม เพราะบุคคลเหล่านี้ สังคมทางโลกไม่ต้องการแล้ว

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๙/๑๙๖.

แม้จะไม่ห้ามเด็ดขาด คือต้องลาสิกขาไปเหมือนบุคคล ๑๑ ประเภท^{๑๕} แต่ผู้บวชให้บุคคลเหล่านี้ ย่อมต้องอาบัติทุกกฏ อนุญาตให้ทุกคนบวชในธรรมวินัยนี้ โดยไม่มีการคัดเลือกบุคคลที่มีความเหมาะสมกับการที่จะบวชเป็นภิกษุ แต่ผู้บวชให้บุคคลเหล่านี้ ย่อมต้องอาบัติทุกกฏ อนุญาตให้ทุกคนบวชในธรรมวินัย โดยไม่มีการคัดเลือกบุคคลที่มีความเหมาะสมกับสังคมสงฆ์ พระพุทธศาสนาก็จะกลายเป็นถึงขะที่เต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ

จะเห็นแล้วว่า การรับบุคคลเข้าสู่ธรรมวินัยในแง่คุณสมบัติของร่างกายและจิตใจ พระผู้มีพระภาคทรงคัดเลือก กลับกรองอย่างรอบคอบ อาจกล่าวได้ว่า บุคคลผู้ได้รับอนุญาตให้บวชในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะบวชเป็นภิกษุ หรือภิกษุณี ล้วนแต่เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ ที่ผ่านการกรองมาก่อนอย่างดี เพราะสังคมสงฆ์จะต้องประกอบด้วยบุคคลที่จะเป็นผู้นำในสังคม เป็นตัวอย่างของสังคมคฤหัสถ์^{๑๖} ดังนั้น การบัญญัติครุธรรม จึงไม่ใช่การกีดกันสตรีหรือออกบวชในธรรมวินัย พระพุทธองค์ทรงตระหนักถึงความรู้สึก ค่านิยม จารีตประเพณีทางสังคมและธรรมชาติของมนุษย์ ทรงพิจารณาถึงศักยภาพของมนุษย์ว่า ปฏิบัติธรรมแล้วสามารถพันทุกข์ได้เท่าเทียมกันอย่างไร จึงได้ทรงบัญญัติกฎเกณฑ์เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มนุษย์โดยแท้ ไม่ทรงถือกระแสสังคมสำคัญว่า ศักยภาพแห่งการบรรลุธรรมอันเป็นแก่นสารของชีวิต กล่าวกันว่า มูลเหตุของการแยกนิกายในพุทธศาสนามาจากในคราวใกล้เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์เมื่อเราล่วงไป สงฆ์หวังอยู่ที่พึงถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้^{๑๗}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับประเด็น “ทำไมในวินัย จึงให้ฐานะภิกษุณีไม่เต็มทีในสังคม”^{๑๘} โดยสรุปดังนี้

ประเด็นมีอยู่ว่า ในครุธรรม ๘ มีอยู่ ๒ ข้อที่คนไม่อยากจะเชื่อ คือ ภิกษุณีที่บวชมานานกว่าภิกษุ มีอาวุโสกว่า แต่ก็ต้องกราบไหว้ภิกษุที่บวชเพียงวันเดียวและภิกษุณีแม้จะอาวุโสอย่างไร ก็

---

^{๑๕} ๑. กะเทย (บัณเฑาะก์) ๒. คนที่ลักเพศ (บวชเอาเองโดยไม่ถูกต้อง) ๓. ผู้ไปเข้าลัทธิศาสนาอื่น ๔. สัตว์เดรัจฉาน ๕. ผู้ฆ่ามารดา ๖. ผู้ฆ่าบิดา ๗. ผู้ฆ่าพระอรหันต์ ๘. ผู้ข่มขืนนางภิกษุณี ๙. ผู้ทำสงฆ์ให้แตกกัน ๑๐. ผู้ประทุษร้ายพระพุทธเจ้าถึงยังพระโลหิตให้ห้อ ๑๑. คนมีอวัยวะ ๒ เพศ (อุภโตพยัญชนก)

^{๑๖} จานงค์ ทองประเสริฐ, **แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**, (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, ๒๕๑๖), หน้า ๒๒๑.

^{๑๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๑/๔๔๑.

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ปัญหาภิกษุณี: บททดสอบสังคมไทย**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.payutto.net/book-content/>

ไม่มีสิทธิ์ตักเตือนภิกษุ แม้จะทำผิดนั้น สิ่งทีพิจารณาเรื่องจะต้องนึกถึงเรื่องการบรรลุลหธรรม ที่เป็นเรื่องสภาวะ เรื่องทางสังคม ซึ่งเป็นสมมติ แต่เป็นสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อความเป็นไปของคณะสงฆ์และต่อการบำเพ็ญศาสนกิจของพระพุทธเจ้าด้วย เราต้องมองว่า สังคมยุคนั้นเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้ากำลังทรงบำเพ็ญศาสนกิจเพื่องานพระศาสนา นี่ก็เป็นภาระหนักอยู่แล้ว ทรงพยายามให้งานดำเนินไปได้ด้วยดี อะไรที่ไม่จำเป็น จะมาขัดขวางงาน ก็ต้องพยายามยั้งไว้ มองในแง่หนึ่งก็เหมือนกับทำงานแข่งกับพวกเดียรฉัตร หรือพวกศาสนาทั้ง ๖ ทีนี้ค่านิยม ความรู้สึก ทศนคติ ขนบธรรมเนียมประเพณีในสมัยนั้น ก็รู้กันอยู่แล้วว่าสตรีในศาสนาทั่วไปมีฐานะทางสังคมเรียกว่าด้อยมาก ดังนั้น เมื่อผู้หญิงจะมาบวช ซึ่งขณะนั้นเพิ่งเป็นปีที่ ๕ แห่งพุทธกิจ เราก็ก็นึกได้ว่า มีเรื่องที่เกี่ยวข้องต้องพิจารณาใหญ่ ๆ ๒ ด้าน คือ ๑) แ่งสังคม สภาพแวดล้อม โดยเฉพาะธรรมเนียมเกี่ยวกับเรื่องนักบวช สมัยนั้นเป็นอย่างไร ๒) แ่งการบรรลุลหธรรม

ในตอนทีพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้บวชนั้นช้ด คือมีลำดับเรื่อง ๒ ขั้นตอนทีว่า ตอนแรกไม่อนุญาตและตอนหลังจึงทรงอนุญาต ถ้าเราอ่านโดยพิจารณาจะรู้เลยว่า การทีให้บวชก็ด้วยเหตุผลในแง่บรรลุลหธรรมได้ แต่ถ้าวาโดยเหตุผลทางสังคม จะไม่ยอมให้บวช เพราะวาขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมสมัยนั้นไม่อำนวยเลย สมัยนั้น นักบวชสตรียังไม่เป็นที่ยอมรับและในทางสังคมสตรีก็มีฐานะด้อยอยู่ ทีนี้ในภาวการณ์ระหว่างศาสนา เมื่อค่านิยมในสังคมเป็นอย่างนี้ ถ้าผู้หญิงเข้ามาบวชก็เริ่มเป็นจุดอ่อนให้แก่ศาสนาอื่นทันที เขาก็ยกขึ้นเป็นข้อโจมตีและกตว่า ศาสนานี้ผู้หญิงก็บวชได้ ก็กลายเป็นเหมือนกับว่า ผู้หญิงมาดิงคณะสงฆ์ทีพระพุทธเจ้าตั้งขึ้นนี้ลงไปในขณะที่ยังต้องบุกฝ่าเดินหน้าอยู่และถ้ายอมให้พระภิกษุไหว้ด้วย ก็จะเป็นข้ออ้างให้เขาเอาไปพูดกตพระพุทธศาสนาได้เต็มที

เรื่องมีในพระไตรปิฎกด้วย ครั้งหนึ่งพระมหาบชาบดีพุลขอว ให้ภิกษุกับภิกษุณีเคารพกันตามพรรษา พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตและตรัสวว่า แม้แต่อัญเดียรฉัตรทั้งหลายก็ไม่ยอม นี่แหละพระพุทธเจ้าทรงปรารถนาเรื่องอัญเดียรฉัตร เพราะถ้าวาทำเข้า ก็เหมือนกับยอมให้พุทธศาสนาถูกเขาดิงลงไปกตไว้ ในพระวินัยจะเห็นว่า พวกเดียรฉัตรคอยหาแง่ทีจะกตจะข่มจะวว่าร้ายพระพุทธศาสนาอยู่ แม้แต่ถ้าวาภิกษุให้ของขบฉันด้วยมือแก่นักบวชขอเจลก (พวกชีเปลือย) เป็นต้น ก็จะถูกเขาหาแง่มุมวว่าในทางไม่ดี จนเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามไม่ให้พระภิกษุให้ของขบฉันแก่นักบวชพวกนั้นด้วยมือตนเอง เพราะฉนั้น จึงต้องทำความเข้าใจและตกลงกันให้ช้ดก่อนวว่า ถ้าวาบวชก็อย่าไปค่านึงถึงเรื่องด้านสังคมเลย เราจัดให้เหมาะตามสภาพสังคมก็แล้วกัน ให้ผู้หญิงทีจะบวชนึกมุ่งไปทีการบรรลุลหธรรมเป็นสำคัญ ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธตอนแรก ก็เหมือนกับวว่าจะให้พิจารณาทำ

ความเข้าใจในเรื่องนี้ ว่าถ้ามองในแง่สังคม ถึงขออนุญาตอย่างไรก็ไม่ให้ แต่เมื่อมองในแง่การบรรลุนิยามจึงทรงอนุญาต

หนึ่ง เป็นการเตือนสตรีทั้งหลาย ให้รู้ว่าสภาพสังคมมันเป็นอย่างนี้ เราจะต้องตระหนักไว้ และสอง คำนึงถึงคุณค่าของการบวชที่ได้มาด้วยความยากลำบาก ว่ามุ่งที่การบรรลุนิยาม แล้วก็อย่าไปคิดมากในเรื่องอื่น ๆ ที่เป็นแง่ของการปฏิบัติให้เหมาะสมกับสภาพสังคมอย่างนั้น แล้วก็ทรงมอบครุธรรมมาเพื่อปฏิบัติให้เหมาะสมกับสังคมยุคนั้น ให้เป็นอันรู้กันว่า นี่เป็นการยอมรับไปตามสภาพสังคม แต่เรามุ่งที่การบรรลุนิยาม จึงไม่มาติดใจกันในเรื่องนี้ เป็นอันว่า ตอนแรกที่พระมหาปชาบดีขออนุญาต พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต ซึ่งเป็นการพิจารณาในแง่ของสังคม แต่เมื่อยกเหตุผลในแง่การบรรลุนิยาม อันนี้ก็ทรงอนุญาตให้บวช ภิกษุณีก็ต้องตระหนักไว้ว่า การอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์เกิดขึ้นนี้เพื่อเหตุผลในการบรรลุนิยาม แล้วก็ให้มุ่งที่นี้ อย่าไปคำนึงถึงในแง่ของสังคม ซึ่งจะต้องทำให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ซึ่งในแง่นี้เท่ากับขอให้เห็นแก่พระศาสนาโดยส่วนรวม เพื่อให้งานพระศาสนาส่วนรวมดำเนินต่อไปได้ด้วยดี เมื่อยอมรับเงื่อนไขทางสังคม พอให้ส่วนรวมดำรงอยู่ในภาวะปกติเท่าที่จะเป็นไปได้แล้ว ผู้บวชเป็นภิกษุณีเข้ามา ก็มุ่งไปที่การปฏิบัติเพื่อบรรลุนิยามตามศักยภาพที่มีอยู่โดยธรรมชาติ ซึ่งไม่ขึ้นต่อการยึดถือของสังคม

ตามเรื่องที่เป็นมาปรากฏว่า ภิกษุณีสงฆ์เมื่อเกิดขึ้นแล้ว นอกจากเป็นที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิยาม ก็ได้ขยายตัวเป็นศูนย์กลางการศึกษามวลชนสำหรับสตรี เพราะการปฏิบัติธรรมก็คือกระบวนการเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนาคนนั่นเองและวัดกับทั้งสำนักภิกษุณี ก็เป็นศูนย์กลางที่ชุมนุมพบปะทำกิจกรรมร่วมกันของพุทธบริษัททั้ง ๔ ดังนั้น การเกิดขึ้นทั้งของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ จึงเป็นการเปิดมิติใหม่แห่งการขยายโอกาสทางการศึกษาในสังคมชมพูทวีป

๖.๓.๓ ความมุ่งหมายพุทธบัญญัติครุธรรม ๘

ความมุ่งหมายที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ ไว้เป็นเงื่อนไขและวิธีการอุปสมบทสตรีให้เป็นภิกษุณีนั่น ที่แท้จริงอยู่ที่ทรงอนุเคราะห์สตรีและเพื่อป้องกันความอ่อนแอและภัยอันตรายที่จะเกิดกับภิกษุณีและพระธรรมวินัย^{๑๕}

พุทธบัญญัติครุธรรมจึงเป็นเหมือนการสร้างทำนบกั้นน้ำ คือ อันตรายที่จะไหลบ่าสร้างความเสียหายแก่ภิกษุณีและพระศาสนาเป็นสำคัญ เนื่องจากในขณะนั้น มีแต่เฉพาะพระสงฆ์ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต้องต่อสู้แข่งขันการประกาศศาสนากับศาสนา หรือเจ้าลัทธิอื่น ๆ เช่น

^{๑๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๖/๓๒๓.

พวกศาสดาทั้งหลายที่มีทัศนคติที่กดขี่สตรี ไม่ให้มันักบวชสตรีและสตรีไม่สามารถบรรลุธรรมในศาสนาของตนได้และประเพณีสังคมอินเดีย ไม่ยกย่องสตรี ทำให้สตรีมีฐานะต่ำต้อยในครอบครัวและในสังคมตลอดมา ซึ่งกลายเป็นค่านิยมของสังคมอินเดียไปแล้วว่า สตรีมีฐานะด้อยกว่าบุรุษ^{๒๐}

การทรงวางเงื่อนไขในการบวชสตรีในธรรมวินัยนั้นก็เพื่อให้สังคมยอมรับว่า สตรีมีความสามารถเท่าเทียมกับบุรุษในการบรรลุธรรม แม้จะด้อยในทางสังคมก็ตาม แต่พระพุทธเจ้าก็ยังทรงตระหนักถึงสภาพการสังคม จารีตและธรรมเนียมที่เกี่ยวกับเรื่องนักบวชสมัยนั้นว่า มีความสำคัญอย่างไร เพราะเงื่อนไขของสังคมอินเดียในสมัยนั้น ยังไม่อำนวยให้สตรีออกบวช เพราะนักบวชสตรียังไม่เป็นที่ยอมรับเช่น ในศาสนาเชน ศาสดามหาวีระ ไม่อนุญาตให้มีสตรีบวชในศาสนา สตรีเข้าสู่ศาสนาได้ในฐานะอุบาสิกาเท่านั้น แม้จะมีสตรีรักษารธรรมในรูปของนักบวช แต่ก็ยังไม่อนุญาตให้นักบวชสตรีบรรลุธรรมสูงสุด คือโมกษะหรือไภวได้^{๒๑}

ถ้าจะบรรลุได้ก็ต้องเป็นเพศชายนี่คือค่านิยม หรือทัศนคติของสังคมอินเดียในขณะนั้น เมื่อสังคมไม่ยอมรับนักบวชสตรีอย่างนั้น ถ้าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีได้ทันที ก็จะกลายเป็นจุดอ่อนให้แก่ศาสดา หรือเจ้าลัทธิอื่นกล่าวโจมตี หรือติเตียนด้วยการกดขี่พระพุทธศาสนาให้ต่ำลงว่า สตรีก็บวชได้ในศาสนาพุทธ ซึ่งขณะนั้นฝ่ายปรปักษ์ได้พยายามหาเรื่องโจมตีพระพุทธศาสนา โดยเอาเรื่องสตรีออกบวชในธรรมวินัยเป็นสาเหตุอยู่แล้ว ก็จะกลายเป็นประหนึ่งว่า สตรีจุดคณะสงฆ์และกดขี่ธรรมวินัยให้ต่ำลง ซึ่งสังคมก็จะตำหนิสตรีว่า เป็นต้นเหตุแห่งความเสื่อมของศาสนา^{๒๒}

๖.๔ พัฒนาการการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

หลังจากที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้รับการบรรพชาอุปสมบทแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงประกาศวิธีการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี ๕ วิธี โดยสรุป คือ

๑. ครุธรรมปฏิบัติคหณุปสัมปทา โดยการรับครุธรรม ๘ เป็นการบวชเป็นภิกษุณีองค์แรก โดยมีพระผู้มีพระภาคทรงประทานอนุญาตบวชแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี

^{๒๐} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๔๖.

^{๒๑} นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๓๓๓.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ปัญหาภิกษุณี บททดสอบสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม ๒๕๔๕), หน้า ๓๐.

๒. ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา เป็นวิธีการบวชที่พระผู้มีพระภาคทรงมอบหมายให้พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้บวชให้ ครั้งที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขอบวชพร้อมข้าราชการบริวารจำนวน ๕๐๐ นางได้แสดงความประสงค์จะขอบวชด้วย พระผู้มีพระภาคทรงมอบหมายให้ภิกษุเป็นผู้บวชให้

๓. เอิทธิภิกษุณีอุปสัมปทา พระผู้มีพระภาคทรงบวชให้ด้วยพระองค์เอง เช่น ภิกษุณีภัททาคุณทลเกสา

๔. อัญญาจิกอุปสัมปทา คือต้องได้รับการบวชโดยทั้งภิกษุและภิกษุณี ซึ่งต้องได้รับการอุปสมบทที่ต้องผ่านพิธีการบรรพชาถึง ๔ ครั้ง ดังนี้

๔.๑ หญิงผู้มุ่งจะอุปสมบทเป็นภิกษุณีต้องบรรพชาเป็นสามเณรีก่อน

๔.๒ สามเณรีที่มีอายุครบ ๑๘ ปีบริบูรณ์ จะทำพิธีบวชเป็นสิกขมานาในท่ามกลางภิกษุณีสงฆ์ มีจำนวนไม่น้อยกว่า ๕ รูป ตั้งแต่นั้นสามเณรีจะถูกเรียกว่า สิกขมานา แปลว่า นางกำลังศึกษา สิกขมานาต้องรักษาศีล ๑๐ ข้อ เหมือนสามเณร แต่ต้องรักษาศีล ๖ ข้อต้นอย่างเคร่งครัด คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติกล่วงพรหมจรรย์ ไม่พูดเท็จ ไม่ดื่มสุราเมรัย ไม่บริโภคอาหารหลังเวลาเที่ยง ถ้าขาดข้อใดข้อหนึ่ง ต้องเริ่มต้นนับหนึ่งใหม่ จนกว่าจะครบ ๒ ปี กล่าวคือ ถ้าสมมติว่ารักษาศีลมา ๑ ปี แต่บังเอิญไปตบยุงตายมา ต้องเริ่มต้นนับหนึ่งใหม่ จนกว่าจะครบ ๒ ปี จึงสามารถบวชเป็นภิกษุณีได้

๔.๓ สิกขมานาที่รักษาศีลจนครบ ๒ ปีแล้ว ต้องขออุปสมบทในท่ามกลางหมู่ภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งต้องมีจำนวนไม่น้อยกว่า ๕ รูป และในจำนวนนี้ต้องมีภิกษุณีสงฆ์ที่มีพรรษาไม่น้อยกว่า ๑๒ ปีและได้รับการแต่งตั้งจากคณะภิกษุณีว่าให้เป็น ปวัตตินี (ปวัตตินี คำเรียกผู้ทำหน้าที่อุปชฌาย์ในฝ่ายภิกษุณี มีพรรษา ๑๒ ขึ้น)

๔.๔ เมื่อบวชจากคณะภิกษุณีแล้ว คณะภิกษุณีมีจำนวนไม่น้อยกว่า ๕ รูป ต้องพานางผู้อุปสมบทแล้วไปขออุปสมบทใหม่ในฝ่ายภิกษุสงฆ์อีกครั้ง ท่ามกลางหมู่ภิกษุสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๕ รูป

๕. ทูเตนอุปสัมปทา พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้มีการบวชโดยผ่านทูต เนื่องจากหญิงชื่อ อัทธมาสี ได้ขออุปสมบทจากภิกษุณีสงฆ์เรียบร้อยแล้วและต้องเดินทางไปขออุปสมบทจากภิกษุสงฆ์ในอีกหมู่บ้านหนึ่ง ระหว่างทางได้ทราบว่า มีผู้ปองร้าย พระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์ส่งทูตไปขอรับการอุปสมบทจากภิกษุสงฆ์ โดยแจ้งชื่อและรายละเอียดของภิกษุณีที่ได้รับการบวชให้เหล่าภิกษุสงฆ์ทราบและได้กล่าวรับ วิธีนี้ก็ถือว่าเป็นการบวชโดยสมบูรณ์

๖.๕ การขยายตัวของภิกษุณี

หลังจากที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บวชแล้ว ปรากฏว่า มีสตรีติดตามออกบวชกันเป็นจำนวนมาก ทำให้ภิกษุณีเพิ่มขึ้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงวางกฎเรื่องการศึกษาระธรรมวินัยไว้ให้สตรีปฏิบัติก่อนรับเข้ามาบวช สตรีที่เข้ามาบวช ส่วนมากจะมาจากวรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์และมาจากอาชีพอื่น ๆ เช่น หญิงโสเภณี หรือหญิงงามเมือง เป็นต้น สามารถจำแนกกลุ่มได้ ดังนี้

๑. ภิกษุณีที่ออกบวชจากวรรณะกษัตริย์ มีปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะยกตัวอย่างแสดง ๒ กลุ่ม คือ

๑.๑ กลุ่มของพระนางมหาปชาบดีโคตมี ภิกษุณีที่ออกบวชจากวรรณะกษัตริย์ กลุ่มนี้เป็นสตรีกลุ่มแรกที่มีศรัทธาแรงกล้า มีจำนวน ๕๐๐ คน คือ กลุ่มของพระนางสาเกยยานี ออกบวชเนื่องจากสามีออกบวชแล้วไม่ยอมสึก ซึ่งกลุ่มนี้นับเป็นกลุ่มแรกที่มีแนวคิดที่อยากจะออกบวช ประพฤติพรหมจรรย์เหมือนกับบุรุษ ซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ในสังคม เพราะสถานะและบทบาทของสตรีในยุคนั้น ไม่เอื้ออำนวยที่จะให้สตรีออกบวช การออกบวชในเบื้องต้นนั้น เป็นไปด้วยความยากลำบาก ต้องเดินด้วยเท้าเปล่าเพื่อไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและยังถูกปฏิเสธ จนกระทั่งพระอานนท์เถระได้ทูลอ่อนวอนและถามถึงเหตุผลของการที่ไม่อนุญาตให้บวชแต่แรกและได้รับคำตอบว่า สตรีก็สามารถบรรลุธรรมได้และทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ เพื่อเป็นเครื่องทดสอบและเป็นแบบปฏิบัติ เพื่อให้การบวชของเหล่าสตรีนั้นเป็นไปเพื่อประสบความสำเร็จตามเจตนารมณ์ เพื่อการรักษาพระพุทธศาสนาให้ถึง ๕,๐๐๐ ปี ดังอรรถกถาจารย์แสดงว่า

สังฆธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี หมายความว่า ถ้าให้สตรีบวชโดยไม่ได้บัญญัติครุธรรมไว้ก่อน เวลาผ่านไป ๕๐๐ ปีก็จะไม่มีพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา แต่เมื่อบัญญัติครุธรรมไว้ก่อนที่สตรีจะบวช ในระยะเวลา ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอรหันต์สุขขวิปัสสกอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอนาคามีอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระสกทาคามีอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระโสดาบันอยู่ สรุปว่า ปฏิเวธสังฆธรรมจะดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี แม้ปริยัติธรรมก็ดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี เพราะปริยัติกับปฏิเวธต่างเกื้อกูลกัน^{๒๓}

^{๒๓} วิ.ม.อ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๔๐๖-๔๐๗.

เหตุผลดังกล่าวก็เพื่อความตั้งมั่นของพระสัทธรรมเป็นประการสำคัญ พระนางมหาปชาบดีโคตมีสามารถที่จะรับครุธรรมทั้ง ๘ ประการนั้นไปประพฤติปฏิบัติได้และเข้าไปทูลถามการอุปสมบทของสตรีอีก ๕๐๐ คนที่ตามเสด็จมาด้วยจนพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุอุปสมบทแก่นางภิกษุณี^{๒๔} พระนางมหาปชาบดีโคตมีกับด้วยนางสาภิกยานีทั้ง ๕๐๐ รูป นับว่าเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้ทูลขอการอุปสมบทกับพระพุทธองค์และได้รับการอุปสมบท พร้อมทั้งได้อนุญาตให้สมาทานสิกขาบท^{๒๕} ยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง^{๒๖} รับอาบัติของกันและกัน^{๒๗} และทำกรรมมีตัชชะนียกรรมเป็นต้นแก่นางภิกษุณี^{๒๘}

๑.๒ กลุ่มของพระมเหสีของพระเจ้ามหากบปิณะ กลุ่มนี้คือกลุ่มของพระนางอโนชาที่เป็นพระมเหสีของพระเจ้ามหากบปิณะ พร้อมทั้งหญิงที่เป็นบริวาร ๑,๐๐๐ คน ที่ออกบวชตามพระเจ้ามหากบปิณะ พร้อมด้วยบริวาร ๑,๐๐๐ คน ซึ่งการบวชดังกล่าว นับว่ามีผลกระทบต่อสังคมเป็นวงกว้าง เพราะทั้งพระเจ้ามหากบปิณะและพระนางอโนชา นับได้ว่าเป็นชนชั้นที่มีอิทธิพลต่อคนในแว่นแคว้นนั้น ดังนั้นการออกบวชเป็นนางภิกษุณีของพระนางอโนชา ย่อมมีผลต่อคนในเมืองนั้นอย่างแน่นอน ย่อมเปลี่ยนทัศนคติที่ไม่ดี หรืออคติต่าง ๆ ของการออกบวชของสตรีลงอย่างมาก ซึ่งการออกบวชดังกล่าว แม้จะเป็นการบวชในลักษณะที่ออกบวชตามสามี หรือออกบวชเพราะเหตุที่ตัวเองถูกสามีทิ้ง จึงหนีไปบวช แต่ก็ยังสามารถปฏิบัติตนจนบรรลุพระอรหัตผลได้ในที่สุด^{๒๙}

๒. ภิกษุณีที่ออกบวชจากวรรณะพราหมณ์ มีพระภัททกาปิลานีเถรี เป็นต้น ประวัติโดยย่อมีดังนี้

พระภัททกาปิลานีเถรี มีสามีเป็นพราหมณ์ ชื่อปิปผลายนะ เกิดในมหาตตถะ มารดาชื่อสุมนเทวี บิดาเป็นพราหมณ์โกสิยะโคตร ส่วนตัวนางเกิดเป็นธิดาของกบิลพราหมณ์ มีมารดาชื่อสุจิมตี ในมัททชนบท นครสากละ บิดาของนางให้หล่อรูปของนางด้วยทองคำแท่ง แล้วถวายรูปหล่อนั้นแด่พระกัสสปีระ ผู้เว้นจากกามทั้งหลาย ครั้นพราหมณ์ปิปผลายนะเติบโตเป็นหนุ่ม (ทั้งสองได้

^{๒๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๑.

^{๒๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๖/๓๒๓.

^{๒๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๗/๓๒๔.

^{๒๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๘/๓๒๕.

^{๒๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๙/๓๒๖.

^{๒๙} ข.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘-๑๔๐.

แต่งงานกัน) วันหนึ่งได้ไปตรวจดูงาน พบเห็นสัตว์ทั้งหลายถูกกาจิกกิน ก็เกิดความสลดใจ ส่วนนางก็ได้เห็นกาจิกกินหนอนจากเมล็ดงาที่นำออกฝั่งแดด ก็เกิดความสลดใจ เมื่อพราหมณ์ปีปผายนะผู้เป็นสามีออกบวช นางก็ออกบวชตามไปบำเพ็ญพรตในสำนักปริพาชก ๕ ปี ต่อมาได้เข้าไปพบพระมหาปชาบดีขอบวชเป็นภิกษุณีไม่นาน นางก็บรรลุอรหัตตผล^{๓๐}

๓. ภิกษุณีที่ออกบวชมาจากอาชีพอื่น ๆ ภิกษุณีที่มาจากคนที่มีชื่อเสียงในสังคมอย่างหญิงงามเมือง (นครโสเภณี) หญิงแพศยา ก็มีความสนใจที่จะออกบวช เช่น นางอัทธมาสี สมัยนั้นหญิงแพศยาชื่อ อัทธมาสีบวชในสำนักภิกษุณี นางต้องการไปกรุงสาวัตถีด้วยคิดว่า “จะอุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาค” พวกนักเลงพอได้ฟังข่าวว่า “หญิงแพศยาชื่อ อัทธมาสี จะเดินทางไปกรุงสาวัตถี” จึงคอยดักแอบชும்อยู่ใกล้หนทาง หญิงแพศยาอัทธมาสีได้ทราบข่าวว่า “มีพวกนักเลงแอบชும்อยู่ใกล้หนทาง” จึงส่งข่าวไปถึงพระผู้มีพระภาคว่า “ดิฉันต้องการจะอุปสมบท จะพึงปฏิบัติอย่างไร” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อุปสมบทได้แม้โดยทู่” ภิกษุทั้งหลายจึงให้ภิกษุณีอุปสมบทโดยมีภิกษุณีเป็นทู่^{๓๑}

การบวชของคนที่มาจากรรณะต่าง ๆ ระดับสถานะต่าง ๆ ถือว่า การบวชของสตรีเป็นเรื่องที่ยอมรับในวงกว้างยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ยังสามารถแบ่งกลุ่มภิกษุณีที่มาจากแคว้นต่าง ๆ และไม่ปรากฏแคว้น ดังนี้

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นสักกะ คือกลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นสักกะโดยกำเนิด ที่ปรากฏชื่อมี ๑๕ รูป คือ ๑) พระมหาปชาบดี ๒) พระติสสา (๑) ๓) พระติสสา (๒) ๔) พระธีรา ๕) พระวีรา ๖) พระมิตตา (๑) ๗) พระภัทรา ๘) พระอุปสมา ๙) พระสุนนา ๑๐) พระอุตตรา ๑๑) พระมิตตา (๒) ๑๒) พระอัญญตรา ๑๓) พระยโสธรา ๑๔) พระสุนทรินันทา ๑๕) พระอภिरูปันถา^{๓๒}

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นโกศล มีดังนี้ ๑) พระมุตตา (๑) ๒) พระมุตตา (๒) ๓) พระธัมมา ๔) พระอุตตมา ๕) พระทันติกา ๖) พระอุพพีรี ๗) พระเสลา ๘) พระสกุลา ๙) พระโสณา ๑๐)

^{๓๐} ปัญญา ใช้บางยาง, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์ ชีวประวัติ และคำสอนของพุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบรรลือธรรม ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๙๘-๙๙.

^{๓๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๘-๓๕๙.

^{๓๒} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๗.

พระปฎาจารย์ ๑๑) พระสุชาตา ๑๒) พระอุตตรา ๑๓) พระอินปมา ๑๔) พระคุดตา ๑๕) พระกีสาคโคตมี ๑๖) พระอุบลวรรณา ๑๗) พระปุณณา (๑) ๑๘) พระปุณณา (๒) ๑๙) พระสุมังคลมาตา ๒๐) พระสุนนา^{๓๓}

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นมคธ มีดังนี้ ๑) พระธัมมทินนา ๒) พระจิตตา ๓) พระเมตติกา ๔) พระสุกกา ๕) พระโสมา ๖) พระภัททาภุณทลเกสา ๗) พระจาลา ๘) พระอุปจาลา ๙) พระสีสุปจาลา ๑๐) พระสุภา (๑) ๑๑) พระสุภา (๒) ๑๒) พระวิชยา^{๓๔}

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นวัชชี มีดังนี้ ๑) พระเถริกา ๒) พระเชนตา ๓) พระสีหา ๔) พระวิมลลา ๕) พระอัมพปาลี ๖) พระวาสิฏฐี ๗) พระโรหิณี^{๓๕}

กลุ่มพระภิกษุณีต่างแคว้นและไม่ปรากฏแคว้น มีดังนี้ ๑) พระจาปา ๒) พระภัททาปิลานี ๓) พระเขมา ๔) พระอัทธมาสี ๕) พระสุนทรี ๖) พระสามา ๗) พระอปรสามา ๘) พระนันทุตตรา ๙) พระมิตตาคาฬี ๑๐) พระอภยมาตา ๑๑) พระอภยา ๑๒) พระวัชฎมาตา ๑๓) พระอิสิทาสี ๑๔) พระสุเมธา ๑๕) พระจันทา ๑๖) พระวิสาขา ๑๗) พระสังฆา ๑๘) พระภิกษุณี ๓๐ รูป ๑๙) พระภิกษุณี ๕๐๐ รูป^{๓๖}

กลุ่มพระภิกษุณีในคัมภีร์อุปทาน^{๓๗} มีดังนี้ ๑) พระสุเมธา ๒) พระสังกมณฑา ๓) พระมณฑปทายิกา ๔) พระสัตตอุปปลมาลิกา ๕) พระอุทกทายิกา ๖) พระสลหปุพพิกา ๗) พระเอกาสนทายิกา ๘) พระนพมาลิกา (๑) ๙) พระนพมาลิกา (๒) ๑๐) พระเขมา ๑๑) พระปฎาจารย์ ๑๒) พระกีสาคโคตมี ๑๓) พระสกุลา ๑๔) พระโสณา ๑๕) พระยโสธรา ๑๖) พระภิกษุณี ๑๐,๐๐๐ รูป ๑๗) พระภิกษุณี ๑๘,๐๐๐ รูป (๑) ๑๘) พระภิกษุณี ๑๘,๐๐๐ รูป (๒) ๑๙) พระภิกษุณี ๘๔,๐๐๐ รูป ๒๐) พระสิงคาลมาตา ๒๑) พระอภิรูปันนทา ๒๒) พระปุณณิกา ๒๓) พระเสลา ๒๔) พระเมฆลทายิกา ๒๕) พระกัญจุกุทายิกา ๒๖) พระปัญจทีปิกา ๒๗) พระเอฎุโปสถิกา ๒๘) พระโมทกทายิกา ๒๙) พระปัญจทีปทายิกา ๓๐) พระมหาปชาบดี ๓๑) พระอุบลวรรณา ๓๒) พระ

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

^{๓๗} ฎรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑-๒๓๓/๓๖๕-๕๕๒.

กุนทลเกสี ๓๓. พระธัมมทินนา ๓๔. พระนันทา ๓๕) พระภัททกาปิลาณี ๓๖) พระอุปปลทายิกา ๓๗) พระสุกกา ๓๘) พระอัทธมกาสี ๓๙) พระอัมพปาลี^{๓๘}

การบวชของสตรีในพระพุทธศาสนาเมื่อมีมากขึ้น สิ่งก็ตามมาก็คือ ที่อยู่อาศัยของนางภิกษุณีที่มีจำกัด เพราะโดยธรรมชาติทางร่างกายสตรีนั้น ไม่เหมาะที่จะรอนแรมจาริกไปปฏิบัติธรรมในที่ต่าง ๆ ได้เหมือนบุรุษ เพราะเมื่ออยู่ป่าอาจโดยทำร้ายโดยพวกนักเลง^{๓๙} จำต้องอยู่ในสำนักของนางภิกษุณี ไม่นอนุญาตให้รอนแรมจาริกไปเรื่อย ๆ เหมือนภิกษุ แต่เนื่องด้วยข้อจำกัดด้านสถานที่พักอาศัยที่ต้องอยู่ในสำนักของนางภิกษุณีเท่านั้น จึงได้มีการบัญญัติให้ผู้ที่บวชเป็นนางภิกษุณีได้ต้องเป็นสามเณรี เป็นนางสิกขมานาก่อน คือ ให้สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว ถึงจะมีครุธรรมให้ภิกษุณีแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ต่อมา มีภิกษุณีที่ไม่ได้ปฏิบัติครุธรรมข้อนี้ รับบวชให้สตรีมีครุธรรม ทำให้ทราบว่า ภิกษุณีที่เป็นปวัตตินีไม่ได้ให้สตรีมีครุธรรมนี้ผ่านขั้นตอนเป็นสิกขมานา ประชาชนได้ตำหนิว่า ภิกษุณีบวชให้สตรีมีครุธรรม พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติสิกขาบทปรับโทษภิกษุณีว่า “ก็ภิกษุณีใดบวชให้สตรีมีครุธรรม ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๔๐} ข้อนี้เป็นกรบอกให้ภิกษุณีเอาใจใส่ในการบวชเป็นภิกษุณีของสิกขมานา เพื่อให้สตรีเหล่านั้นได้เป็นภิกษุณีอย่างถูกต้องตรงตามกำหนดเวลา ถือว่าเป็นผลดีแก่สตรีผู้จะบวชเป็นภิกษุณี

๖.๖ การปกครองคณะสงฆ์กับการอนุญาตให้มีปวัตตินี

ระบบของพระพุทธศาสนา ถือเอาพระธรรมเป็นสิ่งที่สูงสุด เพราะเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วตามธรรมชาติ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้ความจริง จึงนำมาเผยแผ่จนส่งผลให้เกิดคณะสงฆ์ขึ้นมาจากนั้น จึงมีการจัดระบบระเบียบเพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ดังนั้น การปกครองคณะสงฆ์ จึงพิจารณาได้ดังนี้

---

^{๓๘} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๒๔๙.

^{๓๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๑/๓๖๐.

^{๔๐} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๖๗-๑๐๖๘/๒๙๐-๒๙๑.

๖.๖.๑ การปกครองคณะสงฆ์

๑) พระธรรมในฐานะเป็นรากฐานการปกครองสงฆ์

คำว่า “ธรรม” เป็นคำเดิมที่ใช้เรียกพระพุทธศาสนา หมายถึง คำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ^{๔๑} พระธรรมนั้นเป็นรากฐานของการปกครองสงฆ์ เพราะพระธรรมคือความจริงในธรรมชาติมีอยู่ก่อนแล้ว ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ในอุปาทิสสูตร พระพุทธเจ้าตรัสชัดเจนว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดงบัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผยจำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๔๒}

จะเห็นได้ว่า พระธรรมเป็นสิ่งที่สูงสุด เป็นสิ่งที่มียู่แล้วตามธรรมชาติ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้ความจริง จึงนำมาเผยแผ่จนส่งผลให้เกิดคณะสงฆ์ขึ้นมา จากนั้น จึงมีการจัดระบบระเบียบเพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ด้วยเหตุนี้ ธรรมะที่ใช้ในการปกครองภิกษุจึงครอบคลุมไปถึงภิกษุณีด้วย

๒) พระวินัยในฐานะเป็นเครื่องมือในการปกครองคณะสงฆ์

พระวินัย เป็นระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝน ควบคุมความประพฤติของภิกษุ ภิกษุณีสงฆ์ให้มีชีวิตที่ดีงาม เจริญก้าวหน้าและควบคุมหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบเรียบร้อยดีงาม ประมวลลบทบัญญัติข้อบังคับสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติ พระวินัยประกอบด้วย

---

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๙.

^{๔๒} อง.ตึก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

ลักษณะต่าง ๆ มากมายมีทั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนตัว ความสัมพันธ์กับคุณุศลตลอดจนการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ นอกจากนั้น ยังเป็นวิธีการสร้างชุมชนให้เรียบร้อย สามารถอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข มีบรรยากาศที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม ด้วยเหตุที่ผู้เข้ามาบวชมักจะมี ความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ วรรณะ นิสัยใจคอ การศึกษา พระวินัยจึงเป็นเครื่องรองรับความสามัคคีของสงฆ์ ทำให้ทุกรูปไว้วางใจซึ่งกันและกัน ไม่มีความหวาดระแวงหรือทะเลาะวิวาทกัน ไม่มีการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันแต่อยู่อย่างมีมิตรด้วยความเมตตาและเคารพต่อกัน^{๔๓}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้แสดงเป้าหมายของวินัยว่ามี ๓ ชั้น^{๔๔} คือ

ชั้นที่ ๑ คือ การจัดตั้งวางระเบียบชีวิตและวางระบบกิจการ

ชั้นที่ ๒ คือ ข้อกำหนดที่บอกให้รู้ว่าจะจัดตั้งวางระเบียบระบบให้เป็นอย่างไร

ชั้นที่ ๓ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

ก) การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น เป็นเครื่องมือเสริมโอกาสให้คนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้น หรือการชักนำดูแลให้คนใช้ระเบียบและระบบนั้นเป็นเครื่องมือพัฒนาชีวิตของตน หรือ

ข) การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น เป็นเครื่องมือบังคับควบคุมคนให้เป็นอยู่และประพฤติปฏิบัติดำเนินกิจการตามระเบียบและระบบที่วางขึ้นนั้น

ท่านได้สรุปในตอนท้ายว่า “ความหมายของวินัยอย่างนี้ ๓ ก็คือ การปกครอง วินัย ในความหมายนี้เป็นเรื่องของการปกครอง เพราะการดูแลให้บุคคลเป็นอยู่ประพฤติปฏิบัติตามกฎกติกา และให้กิจการต่าง ๆ ดำเนินไปตามครรลอง ก็คือการปกครอง ในความหมายที่ครอบคลุมทั้งหมดต่อจากนั้นจึงแยกออกเป็นรายละเอียดในการบริหาร ซึ่งทั้งหมดนั้นต้องมีการจัดดำเนินการที่เป็นงานรวมเพื่อให้หมู่ชนหรือสังคมดำเนินไปอย่างใดอย่างหนึ่ง อันได้แก่การปกครอง”

เมื่อตั้งเป็นชุมชนขึ้นมาแล้วและเมื่อคนที่มารวมกันเข้ามีระเบียบแบบแผนในความเป็นอยู่และการสัมพันธ์กัน คือมีวินัย ธรรมก็จะเข้าถึงประชาชน หรือหมู่ชนได้จำนวนมาก ไม่ใช่เป็นประโยชน์ที่ละน้อย เป็นอันว่าเดิมนั้นก็มีธรรม แต่เพื่อให้คนหมู่ใหญ่ได้ประโยชน์จากธรรม จึงมีวินัย

^{๔๓} พระอาจารย์ชา สุภทโท, โภธิญาณ, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๗.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๘-๓๙.

ขึ้นมาจัดสรรความเป็นอยู่ของหมู่มนุษย์ให้เกิดมีโอกาสนดีที่สุด ที่จะใช้ธรรมให้เป็นประโยชน์หรือได้ประโยชน์จากธรรมนั้น^{๔๕}

ในพระไตรปิฎกจะพบคำว่า “ธรรม” และ “วินัย” ใช้ควบคู่กันอยู่หลายแห่ง ดังตัวอย่างพระพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “อานนท์ ! ธรรมวินัยใดอันเราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๔๖}

ดังนั้น คณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจะอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุขได้นั้น พระวินัยจะเป็นกรอบและเกราะกำบังให้พุทธสาวก พุทธสาวิกาได้เป็นอย่างดี

๖.๖.๒ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี

ใน ภิกษุณีวิภังค์ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการแจกแจงภิกษุณี หรือการจำแนกความเกี่ยวกับสิกขาบทของภิกษุณีนั้น บทบัญญัติของภิกษุณี มี ๒ กลุ่ม ได้แก่

๑. อสาธารณบัญญัติ หรือ เอกโตบัญญัติ เป็นบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์ บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว ๑๓๐ สิกขาบท ภิกษุสงฆ์ไม่ต้องรักษา

๒. สาธารณบัญญัติ หรือ อุกโตบัญญัติ เป็นบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุสงฆ์ บัญญัติไว้ซึ่งภิกษุสงฆ์พึงรักษาและภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย ๑๘๑ สิกขาบท^{๔๗}

เมื่อพิจารณาจากบทบัญญัติส่วนที่เป็นสาธารณบัญญัติซึ่งภิกษุรักษานั้น ภิกษุณีก็ต้องรักษาด้วย

นอกจากนั้น แม่ชีฤชณา รักษาโฉม^{๔๘} ได้กล่าวถึงปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ไว้ว่า ในการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของภิกษุณีไม่มีหลักฐานบันทึกไว้ เนื่องจากภิกษุณีไม่สนใจบันทึกเรื่องของตัวเองไว้ เป็นไปได้ว่า ภิกษุณีอาศัยภิกษุมานานจึงคาดหวังว่า ภิกษुकงจะบันทึกเรื่องของตัวเองไว้ ภิกษุณีจึงไม่ได้บันทึกเรื่องของตัวเอง ประกอบกับภิกษุณีส่วนมากไม่ค่อย

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๔๖} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๒๕.

^{๔๗} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/บทนำ/[๗].

^{๔๘} แม่ชีฤชณา รักษาโฉม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕๒.

ได้ศึกษาเล่าเรียนเท่าไรนัก ดังนั้น การศึกษาหลักฐานต่าง ๆ ของภิกษุณี จึงต้องศึกษาจากหลักฐานของภิกษุณีนั่นเอง

๑) พระวินัยในฐานะเป็นเครื่องมือในการปกครองภิกษุณีสงฆ์

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า วินัยก็คือโครงสร้างวางระบบแบบแผนของชุมชน หรือสังคม เพื่อให้มนุษย์มาอยู่ร่วมกันโดยมีความเป็นอยู่และความสัมพันธ์ที่ดีงาม ที่จะทำให้ได้รับประโยชน์จากธรรม^{๔๘}

พระวินัย เป็นระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติของภิกษุณีสงฆ์ให้มีชีวิตที่ดีงาม เจริญก้าวหน้าและควบคุมหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบเรียบร้อยดีงาม ประมวลบทบัญญัติข้อบังคับสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติเช่นเดียวกับของภิกษุ เพียงแต่จำนวนสิกขาบทของภิกษุณีนั้น มีมากกว่าจำนวนสิกขาบทของภิกษุ ซึ่งสิกขาบทของภิกษุณีนั้น มีจำนวน ๒๒๗ สิกขาบท แต่สิกขาบทของภิกษุณีมี ๓๑๑ สิกขาบท ซึ่งสิกขาบทของภิกษุณีนั้น มีการบัญญัติเป็น ๒ กลุ่ม คือ ก) อสาธารณบัญญัติ หรือเอกโตบัญญัติ เป็นบทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียวที่ต้องรักษา ข) สาธารณบัญญัติ หรืออุกโตบัญญัติ บทบัญญัติที่พระผู้ ให้ภิกษุรักษา และภิกษุณีต้องรักษาด้วย^{๔๙} นอกจากนั้น พระพุทธเจ้ายังทรงบัญญัติพระวินัยบทครองหมู่คณะที่เรียกว่า ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ปรับโทษแก่ภิกษุและภิกษุณีผู้ฝ่าฝืนเป็น ๓ ระดับ คือ

- ๑) อย่างหนัก ทำผู้ฝ่าฝืนให้ขาดจากความเป็นภิกษุและภิกษุณี
- ๒) อย่างกลาง ทำผู้ฝ่าฝืนให้ต้องประพฤติชั่ววัตรเพื่อทำตนให้พ้นผิด
- ๓) อย่างเบา ทำผู้ฝ่าฝืนให้ต้องประจานตนต่อสงฆ์ คณะ หรือบุคคลจึงพ้นผิด^{๕๐}

มูลเหตุของการบัญญัติพระวินัยสำหรับภิกษุณีเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร นายสาฬหะหลานของนางวิสาขา มีความประสงค์จะสร้างวิหารถวายภิกษุณีสงฆ์ จึงเข้าไปแจ้งความประสงค์แก่ภิกษุณี ในสำนักภิกษุณี มีหญิงสาว ๔ คนพี่น้องบวชอยู่

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), นิตยสารแนวพุทธ, หน้า ๑๖.

^{๔๙} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/บทนำ/[๗].

^{๕๐} วิวรรณ สายแสง, “การศึกษาเปรียบเทียบพระวินัยของภิกษุกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาท: ศึกษาเฉพาะกรณีปาจิตตีย์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

คือ นันทา นันทวดี สุนทรินันทา ฤทธนนทภิกษุณี สุนทรินันทามีรูปร่างน่าดู น่าชม เฉลียวฉลาด มีความสามารถ ภิกษุณีสงฆ์จึงแต่งตั้งนางให้เป็นผู้ดูแลการก่อสร้างวิหารของนายสาฬหะ นางไปบ้านนายสาฬหะอยู่เนือง ๆ เพื่อขอเครื่องมือสำหรับก่อสร้าง เช่น มีด ขวาน สีว เป็นต้น ฝ่ายนายสาฬหะก็หมั่นไปสำนักภิกษุณีอยู่เนือง ๆ เพื่อตรวจดูความคืบหน้าของงานก่อสร้าง ทั้งสองจึงมีจิตรักใคร่ต่อกันเพราะความสนิทสนม นายสาฬหะพยายามหาโอกาสเพื่อที่จะทำมิติมิร้ายภิกษุณีสุนทรินันทา วันหนึ่งได้ออกอุบายด้วยการจัดเตรียมภัตตาหารสำหรับถวายภิกษุณีสงฆ์ เพื่อหาทางที่จะประทุษร้ายภิกษุณีสุนทรินันทา นางสังเกตเห็นว่า นายสาฬหะเตรียมการไว้มาก มิใช่เพียงจัดภัตตาหารถวายภิกษุณีสงฆ์เท่านั้น แต่ประสงค์ที่จะทำมิติมิร้ายตน ถ้าไปโรงฉันก็ต้องมีเรื่องอื้อฉาวแน่ จึงสั่งภิกษุณีอันเตวาสิณีของตนให้ไปนำอาหารมาให้ ถ้ามีผู้ถามถึงก็ให้ตอบว่า เป็นไข้ ภิกษุณีนั้นปฏิบัติตามคำสั่งของภิกษุณีสุนทรินันทา เวลานั้น นายสาฬหะยืนคอยที่ซุ้มประตูด้านนอก ได้ถามถึงภิกษุณีสุนทรินันทา ภิกษุณีอันเตวาสิณีของภิกษุณีสุนทรินันทาได้ตอบไปว่า นางเป็นไข้ ตนจกัรบพิณพบาทไปถวายนายสาฬหะคิดว่า “การที่เราเตรียมอาหารถวายภิกษุณีสงฆ์ ก็เพราะแม่เจ้าสุนทรินันทา” จึงสั่งให้เลี้ยงดูภิกษุณีสงฆ์แล้วเข้าไปทางสำนักภิกษุณี ภิกษุณีสุนทรินันทายืนคอยนายสาฬหะอยู่นอกซุ้มประตูวัด พอเห็นเขาเดินมาแต่ไกลจึงหลบเข้าที่อยู่นอนคลุมโปงอยู่คนเดียว นายสาฬหะเข้าไปหานางถึงที่อยู่ แล้วถามว่า “ท่านไม่สบายหรือ ทำไมจึงนอนอยู่ ขอรับ” ภิกษุณีสุนทรินันทากล่าวว่า “นาย สตรีผู้ปรารถนาคนที่ไม่ปรารถนาตอบก็มีอาการเช่นนี้แหละ” เขากล่าวว่า “แม่เจ้า ทำไมกระผมจะไม่ปรารถนาท่าน แต่หาโอกาสที่จะทำมิติมิร้ายท่านไม่ได้” เขาได้ถูกต้องกายภิกษุณีสุนทรินันทาในขณะที่ตนมีความกำหนัดและภิกษุณีก็มีความกำหนัด

ภิกษุณีชราเท้าเจ็บรูปหนึ่ง นอนอยู่ไม่ไกลจากที่อยู่ของภิกษุณีสุนทรินันทา เห็นนายสาฬหะกำลังถูกต้องกายกับภิกษุณีสุนทรินันทา จึงตำหนิ ประณาม โพนทนาและบอกเรื่องนั้นแก่ภิกษุณีทั้งหลาย บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย สันโดษ มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษาพากันตำหนิ ประณาม โพนทนา จากนั้นจึงนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ^{๕๒}

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นเหตุ ทรงสอบถามเหล่าภิกษุ ทรงทราบเรื่องราวตามความเป็นจริงแล้ว ทรงตำหนิภิกษุณีสุนทรินันทาโดยประการต่าง ๆ แล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยวยาก บำรุงยาก มักราก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยวย่าง บำรุงง่าย มักรากน้อย สันโดษความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อาการน่า

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๖๕๖-๖๕๗/๑-๕.

เลื่อมใส การไม่สะสม การปรารถนาความเพียรโดยประการต่าง ๆ ทรงแสดงธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย ให้เหมาะสมให้คล้ายตามกับเรื่องนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลายโดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
- ๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
- ๓) เพื่อข่มภิกษุณีผู้เก้อยาก
- ๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุณีผู้มีศีลดีงาม
- ๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
- ๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
- ๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
- ๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว
- ๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆธรรม
- ๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อวินัย^{๕๓}

จากนั้นพระผู้มีพระภาคได้ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุณีเป็นครั้งแรกว่า

“ก็ภิกษุณีใดกำหนดยินดีการจับต้อง การลูบคลำ การจับ การต้อง หรือการบีบของชาย ผู้กำหนดบริเวณได้รากขวัญ ลงมาเหนือเข้าขึ้นไป แม้ภิกษุณีนี้เป็นปาราชิกที่ชื่อว่า อุพภชาณุมัณฑลิกา หาสังวาสมิได้”^{๕๔}

พระมหาเถรเดช จิตตสุโภ (สายรัตน์) ได้กล่าวสรุปไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี”^{๕๕} ดังนี้ว่า

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนอกจากวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยแก่ภิกษุณี ได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นว่า ครุธรรมและพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น

^{๕๓} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๖๕๖/๔-๕.

^{๕๔} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๖๕๗/๕.

^{๕๕} พระมหาเถรเดช จิตตสุโภ (สายรัตน์), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

นั้นมีผลในด้านการปกครองคณะภิกษุณีสงฆ์ให้เกิดความสงบเรียบร้อยทั้งในหมู่คณะของตนและการอยู่ร่วมกับสงฆ์อย่างเกื้อกูลและเกิดประโยชน์สูงสุด ดังจะเห็นได้ว่า ทั้งครุธรรมและพระวินัยนั้นบัญญัติขึ้นมาเพื่อเหตุผลหลายประการ พอสรุปได้ดังนี้คือ

๑) มุ่งไปที่การละความมีมานะถือตัว เพื่อให้ภิกษุณี มีความอ่อนน้อมถ่อมต่อพระสงฆ์

๒) สงฆ์เป็นกลุ่มแรกที่ออกบวชประเพณีพรหมจรรย์ก่อน ภิกษุณีต้องให้ความเคารพในฐานะแก่สงฆ์ทั้งหมด ภิกษุณีสงฆ์ที่บวชได้นั้น ก็เพราะสงฆ์ยินยอมพร้อมใจให้บวช ฉะนั้น ภิกษุณีเองโดยฐานะแล้วจะต้องเคารพสงฆ์

๓) การบัญญัติครุธรรมข้อที่ ๒ ว่าด้วยให้อยู่ในอาวาสที่มีภิกษุ ก็เพื่อภิกษุจะได้ช่วยอนุเคราะห์ภิกษุณีด้วยการให้อาหารและด้านปัจจัย ๔ เช่น บิณฑบาต ยารักษา เป็นต้น นอกจากนี้ยังครอบคลุมไปถึงการรักษาอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุณีในฐานะเป็นสตรีเพศ อาจถูกกดขี่ข่มเหงจากผู้ประสงค์ร้ายต่าง ๆ ได้

๔) เรื่องของการถามอุโบสถและฟังธรรมทุกกึ่งเดือน อีกทั้งการบวารณานั้น เป็นเรื่องที่ทำกันอยู่แล้วตามปกติในสังคมของภิกษุสงฆ์ เมื่อภิกษุณีสงฆ์เกิดขึ้น ก็ย่อมต้องปฏิบัติเช่นเดียวกับสงฆ์ ในกรณีที่ต้องกระทำในทั้งสองฝ่ายนั้น ก็เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเคารพต่อภิกษุสงฆ์ อันเป็นพุทธปณิธานของพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว ที่จะให้ภิกษุณีเคารพภิกษุสงฆ์ ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า แม้ภิกษุณี จะบวช ๑๐๐ ปี ก็ต้องให้ความเคารพสงฆ์ แม้บวชเพียงวันเดียว

การบัญญัติครุธรรมและพระวินัยแก่ภิกษุณีขึ้นนั้น เพื่อเป็นการส่งเสริมการบรรลุกุศลธรรมชั้นต่าง ๆ ของนางภิกษุณี อีกทั้งเป็นการป้องกันอกุศลธรรมที่จะเกิดขึ้น ทั้งเพื่อเป็นการป้องกันอันตรายแห่งพรหมจรรย์ที่จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุและนางภิกษุณีอีกด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสพุทธทำนายเกี่ยวกับภิกษุของพระพุทธศาสนาในอนาคตว่า “ในอนาคตของหมู่ภิกษุจักคลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานาและเหล่าสามเณรี เมื่ออยู่คลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานาและเหล่าสามเณรี ก็พึงหวังข้อนี้ได้ว่า “เธอเหล่านั้นจักไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ จักต้องอาบัติเศร้าหมองบางอย่างหรือจักบอกคินสิกขาบทกลับมาเป็นคฤหัสถ์”^{๕๖}

ดังนั้น ครุธรรมและพระวินัย จึงเป็นการมองด้วยสายตายาวไกลของพระพุทธเจ้าในการรักษาคณะสงฆ์ของพระองค์ ดังที่ทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า

^{๕๖} ฦง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๗-๑๔๘.

“อานนท์ ถ้ามาตุคามจะไม่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้นาน สัทธรรมจะดำรงอยู่ถึง ๑,๐๐๐ ปี แต่เพราะมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว บัดนี้พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน สัทธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี เท่านั้น อานนท์ ธรรมวินัยที่มีมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะไม่ตั้งอยู่ได้นานเปรียบเหมือนตระกูลหนึ่งที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อย จะถูกโจรปล้นทรัพย์ทำร้ายได้ง่าย”^{๕๗}

จากนั้นเมื่อมีเหตุไม่ดีไม่งามเกิดขึ้น ก็ทรงบัญญัติสิกขาบท หรือพระวินัยเพิ่มขึ้นเช่น ในครุธรรมข้อ ๒ ที่ว่า ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ ภิกษุณีพึงสักการะเคารพ นับถือ บูชาไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต แต่มีการไม่ปฏิบัติตามจึงถูกบัญญัติเป็นสิกขาบทที่ ๖ ว่าด้วยการอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ

๒) บทบาทและหน้าที่ของภิกษุณีสงฆ์ด้านการปกครอง

หลังจากที่มีภิกษุณีเกิดขึ้นจนกลายเป็นคณะภิกษุณีสงฆ์แล้ว ในระยะแรกยังมีจำนวนไม่มาก ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการดูแลปกครองบริหารงานแทนพระองค์เช่นเดียวกับฝ่ายภิกษุสงฆ์ ฉะนั้น บทบาทและหน้าที่ในการปกครองของภิกษุณี จึงต้องอยู่ในการกำกับดูแลของภิกษุณีสงฆ์ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยตามพุทธประสงค์ เมื่อมีเหตุการณ์ที่ไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นที่ต้องดำเนินการตามกระบวนการของสงฆ์นั้น ปรากฏตัวอย่างเหตุการณ์ดังนี้

สมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ได้มีพวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์มีกำหนดยินดีการจับมือบ้าง ยินดีการที่ชายผู้กำหนดจับมูมสังฆาฏิบ้าง ยืนเคียงคู่กันกับชายบ้าง สนทนากันบ้าง ไปที่นั่นหมายบ้าง ยินดีในการที่ชายมาหาบ้าง เดินตามเข้าไปสู่ที่ลับบ้าง น้อมกายเข้าไปเพื่อคลุกคลีกันด้วยกายนั้น เพื่อจะเสพอสังฆธรรมนั้นกับชายผู้กำหนดบ้าง มีภิกษุณีผู้มักน้อย เป็นต้น ได้พากันตำหนิ ประณาม โพนทนาประการต่าง ๆ แล้วก็ได้้นำเรื่องนี้ไปบอกให้ภิกษุทั้งหลายทราบ พวกภิกษุจึงได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามพวกภิกษุทราบว่า เป็นความจริง พระองค์ทรงตำหนิในเรื่องที่พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์พากันทำ ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การกระทำอย่างนี้ ไม่ได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใส

^{๕๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๙.

ให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย พระองค์ทรงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลาย ยกสิกขาบทแล้วประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท^{๕๘}

จากเหตุการณ์ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการบริหารปกครองคณะสงฆ์ของฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งได้ทำโดยอาศัยการร่วมมือของคณะภิกษุและคณะอุบาสกอุบาสิกา อันเป็นการกระทำงานร่วมกัน วินิจฉัย เพื่อความเรียบร้อยดีแห่งสงฆ์

๓) บทบาทและหน้าที่ของปวัตตินีด้านการปกครอง

ปวัตตินี คือ ภิกษุณีผู้ทำหน้าที่เป็นอุปชฌาย์ฝ่ายภิกษุณี^{๕๙} เป็นผู้ที่มีพรรษาครบ ๑๒ และได้รับแต่งตั้งจากภิกษุณีสงฆ์^{๖๐} หรือหมายถึง ภิกษุณีผู้รับรองและเป็นประธานให้การอุปสมบทแก่สิกขมานา^{๖๑} อาจกล่าวได้ว่า ผู้มีพรรษาครบ ๑๒ และได้รับแต่งตั้งจากภิกษุณีสงฆ์นี้เป็นคุณสมบัติของปวัตตินี ส่วนหน้าที่ของปวัตตินี คือผู้รับรองและเป็นประธานให้การอุปสมบทแก่สิกขมานา รวมทั้งอบรมสอนธรรมวินัยหลังการบวชของภิกษุณี

๔) บทบาทและหน้าที่ของสหชีวินี

สหชีวินี หมายถึง ภิกษุณีผู้เป็นสัทธิวาหารินีที่ตนเป็นปวัตตินี คือ อุปชฌาย์บวชให้^{๖๒} ซึ่งถือได้ว่า สหชีวินี ก็คือสัทธิวาหารินี ซึ่งเป็นหน้าที่ต้องดูแลปวัตตินีของตนเป็นการตอบแทน และเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ ซึ่งถือว่า เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับหน้าที่ของสัทธิวาหาริกที่ต้องปฏิบัติต่อพระอุปชฌาย์ โดยวิธีการปฏิบัติก็เช่นเดียวกันกับสัทธิวาหาริกที่ต้องปฏิบัติต่อพระอุปชฌาย์

สหชีวินี เป็นคำเฉพาะ ใช้เรียกสัทธิวาหารินี เช่นกับเรียกสัทธิวาหาริกในฝ่ายภิกษุ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับอุปสมบท ถ้าอุปสมบทจากพระอุปชฌาย์รูปใด ก็เป็นสัทธิวาหาริกของพระอุปชฌาย์รูปนั้น^{๖๓}

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๖๗๔/๒๐.

^{๕๙} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๑๑/๓๑๘.

^{๖๐} เดือน คำดี, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, รายงานวิจัย, (ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๐.

^{๖๑} เสมอ บุญมา, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๔๖.

^{๖๒} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๙๔๘/๓๑๙.

^{๖๓} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/บทนำ/[๒๙].

๕) บทบาทและหน้าที่ของอาจารย์ด้านการปกครอง

แม่ชีกฤษณา รักษาโณม กล่าวว่ พระปฎาจารย์เถรี นอกจากจะเป็นอาจารย์สอนธรรมแล้ว ยังเป็นปวัตตินีบวชหญิงทั้งหลายให้เป็นภิกษุณีและท่านยังเป็นกัลยาณมิตรของพระกิสาคอดมี คือ ช่วยอธิบายให้พระกิสาคอดมีเข้าใจว่า ผู้ที่ประสบความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก มิใช่มีแต่ท่านคนเดียว ทุกคนล้วนประสบกันทั้งนั้น จนพระกิสาคอดมีเกิดกำลังใจในการปฏิบัติธรรม^{๖๔} ดังความว่

พระปฎาจารย์เถรีกล่าวว่ เราเวลามีกรรมแก่ใกล้ตลอด เดินทางไปยังไม่ทันถึงเรือนตนก็ตลอดบุตรที่ระหว่างทาง พบสามีตาย บุตรทั้งสองก็ตาย สามีก็ตายเสียที่ระหว่างทาง มารดาบิดาและพี่ชายของเราผู้กำพร้า ถูกเผาอยู่บนเชิงตะกอนเดียวกัน

พระกิสาคอดมีเถรีกล่าวว่ เจ้าเมื่อสิ้นตระกูลแล้ว ตกเป็นคนกำพร้า เสวยทุกข์หาประมาณมิได้ ก็แล่น้ำตาของเจ้าไหลตลอดมาหลายพันชาติ เราเห็นเจ้าและเนื้อบุตรของเจ้า ถูกสุนัขเป็นต้นกัดกินที่ท่ามกลางป่าช้า เราพร้อมกับสามีมีตระกูลฉิบหายแล้ว ถูกชนทั้งปวงตีเตียนแล้วได้บรรลุมตธรรม อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงมตธรรม เราได้เจริญแล้ว แม้นิพพาน เราก็ทำให้แจ้งแล้ว เราได้พบพระจกคือธรรมแล้ว ตัดลูกศรเสียได้ ปลงภาระได้แล้ว กระทบกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว^{๖๕}

๖) บทบาทและหน้าที่ของอันเตวาสินี

อันเตวาสินี คือ ศิษย์ที่อยู่ร่วมกับอาจารย์ที่ไม่ใช่ปวัตตินีผู้บวชให้ ซึ่งอยู่ร่วมกับปวัตตินีด้วยกันก็ได้ เช่น อาจารย์ผู้ถามอันตรายิกธรรม อาจารย์ผู้สวดญัตติจุดตุถกรรมวาจาฝ่ายภิกษุณี หรืออาจารย์ผู้สอนธรรมที่ไม่ใช่ปวัตตินี อันเตวาสินีก็ต้องมีหน้าที่ ต้องดูแลอาจารย์ของตน ควบคู่กับการดูแลปวัตตินีไปด้วย เป็นการปฏิการะตอบแทน สำหรับหน้าที่ที่ต้องดูแลอาจารย์ของตนก็เหมือนกับดูแลปวัตตินีผู้เป็นอุปชฌาย์ของตน สำหรับข้อวัตรปฏิบัติก็ต้องเรียนรู้และศึกษาจากฝ่ายของภิกษุ แล้วนำมาปฏิบัติ ดังที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีมีความสงสัยในเรื่องการปฏิบัติตามสิกขาบทและได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่ พระองค์จะปฏิบัติในสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลาย

---

^{๖๔} แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระวินัยธรในพระวินัยปิฎก: ศึกษาเฉพาะกรณีพระอุบาลีเถระและพระปฎาจารย์เถรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๔.

^{๖๕} ชู.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๑๘-๒๒๓/๕๙๑

ทั้งที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายอย่างไรและจะปฏิบัติในสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โคตมิ พวกเธอจงศึกษาสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลาย เหมือนที่ภิกษุทั้งหลายศึกษากัน ฉะนั้นและจงศึกษาสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลาย ที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายตามที่เรบัญญัติไว้^{๖๖}

บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวว่า การปฏิบัติสิกขาบทของภิกษุณีนั้น ให้ถือพระภิกษุเป็นตัวอย่าง กล่าวคือ พระภิกษุปฏิบัติอย่างไร ก็ให้พระภิกษุณีปฏิบัติอย่างนั้น ส่วนสิกขาบทใดที่ทรงบัญญัติเฉพาะพระภิกษุณี พระพุทธเจ้าก็ตรัสให้ปฏิบัติตามที่ทรงบัญญัติไว้ จากการทูลถามของพระนางมหาปชาบดีเถรีในครั้งนั้น ก่อให้เกิดผลดีแก่พระภิกษุณี เพราะได้แนวทางสำหรับปฏิบัติในเวลาต่อมา^{๖๗}

สรุปได้ว่า การทำหน้าที่ของภิกษุณีไม่ว่าจะเป็นวัตรเพื่อปวัตตินี วัตรเพื่อสัทธวิหารินี อจารยวัตร อันเตวาสนีวัตรของฝ่ายภิกษุณี ก็คงได้แบบจากภิกษุมานปฏิบัติ เพราะการปฏิบัติเหล่านี้เป็นจารีตศีลต้องปฏิบัติและภิกษุเกิดขึ้นก่อน ส่วนหน้าที่เฉพาะของภิกษุณีที่ไม่เกี่ยวกับภิกษุ ภิกษุณีก็ปฏิบัติไป ดังในบทนำพระไตรปิฎกที่ได้แสดงถึงสิกขาบทที่ไม่ต้องยกขึ้นแสดง มิใช่จะมีแต่เรื่องที่จัดว่าเล็กน้อย แม้เรื่องที่สำคัญ เช่น เรื่องภิกษุผู้ควรได้อาสนะ (ที่พัก) อันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ เรื่องพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการกราบไหว้ ลุกรับทำอัญชลีกรรม สามิจิกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศตามลำดับพรรษา เรื่องบุคคลที่ไม่ควรไหว้ เรื่องบุคคลที่ควรไหว้”^{๖๘} เรื่องเหล่านี้ แม้จะกล่าวว่า นี่เป็นเรื่องของภิกษุก็ตาม แต่ความเป็นจริง ภิกษุณีก็ต้องถือปฏิบัติตามด้วยเช่นกัน

โครงสร้างความสัมพันธ์ของภิกษุณีในมุมมองของการปกครอง^{๖๙} สรุปได้ดังนี้

๑. พระธรรม พระพุทธเจ้าและพระวินัย เป็นสิ่งที่อยู่เหนือภิกษุณีสงฆ์ เช่นเดียวกันกับภิกษุสงฆ์ ต่างแต่ที่พระวินัยที่ทรงบัญญัติมาน้อยกว่ากัน แต่เป็นพระวินัยเหมือนกัน ส่วนธรรมนั้น

^{๖๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๕/๓๒๒-๓๒๓.

^{๖๗} บรรจบ บรรณรุจิ, *ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล*, หน้า ๔๑.

^{๖๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/บทนำ/ [๑๕].

^{๖๙} พระมหาเถรเดช จิตตสุโข (สายรัตน์), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๒๑.

ไม่ต่างกัน การมีอุปชฌาย์ฝ่ายภิกษุณีเรียกว่า ปวัตตินี สัทธวิहारิก เรียกว่า สหชีวินี ใช้เรียกไม่เหมือนกันกับภิกษุ

๒. บทบาทและหน้าที่ของภิกษุณีสงฆ์ด้านการปกครอง ภิกษุณีสงฆ์จัดว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่สามารถประกอบพิธีกรรมได้หลายอย่างเหมือนกันกับภิกษุสงฆ์ เป็นกลุ่มบุคคลที่อยู่รวมกันเป็นสังคมา ภิกษุณีสงฆ์นั้น ดูเหมือนมีบทบาทน้อยกว่าภิกษุสงฆ์ ปวัตตินีก็มีหน้าที่ในการกลั่นกรองบุคลากรผู้ที่จะเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาและการทำหน้าที่ในการปกครองภิกษุณีสงฆ์ ในหน่วยย่อยลงมาอีก ก็มีอาจารย์และภิกษุณีที่ได้รับหน้าที่พิเศษ เช่น อยู่เป็นเพื่อนภิกษุณีที่มีลูกอ่อนและที่กำลังประพฤติดีกขมานัตอยู่ เป็นต้น ส่วนเจ้าอธิการต่าง ๆ ก็คงเรียนรู้จากฝ่ายภิกษุแล้วนำมาเป็นแบบไปปฏิบัติตาม

๖.๗ สาเหตุการสิ้นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาได้ฝังรากลงตั้งมั่นคง ประกอบไปด้วยพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ครบถ้วนที่เกาะลังกา พระพุทธศาสนาที่ตั้งมั่นบนเกาะลังกานี้ เป็นฝ่ายเถรวาท แต่ก็มีฝ่ายมหายานปรากฏอยู่บ้างในบางสมัย สภาพทั่วไปของพระพุทธศาสนาในลังกาทวีภิกษุและภิกษุณีสงฆ์เป็นที่ยอมรับนับถือของมหาชนทุกหมู่เหล่าและทุกระดับชนชั้นและได้รับการอุปถัมภ์บำรุงเป็นอย่างดียิ่ง พระพุทธศาสนาจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของเกาะลังกา เจริญรุ่งเรืองควบคู่ไปกับสภาพการณ์สังคมลังกา ที่บางยุคก็เสื่อมบางสมัยก็เจริญ ช่วงแรกที่พระพุทธศาสนาบนเกาะลังกาเจริญรุ่งเรืองนี้ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีความปฏิสัมพันธ์กันดี เกื้อกูลต่อกันอย่างแน่นแฟ้น สถาบันพระมหากษัตริย์ของลังกาแต่ละราชวงศ์ แม้บางสมัยจะมาจากการแก่งแย่งชิงราชสมบัติกันปกครองเกาะลังกาก็ตาม แต่ก็ได้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยดีตลอดมาเป็นเวลาเกือบ ๑๕๐๐ ปี โดยเฉพาะเกี่ยวกับภิกษุณีนั่น ภิกษุณีสงฆ์มีความรุ่งเรืองควบคู่ไปกับภิกษุสงฆ์ พระมหากษัตริย์ เสนาอำมาตย์และประชาราษฎร์มีความสนพระทัยทำนุบำรุงให้การอุปถัมภ์แทบทุกพระองค์ ในคัมภีร์ที่ปวงษ์แสดงให้เห็นว่า พระเจ้ากุดกันนตีสสะ ทรงสร้างโรงงานถวายเป็นภิกษุณี เพื่อให้ภิกษุณีจำนวน ๑๒,๐๐๐ รูปได้มีสถานที่ฉันภัตตาหาร กิจวัตรของภิกษุณีในสมัยนี้ ส่วนมากนอกจากจะสอนธรรมแก่ประชาชนแล้ว ยังสั่งสอนและเคร่งครัดในพระวินัย ประจำอยู่ที่อนุราธปุระ

นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ กล่าวไว้ในดุชฎินิพนธ์ เรื่อง “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”^{๗๐} ดังนี้ว่า

๑. ความเคร่งครัดในสิกขาบทบัญญัติสำหรับภิกษุณี สิกขาบทที่ทรงบัญญัติในฝ่ายภิกษุณีที่ต้องรักษา โดยไม่ล่วงละเมิดมีปาราชิก ๘ ข้อ โดยเป็นปาราชิกที่ทรงบัญญัติในฝ่ายภิกษุสงฆ์ ๔ ข้อ ที่ทรงบัญญัติเพิ่มอีกสำหรับภิกษุณีโดยเฉพาะอีก ๔ ข้อ ซึ่งเป็นข้อบัญญัติสำหรับภิกษุณีที่กวดขันมากยิ่งขึ้นกว่าของภิกษุสงฆ์ เช่นในอาบัติปาราชิกมีว่า “ภิกษุณีกำหนดยินดีการที่บุรุษผู้กำหนดจับต้องลูบคลำที่บริเวณใต้ไหปลาร้าลงมา เหนือเข้าขึ้นไปต้องอาบัติปาราชิก” แต่ในการจับต้องเช่นนี้ในฝ่ายภิกษุ ถ้าภิกษุยินดีในการที่สตรีจับต้อง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ไม่ขาดจากความเป็นภิกษุ “ภิกษุณีไม่ทักท้วงภิกษุณีผู้ต้องอาบัติปาราชิก ไม่บอกให้ภิกษุณีอื่นทราบ ช่วยปกปิดความผิดของภิกษุณีผู้ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุณีผู้ช่วยปกปิดนี้ต้องอาบัติปาราชิก” แต่ในการปกปิดความผิดนี้ ในฝ่ายภิกษุ ถ้าภิกษุปกปิดอาบัติปาราชิกของภิกษุอื่น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ แสดงคืนอาบัติได้ หรือชื่อว่า

“ภิกษุณีประพฤติตามภิกษุผู้ถูกภิกษุสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมโดยธรรม โดยวินัยโดยสัตตสุตตสัจญ์ ถูกภิกษุทั้งหลายตักเตือน ก็ยังประพฤติอยู่อย่างนั้น ถ้าถูกสวดสมณุภาสน์ครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติปาราชิก แต่ในลักษณะเดียวกัน สำหรับการประพฤติตามภิกษุผู้ถูกสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมนั้น ภิกษุประพฤติตาม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ แสดงคืนอาบัติได้” และชื่อว่า “ภิกษุณีกำหนดยินดีการที่บุรุษผู้กำหนดจับมือ จับมุมสังฆาฏิ ยืนเคียงคู่ สนทนากัน มาที่นัดหมายมาหาเดินตามไปที่ลับ ถูกต้องกายกัน ต้องอาบัติปาราชิก”

แต่ในเรื่องนี้ ในฝ่ายภิกษุต้องอาบัติสูงสุดเพียงสังฆาทิเสส แม้จะเป็นครุกาบัติคือ อาบัติหนักรองลงมาจากอาบัติปาราชิก แต่ก็สามารถทำคืนอาบัติโดยอยู่ปริวาส ประพฤติมานัตติและขออภัยต่อสงฆ์ ก็พ้นจากอาบัติ

อนึ่ง ภิกษุณีหลังจากอุปสมบทแล้ว ต้องรักษาสิกขาบทถึง ๓๑๑ ข้อ มากกว่าสิกขาบทของภิกษุอีก แม้สิกขาบทเหล่านั้น จะทรงบัญญัติขึ้นตามที่ภิกษุณีประพฤติล่วงละเมิดมาก่อนแล้วก็ตาม แต่ก็กลายเป็นข้อห้ามส่วนที่เหลือจากข้อห้ามเป็นข้ออนุญาตให้ปฏิบัตินั้นมีไว้น้อยมาก เรียกว่ามากและเคร่งครัดจนกระทั่งเพียงแต่ “คู้ชาเข้าเหยียดขาออก” เท่านั้นที่ต้องอาบัติแล้ว เช่น ภิกษุณีไม่มีผ้ารัดถันเข้าบ้านต้องอาบัติปาจิตตีย์และสิกขาบทที่หนักต้องเข้าแล้วขาดความเป็นภิกษุณี คืออาบัติ

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”,

ปาราชิกของภิกษุณีเพียง ๔ ข้อ แต่ของภิกษุณีมีมากกว่า ๑ เท่า คือ ๘ ข้อ หรืออาบัติสังฆาทิเสสของภิกษุณีก็มีมากกว่าของภิกษุและง่ายต่อการล่วงละเมิด สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๑, ๓, ๕, ๗ ก็เช่นเดียวกัน ภิกษุณีผู้เป็นปุถุชน จะต้องอยู่ด้วยการต้องมีสติทุกเมื่อ เพียงเพลออารมณ์ชั่ววูบ ก็จะต้องอาบัติหนักทันที

สิกขาบทเหล่านี้ น่าจะเป็นข้อปฏิบัติที่กวดขันยากแก่การปฏิบัติสำหรับภิกษุณีผู้ที่มีบารมีและอินทรีย์แก่กล้าพอ รวมกับเรื่องอื่น ๆ ที่พึงบัญญัติห้ามไว้ ก็จะกลายเป็นสิกขาบทที่เคร่งครัดมากสำหรับภิกษุณี

๒. การประทานเงื่อนไขครุธรรม ๘ ประการ ให้กับการบวชภิกษุณี ครุธรรมเงื่อนไขการอุปสมบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้ภิกษุณีปฏิบัติ ๘ ข้อเหล่านี้ เรียกว่า อนุปปีนนบัญญัติ คือข้อบัญญัติในเมื่อยังไม่มีเรื่องเกิดขึ้น หรือก่อนที่จะมีเรื่องเสียหายเกิดขึ้นทุกสิกขาบทจะไม่มีอนุปปีนนบัญญัติ เพราะอนุปปีนนบัญญัติคือ ครุธรรม ๘ ข้อ มีมาเฉพาะแก่ภิกษุณีเท่านั้น ไม่มีในสิกขาบทอื่น ซึ่งภิกษุณีจะต้องรักษาอย่างไม่ประมาทเลย เพราะครุธรรมคือข้อปฏิบัติที่ภิกษุณีทั้งหลายรับมาด้วยความเคารพ ครุธรรมแต่ละข้อจะสรุปด้วยข้อความว่า “ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต” ซึ่งอาจวิเคราะห์ให้เห็นได้ดังนี้ ครุธรรมข้อที่ ๑ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติว่า ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น ธรรมข้อนี้ ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต ซึ่งพระนางมหาปชาบดีโคตมีก็ทรงรับ แต่ต่อมาพระนางได้เข้าพบพระอานนท์ ขอให้เข้ากราบทูลพระพุทธเจ้า เพื่อทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายภิกษุณีทั้งหลายกราบ ลุกรับ ไหว้ ทำสามีจิกรรมตามลำดับพรรษา พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตพระองค์ได้มีรับสั่งกับพระอานนท์ว่า “ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส ที่ตถาคตจะอนุญาตให้ภิกษุกราบ ลุกรับไหว้ ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุณี พวกเดียรฉัตรที่สอนไม่ดีก็ยังไม่กราบ ไม่ลุกรับ ไม่ไหว้ ไม่ทำสามีจิกรรมแก่สตรี โฉนตถาคตจะอนุญาตให้ภิกษุกราบ ลุกรับไหว้ ทำสามีจิกรรมแก่สตรีเล่า”^{๗๑}

พระพุทธเจ้าทรงปรับโทษภิกษุที่กราบ ลุกรับ ไหว้ ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุณี เป็นอาบัติทุกกฏ ความจริงพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติให้ภิกษุณีเป็นผู้ไหว้ภิกษุแต่ฝ่ายเดียว โดยภิกษุไม่ต้องให้ตอบภิกษุณีที่ไหว้แล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมี รับครุธรรมบวชเป็นภิกษุณีแล้ว ไม่นานพระนางก็กราบทูลขอเรื่องนี้ที่พระนางรับว่า จะประพฤตปฏิบัติจนตลอดชีวิต ครุธรรมข้อ ๒ ว่าภิกษุณีไม่พึง

^{๗๑} นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๖๐.

อยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ นั้น มิได้หมายความว่า ให้ภิกษุณีอยู่ในวัดเดียวกับภิกษุสงฆ์ อาวาสในที่นี้มีได้หมายถึงวัด แต่หมายถึง สถานที่ที่ไปมาพบปะกันได้ มีอธิบายว่า อาวาสที่ไม่มีภิกษุ หมายถึง สำนักที่ภิกษุณีไม่สามารถไปรับโอวาทได้ หมายถึง สำนักภิกษุณีที่ไม่มีภิกษุที่จะมาให้โอวาทแก่ภิกษุณีได้ ภายในระยะทางครึ่งโยชน์ หรือเส้นทางที่จะไปมายังสำนักภิกษุณีนั้น ไม่ปลอดภัย ไม่สะดวก ภิกษุไม่สามารถเดินทางไปให้โอวาทได้ ความข้อนี้ในสิกขาบทที่ ๑ อารามวรรค ว่า “... ภิกษุณีทั้งหลายเข้าไปสู่อารามโดยไม่บอก เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ ภิกษุทั้งหลายจึงตำหนิ...”^{๗๒} พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้าม ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้ฝ่าฝืนและที่ปรากฏในสิกขาบทที่ ๒ โอวาทวรรค สรุปความว่า ภิกษุณีทั้งหลายไปรับโอวาทจากพระจุฬป็นถกแล้วกลับสำนักจนพลบค่ำ ประตูเมืองปิดเข้าเองไม่ได้ ต้องพักค้างคืนนอกเมือง พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุว่า “ถ้าแม่ภิกษุได้รับการแต่งตั้งแล้ว เมื่อดวงอาทิตย์อัสดงแล้ว ยังสั่งสอนภิกษุณีทั้งหลายอยู่ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๗๓}

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทปรับอาบัติปาจิตตีย์ภิกษุที่ให้โอวาทภิกษุณีจนมืดค่ำ ภิกษุกับภิกษุณีอยู่วัดเดียวกัน ย่อมถูกครหาว่าเป็นชู้สาวกัน เพียงแต่ร่วมกิจกรรมกันบางอย่างสังคมก็ตำหนิ มีเรื่องเกิดขึ้นดังนี้ ระยะแรกภิกษุณีเป็นอาบัติแล้วแสดงอาบัติต่อภิกษุ ท่านไปพบกันนอกสำนักในเวลาบิณฑบาตตามถนนบ้าง ตามตรอกบ้าง ตามทางสามแพร่งบ้าง ภิกษุณีก็ขอแสดงอาบัติต่อภิกษุ โดยทั้งสองท่านนั่งยองปลงอาบัติกัน พวกชาวบ้านเห็นเข้า ก็ตำหนิหาว่า พวกภิกษุกับภิกษุณีล่วงเกินกันตอนกลางคืน กำลังขอมมากัน พระพุทธเจ้าจึงทรงห้ามภิกษุกับภิกษุณีปลงอาบัติกัน ให้ภิกษุณีปลงอาบัติกับภิกษุณีเท่านั้น เวลาภิกษุณีกระทำผิดที่ต้องลงโทษ โดยการประชุมสงฆ์ สวดประกาศ ระยะแรกภิกษุสงฆ์เป็นผู้ลงโทษ ครั้นต่อมา พวกภิกษุณีที่ถูกลงโทษ เวลาไปพบภิกษุตามถนนบ้าง ตามตรอกบ้าง ตามทางสามแพร่งบ้าง ก็ห่มผ้าเฉวียงบ่า นั่งยองประนมมือ กล่าวขอขมาว่า ดิฉัน จะไม่ทำอย่างนี้อีก

พวกชาวบ้านเห็นเข้า ก็ตำหนิว่า พวกภิกษุณีเหล่านี้ เป็นภรรยาของพวกภิกษุ ได้ล่วงเกินกันตอนกลางคืน กำลังขอมมากัน ดังนี้เป็นต้น การกระทำสามีภริยาที่กล่าวนี้ ถือเป็นกามส่วนตัว เมื่อมองในสายตาชาวบ้านทั่วไป ก็ต้องคิดในทางไม่ดี ถูกกล่าวหาในเรื่องชู้สาวได้ง่าย เนื่องจากเพศภาวะของบุรุษกับสตรีผู้บวช ไม่อำนวยในการร่วมกิจกรรมกันในสายตาชาวโลก ภิกษุ

^{๗๒} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๒๑/๒๖๔.

^{๗๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕๔/๓๒๘.

สงฆ์กับภิกษุณีสงฆ์ ก็เลยต้องแยกจากกันไป โดยข้อกำหนดที่ทรงตระหนักในเรื่องพรหมจรรย์ เวลาที่ภิกษุกับภิกษุณีกระทำกิจกรรมที่เป็นหมู่คณะเป็นทางการ ก็เกิดความไม่สะดวก เช่น ในวันปวารณา คือวันที่อนุญาตให้วากกล่าวตักเตือนกันได้ ซึ่งต้องกระทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ วันเดียวให้เสร็จ ภิกษุณีทั้งหลาย ปวารณาพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย เกิดขุมนุ่นวุ่นวายขึ้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติห้าม โดยให้ภิกษุณีปวารณากันเองก่อน แล้ววันรุ่งขึ้น จึงค่อยไปปวารณากับภิกษุทั้งหลาย แม้กระนั้น ก็ยังเกิดขุมนุ่นวุ่นวายขึ้นอีก พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุณีเป็นตัวแทนไปปวารณากับภิกษุสงฆ์ กิจกรรมต่าง ๆ ที่เรียกว่า สังฆกรรมนั้น ภิกษุณีต้องแยกกันทำจากภิกษุสงฆ์ ก็ด้วยปัญหาตามที่กล่าวมา ซึ่งเรื่องนี้พระอุบาลีเถระก็ได้กล่าวไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายไม่สังวาสกับภิกษุณีทั้งหลาย คือไม่เข้าร่วมกระทำสังฆกรรมกัน พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้ว่า ภิกษุไม่พึงแสดงปาติโมกข์ในชุมชนสงฆ์ที่มีภิกษุณีนั่งอยู่ด้วย ภิกษุกับภิกษุณีไม่ควรอยู่ร่วมกันในอุโบสถกรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามภิกษุกระทำร่วมกับอนุปสัมบัน หมายความว่า ภิกษุณีเป็นอนุปสัมบันของภิกษุสงฆ์ คือมีฐานะไม่เท่าเทียม เช่นเดียวกับสามเณรมีฐานะไม่เท่าเทียมกับภิกษุสงฆ์ ที่เป็นอย่างนี้เนื่องจากเพศภาวะของแต่ละฝ่ายเป็นอุปสรรคที่จะช่วยกิจกรรมกันและอย่างหนึ่ง เป็นเพราะสังคัมไม่ยอมรับ”^{๗๔}

ครุธรรมข้อที่ ๓ ความว่า ภิกษุณีต้องไปถามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน การไปถามอุโบสถอธิบายว่า คือไปถามว่า วันไหนเป็นอุโบสถ ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ ต้องคอยกำหนดวัน ต้องไปถามก่อนจะครบ ๑๕ วัน สมัยพุทธกาลไม่มีปฏิทิน สตรีที่เข้ามาบวชไม่มีความรู้เรื่องวัน เดือน ปี อันที่จริงแล้ว มิใช่แต่ภิกษุณีไม่มีความรู้เรื่องนี้ ภิกษุก็เหมือนกัน ไปเจริญสมณธรรมในป่า ไม่จัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวก จึงไม่รู้เรื่องนักษัตร ไม่รู้จักว่าทิศไหนเป็นทิศไหน มีพวกโจรมาสอบถามหาน้ำดื่ม น้ำใช้ ก็มีได้จัดไว้ ฟืนไฟก็ไม่ได้จัดเตรียมไว้ พวกโจรถามว่า วันนี้เป็นฤกษ์อะไร พวกภิกษุก็ตอบไปว่า พวกอาตมาไม่ทราบ โจรถามว่า ทิศนี้เป็นทิศอะไร ก็ตอบไปว่า พวกอาตมาไม่ทราบ พวกโจรเกิดความโมโห จึงทำร้ายตีศีรษะภิกษุเหล่านั้นฐานว่า โง่จริง เรื่องทราบถึงพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงวางระเบียบปฏิบัติสำหรับภิกษุที่จะอยู่ป่า มีข้อหนึ่ง คือ รับสั่งให้เรียนรู้เรื่องนักษัตรทุกอย่าง ต้องรู้จักทิศทาง ที่เป็นเช่นนี้เพราะผู้มีโอกาสศึกษาสมัยพุทธกาลก็คือบุตรของพราหมณ์ คหบดีที่มีทรัพย์เท่านั้น จึงจะมีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้ เมื่อพระพุทธศาสนารับคน

^{๗๔} มหาวงษ์ พงศาวดารลังกาทวีป ฉบับหลวงในหอสมุดพระวชิรญาณ, หน้า ๕๖. (อ้างใน นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๖๑).

ทุกระดับชั้นวรรณะเข้าบวช จึงมีคนที่ไม่รู้วัน เดือน ปี เข้ามาบวช สำหรับสตรีอินเดียโบราณ ก่อนบวชก็ยังไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนเหมือนบุตรชาวบ้านทั่วไป อันเนื่องมาจากข้อห้ามในศาสนาพราหมณ์

ครุธรรมข้อที่ ๖ ผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุณีต้องบวชในสงฆ์ ๒ ฝ่าย เฉพาะพระนางมหาปชาบดีโคตมี ไม่ต้องบวชในสงฆ์ ๒ ฝ่าย เพราะตอนที่พระนางได้รับอนุญาตให้บวชมีสงฆ์อยู่ฝ่ายเดียว คือ ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีภิกษุณีสงฆ์ พระนางได้อุปสมบทจากสำนักพระพุทธเจ้าด้วยรับครุธรรม ๘ ประการ สากิยานีทั้ง ๕๐๐ นาง ก็ได้บวชในสงฆ์สองฝ่าย แต่ได้อุปสมบทจากเอกโตสงฆ์ คือ ภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว สตรีเหล่านี้ที่ศรัทธาบวชในภายหลังต้องบวชในอุภโตสงฆ์ คือ สงฆ์ ๒ ฝ่าย ฉะนั้นภิกษุณีต้องบวชในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ในส่วนครุธรรม ๗-๘ คงไม่ต้องกล่าวถึง

๓. ธรรมชาติของสตรีเพศ ในความสามารถปฏิบัติธรรมและบรรลุนิพพานขั้นสูงสุดได้ก็ตาม แม้สตรีจะมีศักยภาพเท่าเทียมกับบุรุษก็จริง แต่ในทางธรรมชาติแห่งร่างกาย หรือสรีระนั้น สรีระของสตรีบอบบางและอ่อนแอยิ่งกว่าร่างกายของบุรุษ ความซบซ้อน ความยุ่งยาก ความไม่สะดวก และความขัดข้องทางร่างกายของสตรีนั้น มีมากกว่าของบุรุษ เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุรุษและสตรีมีความทุกข์ร่วมกัน แต่ทุกข์ของสตรีนั้น มีประจำเป็นพิเศษเพิ่มขึ้นมาอีกต่างจากบุรุษ คือ สตรีเมื่อเป็นสาวไปสู่สกุลแห่งสามี ย่อมพลัดพรากจากญาติทั้งหลาย ๑ สตรีย่อมมีระดู (ประจำเดือน) ๑ สตรีย่อมมีครรภ์ (ตั้งครรภ์) ๑ สตรีย่อมคลอดบุตรและสตรียอมทำหน้าที่บำเรอบุรุษ ๑ ความทุกข์ต่างไปจากความทุกข์ของบุรุษ^{๗๕} เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นอุปสรรคในการออกบวชและดำรงอยู่ในเพศพรหมจรรย์ โดยเฉพาะในการปฏิบัติต่อพระวินัยและสังคัมภีร์ เนื่องจากไม่สะดวก เพราะเหตุแห่งความเป็นสตรีเพศนี้เอง จะเห็นได้ว่า แม้ในการปฏิบัติตั้งวัตรเพื่อสนับสนุนการประพฤติธรรมกำจัดกิเลส มีทั้งหมด ๑๓ ข้อ ภิกษุสามารถปฏิบัติตั้งได้ครบทั้ง ๑๓ ข้อสามเณรปฏิบัติได้ ๑๒ ข้อ ลิกขมานาและสามเณริปฏิบัติได้ ๗ ข้อ แต่ภิกษุณีปฏิบัติได้เพียง ๘ ข้อเท่านั้น พระผู้มีพระภาคทรงห้ามภิกษุณีปฏิบัติตั้งได้เหล่านี้ คือ ๑. อรัญญิกังคฤดงส์ การอยู่ป่าเป็นวัตร ๒. ขลุปัจฉาภัตติกัณคฤดงส์ การห้ามภัตรที่ถวายเป็นวัตร คือ เมื่อได้ปลงใจกำหนดอาหารที่เป็นส่วนของตน ซึ่งเรียกว่า ห้ามภัตรด้วยการลงมือฉันเป็นต้นแล้ว ไม่รับอาหารที่เขานำมาถวายอีก แม้จะเป็นของประณีตก็ตาม ส่วนฤดงส์อีก ๓ คือ อัปโภกาสิกัณค การอยู่ที่กลางแจ้งเป็นวัตร รุกขมุลิกังคฤดงส์ การอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตรและโสสานิกังคฤดงส์ การอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ภิกษุณีปฏิบัติได้ยาก

^{๗๕} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๔๓๘/๒๔๐., ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔-๓๑๕.

เพราะในการปฏิบัติจุดที่ ๓ ข้อนี ภิกษุณีผู้ปฏิบัติต้องอาศัยการมีเพื่อน ปราศจากเพื่อนแล้วทำได้ยาก เมื่อเป็นอย่างนั้น ในสถานที่อย่างนั้น จะหาภิกษุณีเพื่อนที่มีสมานฉันท์ มีฉันท์ความปรารถนาพอใจเสมอกันและเป็นอย่างเดียวกันนั้นหายากและสมมติว่า ได้เพื่อนผู้เสมอกันเช่นนั้น ก็ไม่พ้นการอยู่ระคน หรือคลุกคลีกัน การประพุดติจุดของภิกษุณีจึงสำเร็จได้ยาก อนึ่ง สตรีเพศเป็น คนมีครอบครัวและอยู่ในครอบครัว ต้องมีผู้ปกครองดูแล ปกป้องคุ้มครอง ให้ความอุปถัมภ์บำรุงให้มีความอบอุ่นในครอบครัวเป็นธรรมดา แต่การออกจากครอบครัว เพื่อเป็นผู้ไร้ครอบครัวและไปอยู่อย่างเอนกในฐานะนักบวชภิกษุณี ไม่ว่าจะอยู่ในภพที่มาจากสตรีโสด สตรีผ่านการแต่งงานแล้ว หรือ สตรีมาอยู่มาแล้วก็ตาม ล้วนแต่เป็นเรื่องยุ่งยาก ยุ่งยากตั้งแต่เบื้องต้นที่จะได้รับอนุญาตให้ออกบวช ไม่มีครอบครัว เป็นการยากที่จะได้รับอนุมัติยินยอมจากบุคคลในครอบครัว หรือผู้ดูแลเกี่ยวข้องอื่น ๆ การที่สตรีออกจากเรือน มีแต่จะสร้างความวิตกกังวลให้ผู้เกี่ยวข้องในฐานะต่าง ๆ เช่น ผู้ปกครอง ในฐานะบิดา มารดา ผู้คุ้มครองเช่น พี่ น้องชาย ญาติผู้ใหญ่ รวมทั้งจารีตประเพณีเป็นต้น เพราะ ผู้หญิงปกครองตนเองและปกครองคนอื่นได้ยาก จึงไม่เป็นการง่าย หรือสะดวกที่สตรีจะได้รับการอนุญาตให้ออกบวชและสร้างความเบาใจให้ทุกฝ่าย โดยเฉพาะจะต้องเกิดความหวงกังวลเกี่ยวกับเรื่องสวัสดิภาพของสตรี ซึ่งเป็นข้อต่อยกว่าบุรุษและแม้แต่เมื่อได้บวชเป็นภิกษุณีแล้ว ก็มีปัญหา ในทางธรรมชาติของสตรี จะเห็นว่า สิกขาบทหลายสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติขึ้นเพื่อ คุ้มครองป้องกันภัยและอำนวยสวัสดิภาพแก่ภิกษุณี ทั้งนี้ ก็เนื่องมาจากความแตกต่างทางร่างกาย หรือสรีระของบุคคลนั่นเอง แม้สิกขาบทบางข้อที่สตรีทั่วไปเห็นว่า เป็นสิกขาบทที่เคร่งครัดเกินไป เช่นการห้ามตกแต่ง ประดับประดาร่างกายด้วยอาภรณ์ที่หลากหลาย หรือการประพินฉิวด้วยของหอมต่าง ๆ นั้น เป็นรสนิยมของสตรีโดยธรรมชาติ แต่วัตถุประสงค์ของการบัญญัติสิกขาบท ก็เพื่อ ปกป้องการชักจูงอันตรายจากความสวยงามภายนอก ซึ่งเป็นการเร่งเร้าความรู้สึกดึงดูดคนอันธพาล ให้มารบกวน ทำร้ายและข่มขืนเป็นต้น หลักปฏิบัติและเหตุผลแห่งการบัญญัติสิกขาบท เมื่อ พิจารณาแล้วจะเห็นว่า เป็นการขัดแย้งกับธรรมชาติของสตรีโดยส่วนใหญ่ ซึ่งกลายเป็นปัญหาทั้ง ในเวลาก่อนบวชและในขณะที่บวชเป็นภิกษุณี ซึ่งเป็นการยากที่สตรีจะรักษาสภาพความมั่นคงใน ภิกษุณีภาวะไว้ได้

๔. ความเสื่อมโทรมของพระพุทธศาสนา ความเสื่อมโทรมของพระศาสนาเกิดขึ้นจาก ปัจจัย ๒ ด้าน คือปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายใน มาจากพุทธบริษัททั้ง ๔ ไม่เคารพ นับถือยำเกรงพระรัตนตรัยและธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งความ เสื่อมสูญ หรือตั้งอยู่ไม่นานของพระศาสนา เป็นความเสื่อมในลักษณะสนิมเกิดแต่เหล็ก ย่อมกัด

กร่อนเหล็กให้สึกหรือไป พระพุทธองค์ทรงตระหนักในอันตรายภายใน จึงทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ ให้เป็นเงื่อนไขการอุปสมบทสตรีเป็นภิกษุณี การไม่เคารพในธรรมวินัย ทำให้เกิดความแตกแยกในทางปฏิบัติและขาดความสามัคคี กลายเป็นสังฆเภทเพราะการไม่เคารพในธรรมวินัย ทำให้เกิดความแตกแยกในทางความเห็นความเชื่อ ที่เรียกว่า ทิฏฐิเภท เนื่องจากขาดความเสมอกันทางความเห็น ที่เรียกว่า ทิฏฐิสามัญญตา ความไม่เสมอภาคทางการปฏิบัติคือ สีสสามัญญตา กลายเป็น นานาสังวาส ทำให้เกิดความเสื่อมต่อพระธรรมวินัย พระสังฆกรรมก็เลื่อนรางเสื่อมสูญไป ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งการทำสังคายนาเรื่อย ๆ มา

ส่วนความเสื่อมโทรมที่มาจากปัจจัยภายนอก เช่น เกิดจากบุคคลที่เป็นข้าศึกต่อพระศาสนาใส่ความพระภิกษุสงฆ์ ปลอมปนดุดกถีนคำสอนทางพระศาสนาและศาสนบุคคลโดยวิธีการต่าง ๆ พระศาสนาเสื่อม เนื่องจากการถูกบีบคั้น กดขี่ ทำลายล้างโดยศาสนิกชนในศาสนาอื่น หรือลัทธิอื่นก็มีตัวอย่างให้เห็นอยู่เสมอ ในสมัยพุทธกาล พระผู้มีพระภาคทรงถูกพวกนิครนถ์ เตียรถีย์ กล่าวหาบ้าง ส่งสตรีมีนางจิณฺจมาณวิกาเป็นต้น มาใส่ร้ายบ้าง รวมทั้งส่งคนมาจับผิด ทำร้ายใส่ความต่าง ๆ มีการปลอมบวชเป็นภิกษุเข้ามาทำลายหาประโยชน์จากพระพุทธศาสนา เช่นอย่างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชหลังพุทธกาล ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้ต้องมีการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในสมัยต่อมา พวกพราหมณ์ปลอมบวชดุดกถีนคำสอนในพระพุทธศาสนา เช่นการสร้างทฤษฎีนารายณ์อวตารว่า นารายณ์อวตารปางที่ ๙ คือ พุทธาวตาร หรือการรุกรานของคนต่างชาติ เช่น กษัตริย์โจฬะแห่งอินเดียใต้ รุกรานครอบครองลังกาและทำลายล้างพระพุทธศาสนา โดยการบีบคั้นไล่ล่าภิกษุ ภิกษุณี ทำให้พระสงฆ์ต้องสูญสิ้นไปจากลังกา หรือตัวอย่างในเอเชียกลาง เช่นอาณาจักรโชตานอาณาจักรปาร์เธียคาบูล คันธาระ กาชการ์ เป็นต้น ล้วนเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนามาก่อนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๔-๑๗^{๗๖}

๖.๘ สรุป

การที่สตรีละทิ้งบ้านเรือนเข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนานั้น ก็ด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน การที่สตรีได้เข้ามาบวช ทำให้พระผู้มีพระภาคทรงตระหนักถึงเสถียรภาพของพระพุทธศาสนาว่า อาจจะดำรงอยู่ได้ไม่นาน เพราะภิกษุณีเป็นเหตุ แต่พระองค์ทรงเห็นว่า สตรีเมื่ออุปสมบทแล้ว ก็สามารถปฏิบัติธรรมจนบรรลุมรรคผลได้เหมือนกับบุรุษ จึงทรงอนุญาต แต่ทรง

^{๗๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๐๖/๒๖๕.

กำหนดระเบียบวินัยต่าง ๆ ไว้อย่างรัดกุมและเข้มงวดยิ่งกว่าภิกษุ เพื่อป้องกันความเสื่อมเสียอันจะเกิดขึ้นพระพุทธศาสนาในอนาคต

สภาพการเป็นอยู่ของภิกษุณีนั่น แตกต่างจากผู้ครองเรือน คือมีชีวิตอยู่ได้โดยอาศัยผู้อื่นเลี้ยงดูเช่นเดียวกับภิกษุ มีเครื่องนุ่งห่มใช้อย่างจำกัดเพียง ๕ ผืน ที่ย้อมด้วยน้ำฝาด ภิกษุณีต้องปลงผม ตัดเล็บ จะตกแต่งร่างกายด้วยสิ่งเครื่องหอมไม่ได้ สำหรับที่อยู่อาศัยของภิกษุณี จะต้องอยู่ใกล้เคียงกับบุรุษ จะอยู่ตามลำพังโดยเอกเทศไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของภิกษุณีเอง อีกประการหนึ่ง ภิกษุณีจะต้องมารับโอวาทและการอบรมสั่งสอนจากภิกษุเป็นประจำทุกกึ่งเดือน

การสิ้นไปของภิกษุณีเกิดขึ้นจากสาเหตุหลายประการ คือ ความยุ่งยากเกี่ยวกับขั้นตอนในการอุปสมบท เพราะกว่าจะได้รับ การอุปสมบทเป็นองค์ภิกษุณีได้ ต้องผ่านขั้นตอนต่าง ๆ มากมาย ความเคร่งครัดของวัตรปฏิบัติของภิกษุณี ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ภิกษุณีสิ้นไป เพราะมีผู้ที่ จะปฏิบัติตามได้ยาก นอกจากนี้ สภาวะเพศของสตรี ก็เป็นอุปสรรคต่อการอุปสมบท เพราะระบบ สรีระร่างกายไม่เหมือนบุรุษ ทั้งภัยอันตรายที่จะเกิดกับสตรีนั้นมีมากกว่า สาเหตุที่สำคัญหลักเลยก็ คือ ความเสื่อมของพระพุทธศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพาน ซึ่งสืบเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น การแตกแยกความคิดเห็น อันเป็นปัจจัยนำไปสู่ความแตกสามัคคี เกิดมีนิกายมากมายและต่างก็มุ่ง ทำลายล้างกันเอง ภิกษุณีจึงสิ้นไป

บทที่ ๗

บทบาทสตรีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

จากการที่พระพุทธองค์ทรงประกาศหลักธรรมให้แพร่หลายออกไปแล้ว ก่อให้เกิดพุทธบริษัทจำนวนมาก ที่มีความศรัทธาใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในจำนวนพุทธบริษัทนั้น ได้มีสตรีจำนวนหนึ่งได้มาอุปสมบทเป็นภิกษุณี ทำให้เกิดบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สตรีที่ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้ว ยังได้รับการยอมรับจากสังคมและได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาค เห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งภิกษุณีในตำแหน่ง เอตทัคคะคือ เป็นผู้เยี่ยมในด้านต่าง ๆ

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของภิกษุณีและสตรีในครั้งพุทธกาล มีภิกษุณี หรือสตรีที่ได้ทำหน้าที่ของตนอย่างเด่นชัด จนได้รับยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า มีความเป็นเลิศในบทบาทต่าง ๆ ซึ่งสามารถจำแนกออกมาเป็น ๖ ด้านดังนี้

๗.๑ บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ในการประกาศหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ให้แผ่ซจรไปในทิศานุทิศ โดยการห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว คือ งดเว้นจากการเบียดเบียนกัน ไม่ทำลายทั้งชีวิตตนเองและผู้อื่น แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี งดเว้นอบายมุข ๖ อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดีด้วยน้ำใจอันงามโดยยึดถือหลักสังคหวัตถุ ๔ ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคย ฟังชี้แจงอธิบาย ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง เช่น การแสวงหาทรัพย์โดย วิธีสุจริตบอกทางสวรรค์ให้ คือ การแนะนำวิธีครองตน ครองคน ครองงาน หรือวิธีครองชีวิตให้ได้รับ ผลดีมีความสุขการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธา การสั่งสอนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเทศนา ปาฐกถาธรรม หรือเผยแผ่ธรรมทางสื่อมวลชนและการเป็นผู้แนะนำในการปฏิบัติธรรม เช่น ฝึกสมาธิเพื่อให้ประชาชนได้เข้าถึงพระพุทธศาสนา ดังนี้

๗.๑.๑ พระรูปนันทาเถรี

พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พระนางรูปนันทาเป็นรากจริตคือ มีนิสัยรักสวยรักงาม จึงทรงเนรมิตหญิงสาววัยรุ่นคนหนึ่งมีรูปโฉมงามยิ่งกว่าเทพอัปสร ให้นินถวายพัดแต่พระพุทธองค์ข้างธรรมมาสน์ เพื่อที่จะย้ายความมัวเมาในรูปโฉมของพระนาง ด้วยรูปสตรีที่งามยิ่งกว่า

ประหนึ่งหนามยอกเอาหนามบ่งฉะนั้น ครั้นรูปนั้นทาภิษุณีเห็นหญิงสาวนั้นแล้ว คิดว่า เราหลงผิด คิดมัวเมาในรูปโฉมของตนเอง สตรีนางนั้นสวยเหมือนนางพระยาหงส์ทอง ส่วนตัวเองเหมือนนางกา ที่ปรากฏอยู่หน้านางพระยาหงส์ทอง พระนางกำลังมีความเปลิดเปล็นชื่นชมโฉมของสตรีนั้นอย่าง รุนแรง พระผู้มีพระภาคทรงอธิษฐานให้รูปสตรีนั้นปรากฏอยู่ในวัยต่าง ๆ ตั้งแต่เป็นหญิงคลอดแล้ว ครั้งเดียว หญิงวัยกลางคน หญิงชรา แก่หง่อม มีผมหงอก ฟันหัก หลังค่อม ยันไม่เข้าไปข้างหน้า วก ังนอยู่ พอนางรูปนั้นทานั้นก็คลายความรัก ความอาลัยและความหลงใหลมัวเมาในรูปนั้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตให้สตรีนั้นมีพยาธิครอบงำ ที่งไม่เท่าและพัด เกลือกจมในกองมูตรและ กรีสของตน ดิ้นขาดใจตาย ร่างกายพองขึ้น มีน้ำเหลืองไหลและหนองทะลักออกจากแผลทั้ง ๙ ผู่ง ภาต่างพากันรุมแย่งเนื้อเน่ากิน พระนางรูปนั้นนทาเถรีพิจารณาเห็นซากศพของสตรีนี้แล้ว นาง พิจารณาว่า โอ ร่างกายนี้ไม่เที่ยงเพราะอวัยวะในร่างกายนี้แก่ชราไปตามกาล เป็นสภาพไม่เที่ยง เพราะเป็นสภาพไม่คงทนถาวร เป็นอนัตตาเพราะเป็นสภาพไม่ใช่ตัวใช่ตน จิตของพระนางรูปนั้นทา เถรีได้มุ่งหน้าต่อกรรมฐาน พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ พระนางรูปนั้นทาภิษุณี มีจิตสลดสังเวช ในรูปของนางที่ยึดถือแล้ว ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า “ดูกร นันทา เธอจงดูรูปที่กระสับกระส่ายเปื่อยเน่า ดังซากศพ จงอบรมจิตให้ตั้งมั่น มีอารมณ์เดียวด้วยอสุภกรรมฐาน รูปกายของหญิงนี้เป็นฉันใด รูปกาย ของเธอก็เป็นฉันนั้น รูปกายของเธอนั้นเป็นฉันใดรูปกายของสตรีนั้นก็เป็ฉันนั้น” พระนางรูปนั้นทา ภิษุณีตั้งใจไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนา ก็ได้สำเร็จโสดาปัตติผลและตรัสสัจญญตกรรมฐาน เกี่ยวกับกายนคร เพื่อจะให้นางกระทำให้แจ้งซึ่งผลที่สาม พระนางสามารถบรรลุพระอรหัตผล ในขณะนั้นเองและได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า เป็นเลิศกว่าภิษุณีทั้งหลายในฝ่ายทาง พง์ฉาน (ฉาน แปลว่า พง์ หมายถึงการเพ่งอารมณ์ตามกฎแห่งการเจริญกรรมฐานถึง)^๑

๗.๑.๒ พระธรรมทินนาเถรี

พระธรรมทินนาภิษุณี เกิดในวรรณะไวศยะ ตระกูลเศรษฐี เมืองราชคฤห์ เมื่อ เจริญวัยแล้ว ได้เป็นภริยาของวิสาขเศรษฐี ผู้เป็นสหายของพระเจ้าพิมพิสาร ครอบครัวยของวิสาข เศรษฐีมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

เมื่อบวชแล้วก็เรียนกัมมฏฐานอยู่ในสำนักพระภิษุณีเพียง ๒-๓ วัน ก็ลาไปจำพรรษาที่ เจียบสัจต อาศัยอยู่ในความสันโดษ บำเพ็ญสมณธรรมไม่นาน ก็ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมกับ

^๑ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๕/๒๖๘.

^๒ อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

ปฏิสัมพันธ์ ความแตกฉานทางปัญญาทั้งหลาย เช่น อรรถปฏิสัมพันธ์ ธรรมปฏิสัมพันธ์ นิรุตติปฏิสัมพันธ์ ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์^๓

พระธรรมทินนาภิกษุณี ได้กลับมาเมืองราชคฤห์ ด้วยความหวังว่า หม่อมญาติได้อาศัยเราแล้ว จักได้ทำกุศล ฝ่ายวิสาขะอุบาสกทราบข่าว พระธรรมทินนาภิกษุณีกลับมาเลยคิดว่า พระธรรมทินนาภิกษุณีต้องการลาสิกขา จึงเข้าไปหาพระเถรigham ปัญหาธรรม นางตอบได้ไม่ติดขัดง่ายเหมือนตัดกำนับด้วยมีด ปัญหาและคำตอบปรากฏอยู่ในจุลลเวทลลสูตร^๔ เมื่อวิสาขะเศรษฐีทราบข่าว พระธรรมทินนาภิกษุณีมีญาณแก่กล้าจึงถามปัญหาในวิสัยพระอรหันต์มรรค แต่ก็ถูกเตือนจากพระธรรมทินนาภิกษุณีว่า วิสาขะเศรษฐี ท่านไม่อาจกำหนดที่สุดแห่งปัญหาได้ ท่านอย่าก้าวเกินวิสัยเลย ขอท่านจงไปเฝ้าพระพุทธองค์แล้วกราบทูลข้อความนั้นเถิด

วิสาขะอุบาสกไหว้พระธรรมทินนาภิกษุณีแล้ว ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลเนื้อความการสนทนาปราศรัยนั้นทั้งหมด พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ธรรมทินนาธิดาของเราเธอเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ถ้าวิสาขะอุบาสกถามปัญหานั้นกับเรา แม้เราเองก็จะแก้ปัญหาเหมือนอย่างธรรมทินนาทุกประการ อันเป็นเหตุให้พระพุทธองค์พอพระทัยในคุณสมบัตินี้ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งฝ่ายธรรมกถึก เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย เป็นธรรมกถึก หมายถึง ผู้แสดงธรรม มีปฏิสัมพันธ์ของนักเทศน์

๗.๑.๓ พระภักทากัจจนาเถรี

พระภักทากัจจนาภิกษุณี มีพระนามเดิมว่า ยโสธรา หรือพิมพา เป็นพระธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธ กษัตริย์แห่งโกถิววงศ์ เมืองเทวทหะ ประสูติวันเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะและมีพระเชษฐภคินี ๑ องค์ คือ พระเทวทัต ได้ตั้งจิตปรารถนาไว้ตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้าที่บังกร ครั้งนั้นท่านเกิดในวาระประสูติ มีชื่อว่า “สุมิตดา” ประชาชนพากันถกเถียงกันหาหนทางสำหรับเป็นที่เสด็จพระพุทธดำเนิน นางได้เห็นฤๅษีสุมะธนอนทอดตนเป็นสะพานให้พระพุทธเจ้าและสาวกเหยียบ ก็เกิดศรัทธาในฤๅษีสุมะธ ได้ถวายดอกบัวที่นางเตรียมมา ๘ กำ ถวายแด่พระพุทธเจ้า ได้มอบให้แก่ฤๅษีสุมะธ ๕ กำ ฝ่ายฤๅษีสุมะธนำดอกบัว ๕ กำนั้น ถวายแด่พระพุทธองค์เพื่อปรารถนาบรรลุโพธิญาณ ส่วนนางจักได้เป็นธรรมทายาทของฤๅษีในชาติต่าง ๆ^๕ จนกระทั่งถึงสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตระ นางเกิดเป็นชาวเมืองหงสาวดีได้ถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าและได้ตั้งความปรารถนาที่

^๓ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๓/๒๖๐.

^๔ ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๐-๔๖๓/๕๐๐-๕๐๘.

^๕ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๘/๒๕๘.

จะเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางมีความรู้มาก (มหาอภิญญา) ครั้นบวชแล้วยังไม่ถึง ๑๕ วัน ก็
ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ตผล สามารถระลึกชาติได้หนึ่งอสงไขยกับแสนกัลป์ ด้วยระลึกเพียงครั้งเดียว
นางยังได้แสดงธรรมให้กับพระเจ้าแผ่นดินคือ ให้บุคคลประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ไม่ควรประพฤติ
ธรรมให้เป็นทุจริต เพราะผู้ประพฤติธรรมย่อมเป็นสุขในโลกนี้และโลกหน้า^๖ เมื่อคุณความสามารถ
ของพระนางปรากฏเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคทรงตั้งพระเถรีไว้ในตำแหน่งเป็นเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกา
ทั้งหลาย ในฝ่ายมหาอภิญญา ระลึกชาติได้มาก มีความรู้มาก^๗

๗.๒ บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์

สตรีอินเดียโบราณได้รับการศึกษาน้อยมาก เพราะหญิงสาวจะต้องแต่งงานก่อนวัยรุ่น
บิดาจะต้องแต่งงานให้ลูกทันทีก่อนลูกสาวจะมีระดู ถ้าพ่อไม่แต่งงานให้ลูกสาว ถือว่าเป็นสิ่งเลว
ทราม เป็นบาปและต้องถูกลงโทษตามกฎหมายตามจำนวนการมีระดูโดยปราศจากสามี ดังนั้น สตรี
อินเดียจึงได้รับการศึกษาน้อย เพราะเป็นความนิยมของสังคมอินเดียที่ให้ผู้หญิงแต่งงานตั้งแต่วัยเด็ก
ทำให้ขาดโอกาสด้านการศึกษาอย่างเห็นได้ชัดเจนอย่างหนึ่ง อนึ่ง เมื่อสตรีแต่งงานแล้ว ชีวิตจิตใจ
ของเธอต้องได้รับการดูแลจากสามี ประกอบด้วยคำสอนที่หล่อหลอมให้สตรีดูแลปรนนิบัติเอาใจใส่
ต่อสามีและการดูแลเลี้ยงดูบุตร เวลาทั้งชีวิตของเธอจึงอยู่แต่ในบ้าน การงานและโลกภายนอก
จะต้องถูกตัดขาดจากเธอไป ทำให้สตรีขาดโอกาสการพัฒนาในด้านอื่น เช่น การศึกษา ดังนั้น สตรี
อินเดียจึงไม่สามารถบรรลุถึงความเป็นตัวของตัวเองได้ สตรีจะตัดสินใจด้านศาสนาและสังคม
จะต้องได้รับการอนุญาตจากบุรุษ ในการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา ทำให้สตรีได้มีโอกาสเข้ามา
อุปสมบทเป็นภิกษุณีและเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของสตรีที่ได้รับความกดดันจากสังคม การไม่ได้รับ
การศึกษา ทำให้สติปัญญาของสตรีไม่กล้าแข็งอย่างบุรุษเพศ อาจเป็นสาเหตุให้สตรีรู้ไม่เท่าทันบุรุษ
และมีฐานะทางสังคมต่ำต้อย ตลอดจนได้รับการดูแลจากสังคมก็เป็นได้ ทำงานไร้เกียรติและมี
รายได้น้อย ดังนั้น ถ้าเรามองดูสังคมอินเดียโบราณและสังคมไทยยุคศักดินา สตรีได้มีโอกาสใน
การศึกษาเฉพาะแต่งงานในบ้าน ซึ่งเป็นการทำงานที่ไม่มีค่าตอบแทน การถือค่านิยมว่า การบวชเรียน
ในพระพุทธศาสนาของบุรุษ ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนกำหนดสถานภาพของสตรี นอกจากปัจจัย
ด้านอื่น ที่ทำให้สตรีมีความรู้สึกว่ามีค่าไม่เท่าเทียมกับบุรุษ หากมองในพระพุทธศาสนาเรื่อง
ความเท่าเทียมของการใช้ปัญญา เราก็จะพบว่า ปัญญาของบุรุษและสตรีมีความเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็น

^๖ ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๐/๒๙๐.

^๗ อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๓.

มุมมองที่สังเกตได้ยากมาก มันแตกต่างจากปัจจัยชั้นประสบการณ์เป็นพื้นฐาน คือ รูปแบบของครองเพศนักบวช ที่คนส่วนมากมองว่าไม่สำคัญ แต่การเกิดของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ทำให้สตรีในสังคมอินเดียได้มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาและได้เรียนหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ภิกษุณีผู้ที่มีบทบาทในด้านการศึกษาและให้ความรู้แก่สตรีในครั้งพุทธกาลที่ปรากฏเด่นชัด ได้แก่ประกอบด้วย พระภัททาภุณฑลเกสาเถรี พระสิงคาลมาตาเถรี โดยมีประวัติและบทบาทดังนี้

๗.๒.๑ พระภัททาภุณฑลเกสาเถรี

พระภัททาภุณฑลเกสาภิกษุณี เกิดในตระกูลเศรษฐี เมืองราชคฤห์ เดิมชื่อว่า ภัททา แต่เพราะเหตุที่มีผมขึ้นม้วนขมวดเป็นวงกลม หลังจากปลงผมด้วยการถอนผมจากลูกตาล แล้วออกบวชเป็นนิครนถ์จึงได้ชื่อว่า ภุณฑลเกสา แปลว่า ผู้มีผมม้วนขมวดเป็นวงกลม

พระผู้มีพระภาคทรงทราบอุปนิสัยของนางที่จะสามารถบรรลุอรหัตผลได้ จึงทรงตรัสพระคาถานี้ว่า ผู้ใดกล่าวคาถาที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แม้ตั้ง ๑๐๐ คาถา ผู้กล่าวคาถาที่ประกอบด้วยประโยชน์แม้เพียงคาถาเดียวยังผู้ฟังให้สงบได้ ชื่อว่าประเสริฐกว่าแล หลังจบพระคาถานางก็เกิดความรู้แจ้งและได้บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายทั้งที่ยังยืนอยู่และทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุณี พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการอุปสมบท แล้วส่งนางไปบวชในสำนักภิกษุณีสงฆ์ เมื่ออุปสมบทแล้ว ได้เห็นน้ำล้างเท้าไหลไป พระนางได้พิจารณาถึงความเกิดขึ้นและความดับของขันธ ๕ เหมือนกับน้ำล้างเท้า จิตของพระนางได้หลุดพ้นจากกิเลส ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคทรงตั้งพระภัททาภุณฑลเกสาภิกษุณีในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่ายชิปภาภิกษุณี ผู้ตรัสรู้เร็วพลัน ตามที่นางได้ตั้งปรารถนาตำแหน่งนี้ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตระ

๗.๒.๒ พระสิงคาลมาตาเถรี

พระสิงคาลมาตาภิกษุณี เกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ เมื่อเจริญวัยได้แต่งงานกับชายหนุ่มที่มีตระกูลและทรัพย์เสมอกัน อยู่ครองเรือนกับสามี มีบุตร ๑ คน บรรดาญาติเรียกบุตรของนางว่า สิงคาลมาณพ ด้วยเหตุนี้ประชาชนจึงพากันเรียกนางว่า สิงคาลมาตา สิงคาลมาณพผู้เป็นบุตรของนางมีความเคร่งครัดในความเชื่อที่บิดาสั่งให้ไหว้ทิศทุกวัน การไหว้ทิศของคนอินเดียนิยมตั้งแต่เช้าและไหว้ทิศต่าง ๆ เช่น การไหว้ทิศตะวันออกบ้าง ทิศใต้บ้าง

วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปในเมืองราชคฤห์เพื่อทรงรับบิณฑบาต ได้เสด็จผ่านสถานที่มาณพกำลังไหว้ทิศ ทรงทอดพระเนตรเห็นสิงคาลมาณพผู้มีความเชื่อมั่นศรัทธาในการไหว้ทิศทั้ง ๖ พระผู้มีพระภาคจึงทรงตรัสถามว่า สิงคาละเธอลุกขึ้นแต่เช้าไหว้ทิศทั้ง ๖ อยู่อย่างนี้เพื่ออะไร สิงคาละมาณพกราบทูลว่า ก่อนบิดาของข้าพระพุทธเจ้าจะตาย ได้สั่งให้ไหว้ทิศทั้ง ๖ ทุกวันด้วยความกตัญญูในบิดา สิงคาลมาณพจึงไหว้ทิศเป็นกิจวัตรทุกวัน พระผู้มีพระภาคจึงทรงตรัส

อธิบายธรรมเนียมการไหว้ทิศของพระอริยะ คือการไหว้ทิศภายใน ได้แก่การปฏิบัติให้ถูกต้องตามหน้าที่และบทบาทที่มีอยู่ในสังคมทิศ ๖ ได้แก่

๑. ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา
๒. ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครู อาจารย์
๓. ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ สามี ภรรยา
๔. ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตร
๕. ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์
๖. ทิศเบื้องต่ำ ได้แก่ ลูกจ้าง

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงเทศนาสั่งสอนมาจนจบแล้ว แต่มาณยังมีความเชื่อที่ผิดเหมือนเดิม ขณะที่พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมเทศนาอยู่นั้น นางได้พิจารณาไปตามกระแสธรรมก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล แล้วนางทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุณี พระผู้มีพระภาคตรัสให้นางไปบวชยังสำนักภิกษุณีสงฆ์

ครั้นบวชแล้ว นางเจริญพุทธานุสสติไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภทาทั้งหลายและทรงยกย่องพระสังคาลภิกษุณีในเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่ายสัทธาวิมุตติ คือผู้หลุดพ้นจากกิเลสด้วยศรัทธา ด้วยเหตุที่นางชื่นชมในพระลักษณะของพระผู้มีพระภาคอยู่รำไปและความปรารถนาที่นางได้ตั้งไว้ในกาลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมตระ

๗.๓ บทบาทด้านการปกครอง

การปกครอง หมายถึง การคุ้มครอง การรักษา ภิกษุณีที่มีบทบาทเห็นได้ชัดคือ พระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นผู้อาวุโสกว่าภิกษุณีทั้งปวง เป็นผู้ที่มีประสบการณ์มาก นางจึงได้ดูแลเหล่าบรรดาภิกษุณี ให้คำปรึกษาปัญหา ให้การศึกษาแก่บรรดาภิกษุณี ความเป็นผู้ปกครองของพระนางในการรับผิดชอบต่อภิกษุณีสงฆ์ คล้ายคลึงกับพระผู้มีพระภาคปกครองภิกษุสงฆ์ ในกรณีการกราบทูลแนวปฏิบัติต่อภิกษุเมืองโกสัมพีและการทูลขอเพื่อให้สถานภาพของภิกษุณีสงฆ์เท่าเทียมกับภิกษุสงฆ์ กรณีการทำความเคารพของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ทำความเคารพกันตามพรรชา ไม่ให้แต่ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์แสดงความเคารพอยู่ข้างเดียว เพื่อให้ภิกษุณีได้รับรู้ข้อปฏิบัติเหมือนทุกรูปเกิดความเข้าใจและปฏิบัติตามคำสั่งของพระผู้มีพระภาคได้ถูกต้อง บทบาทของพระนางมหาปชาบดีโคตมี แสดงให้เห็นถึงความสามารถของพระนางในการปกครองภิกษุณีให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคและเป็นการปกครองที่ภิกษุณีปกครองกันเอง ทำให้ภิกษุณีมีความเข้าใจกันดี ซึ่งอาจจะดีกว่าภิกษุ เพราะสภาวะธรรมชาติทางสรีระของภิกษุณีเอง ภิกษุอาจจะไม่มีความรู้

เท่ากับตัวของภิกษุณีเองและเป็นความสะดวกในการปฏิบัติธรรมของทั้งสองฝ่าย เพราะเพศทั้งสองต่างเป็นข้าศึกต่อกันซึ่งอาจจะทำให้ความเพียรในการปฏิบัติธรรมน้อยลง พระพุทธศาสนาให้ภิกษุณีปกครองกันได้นั้น เป็นการชี้ให้เห็นถึงความสามารถของภิกษุณีว่า ภิกษุณีได้ทำหน้าที่ของตน การทำหน้าที่ตามคำสอนของพระพุทธองค์ก็เพื่อให้ประโยชน์สุขเกิดขึ้นแก่คนหมู่มาก ซึ่งการกระทำตามหน้าที่ของภิกษุณีทำให้เกิดคุณสมบัติ หรือคุณค่าในตัวภิกษุณีในการกระทำประโยชน์แก่สังคม ดังนั้น การจะมีคุณค่าได้ก็ต้องทำประโยชน์ต่อผู้อื่น การทำประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้น ไม่จำกัดเฉพาะกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่เป็นการกระทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมให้ประโยชน์แก่คนหมู่มาก หากพิจารณาถึงบทบาทในด้านนี้ของภิกษุณีหลาย ๆ รูปก็จะเห็นว่า ภิกษุณีหลายรูปก็มีบทบาทเหมือนกันหลายรูป แต่ที่ปรากฏเด่นชัดก็คือพระนางมหาปชาบดีโคตมี พระปฎาจารย์เถรี พระสกุลาเถรี เพราะความเป็นนักปกครองจะต้องแสดงภาวะของความเป็นผู้นำ ดังเราจะเห็นในอัตชีวประวัติของพระนางภิกษุณีที่หลายรูปมิได้กล่าวนามก็มีความสำคัญต่อการปกครองและการดำรงอยู่ของภิกษุณีในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลนั้น ได้สร้างความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนนั้นแน่นอนว่า คงไม่ใช่เกิดจากภิกษุณีรูปเดียวและคำตอบ ๆ เดียวก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ทุกข้อ ฉะนั้น ภิกษุณีจึงมีตำแหน่งที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งแตกต่างกันไปตามความสามารถและความเหมาะสมของแต่ละรูปในตำแหน่งนั้น ๆ ตามบทบาทที่ได้รับ^๕ ดังนี้

๗.๓.๑ พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี

พระนางมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี มีนามเดิมว่า ปชาบดี เกิดในวรรณะกษัตริย์ เชื้อสายศากยะ ตระกูลโกถิยวงศ์ เมืองเทวทหะเป็นธิดาของพระเจ้าอัญชนะกับพระนางกาญจนา มีพระเชษฐภคินี (พี่ชาย) และพระเชษฐภคินี (พี่สาว) ร่วมสายโลหิต คือพระเจ้าสุปปพุทธ เจ้าชายทัณฑพานิ และพระนางสิริมหามายาพุทธมารดา เป็นพระน้านางของเจ้าชายสิทธัตถะ พระนางมหาปชาบดีโคตมีออกบวชหลังจากพระเจ้าสุทโธทนะพระสวามีสวรรคตแล้ว

พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้บรรลุโสดาปัตติผลก่อนบวชเป็นภิกษุณีตั้งแต่ครั้งพระผู้มีพระภาคเสด็จกลับไปโปรดพระประยูรญาติที่เมืองกบิลพัสดุ์ครั้งแรก ในครั้งนั้นพระเจ้าสุทโธทนะทรงได้บรรลุถึงอนาคามีผล ต่อมาพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บวชและเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่กุฎาคาร ป่ามหาวัน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเทศนาเป็นเฉพาะและทรงแนะนำวิธีภาวนาประทานแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีและทรงตรัสสั่งขสามัคคีที่เป็นอุบายอันทำให้เกิดการปฏิบัติในพระธรรม พระวินัย ให้ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธองค์ ท่านน้อมรับคำสอนของพระผู้

^๕ นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๗๙.

มีพระภาคไปปฏิบัติ โดยการเจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ไม่นาน ก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วนศากยภิกษุณีทั้ง ๕๐๐ นั้นสำเร็จพระอรหันต์ผลหลังจากฟังธรรมพระนันทกะเถระ ต่อมาเมื่อพระผู้มีพระภาคประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถีพระผู้มีพระภาคทรงประกาศให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี เป็นยอดเยี่ยมกว่าภิกษุณีทั้งหลาย เอตทัคคะ ฝ่ายรัตตัญญู ผู้รู้ราตรีนาน คือ นางเป็นผู้เก่าแก่รู้ธรรมก่อนภิกษุณีทั้งหลายและเป็นผู้มีประสบการณ์มาก รู้เหตุการณ์มาแต่แรก เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา

๗.๓.๒ พระปฎาจารย์เถรี

พระปฎาจารย์ภิกษุณี เกิดในวรรณะไวศยะ เป็นธิดาของมหาเศรษฐีในเมืองสาวัตถี คำว่า ปฎาจารย์ แปลว่า ผู้ไปโดยไม่มีผ้า หมายถึง ผู้เปลือยกายในที่ต่าง ๆ ท่านได้ชื่อนี้เมื่อคราวเสียดิเพราะประสบกับความเสียหายบุคคลเป็นที่รักไปหมด เมื่ออายุย่างได้ ๑๖ ปี เป็นหญิงมีรูปงดงาม บิดามารดาให้อยู่บนปราสาทชั้นที่ ๗ เพื่อป้องกันการคบหากับชายหนุ่ม

นางปฎาจารย์สูญเสียทั้งสามีและลูกน้อย จึงมีอาการคลุ้มคลั่งวิกลจริต ครั้นได้รับรศธรรมจากพระผู้มีพระภาค แสดงให้เข้าใจในการสูญเสียโดยพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เธออย่าได้โศกเศร้าถึงบุตรเลย จงเบาใจเถิด จงแสวงหาทางของท่านเถิด เตือดร้อนไปไม่มีประโยชน์ บุตรธิดา ญาติและพวกพ้องไม่สามารถป้องกันคนผู้ถึงที่ตายได้เลย ความป้องกันไม่มีในหมู่ญาติทั้งหลาย” นางได้ฟังพุทธพจน์นี้จบแล้วก็ได้บรรลู่โสดาปัตติผล

พระปฎาจารย์ภิกษุณีออกบวชหลังจากได้บรรลู่โสดาปัตติผลแล้วที่วัดพระเชตวันเมืองสาวัตถี เมื่อบวชเป็นภิกษุณีแล้ว นางกลับจากทำกรรมฐานล้างเท้าก่อนเข้าห้องนอน เห็นน้ำล้างเท้าไหลไปไกลบ้าง ไกลบ้าง นางนำมาพิจารณากับชีวิตสัตว์โลก เจริญวิปัสสนาแล้วพระปฎาจารย์ภิกษุณีพอดับประทีปไฟก็ได้บรรลุอรหันต์ผล ในครั้งนั้นปรากฏว่า พระเถรีเป็นผู้แตกฉานพระวินัยอย่างลึกซึ้ง พระผู้มีพระภาคจึงทรงยกย่องว่า เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายฝ่ายที่ทรงพระวินัย

๗.๓.๓ พระโสณเถรี

พระโสณาภิกษุณี เกิดในตระกูลเศรษฐีในเมืองสาวัตถี เมื่อเจริญวัยได้แต่งงานกับชายหนุ่ม บุตรของเศรษฐี การพลัดพรากจากสามีและบุตรทำให้นางไม่มีผู้ดูแลพร้อมทั้งนางก็อายุมากแล้ว จึงได้ออกบวชเพื่อจะได้ไปสำนักของภิกษุผู้เป็นสามีบ้าง การออกบวชเพราะไม่ได้รับการเลี้ยงดูจากบุตรธิดา นางสลัดใจในพฤติกรรมของบุตรธิดา จึงได้ตัดสินใจออกบวชในสำนักของภิกษุณี

พระโสณาภิกษุณีบวชเป็นภิกษุณีแล้ว นางคิดอยู่เสมอว่า นางบวชในวัยชราไม่ควรที่จะอยู่ด้วยความประมาท จึงได้ช่วยงานนางภิกษุณีทั้งหลายทำกิจวัตร แต่เพราะเป็นผู้บวชใหม่ ภิกษุณีทั้งหลายได้ให้พระโสณาภิกษุณีตม่น้ำอุ่นให้ภิกษุณีทั้งหลายสง วันหนึ่งพระโสณาภิกษุณีได้เข้าไปหา

พินและตักน้ำใส่หม้อและยังมีได้ก่อไฟ นางก็ได้หลบลงไปทำความเพียรอยู่ที่ห้องชั้นล่างตลอดทั้งคืน เมื่อจิตสงบแล้วได้พิจารณาชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จนเห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ขณะนั้นพระผู้มีพระภาคได้แปลงพระรัศมีปานประหนึ่งว่า ประทับอยู่ต่อหน้า พระเถรีแล้วตรัสว่า “ดูกรพหูสูตติกา บุคคลผู้ปรารถนาความเพียรมีชีวิตเป็นอยู่เพียงวันเดียว ดีกว่า ประเสริฐกว่า ผู้เกียจคร้านมีชีวิตอยู่ ๑,๐๐๐ ปี” พอสิ้นสุดพระดำรัส พระเถรีก็ได้บรรลุพระอรหัตผล พร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้งหลาย พระโสณภิกษุณี แม้จะบวชวัยชราแก่เฒ่าก็สามารถดำรงอยู่ในพระอรหัตผลได้ในเวลาไม่นาน เพราะอาศัยความเป็นผู้ปรารถนาความเพียรไม่เกียจคร้าน ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงตั้งพระโสณภิกษุณี ในตำแหน่งเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางปรารถนาความเพียร ตามที่ได้ปรารถนาในคราวเกิดเป็นธิดาของมหาเศรษฐีในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมตระ

๗.๔ บทบาทด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่มนุษย์ คิดค้นขึ้นมาเพื่อช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ เพราะการจะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ มนุษย์จะต้องรู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและจะต้องรู้จักควบคุมความประพฤติของมนุษย์ด้วยกัน นอกจากนี้ ศิลปวัฒนธรรม ยังเป็นเครื่องกำหนดความเจริญ หรือความเสื่อมของสังคมและเป็นเครื่องกำหนดชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม การศึกษา ศิลปวัฒนธรรมจะทำให้เข้าใจชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยมของสังคม เจตคติความคิดเห็นและความเชื่อถือของบุคคลได้อย่างถูกต้องและทำให้มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ให้ความร่วมมือกันได้ ยังทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคม เพราะวัฒนธรรมคือกรอบ หรือแบบแผนของการดำรงชีวิต ทำให้มีพฤติกรรมเป็นแบบเดียวกันและยังเป็นการชี้นำทำให้มนุษย์มีสภาวะที่แตกต่างจากสัตว์^๕

บทบาทด้านอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของภิกษุณีในครั้งพุทธกาลที่ปรากฏเด่นชัดได้แก่ ที่ท่านได้เป็นแบบอย่างในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมในการเคารพสิทธิของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม พร้อมทั้งเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบุพพการีจนเกิดเป็นวัฒนธรรมการเคารพสิทธิบุคคล จนเป็นประเพณีที่ดั่งามในโลกปัจจุบันนี้

^๕ นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๘๔.

๗.๔.๑ พระเขมาเถรี

พระเขมาเถรี เกิดในสกุลเจ้าครองกรุงสาละในแคว้นมัททะ พระประยูรญาติได้ให้พระนามว่า เขมา เพราะพระนางมีรูปและผิวพรรณเหมือนดังสีทอง^{๑๐} นางเป็นผู้หลงมัวเมาในรูปโฉมของตนเอง จึงไม่กล้าเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วยเกรงว่า จะไปได้ยินพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคแสดงเกี่ยวกับโทษในรูปโฉมของพระนาง ซึ่งนางทำใจให้ยอมรับไม่ได้ ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารทราบถึงพระอุปนิสัยของพระมเหสี แต่ก็มี ความประสงค์ที่จะให้ท่านได้เข้าใจความจริงของชีวิตจึงหาอุบายที่จะให้พระนางเดินเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคให้ได้^{๑๑} พระเจ้าพิมพิสารทรงรับสั่งให้นักกวีแต่งบทเพลงพรรณนายกย่องความสวยงามของเวฬุวันมหาวิหาร พระนางได้สดับเพลงนั้นแล้วก็มีความประสงค์จะเสด็จไปทอดพระเนตรเวฬุวันมหาวิหาร เมื่อพระนางได้เสด็จชมพระอุทยานจนสิ้นวันแล้ว พระนางคิดว่าพระกฐีของพระผู้มีพระภาคว่างเปล่า จึงใคร่จะเข้าไปทอดพระเนตร ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่องค์เดียวมีสตรีงามปานเทพอัปสรยืนถวายเป็นอัญชลีอยู่ใกล้ ๆ พระผู้มีพระภาค สตรีคนนั้นมีพระรัศมีเปล่งปลั่งดังทองคำ มีดวงตางามเช่นดอกบัว ริมฝีปากแดงดังผลมะพลับสุก ขำเลียงแต่น้อยเป็นที่ยินดีแห่งใจและนัยน์ตา มีลำแขนเหมือนทองคำ วงหน้าสวย ถิ่นทั้งคู่งดงามดังดอกบัวตูม มีเอวกลมกล่อม ตะโพกผึ่งผาย ลำขาน่ายินดี มีเครื่องตกแต่งงดงามแวววาว^{๑๒}

ครั้นพระนางทอดพระเนตรเห็นแล้วดำริว่า ประชาชนต่างพากันกล่าวว่าพระผู้มีพระภาคตำหนิความงามของสตรี แต่สตรีที่กำลังถวายเป็นอัญชลีอยู่หน้าพระองค์อยู่ที่นี่ สวยหาสตรีใดมาเทียบได้ยาก คำกล่าวของประชาชนหาเป็นจริงไม่ เมื่อพระนางดำริดังนี้ ก็ทรงตั้งพระทัยสดับพระเทศนา โดยมีได้ทรงกังวลว่า พระผู้มีพระภาคจะทรงตำหนิความงามแห่งรูปของพระนาง พระพุทธองค์ได้ทราบจิตของพระนางแล้ว ทรงเนรมิตสตรีที่พระนางเขมาทรงจ้องมองให้มีสรีระเปลี่ยนแปลง ล่วงเลยปฐมวัย แล้วย่างเข้าสู่มัชฌิมวัย จากมัชฌิมวัยแล้วเข้าสู่ปัจฉิมวัย เป็นผู้มีหนังเหี่ยวย่น ผมหงอก ฟันหัก แก่หง่อมแล้ว ล้มลงกึ่งพร้อมกึ่งกับพิศุข ร่ากายเน่าเหม็นเป็นหนอง นก กา แร้ง รุมแย่งกิน หลังจากได้เห็นรูปที่พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตขึ้นแล้ว พระนางพิจารณาเห็นว่า สรีระที่สวยงามเห็นปานนี้ ยังถึงความวิบัติอย่างนี้ได้ แม้สรีระของเรามีหรือจะไม่เป็นเช่นนั้น ขณะที่พระนางพิจารณาอยู่อย่างนี้พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระคาถาภาษิตว่า “เย รากรตตานูปตฺนติ โสตี สยํ กตฺติ

^{๑๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๘/๒๓๒.

^{๑๑} บรรจบ บรรณรุจิ, “ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล” วารสารพุทธจักร, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙๑.

^{๑๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๘/๒๓๕.

มกุกกภูโฆ ชาลั เอตมปิ เจตวา ปริพพชนติ อนเปกชิโน กามสุขั ปหาย. ขนเหล่าใดกำหนดด้วย
ราคะเกาะกระแสนอยู่เหมือนแมลงมุมเกาะในตรงกลางที่ทำไว้เอง ขนเหล่านั้นตัดราคะนั้นเสีย ไม่มี
ความอาลัย ละกามสุขเสียได้ย่อมออกบวช” พระนางก็ได้ปฏิบัติตามแนวคำสั่งสอนของพระผู้มีพระ
ภาค ก็ได้สำเร็จจอร์หัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิตาทั้งหลายหลังจากที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระคาถา
จบในขณะนั้น^{๑๓}

หลังจากที่ได้บรรลุอรหัตผล พระนางเข้ามาได้กล่าวขมอบายของพระเจ้าพิมพิสารให้พระ
นางได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์และมีความประสงค์จะขออนุญาตพระเจ้าพิมพิสารออกบวช เพราะเป็น
ธรรมเนียมของคฤหัสถ์ที่ได้บรรลุอรหัตผล หากไม่บวชก็จะนิพพานภายในวันนั้น ทั้งนี้เพราะเพศ
คฤหัสถ์ไม่สามารถที่จะรับรองคุณธรรมอันสูงเช่นนี้ได้ ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบโดยสัจญาณ
คืออาการที่พระนางแสดงว่า บรรลุอรหัตผลแล้วก็ดีพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงอนุญาตการบวชแก่
พระนางเข้ามา แล้วนำไปอุปสมบทในสำนักภิกษุณีสงฆ์ พระนางเข้ามาได้บรรลุอรหัตผลก่อนออกบวช
พระนางมีความหลงใหลในรูปความสวยของตนเอง พระผู้มีพระภาคทรงทราบอุปนิสัยของพระนาง
จึงทรงเนรมิตสตรีนางหนึ่ง มีอวัยวะเสื่อมไปตามกาล จนกระทั่งท่านได้บรรลุอรหัตผลขณะยังครอง
เพศฆราวาส พระนางเข้ามาเถรีได้รับการยกย่องว่าเป็นอัครสาวิกา มีปัญญามาก^{๑๔} ฝ่ายขวาเป็นผู้เลิศ
กว่าภิกษุณีทั้งหลายทางด้านมีปัญญามาก เข้าใจในไตรลักษณ์ มองเห็นสามัญลักษณะ หรือลักษณะ
ที่เสมอกัน หรือข้อกำหนด หรือสิ่งที่มีประจำอยู่ในตัวของสังขารทั้งปวง เป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาค
ได้ตรัสรู้ พระนางบรรลุอรหัตผลขณะยังครองเพศฆราวาส

๗.๔.๒ พระอุบลวรรณาเถรี

พระอุบลวรรณาเถรี เกิดในวาระวันวิสาขะ ตระกูลเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี บิดา
มารดาตั้งชื่อให้ว่า อุบลวรรณา เพราะนางมีผิวพรรณเหมือนดอกอุบลเขียว เมื่อเจริญวัยเข้าสู่วัยสาว
จึงเป็นที่หมายปองต้องการของพระราชาและเศรษฐีทั่วชมพูทวีป ต่างฝ่ายต่างส่งเครื่องบรรณาการ
อันมีค่าไปมอบหมายให้เพื่อจะได้อภิเษกสมรสกับนาง จนทำให้เศรษฐีรู้สึกลำบากใจด้วยคิดว่า เราไม่
สามารถเอาใจของคนทั้งหมดได้ เราควรจะหาทางออกสักอย่างหนึ่ง^{๑๕} แล้วเรียกลูกสาวมาถามว่า
เจ้าสามารถสละชีวิตฆราวาสออกบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนาได้หรือไม่ คำกล่าวของบิดาทำ
ให้นางรู้สึกร้อนทั่วสรรพางค์กายเหมือนกับคนเอาน้ำมันที่เคี้ยวให้เดือด ๑๐๐ ครั้ง ราดบนศีรษะ

^{๑๓} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๘/๒๓๖.

^{๑๔} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

^{๑๕} ดุรายละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๑๓-๒๑๗.

ด้วยว่านางได้สั่งสมบุญมาแต่อดีตชาติและภพนี้เป็นภพสุดท้ายของนาง นางดีใจมากรีบรับคำของบิดาว่าจะบวชให้ได้ เศรษฐีผู้เป็นบิดาทำสักการะแก่นางแล้วพานางไปยังสำนักของภิกษุณีสงฆ์แล้วให้บวช เมื่อพระอุบลวรรณาภิกษุณีบวชแล้วได้ไม่นาน นางจะต้องทำวาระเหมือนกับภิกษุณีรูปอื่น ๆ คือต้องคอยอุโบสถ ทำความสะอาดอุโบสถ จุดประทีปเพื่อกำจัดความมืด แล้วปิดกวาดจัดตั้งปูลาดอาสนะเหมือนกับภิกษุ ทำบุพเพกิจก่อนสวดพระปาติโมกข์ นางเห็นเปลวไฟที่ดวงประทีป แล้วยึดถือเอาเปลวไฟเป็นนิมิต จนกระทั่งติดตา พิจารณาขั้น ๕ แล้วยังเตโชกสิณเป็นอารมณ์ จากนั้นทำสมาธิให้พื้นฐานเจริญวิปัสสนาต่อว่า ขั้น ๕ ก็เหมือนกับกองไฟแล้ว^{๑๖} ก็ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิตาทั้งหลายในขณะที่ยืนเพ่งดวงประทีปอยู่นั่นเอง กาลล่วงไป นันทะมาณพลุกชายของลุงของพระอุบลวรรณาภิกษุณี มีจิตหลงรักนางตั้งแต่มิได้บวช เมื่อรู้ว่าพระอุบลวรรณาภิกษุณีไปบิณฑบาต ได้โอกาสเข้าไปสู่ป่าอันธวันเข้าไปในกระท่อมซ่อนตัวอยู่ใต้เตียง พอพระอุบลวรรณาภิกษุณีกลับมา แล้วเข้าไปสู่กระท่อม ปิดประตูนั่งลงบนเตียง ขณะที่สายตายังมิได้ปรับเข้ากับความมืดในกระท่อม นันทะมาณพก็ออกมาจากใต้เตียงขึ้นเตียงเพื่อปลุกปล้ำข่มขืนพระอุบลวรรณาภิกษุณี แม้พระอุบลวรรณาภิกษุณีจะห้ามสักร้อยใดก็ตาม เขาก็ทำให้พระอุบลวรรณาภิกษุณีเสียพรหมจรรย์จนได้ นันทะมาณพได้ข่มขืนพระอุบลวรรณาภิกษุณีตามใจปรารถนาแล้วก็หนีไปแผ่นดินใหญ่ไม่อาจรับบาปใหญ่ที่เขาได้ทำกับพระอรหันต์ แผ่นดินได้แยกออกเป็น ๒ ส่วน สุนันทะมาณพเข้าไปเกิดในอเวจีมหานรก หลังจากถูกข่มขืน พระอุบลวรรณาภิกษุณีหาได้เก็บเรื่องเจียม ได้บอกเหตุการณ์นั้นแก่ภิกษุณีสงฆ์ ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ก็บอกเหตุการณ์นี้แก่ภิกษุสงฆ์ว่า นันทะมาณพข่มขืนพระอรหันต์สาวิกา ภิกษุณีอุบลวรรณา

เมื่อพระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นภัยอันจะเกิดขึ้นแก่สตรีผู้เข้ามาบวชเพื่อประพฤติพรหมจรรย์พักอาศัยในป่า ได้ถูกคนลามกเต็มไปด้วยราคะเบียดเบียนประทุษร้าย ดูหมิ่นและทำอันตรายแก่พรหมจรรย์ จึงรับสั่งให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้า ตรัสให้ทราบพระดำริแล้วว่า พระองค์ควรทำที่อยู่ภายในเมืองแก่ภิกษุณีสงฆ์ ตั้งแต่นั้นมาภิกษุณีสงฆ์ก็มีอาวาสอยู่ภายในเมืองเท่านั้น พระอุบลวรรณาภิกษุณีได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางมีฤทธิ์^{๑๗} งานสำคัญอีกประการหนึ่งของพระอุบลวรรณาภิกษุณีคือ ท่านกล่าวสอนวินัยแก่อันเตวาลิก ทำให้บรรดาภิกษุณีมีความสะดวกในการแสดงอาบัติด้วยตนเอง^{๑๘}

^{๑๖} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๙/๒๔๖.

^{๑๗} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

^{๑๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๕๓๑/๒๖๕.

๗.๔.๓ พระสกุลาเถรี

เกิดในวรรณะพราหมณ์ ตระกูลพราหมณ์เมืองสาวัตถีอันมีทรัพย์และข้าวเปลือกมากมาย พระสกุลาภิกษุณีนับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่วัยเยาว์เป็นธิดาของพราหมณ์ ได้แต่งงานกับบุตรของเศรษฐีมีบุตรและธิดาด้วยกัน ในคราวที่พระพุทธองค์เสด็จไปเมืองสาวัตถี นางได้ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาค ได้เกิดศรัทธาแล้วจึงสละทรัพย์และข้าวของตนโกนผมบวชเป็นบรรพชิต การออกบวชของนางครั้งนั้น หมายถึงการออกบวชเป็นสามเณรีก่อน แล้วสมათานสิกขาบท ๖ คือ ตั้งแต่ปาณาติปาตา เวรมณี ถึง วิกาลโภชนา เวรมณี ไม่ล่วงเกินเป็นเวลา ๒ ปี ตั้งแต่นั้นสามเณรีได้รับการเรียกว่า สิกขมานา แปลว่า นางกำลังศึกษา ดังนั้น การบัญญัติให้รักษาสิกขาบท ๖ ให้ครบ ๒ ปีก่อนอุปสมบทเพราะต้องการป้องกันสตรีมีครรภ์มีลูกยังตีมนม หรือคลอดและเลี้ยงลูกเมื่อเป็นภิกษุณี พระนางสกุลาภิกษุณีบรรลุนิเวศน์ตั้งแต่ยังไม่ได้บวช เมื่อบวชเป็นสิกขมานาได้ไม่นาน ก็บรรลุนิเวศน์และได้บรรลุนิเวศน์หลังจากได้บวชเป็นภิกษุณี พระนางสกุลาภิกษุณีเป็นผู้ชำนาญในทิพจักขุ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตั้งเหล่าภิกษุณีในตำแหน่งต่าง ๆ จึงทรงตั้งพระนางสกุลาภิกษุณีในตำแหน่งเอตทัคคะว่า สกุลาภิกษุณีเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายฝ่ายจักขุทิพย์ คือ หมายถึงความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะรูปกระทบตา เกิดความรู้ขึ้น

๗.๔.๔ พระภัททกาปิลาณีเถรี

พระภัททกาปิลาณีเถรี เกิดในวรรณะพราหมณ์ ตระกูลโกสิยโคตร ในเมืองสาละวะ บิดาชื่อ กปิละ มารดาชื่อ สุจิมตี เมื่อเจริญวัยท่านได้ทำอวาหมงคลเป็นภรรยาของปิณฑลิมานผู้อยู่ในมหาตตถะในแคว้นมคธ ซึ่งมีฐานะมั่งคั่งทัดเทียมกัน^{๑๙} ทั้งสองแม่จะแต่งงานแล้วก็ไม่มีบุตร หรือธิดาสืบสกุล เนื่องจากท่านทั้งสองมิได้ถูกเนื้อต้องตัวกัน มิได้มีเพศสัมพันธ์กัน ถึงคราวนอนแม่จะนอนเตียงเดียวกัน แต่ก็มีพวงดอกไม้กันตรงกลาง มิให้ร่างกายถูกต้องกัน ทั้งสองอยู่ครองคู่กันจนมารดาบิดาของฝ่ายสามีถึงแก่กรรม ทรัพย์สมบัติทั้งหลายอยู่ในการปกครองดูแลรับผิดชอบของทั้งสอง หลังจากมารดาและบิดาของทั้งสองตายแล้ว ทั้งสองก็ต้องดูแลบริหารทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ วันหนึ่งขณะที่กัสสปะผู้สามีออกไปตรวจการทำไร่นาอยู่นั้น เห็น นก กา เป็นต้น จิกกินสัตว์เล็กสัตว์น้อยแล้วรู้สึกสลดใจ แม่นางภัททกาปิลาณีอยู่บ้านก็ใช้ให้ทาสนำเมล็ดถั่ว เมล็ดงา มาฝึ้งแดด เห็นนกกาจิกกินนอนในถั่วและงาก็เกิดความสลดใจเช่นกัน เมื่อทั้งสองอยู่พร้อมหน้าจึงปรึกษากันแล้วมีความเห็นว่า เราไม่ควรจะมานั่งคอยรับบาปกรรมที่คนอื่นกระทำเพื่อตนเลย^{๒๐} ทั้งสองพร้อมใจกัน

^{๑๙} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๗/๒๗๖.

^{๒๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๗/๒๗๖.

สละสมบัติทั้งหมด ปลงผมนุ่งผ้ากาสาพัสตร์อธิฐานเพศบรรพชิต ออกเดินทางไปด้วยกันเหมือนดั่งเงาจนถึงทางแยกสองแพร่ง ได้ตกลงแยกทางกัน กัสสปะไปทางขวา ส่วนนางภัททกาปิลานีแยกไปทางซ้าย นางเดินไปพบสำนักของปริพาชกาใกล้พระเชตะวัน นางบวชอยู่ในสำนักนั้น ๕ ปี เพราะเวลานั้น สตรียังมีได้รับพุทธานุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บวชเป็นภิกษุณี นางจึงได้มาบวชในสำนักของนางภิกษุณี ได้ฟังธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค ไม่นานก็สำเร็จพระอรหัตผล พร้อมด้วยวิชา ๓ ปฏิสัมภทา ๔ เป็นผู้ชำนาญในปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องระลึกชาติได้ พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่ายระลึกชาติได้ ตามที่นางได้ตั้งความปรารถนาในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ^{๒๑}

๗.๕ บทบาทด้านการอุปถัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

ดังจะกล่าวต่อไปนี้เป็นเรื่องราวของพุทธสาวิกาที่มีบทบาทในการอุปถัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏเรื่องราวดังนี้

๗.๕.๑ อุบาสิกาสุปวาสา โกลิยธิดา

ในการสร้างวัดและการถวายความอุปถัมภ์ บำรุงพระศาสนาในด้านปัจจัยต่าง ๆ พระนางได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาครั้งแรก ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์จบแล้ว ก็ดำรงอยู่พระโสดาบัน หลังจากนั้นได้อารธนาพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์หมู่ใหม่มารับภัตตาหารที่บ้าน นางถวายอาหารชื่อว่าให้สิ่งประเสริฐ ๕ ประการ พระพุทธองค์เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้วเมื่อทรงกระทำอนุโมทนาได้ตรัสพระธรรมเทศนาแก่พระนางสุปวาสาว่า “ดูก่อนสุปวาสา บุคคลผู้ถวายโภชนาหารแก่ภิกษาคห (ผู้รับ) ชื่อว่าให้สิ่งอันประเสริฐทั้ง ๕ ประการ คือ ให้อายุ ให้อารมณ์ให้สุขะ ให้พละ และให้ปฏิภาณ” “ดูก่อนสุปวาสะ บุคคลผู้ให้ของเช่นไรก็ย่อมได้ของเช่นนั้น คือ ผู้ให้อายุ ก็ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่ง อายุ ทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เป็นต้น เมื่อทรงสถาปนาอุบาสิกาทั้งหลายในตำแหน่งต่าง ๆ ก็ได้ทรงสถาปนาพระนางสุปวาสาโกลิยธิดานี้ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้ถวายของมีรสอันประณีต^{๒๒}

^{๒๑} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๑.

^{๒๒} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๗/๙๕, อ้างใน ญาณวดี เคลือบมาและคณะ, “บทบาทของอุบาสิกาในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา”, วารสารปณิธาน, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๕): ๒๖๘.

๗.๕.๒ นางวิสาขามหาอุบาสิกา

สร้างวิหารถวายไว้ในพระพุทธศาสนาชื่อว่า บุพพาราม เพื่อเป็นแหล่งพักอาศัย เรียนรู้พระสัทธรรมและปฏิบัติศาสนกิจของพุทธบริษัททั่วไปและการถวายความอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา ด้วยปัจจัยต่าง ๆ ถวายผ้าวัสสิกสาฎก ถวายอาคันตุกภัต ถวายคมิภภัต ถวายคิลานภัต ถวายคิลานุปุฏฐากภัต ถวายคิลานเภสัช ถวายธูวายาคู แก่พระสงฆ์และถวายผ้าอาบน้ำแก่ภิกษุณีสงฆ์^{๒๓} นางวิสาขapakติเป็นผู้ชวนชวายเป็นการถวายปัจจัยแก่ภิกษุสงฆ์ จะเห็นจากการที่นางก่อนจะไปวัดทุกครั้ง จะต้องมียี่ของติดมือไปด้วย โดยเฉพาะเวลาเช้าจะให้คนใช้ถืออาหารไปถวาย เวลาเย็นก็ให้ถือเภสัช ๕ ชนิด^{๒๔} พร้อมด้วยน้ำปานะ ๘ อย่าง^{๒๕} ไปถวายเป็นประจำ ประกอบกับนางได้ทูลขอพร ๘ ประการที่จะเป็นประโยชน์ต่อผู้รับและผู้ให้ซึ่งสิ่งเหล่านี้ นางมิได้ทูลขอเพื่อตน แต่หากทูลขอเพื่อประชาชนและภิกษุสงฆ์ทั่วไป วันหนึ่ง เมื่อนางมาถึงวัด นางได้ถอดเครื่องประดับมहाลดาปสาธน์ มอบให้หญิงสาวผู้ติดตามถือไว้ เมื่อเสร็จกิจการฟังธรรมและเยี่ยมเยียนพระภิกษุสามเณรแล้ว ขณะเดินกลับบ้าน นางได้บอกให้หญิงรับใช้ใส่เครื่องประดับให้ แต่หญิงรับใช้ลืมไว้ที่ศาลาฟังธรรม นางจึงให้กลับไปนำมา แต่สั่งว่า ถ้าพระอานนท์เก็บรักษาไว้ ก็ไม่ต้องเอาคืนมา ให้มอบถวายท่านไปเลย เพราะนางคิดว่าจะไม่ประดับเครื่องประดับที่พระคุณเจ้าถูกต้องสัมผัสแล้ว ซึ่งพระอานนท์ท่านก็มักจะเก็บรักษาของที่อุบาสิกาลืมไว้เสมอและก็เป็นไปตามที่นางคิดไว้จริง ๆ แต่นางก็กลับคิดได้อีกว่า “เครื่องประดับนี้ไม่มีประโยชน์แก่พระเถระ” นางจึงขอรับคืนมาแล้วนำออกขายในราคา ๙ โกลี กับ ๑ แสนกหาปณะ^{๒๖} ตามราคาทุนที่ทำไว้ แต่ก็ไม่มีใครมีทรัพย์พอที่จะซื้อไว้ได้ นางจึงซื้อเอาไว้เอง ด้วยการนำทรัพย์เท่าจำนวนนั้นมาซื้อที่ดินและวัสดุก่อสร้าง ดำเนินการสร้างวัดถวายเป็นพระอารามที่ประทับของพระบรมศาสดาและเป็นที่อยู่อาศัยจำพรรษาของพระภิกษุสามเณร พระบรมศาสดารับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานะ เป็นผู้อำนวยการดูแลการก่อสร้าง ซึ่งมีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น มีห้องสำหรับพระภิกษุพักอาศัยชั้นละ ๕๐๐ ห้อง^{๒๗} และได้ทำยอดปราสาทซึ่งบุด้วยทองคำแท่ง เพื่อบรรจุน้ำได้ ๖๐ หม้อ^{๒๘} โดยใช้เวลาในการก่อสร้างถึง ๙ เดือนและ

^{๒๓} ตูรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๓๒.

^{๒๔} วิ.ม.ห.อ. (ไทย) ๒/๒๙๐/๔๐.

^{๒๕} วิ.ม.ห.อ. (ไทย) ๒/๒๕๕-๒๕๖/๓๗๘.

^{๒๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๐๓-๑๐๖.

^{๒๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๐๗-๑๐๙.

^{๒๘} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๑๑/๔๔-๔๕.

เมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ได้นำมาว่า “พระวิหารบุพพาราม” นอกจากการสร้างวัดแล้ว นางวิสาขายังเป็นบุคคลแรกที่ได้ถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่พระภิกษุ นางวิสาขาก็ได้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์และได้ถวายจตุปัจจัยในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก ดังกล่าวมา พระผู้มีพระภาคซึ่งได้ทรงประกาศยกย่องนางในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นอัครสาวิกากุเลศิกกว่าอุบลิกาทั้งหลายในด้านถวายทาน^{๒๙}

๗.๕.๓ นางอัมพปาลี (อัมพปาลี" หรือ "อัมราปาลี)^{๓๐}

หญิงนครโสภณี่ที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ อัมพปาลี หรืออัมราปาลี นามนี้ชาวพุทธส่วนมากรู้จักดี เพราะเป็นนางคณิกา หรือโสภณี่ที่สวยงามในเมืองไพศาลี แคว้นวัชชี แค่นั้นยังไม่พอ ที่สำคัญคือนางได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ได้ถวายสวนมะม่วงอันเป็นสมบัติของนางให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและ ภิกษุสงฆ์ในปลายพุทธกาล

นางอัมพปาลี หญิงงามเมือง ได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาค เสด็จมาโดยลำดับ ถึงตำบลบ้านโกฏฐแล้ว จึงให้จัด

จาก พระนครเวสาลี เพื่อเฝ้าพระผู้มี พระภาค ไปด้วยยวดยานตลอดพื้นที่ ที่ยวดยานจะไปได้แล้ว ลงจากยวดยาน เดินด้วยเท้า เข้าไปถึงพุทธสำนัก ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรง ชี้แจงให้นางเห็นแจ้ง สมათาน อาจหาญ ร่าเริงด้วยธรรมิกถา

ครั้งนางอัมพปาลีคณิกา อันพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง สมათาน อาจหาญร่าเริง ด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลคำนี้ แต่พระผู้มีพระภาคว่า ขอพระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยพระสงฆ์ ทรงพระกรุณา โปรดรับภัตตาหาร ของหม่อมฉัน เพื่อเจริญบุญกุศลและปติปราโมทย์ในวันพรุ่งนี้ พระผู้มีพระภาคทรงรับอาราธนา โดยดุชนิภาพ (ถวายภัตครั้งแรกที่นครเวสาลี) ครั้งนางทราบพระอาการ ที่ทรงรับ อาราธนาแล้วลุกจากที่นั่ง ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วกลับไป.

พวกเจ้าลิจฉวี ชาวพระนครเวสาลี ได้ทรงสดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมา โดยลำดับ ถึงตำบลบ้านโกฏฐแล้ว จึงพากันจัดยวดยานที่งาม ๆ เสด็จขึ้นสู่ยวดยาน ที่งาม ๆ มียวดยานที่งาม ๆ ออกไปจากพระนครเวสาลี เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาค

เจ้าลิจฉวี บางพวกเขียว คือมีพระฉวีเขียว ทรงวัดถาลังการเขียว (เครื่องประดับ) บางพวกเหลือง คือ มีพระฉวีเหลือง (ผิวหนัง) ทรงวัดถาลังการเหลือง บางพวกแดงคือ มีพระฉวีแดง ทรงวัดถาลังการแดง บางพวกขาว คือ มีพระฉวีขาว ทรงวัดถาลังการขาว

^{๒๙} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๙/๓๒.

^{๓๐} ดุรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑-๑๖๒/๑๐๖-๑๐๘.

ขณะนั้น นางอัมพปาลีศกนิกา ทำให้งอนรถกระบงอนรถ แอกรรถบแอก ล้อรถบ ล้อ เพลารถบเพลลา ของเจ้าลิจฉวีหนุ่ม ๆ จึงเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ได้ตรัสถามนางว่า แม่อัมพปาลี เหตุไฉนเธอจึงได้ทำให้งอน รถกระบงอนรถ แอกรรถบแอก ล้อรถบล้อ เพลารถบเพลลา ของเจ้าลิจฉวีหนุ่ม ๆ ของพวกเราเล่า?

อัม. จริงอย่างนั้น พะยะคะ เพราะหม่อมฉันได้นิมนต์ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้า เป็นประมุข เพื่อเจริญบุญกุศล และปิติปราโมทย์ในวันพรุ่งนี้.

ลิจ. แม่อัมพปาลี เธอจงให้ภัตตาหารมือนี้แก่พวกฉัน ด้วยราคาแสนกษาปณ์ เกิด (ขอซื้อ)

อัม. แม้ว่าฝ่าพระบาท จึงพึงประทาน พระนครเวสาลี พร้อมทั้งชนบท แก่หม่อมฉัน หม่อมฉัน ก็ถวายภัตตาหารมือนั้นไม่ได้ พะยะคะ

(เจ้าลิจฉวีต้องการซื้ออาหารของอัมพปาลี ที่เตรียมไว้ถวายพระผู้มีพระภาค แต่นาง ก็ไม่ ยอมถวายขายให้เจ้าลิจฉวี แม้จะซื้อด้วยราคาสูง หรือแม้จะยกนครเวสาลีให้ก็ไม่เอา- นี่คือ ความศรัทธาตั้งมั่น ของหญิงงามเมือง ที่มีต่อพระผู้มีพระภาค)

จึงเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ได้ทรงติดพระองค์ตรัสว่า ท่านทั้งหลาย พวกเราแพ้ แม่อัมพปาลี แล้ว ท่านทั้งหลาย พวกเราแพ้แม่อัมพปาลีแล้ว จึงพากันเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาค.

พระผู้มีพระภาค ได้ทอดพระเนตรเห็นเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น กำลังเสด็จมาแต่ไกล ครั้นแล้ว รับสั่ง กะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดไม่เคยเห็น เทพเจ้า ชั้นดาวดึงส์ ก็จงแลดู พวกเจ้าลิจฉวี พิจารณา ดู เทียบเคียงดู พวกเจ้าลิจฉวี กับพวกเทพเจ้าชั้นดาวดึงส์เกิด จึงเจ้าลิจฉวี เหล่านั้น ได้เสด็จไปด้วยยวดยาน ตลอดพื้นที่ ที่ยวดยานจะไปได้ แล้วเสด็จลงจากยวดยาน ทรง ดำเนิน ด้วยพระบาท เข้าไปถึงพุทธสำนัก ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว ประทับนั่งอยู่ ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง

พระผู้มีพระภาค ทรงชี้แจงให้เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ทรงเห็นแจ้งสมათาน อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมีกถา จึงเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจง ให้เห็นแจ้ง สมათาน อาจหาญ ร่า เริงด้วยธรรมีกถาแล้ว ได้กราบทูลอาราธนา พระผู้มีพระภาคว่า ขอพระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรง พระกรุณา โปรดรับภัตตาหาร ของพวกข้าพระพุทธเจ้า เพื่อเจริญบุญกุศล และปิติปราโมทย์ ในวัน พรุ่งนี้ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรลิจฉวีทั้งหลาย อาตมารับนิมนต์ฉันภัตตาหาร ของนางอัม พปาลีศกนิกา เพื่อเจริญบุญกุศล และปิติปราโมทย์ ในวันพรุ่งนี้แล้ว.

เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ทรงดีดองคูลี แล้วตรัสในทันใดนั้นว่า ท่านทั้งหลาย พวกเราแพ้นาง อัมพปาลีศคณิกาแล้ว ท่านทั้งหลาย พวกเราแพ้นางอัมพปาลีศคณิกา แล้ว และได้ทรงเปลิดเพลิน ยินดีตามภาชิตของพระผู้มีพระภาค เสด็จจลจาก ที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทรงทำ ประทักษิณ แล้วเสด็จกลับ.

นางอัมพปาลีศคณิกายอัมพปาลีวัน (สวนป่า)

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลบ้านโกฏฐิ ตามพระพุทธาภิรมย์แล้วเสด็จ พระพุทธดำเนิน ไปทางเมืองนาทิกาทราบว่าพระองค์ประทับอยู่ที่พระตำหนักตึก เขตเมืองนาทิกานั้น.

ส่วนนางอัมพปาลีศคณิกา สั่งให้ตกแต่งของเคี้ยวของฉันอันประณีต ในสวน ของตน โดย ผ่านราตรีนั้น แล้วให้คนไปกราบทูลกตกาล แต่พระผู้มีพระภาคว่า ถึงเวลาแล้ว พระพุทธเจ้าเข้า ภัตตอาหารเสร็จแล้ว. (ถวายภัตครั้งที่ ๒ เมืองนาทิกา)

ขณะนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาค ทรงครองอันตราวาสกแล้ว ถือบาตรจีวร เสด็จ พระพุทธดำเนิน ไปสู่สถานที่อังกาสของ นางอัมพปาลีศคณิกา

ครั้นถึงแล้ว ประทับนั่งเหนือพระพุทธอาสน์ ที่เขาจัดถวาย พร้อมด้วย ภิกษุสงฆ์ จึงนาง อัมพปาลีศคณิกา อังกาสภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วย ขาเหนียวโภชนียาหาร อันประณีต ด้วยมือของตน จนพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงนำพระหัตถ์ออกจากบาตร ห้ามภัตแล้ว ได้ นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง นางได้กราบทูล คำนี้ แต่พระผู้มีพระภาคว่า หม่อมฉันขอถวาย สวนอัมพปาลีวันนี้ แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้า เป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาค ทรงรับ เป็นสังฆารามแล้ว

ครั้นแล้ว พระองค์ทรงชี้แจงให้ นางอัมพปาลี เห็นแจ้งสมาทาน อาจหาญว่าเรียงด้วยธรรม มี กถา เสร็จจลจากพระพุทธอาสน์แล้ว เสด็จพระพุทธดำเนินไปทางป่ามหาวัน ทราบว่าพระองค์ ประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตพระนครเวสาลี นั้น.

นางได้พรรณนาความงามของสรรพางค์กาย ตั้งแต่ศีรษะจดปลายเท้าว่าล้วนแต่งดงาม เป็นที่ปรารถนาชื่นชมของชายทั่วไป แต่ถึงตอนนี้ (เมื่อนางมาบวช) อวยวะที่งดงามเหล่านั้นทรุด โทรม เพราะชรา ไม่น่าดู ไม่น่าชมเลย เป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นอนิจจัง ยินยันพระราชดำรัสของ สัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสสอนถึงความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสรรพสิ่ง

นางอัมพปาลีมีความโดดเด่นหลายด้าน คือ

- ๑) ด้านความงาม เป็นสตรีที่สวยงามที่สุดในเมืองเวสาลี
- ๒) เป็นสตรีที่เลิศในการขับร้อง ฟ้อนรำและดนตรี

๓) เป็นอุบาสิกาผู้สร้างศาสนวัตถุ คือ การถวายสวนมะม่วง เพื่อเป็นสถานที่พักอาศัย และปฏิบัติธรรม

๔) เป็นสตรีที่มีจิตใจมั่นคงต่อพระพุทธศาสนา ไม่เห็นแก่ลาภ หรือทรัพย์สินเงินทอง

๕) เป็นสตรีที่เข้าถึงความงาม ๓ ระดับ คือ ศิล สมาธิและปัญญา กล่าวคือ นางได้ปฏิบัติเพื่อมีสติสัมปชัญญะในกาย เวทนา จิต ธรรม ด้วยวิธีการเจริญสติสัมปชัญญะในอิริยาบถต่าง ๆ เช่น ในขณะที่เดิน ยืน นั่งนอน ตื่น พุด นิ่ง เป็นต้น

ในช่วงชีวิตก่อนเข้ามานับถือพระพุทธศาสนา นางอัมพปาลีมีชีวิตแบบชาวโลกทั่วไป ที่อยู่ในวงจรของกิน กาม เกียรติ โดยฐานะจำเป็นต้องดำรงชีวิตและดำรงเกียรติยศชื่อเสียงของตนเอง ในฐานะที่เป็นหญิงงามเมืองที่พระราชอาแ่งตั้งให้ จึงต้องใช้ความงามซึ่งเป็นยอมรับและกล่าวขานถึงในต่าง ๆ แคว้น เพื่อให้ความสุขสำราญทางกายและปลอบประโลมทางใจ ให้กับคนผู้แสวงหากามสุข แม้แต่พระเจ้าพิมพิสารก็ได้มาอยู่ร่วมกับนาง จนมีบุตรด้วยกันคนหนึ่ง ชื่อ วิมลละ ซึ่งในเวลาต่อมาได้บวชเป็นภิกษุณีชื่อว่า วิมลโกณฑัญญะ ต่อมา นางอัมพปาลีได้เห็นสังขารชีวิตและได้ก้าวผ่านชีวิตแบบโลกีย์ ที่ตนเองสำคัญว่าดีเลิศ โดยหันมาบำเพ็ญประโยชน์สุขให้กับตนเอง (ที่ฟังของคนก่อนตาย-รู้สังขาร) และบำเพ็ญกุศลธรรมต่าง ๆ มากมายไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นผู้มืบทบาทสำคัญในฐานะอุบาสิกาผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

๗.๖ บทบาทการปฏิบัติธรรม

๗.๖.๑ พระนางมหาปชาบดีโคตมี^{๓๓}

๑) พระนางมหาปชาบดีโคตรประสูติในตระกูลกษัตริย์ พระนางมีสิริโฉมงาม และมีพระจริยาวัตรงามตามแบบของกษัตริย์ในราชสกุลโอกกากราช ในกรุงเทวทหะ

๒) พระนางออกบวชเป็นภิกษุณี โดยรับครุธรรม ๘ ประการ ต่อมา ได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทุกรูปในด้านผู้รู้ราตรีนาน (มีอาวุธเพราะเรียนรู้นาน)

๓) ชีวิตก่อนทรงผนวช พระนางได้จัดสร้างโรงย้อมผ้า ที่นิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ และทรงชวนชายาเรียนรู้และเป็นธุระจัดทำไตรจีวรด้วยพระองค์เอง ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยเพื่อถวายพระพุทธเจ้า

๔) เมื่อทรงผนวชเป็นภิกษุณีแล้ว ทรงปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด

๕) ทรงใส่ใจในการเรียนรู้และชวนชายาช่วยเหลือ แนะนำและตักเตือนให้ภิกษุณีรูปอื่นไม่ละเลยการเรียนหัวข้อธรรม คือ อุทเทส ปริปุจฉา อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ข.อป. (ไทย) ๓๓/๙๗-๒๘๘/๓๙๙-๔๒๕.

๖) พระนางใส่ใจในสุขภาพพลานามัยของสตรีโดยเฉพาะ สอนให้สตรีรู้จักรักษาความสะอาดร่างกายให้ดี

๗) ทรงเป็นสตรีตัวอย่างในหลายด้านและทรงให้คติธรรมก่อนปรินิพพานว่า “จงทำความเพียรให้มั่น เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรมเถิด” และ “พ่อจงรักษาพุทธศาสนาไว้”

๘) เป็นสตรีที่มีจิตใจแน่วแน่มั่นคงเสมอ เช่น เรื่องพระนางปชาบดีโคตมี (มารดาของพระพุทธเจ้า) ถวายผ้าในอรรคกถาทักขิณาวีถักศูตรแสดงไว้ว่า พระนางเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ๒ ด้าน คือ มีพระสิริโฉมงดงาม และถ้าได้พระโอรส หรือธิดา จักเป็นพระจักรพรรดิ พระนางมีจิตแน่วแน่ในการถวายผ้า โดยคิดทำทุกอย่างเอง โดยเสร็จไปโรงทอผ้าเอง ได้จับปลายกระสวยผ้าทำการทอผ้าเอง ด้วยหัวใจที่รักในบุตร (พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองกบิลพัสดุ์ ในช่วง ๒๙ พรรษา) พระนางนำผ้าฝ้ายมาจากตลาด ขยำกรอย่างละเอียดและให้สร้างโรงทอภายในวัง ให้ช่างศิลป์ช่วยดูแลและทอผ้าจนสำเร็จเป็นผ้าคู่หนึ่ง จัดไว้ในหีบที่มีกลิ่นหอม พระนางตั้งใจทำถวายบุตร (คือพระพุทธเจ้า) เมื่อนำถวาย พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า จะเป็นการอนุเคราะห์พระสงฆ์โดยภาพรวม จึงปฏิเสธและขอให้ถวายในนามของสงฆ์

๗.๖.๒ นางวิสาขา

๑) นางวิสาขาเป็นสตรีที่มีความโดดเด่นหลายด้าน คือ ในด้านความมั่งคั่งของทรัพย์สิน (เป็นลูกเศรษฐี) ด้านความงามตามหลักเบญจกัลยาณี ด้านกิริยามรรยาทของหญิงและมีจริยวัตรงดงาม ด้านคุณธรรมและด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

๒) นางวิสาขาได้แต่งงานกับบุตรของมหาราชเศรษฐีชื่อว่า ปุณณวัณณกุมาร ในเมืองสาวัตถี ทำให้เมืองนี้มีตระกูลใหญ่ ๒ ตระกูล คือ ตระกูลของเศรษฐีอนาถบิณฑิกะและตระกูลของนางวิสาขามหาอุบาสิกา ทั้งสองตระกูลมีบทบาทในด้านทำนุบำรุงและป้องกันพระพุทธศาสนา

๓) นางวิสาขา สร้างวิหารถวายไว้ในพระพุทธศาสนาชื่อว่า บุพพาราม เพื่อเป็นแหล่งพักอาศัย เรียนรู้พระสัทธรรมและปฏิบัติศาสนกิจของพุทธบริษัททั่วไป

๔) เป็นสตรีที่มีลักษณะงดงามตามหลักเบญจกัลยาณี ๕ ประการ คือ มีผิวพรรณงาม

เนื้อ
งาม เล็บงาม ฟันงาม และวัยงาม (แม้จะมีอายุ ๑๒๐ ปี ก็ยังงดงามเหมือนหญิงสาวอายุ ๑๖ ปี)

๕) ได้รับคำสอนและวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการถือศีลในอุโบสถ ๓ ประเภท คือ (๑) โคपालอุโบสถ (อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างคนเลี้ยงโค) (๒) นิคัณฐอุโบสถ (อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างนิครนถ์) และ (๓) อริยอุโบสถ (อุโบสถปฏิบัติอย่างอริยสาวก) และให้ถือปฏิบัติอริยอุโบสถ ในรูปแบบ ๕ วิธี คือ ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ศีลของตนและความดีของเทวดา

๖) เป็นสตรีที่โอบอ้อมอารี มีจิตใจงดงาม เสียสละและชอบบริจาคทาน เช่น ชอบถวายอุปกรณ์เครื่องใช้สอย หรือเครื่องอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน

(๗) ได้รับการอบรมมารยาทมาดีจากตระกูล เช่น การถือหลักโอวาท ๑๐ ประการ

(๘) ได้รับการอบรมสั่งสอนเรื่องการเป็นภรรยาที่ดี จากพระพุทธเจ้า สามารถถือเป็นแบบอย่างปฏิบัติที่ดีงามสำหรับสตรี ๘ ประการ คือ ต้องตื่นก่อนนอนที่หลังสามีและปฏิบัติหน้าที่ดี พุดจาไพเราะ ให้เกียรติและความเคารพคนที่สามีรักเคารพเสมอกัน รู้จักจัดการงานดี รู้จักจัดการคน รู้จักจัดการทรัพย์ จิตใจมั่นคงในพระรัตนตรัย มีศีล ๕ และมีคุณธรรมประจำใจ มีจิตใจเอื้อเพื่อชอบการเสียสละและบริจาคทาน

๙) เป็นสตรีที่มีอุปการคุณใหญ่หลวงต่อพระพุทธศาสนาและเป็นแบบอย่างในธรรมเนียมปฏิบัติของอนุชนรุ่นหลัง คือ นางได้แต่งตั้งให้สตรีเลิศด้านการให้ทาน เช่น การถวายวัดบุพพารามและได้ริเริ่มให้ถวายทาน ๘ อย่าง โดยขอพร ๘ ประการ (ดังความในวิสาขาวัตถุ) เพื่อถวายทาน ๘ ประการ คือ ผ้าวัสสิกสาฎก อาคันตุกภัต คมิกภัต คิลานภัต คิลานุปัฏฐากภัต คิลานเภสัช ฐวยาคู และผ้าอาบน้ำ

๑๐) เป็นสตรีแบบอย่างในด้านการทำนุบำรุงและป้องกันพระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นอุบาสิกา สตรีที่ใกล้ชิดพระพุทธศาสนา ได้บำรุงเลี้ยงและบำเพ็ญกุศลมากมาย ในขณะเดียวกัน ก็ทำหน้าที่เป็นผู้ป้องกันเหตุร้าย หรือความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้น ทำให้ประชาชนเกิดความเสื่อมศรัทธา ซึ่งจะเป็นภัยต่อพระพุทธศาสนาในอนาคต เช่น ในเรื่องพระอุทายี ปฐมอนิยตสิกขาบท (ว่าด้วยการนั่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง) นางวิสาขาได้ตำหนิพระอุทายีนั่งคุยกับหญิงสาวของตระกูลหนึ่งที่อุปัฏฐากอยู่ในที่ลับสองต่อสอง เป็นต้น รวมทั้งตำหนิการที่พระอุทายีนั่งคุยกับหญิงในที่ลับหูในลักษณะของคนที่พูดคุยกันลับและไม่เปิดเผย

๗.๖.๓ พระวิมลางเณี

พระอรหันต์โสภณี บรรลุธรรมพึงธรรมพระโมคคัลลานะสอนหญิงโสภณีที่มาเยี่ยมวันหนึ่งพระมหาโมคคัลลานะออกมารับบิณฑบาตอยู่ในเมืองเวสาลี มีหญิงสาวโสภณีนางหนึ่งหน้าตางดงาม เธอชื่อ วิมลางเณี เมื่อเห็นพระโมคคัลลานะแล้วจิตเกิดปฏิพัทธ์ จึงเดินติดตามพระเถระไปถึงที่อยู่ เมื่อเห็นพระเถระอยู่รูปเดียว จึงได้โอกาสเข้าไปพุดจาและแสดงท่าทางอาการยั่วยวน พระเถระไม่หวั่นไหวและรู้ทันความประสงค์ จึงกล่าวเตือนหญิงโสภณีวิมลางเณีว่าได้สติว่า กระหม่อม ก็คือ ร่างกาย มีกระดูกเป็นโครงสร้าง อันฉาบทาด้วยเนื้อ ร้อยรัดด้วยเส้นเอ็น เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด คนทั่วไปพากันยี้ดถือ แต่สำหรับอาตมาเป็นของนารังเกียจ ร่างกายของเธอไม่ต่างอะไรกับถุงใส่อุจจาระ มีหนังหุ้มห่อปกปิดไว้เหมือนนางปีศาจ มีผื่นขึ้นที่หน้าอก มีช่อง

๙ ช่องให้สิ่งสกปรกไหลออกอยู่เป็นนิตย์ ภิกษุอย่างอาตมาอย่าอมไม่เหลียวแลร่างกายเธอ เหมือนชายหนุ่มผู้รักความสะอาดยอมหลบหลีกอุจจาระปัสสาวะเสียให้ไกล สำหรับคนทั่วไป หากเขาได้เข้าใจร่างกายของเธออย่างที่อาตมาเข้าใจ ต่างก็จะพากันหลีกไกล คล้ายชายหนุ่มผู้รักความสะอาดเห็นหลุมอุจจาระที่ฝนตกใส่ ย่อมหลบหลีกเสียไกล อากาศ คือ ความว่างเปล่า ใครก็ตามที่หวังจะเอาขมื่นหรือน้ำย้อมอย่างอื่นไปย้อมอากาศ ย่อมเหนียวเปล่า จิตของอาตมาว่างเปล่าเหมือนกับอากาศ มันคงอยู่ภายในฉะนั้น เธออย่ามาหวังความรักจากจิตที่ว่างเปล่านี้เลย เพราะจะพบแต่ความปวดร้าวเช่นเดียวกับแมลงบินเข้ากองไฟ

เมื่อนางวิมลลาได้ฟังพระมหาโมคคัลลานะตำหนิแล้ว ก็เกิดสังเวชใจละอายและกลัวบาป ในขณะที่เดียวกัน เมื่อพิจารณาหาเหตุผลตามที่พระเถระกล่าว ก็ทำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เธอจึงประกาศตนเป็นอุบาสิกาเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นที่พึง ทั้งเลิกประกอบอาชีพโสเภณีนับตั้งแต่นั้นมา

ต่อมา เมื่อนางวิมลลาอายุย่างเข้าใกล้วัยชรา เธอก็ได้สละทรัพย์สมบัติทั้งหมดแล้วออกบวชเป็นพระภิกษุณี ไม่นานเธอก็บรรลุปะเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในบวรพระพุทธศาสนา

วันหนึ่งพระวิมลลาภิกษุณีได้มานั่งปฏิบัติธรรมที่โคนต้นไม้ ท่านได้บรรลุนิพพาน ท่านอาศัยนิพพานนั้นเองเป็นฐานเจริญวิปัสสนาจนกระทั่งได้บรรลอรหัตผล หลังจากพระเถรีท่านบรรลอรหัตผลแล้ว ได้พิจารณาข้อปฏิบัติของตนแล้วกล่าวถ้อยคำแสดงความรู้สึกไว้ว่า

“เมื่อก่อน เรามัวเมาอยู่กับชื่อเสียง รูปร่าง ความงามและบริวาร เราเองเคยหยิ่งทะนงอยู่กับความสวย จึงได้ดูถูกหญิงอื่นทั้งหมด เมื่อก่อนเรตกแต่งร่างกายนี้ให้สวยงาม ด้วยการเสริมสวย เช่น ย้อมผิว ประทินผิวด้วยเครื่องหอมต่าง ๆ และเกล้าผม เป็นต้น อันทำให้เหล่าคนโง่พรั่าเพื่อหา ครั้นแล้วก็มายืนดักผู้ชายอยู่ที่ประตูสำนักหญิงแพศยา เช่นเดียวกับนายพรานดักบ่วงล่อเนื้อ ฉะนั้น ณ ที่นั้น เราทำให้พวกผู้ชายได้เห็นเครื่องประดับทั้งหลายทั้งในที่ลับและในที่เปิดเผย ได้แสดงมายาเข้ายวนต่าง ๆ เชิญชวนชายให้ยินดีในกาม แต่มาวันนี้ เรากลับโกนศีรษะ ครองผ้าเย็บซ้อนกันเดินบิณฑบาต แล้วมานั่งเข้าฌานที่ไม่มีวิตกอยู่โคนต้นไม้ บัดนี้ ก็เลสเครื่องผูกมัดทั้งของทิพย์และของมนุษย์ เราละได้เด็ดขาดหมดแล้ว เราขจัดกิเลสที่หมักหมมได้หมดจึงสงบเย็น”

๗.๖.๔ นางสิริมา หญิงโสเภณี

นางสิริมา หญิงโสเภณีที่บรรลุปะเป็นพระโสดาบันเป็นพระอริยะเบื้องต้น ก่อนถึงแก่กรรมเมื่อยังสาว^{๓๒} เป็นเทพธิดา ผู้เห็นอมตธรรม เป็นสาวิกาของพระตถาคตเจ้าผู้หาใคร่เลิศจึง

^{๓๒} ุรายละเอียดใน พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๓๗-๑๔๔/๒๓-๒๖.

กว่ามิได้ได้เห็นธรรม ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล เป็นโศดาบันบุคคล ทศติเป็นอันไม่มีแก่ดิฉันอีกแล้ว นางสิริมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เมื่อได้เห็นความจริงในทางกระแสแห่ง อริยมรรคในเบื้องต้น จึงหมดความลึกลับสงสัยในพระรัตนตรัย จนได้เห็นสัจธรรมแห่งความจริงในอริยสัจ ๔ บรรลุเป็นพระโศดาบันบุคคล

นางสิริมา หลังจากได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าได้บรรลุเป็นพระโศดาบัน นับแต่วันนั้น จึงเป็นเหตุให้นางเลิกอาชีพในการเป็นหญิงโสเภณี

นางสิริมาเป็นธิดาของนางสาลาวดี ซึ่งเป็นสตรีที่สวยงามที่สุดในเมืองราชคฤห์ นางสาลาวดี ได้รับแต่งตั้งโดยพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาผู้ครองแคว้นมคธ สืบเนื่องจากได้รับคำแนะนำถึงความรุ่งเรืองของเมืองเวสาลี ที่มีความเจริญหลายด้าน รวมทั้งมีสตรีที่สวยงามที่สุดเมือง เป็นแหล่งจูงใจและสร้างความสุขให้กับประชาชน ทำให้พระเจ้าพิมพิสารเห็นความสำคัญ จึงจัดให้มีการคัดเลือกหญิงงามประจำเมืองขึ้นและได้นางสาลาวดีเป็นหญิงงามคนแรกในเมืองราชคฤห์ โดยมีภาระหน้าที่ในการสร้างความสุขและความบันเทิงให้กับประชาชนในเมือง โดยภาพรวมเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของแคว้น (ประเทศ) หรือสร้างความมั่งคั่งทางรายได้ให้กับบ้านเมือง ความงามของรูปร่างสตรี ไม่ยั่งยืนคงทน เมื่อนางสาลาวดี หลังจากตั้งครรภ์และคลอดบุตรชายคนหนึ่งแล้ว (โดยเฉพาะลูกชาย จะไม่เปิดเผยหรือให้คนอื่นทราบ เพราะความกลัวและไม่ต้องการเก็บลูกชายไว้) นางสาลาวดีจึงนำบุตรชายไปปล่อยทิ้งไว้ในกระดัง ซึ่งต่อมา เจ้าชายอภัยมาพบและรับไปอุปการะเลี้ยงดู โดยตั้งชื่อว่า “ชิวก” หรือชิวกโกมารภักจ์ นางสาลาวดีมีความคิดแบบชาวโลกทั่วไป ที่ยังมีความหวังเรื่องอำนาจ หน้าที่การทำงาน ชื่อเสียง เกียรติยศของตนจะเสื่อมลง ถ้ามีใครรู้ว่า นางงามประจำเมืองมีลูกแล้ว ทำให้นางตัดสินใจนำลูกไปทิ้งและในเวลาต่อมา นางได้ลูกสาวคนหนึ่งชื่อว่า สิริมา (น้องสาวของชิวก) ซึ่งมีรูปร่างสวยงามและมีชื่อเสียงคนหนึ่งในเมืองราชคฤห์ ได้ตำแหน่งหญิงงามเมืองต่อจากมารดา นางสิริมา มีความโดดเด่น ดังนี้

- ๑) เป็นสตรีที่สวยงามที่สุดในเมืองราชคฤห์
- ๒) นางสิริมามีจิตใจดีงาม นางมีแนวคิดในการบำเพ็ญทานโดยตั้งวัตรปฏิบัติประจำ ๓ คือ การถวายอัฐกุฎ ๘ ที่เพื่อพระสงฆ์เป็นประจำ
- ๓) บริจาคเงินส่วนตัวเป็นจำนวนเงิน ๑๖ กหาปณะทุก ๆ วัน
- ๔) นางสิริมาได้รู้แจ้งธรรมตามหลักอริยสัจ และมีความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย
- ๕) ในวาระสุดท้ายชีวิต ได้ให้ร่างกายเป็นอุปักรณสอนธรรมแก่ชาวโลก (เหมือนให้ร่างกายเป็นครู-อาจารย์ เพื่อให้ประชาชนได้เรียนรู้ร่างกายและสัจธรรมชีวิต ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา)

ลักษณะทั่วไป เช่น นิสัยเดิมเป็นสตรีที่ชอบบิณฑบาตคนอื่น คือ คิดอิจฉานางอุตตรา ซึ่งถือว่าเป็นเจ้านายหรือผู้จ้างให้นางสิริมาช่วยปรนนิบัติสามี (สมุนเศรษฐี) นางมีความโกรธแค้นและคิดทำร้ายนางอุตตรา แต่ด้วยความเมตตาและได้โอกาสเข้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ที่แสดงเรื่องการเอาชนะอารมณ์โกรธด้วยการไม่โกรธ ทำให้นางสิริมาได้บรรลุธรรม ต่อมาได้เสียชีวิตด้วยโรคประจำตัวชนิดหนึ่ง

๗.๖.๕. นางปทุมวดี หญิงโสเภณี

นางปทุมวดี หญิงโสเภณี^{๓๓} นางปทุมวดีขอลาออกจากตำแหน่งนครโสเภณี เพื่อออกบวชเป็นภิกษุณีและฟังธรรมจากพระอรหันต์ พระอภัยมาตุเถรี ได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า แม่เจ้า ท่านจงพิจารณาร่างกายนี้ เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องล่างตั้งแต่ปลายผมลงมาว่า เป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็นเน่า เราพิจารณาอยู่อย่างนี้ จึงถอนราคะทิ้งปวงได้ ตัดความเร่าร้อนได้ขาด เป็นผู้เย็นดับสนิทแล้ว พระเถรีได้พิจารณาร่างกายนี้ เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องล่างตั้งแต่ปลายผมลงมา เป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น ให้พิจารณาอย่างนี้ จึงถอนราคะทั้งหมดได้ ตัดความเร่าร้อนได้เด็ดขาด เป็นคาถาที่บุตรกล่าวให้โอวาทแก่พระเถรี พระเถรีฟังคาถาบทนี้แล้ว จึงบรรลุพระอรหันต์

หลังจากที่บรรลุธรรมแล้ว พระปทุมวดีเถรี ได้พระนามใหม่ว่า อภัยมาตาเถรี ได้พิจารณาตามที่พระอรหันต์ที่เป็นพระลูกชายสอนทำให้เกิดเห็นความจริงแท้ของสังขารทั้งหลายว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในที่สุดก็ได้บรรลุอรหันต์ จากนั้นพระอภัยเถระให้โอวาทแก่พระเถรี เมื่อพระเถรีฟังคาถาบทนี้แล้วบรรลุพระอรหันต์ เปล่งอุทานกล่าวคาถา เป็นการบูชาอาจารย์ เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติของตน จากนั้นพระเถรีกล่าวว่า ปฏิบัติตามที่ลูกชายสอน ความเร่าร้อนก็ดับสลาย สรรพกิเลสลาย ดับ เย็นสบายถึงนิพพาน พระเถรีได้ตั้งอยู่ในโอวาทที่พระอภัยเถระแสดงให้เห็นว่า ราคะทั้งหมดถอนออกแล้วด้วยอหัตมรรค ตัดความเร่าร้อนคือ กิเลสได้นั่นเอง จึงเป็นผู้มีความเย็น ดับสนิทด้วยนิพพาน

นางปทุมวดีได้ฟังพระธรรมเทศนาที่แสดงเป็นเรื่องเกี่ยวกับกายคตาสติและอสุภกรรมฐาน พิจารณาถอนความยึดติดในความงามของร่างกาย เห็นถึงความน่าเกลียดของปฏิภูลแห่งร่างกายในที่สุดก็ได้บรรลุอรหันต์ สรุปลความโดดเด่นได้ดังนี้

^{๓๓} ขุ.เถรี.ทุกก. (ไทย) ๒๖/๓๓/๕๖๐.

๑) เป็นหญิงที่มีบุญบารมีสั่งสมมาในอดีตชาติและบำเพ็ญบุญกุศลในพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ เช่น ถวายข้าวหนึ่งทัพพีแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่า ติสสะ (เป็นการทำด้วยความเคารพ มีศรัทธาและตั้งใจมั่น)

๒) ได้เป็นสตรีที่สวยงามที่สุดในกรุงอุชเชนี

๓) ได้บวชเป็นภิกษุณีและปฏิบัติวิปัสสนาจนสำเร็จพระอรหันต์ ได้พิจารณาร่างกายและเข้าใจว่า ร่างกายนั้นมาจากห้วงจรดเท้าที่มนุษย์หลงรักใคร่กันอยู่ ความจริงไม่สะอาด

๔) ได้บรรลุคุณธรรมพิเศษต่าง ๆ เช่น ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖

๗.๖.๖ นางอัทธมาสี หญิงโสเภณี

โสเภณีที่ชื่อนางอัทธมาสี^{๓๔} ประกาศตนเป็นอุบาสิกา เลิกประกอบอาชีพโสเภณี ได้เห็นสังขารความจริงของชีวิต บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ การที่หม่อมฉันมาในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดเป็นการมาดีแล้วโดยแท้วิชา ๓ หม่อมฉันได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้วคุณพิเศษเหล่านี้คือปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ หม่อมฉัน ก็ได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้ว นางอัทธมาสี ได้เกิดในชาติสุดท้ายได้เกิดมาในตระกูลลูกเศรษฐี ด้วยมีความตั้งมั่นมีศรัทธาเจริญสมณะและเจริญวิปัสสนาได้อภิญญาในเวลาต่อมาบรรลุเป็นพระอรหันต์

๗.๖.๗ นางอัมพปาลี หญิงโสเภณี

นางอัมพปาลี^{๓๕} ได้พิจารณาความจริงของชีวิตเกิดความสลัดใจถึงสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เพราะความชราเป็นเหตุ รูปทั้งปวงไม่เที่ยงถูกขรครอบงำไว้ เมื่อได้ออกบวชเป็นภิกษุณี ในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด เป็นการมาที่ดีแล้วโดยแท้วิชา ๓ หม่อมฉันได้บรรลุแล้วโดยลำดับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หม่อมฉัน ก็ได้ทำสำเร็จแล้วคุณพิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ และอภิญญา ๖ หม่อมฉันก็ได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แลได้ทราบว่าพระอัมพปาลีภิกษุณีได้ภาสิตคาถาเหล่านี้ นางอัมพปาลีมีอายุที่มากขึ้น จึงได้เลิกอาชีพเป็นโสเภณีและออกบวชเป็นภิกษุณีได้เข้ามาปฏิบัติอยู่ในสำนักของของพระวิมลโกณฑัญญะเถระ นางอัมพปาลีได้กำหนดพิจารณาในความไม่เที่ยงทั้งหลายแล้วยกขึ้นสู่ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ เจริญในบรรลุเป็นพระอรหันต์

^{๓๔} ตูรายละเอียดยใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๘-๑๘๓/๕๔๒-๕๔๔.

^{๓๕} ตูรายละเอียดยใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๐๔-๒๑๙/๕๔๗-๕๔๙.

๗.๖.๘ โสภณีนีเป็นเหตุให้ผู้อื่นบรรลุนิพพาน

เมื่อศึกษาสิกลงไปทำให้เห็นว่า โสภณีนีเป็นเหตุให้ผู้อื่นสามารถบรรลุนิพพานนั้น เป็นไปได้ยิ่ง ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ได้ทรงประทับอยู่ด้านหนึ่งของป่าช้า ในขณะที่มี ภิกษุณีสงฆ์ พระราชา พร้อมด้วยข้าราชการบริวาร ตลอดจนประชาชนชาวเมืองยืนอยู่รอบ ๆ อีกด้าน หนึ่งของป่าช้า พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องศพของนางสิริมา มีจำนวนผู้เข้าร่วมฟังพระธรรมเทศนา ในเวลาพร้อมกัน ดิฉันทันนั้นมาหมายจะถวายอภิวัต พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้หาใครเลิกละยิ่งกว่ามิได้ หมายจะนมัสการบรรดาภิกษุผู้นำเลื่อมใส ซึ่งยินดีในกุศลธรรมและหมายจะเข้าไปนั่งใกล้ สมาคม ของสมณะที่ปลอดภัย ดิฉันทันมีความเคารพพระธรรมราชา คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริ ครั้นได้ เห็นพระจอมมุนีแล้ว ดิฉันทันก็มีใจเบิกบาน เอิบอิม จึงขอถวายอภิวัตพระองค์ผู้เป็นพระตถาคตเลิศ กว่านรชน ทรงฝึกคนที่ควรฝึก ทรงตัดตัณหาได้ ทรงยินดีในกุศลธรรม ทรงแนะนำเวไนยสัตว์ให้ข้าม พ้นจากทุกข์ได้ ทรงช่วยเหลือสัตว์โลกด้วยความเกื้อกูลอย่างยิ่ง นางสิริมาเกิดไปเป็นเทพธิดาในชั้น ยามา ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ พร้อมด้วยหมู่เทพกัญญาบริวารจำนวน ๕๐๐ ที่ ห้อมล้อมอยู่ ณ บริเวณป่าช้า มีพระราชา ประชาชนชาวเมือง พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโดยได้ ยกตัวอย่างเรื่องศพนางสิริมา เพื่อเป็นอุกฤษณ์สอนธรรมให้เห็นความจริงที่ปกปิดด้วยเนื้อหนัง ร่างกาย เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้ว นางสิริมาก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ ส่วนภิกษุที่มีจิตติดผูกพัน ในตัวนางสิริมา ก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอนาคามี ผู้คนที่ร่วมฟังธรรมครั้งนั้นก็บรรลุนิพพานเป็นโสดาบัน ทั้งหมด ศพของนางสิริมาอดีตโสภณีนีผู้ที่เคยมีความงาม เพื่อให้เป็นอุกฤษณ์สอนธรรม เป็นการ ชี้ให้เห็นความไม่งามของร่างกายที่เต็มไปด้วยผัสสะที่ต่าง ๆ ภายนี้ประกอบไปด้วยกระดูก มากด้วย โรค มากด้วยความครุ่นคิดปรารถนาหาความยั่งยืนถาวรไม่ได้แม้แต่น้อย จากในประเด็นนี้ ทำให้ ทราบถึงจำนวนผู้ที่บรรลุนิพพานในระดับต่าง ๆ ในเวลาเดียวกันมีผู้ที่เป็นพระอรหันต์ จำนวน ๑ ท่าน พระอนาคามี ๑ ท่าน และมีผู้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบันอีกจำนวน ๕๐๐ ท่าน

ช่วงในพรรษาที่ ๑ ในเวลานั้น พระพุทธเจ้าทรงเสด็จเพียงลำพังไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในระหว่างทางทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุทศกัณฐ์ทั้ง ๓๐ ท่าน เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาโกศลและร่วมพระราชบิดาเดียวกับพระเจ้าปเสนทิโกศล^{๓๖} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าพวกเธอจงนั่งลงเรจักแสดงธรรมแก่พวกเธอ สหายภิกษุทศกัณฐ์เหล่านั้นทูลรับว่า ดิละ พระพุทธเจ้าข้า ถวายอภิวัต พระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่สมควรพระผู้มีพระภาคได้ตรัส อนุปพิทกกา คือทรงประกาศ ๑. ทาน กกา ๒. สีลกกา ๓. สักคกกา ๔. กามาทีนวกกา ๕. เนกขัมมานิสังสกกา แก่พวกเขา เมื่อทรงทราบว่า

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๖/๔๕-๔๖.

พวกเขามีจิตควรอ่อน ปราศจากนิเวรณ เบิกบานผ่องใส จึงทรงประกาศ สามุกังสิกรรมเทศนาของ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคธรรมจักขุ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนา อนุพุทพิกถา ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแก่สหายภททวัคคีย์ สหายภททวัคคีย์บรรลุโสดาปัตติผล และได้ ขออุปสมบทในสำนักพระพุทธเจ้า แล้วส่งไปประกาศพระศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุพุทพิกถาและอริยสัจ ๔ เพื่อให้เห็นถึงโทษ เพราะจิตที่เศร้า หมองมาจากกาม เห็นโทษของกามทั้งหลาย สหายภททวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรม จำนวน ๓๐ ท่าน สำเร็จบรรลุเป็นพระโสดาบัน

๗.๖.๙ คณะบริวารชนที่ไม่ปรากฏนาม

คณะบริวารชนที่ไม่ปรากฏนาม เป็นเหตุให้พระยสะกุลบุตรและ ๔ สหาย ได้ออกบวช^{๓๗} ความสำคัญโดยสรุปดังนี้ ยสะเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงพาราณสี ยสะได้รับการบำเรอด้วยดนตรี ไม่มีบุรุษเจือปนตลอด ๔ เดือน อยู่บนปราสาทฤดูฝน ไม่ลงมาชั้นล่างเลย วันหนึ่งเมื่อยสะ หลับก่อนคณะบริวารชน ส่วนบริวารชนนั้นหลับภายหลัง ตะเกียงน้ำมันที่ถูกจุดให้สว่างทั้งคืน คืน นั้น ยสะตื่นก่อน เห็นบริวารชนของตนกำลังหลับ บางนางมีพิณอยู่ใกล้รักแร้ บางนางมีตะโพกอยู่ข้างคอ บางนางมีโปงมางอยู่ที่อก บางนางสยายผม บางนางน้ำลายไหล บางนางละเมอเพ้อพกไปต่าง ๆ ปรากฏจุดป่าช้ามืดบ เพราะได้เห็น โทษจึงปรากฏแก่ยสะกุลบุตร จิตตั้งอยู่ด้วยความเบื่อหน่าย เกิดคำอุทานที่เป็นวรรคทองขึ้นว่า “ท่านผู้เจริญ ที่นี้วุ่นวายหนอ ท่านผู้เจริญ ที่นี้ขัดข้องหนอ” กล่าวจบสวมรองเท้าและเดินออกจากประตูปราสาทไป และนั่นแหละ โดยย่อ พระผู้มีพระภาคตรัสกับยสะกุลบุตรว่า “ยสะ ที่นี้ (หมายถึง พระนิพพาน) ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง มาเถิด ยสะ จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ” แล้วยสะ ก็ได้ธรรมจักขุ

ถ้าจะกล่าวให้รวบรัด ก็คือ ถ้าไม่มีบริวารชนที่เป็นสตรีและสร้างเวลาและโอกาสให้ยสะ กุลบุตรได้เห็นความวุ่นวายของเหล่าบริวารชน ซึ่งไม่ปรากฏนามเลยแม้สักผู้เดียวแล้ว ยสะกุลบุตรก็คงไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้บรรลุธรรมจักขุ หัวข้อนี้ จึงมอบความดีให้แก่คณะ บริวารชนเหล่านั้น

๗.๗ สรุป

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคมีความ คิดเห็นที่เสรีมากกว่าผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เพราะพระองค์ไม่ได้ถือว่า สตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ มี ความสามารถด้อยกว่าบุรุษ ดังความเชื่อของคนในสังคมสมัยนั้น แต่พระองค์กลับปฏิบัติต่อสตรี

^{๓๗} ติฎายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๐/๓๑-๓๘.

เช่นเดียวกับบุรุษ โดยมองว่า มีเท่าเทียมกันในฐานะเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้ที่มีส่วนในสังสารวัฏด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้น ความเมตตาที่พระองค์มีให้ก็คือ พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือสัตว์โลก ให้พ้นทุกข์ ไม่ว่าจะ เป็นบุรุษ หรือสตรี พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่น ทรงให้สิทธิแก่บุรุษ และสตรี เสมอกันในการฟังธรรม ทรงประทานคำสอนอย่างเดียวกันในทั้งสองฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่าธรรมชนิดใดต้อง แสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงเป็นในทางพิจารณาทางปัญญา ตามความสามารถของผู้ฟังว่าจะรับฟังหรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า การที่พระผู้มีพระภาคทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑล และทรงประทานธรรมให้แก่ทั้งบุรุษและสตรี ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อบุรุษและสตรีอย่างยุติธรรมเสมอภาคกัน จะเห็นว่า เป็นความสำเร็จและเป็นการยกระดับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล อันเป็นแนวคิดความเสมอภาคที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีมาก่อนการเกิดแนวคิดสิทธิมนุษยชน

ภิกษุณีสงฆ์ได้ทำบทบาทใน ๕ ด้าน ในฐานะเป็นพุทธบริษัทด้วยการนำคำสอนไปบูรณาการในการสอนให้เข้ากับยุคสมัยจุดประสงค์เพื่อสร้างสังคมให้ดีขึ้น มีการจัดการศึกษาแบบให้เปล่า เพื่อให้ทุกคนได้เข้าถึงการศึกษาโดยไม่มีการแบ่งชนชั้นและใช้หลักธรรมวินัยเป็นเครื่องมือในการปกครอง เคารพในระบบคุณธรรมและระดับอาวุโส ทั้งนี้ยังมีการสืบทอดวัฒนธรรมอันดีงามในการเคารพสิทธิส่วนบุคคล มีกตัญญูต่อบรรพบุรุษ รวมถึงการสร้างสาธารณูปโภค เพื่อเป็นประโยชน์แก่สังคม สรุปได้ว่า บทบาทที่ภิกษุณีได้แสดงออกมาใน ๕ ด้านนั้น เป็นประโยชน์เกื้อกูลในการขัดเกลาจิตใจของคนให้ดีขึ้นและเป็นประโยชน์เกื้อกูลด้วยการสร้างความสงบสุขต่อสังคมโลก

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า มนุษย์มีศักยภาพที่จะเรียนรู้และพัฒนาในขั้นสูงได้ อย่างไรก็ตาม เป็นบทพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า พระพุทธศาสนาเปิดกว้างยอมรับสตรี แม้มาจากชนชั้นวรรณะต่าง ๆ ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความสำเร็จใด ๆ ทั้งปวง สตรีที่มีความทุกข์ยากผ่านอุปสรรคในชีวิตมานานับการ หากด้วยศรัทธาที่มี นำพาเข้ามาให้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ก็ยังผลให้สตรีนั้น พ้นจากความทุกข์ บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ฐานะของสตรีไม่ว่าจะอยู่ในบทบาทของคฤหัสถ์ หรือบรรพชิต บทบาทและความสำคัญที่พระผู้มีพระภาคทรงยกย่อง โดยแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคะ ผู้มีความเชี่ยวชาญ หรือมีลักษณะเด่นเฉพาะในเรื่องนั้น ๆ ดังนั้น ทั้งหลายเหล่านี้ จึงเป็นบทพิสูจน์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

จำนงค์ ทองประเสริฐ. แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, ๒๕๑๖.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. การศึกษาเรื่องผู้หญิง. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕.

_____ . มาตสตรีนในพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๒๘.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชัญเสน. การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: บริษัทส่องศยาม จำกัด, ๒๕๓๙.

บรรจบ บรรณรุจิ. ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครึ่งพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ปัญญา ใช้บางยาง. ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์ ชีวประวัติ และคำสอนของพุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบรรลือธรรม ธรรมสภา, ๒๕๕๒.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. สตรีในคัมภีร์ตะวันออก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑. |

พระครูกลุยานสทธิวัฒน์ (สมาน กลุยานธโม). เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **นิตยสารแนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. **ปัญหาภิกษุณี บททดสอบสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘.

พระพุทธโฆสเถระ รจนา. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตโต) และคณะ. **สตรีในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๔.

พุทธทาสภิกขุ. **สตรีในฐานะมารดาโลก**. กรุงเทพมหานคร: กลุ่มพุทธทาสศึกษา มูลนิธิเมตตาธรรมรักษ์, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

พระอาจารย์ชา สุภทฺโท. **โพธิญาณ**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.

(๒) บทความ:

กัญญภักดิ์ แมกกี้. “เพศสภาพและบทบาทสตรีในฐานะอุบาสิกาตามทรรศนะทางพระพุทธศาสนา”.

วารสารพุทธมคค์. ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒, (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒).

ญาณวดี เคลือบมาศและคณะ. “บทบาทของอุบาสิกาในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา”. **วารสารปณิธาน**. ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๕).

นางรจนา (นามแฝง). “กำเนิดสตรี”. **เพื่อนใจ**. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑-๕, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

บรรจบ บรรณรุจิ. “ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล”. **วารสารพุทธจักร**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระสฤทธิ สุมโน. “บทบาทสตรีในพุทธศาสนาเถรวาทสมัยพุทธกาล”. วารสาร มจร.อุบล
ปริทรรศน์. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๕), ๔๒๓-๔๒๔.

ภพชลกร กาญจนะพังคะ. “ทัศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต. วารสาร มจร
ปรัชญาปริทรรศน์. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๑).

มูลนิธิพุทธศาสนศึกษา. “ประวัติความเป็นมาของพระอภิธรรม” ในธรรมะเพื่อชีวิต. ฉบับวันขึ้นปี
ใหม่ ๒๕๕๑. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธศาสนศึกษา วัดบูรณศิริมาตยาราม, ๒๕๕๑.

แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม, ดร. “ศึกษาวิเคราะห์สตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วารสาร มจร. บาลี
ศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๓.

ลักษณะวัต ปาละรัตน์. สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

(๓) วิทยานิพนธ์:

เดือน คำดี. “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์”. รายงานวิจัย. ศูนย์พุทธศาสน
ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

นางวนิดา ฉายาสุตบุตร. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระนางสามาวดีที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ. “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๖๑.

ประคอง สิงหนาทนิตริภักซ์. “บทบาทของแม่ชีไทยในการพัฒนาสังคม”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต.
คณะสังคมศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖.

ปาริชาติ นนทกานันท์. “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต,
ภาควิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คะนอง ลายน้ำทอง). “การศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและ
สิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี). “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาณัฐฐานันท์ อนาลโย (กุลจรัสโกคิน). “บทบาทสตรีในการพัฒนาสังคมตามหลักพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

พระมหาธีรเดช จิตตสุโภ (สายรัตน์). “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระวินัยธรในพระวินัยปิฎก: ศึกษาเฉพาะกรณีพระอุบาลีเถระและพระปฎาจารย์เถรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕).

_____. “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

วิวรรธน์ สายแสง. “การศึกษาเปรียบเทียบพระวินัยของภิกษุกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาท: ศึกษาเฉพาะกรณีปาจิตตีย์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

เสมอ บุญมา. **ภิกษุณีพระพุทธศาสนา. รายงานวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๔.

_____. “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

อำพร หวังใจธรรม. “การศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพสตรีในพุทธศาสนาและอิสลามเฉพาะกรณีชาวไทยพุทธและสตรีชาวไทยมุสลิม”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๒.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

นางวีรนุช พรหมจักร. “บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล”. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. วิทยาเขตศรีล้านช้าง. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://stc.mbu.ac.th>.

พระครูวิบูลศีลพรต (สมหมาย อาสโภ). “การศึกษาบทบาทชาวพุทธแบบอย่าง: กรณีศึกษาบทบาทของอนาถบิณฑิกเศรษฐีกับนางวิสาขามหาอุบาสิกา”. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://so06.tci-thaijo.org/index.php/Vanam_434/article/view/247651/167944

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **ปัญหาภิกษุณี: บททดสอบสังคมไทย.** [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
<https://www.payutto.net/book-content/>

ศุภวิชญ์ แก้วคุณอก. “แหวกมานวัตกรรม ส่องสถานภาพสตรีในสังคมอินเดีย”. [ออนไลน์],
แหล่งที่มา: [https://www.the101.world/
woman-rights-in-india/](https://www.the101.world/woman-rights-in-india/)

สิทธิ, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: [http://www.nongkwang.go.th/site/attachments/
article/94/1.pdf](http://www.nongkwang.go.th/site/attachments/article/94/1.pdf)

โสภณ จาเลิศ, ประสิทธิ์ ชาระ. “บทบาทของนครโสภณที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”. [ออนไลน์],
แหล่งที่มา: <https://www.firstojs.com/index.php/jpa/article/view/997>

อรรถกถา อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอตทัคคบาลี. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: [https://84000.org/
tipitaka/attha/attha.php?b=20&i=150&p=11](https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=20&i=150&p=11)